

KORUNK

A PSZICHOLÓGIA FEJLŐDÉSE
ROMÁNIÁBAN • SZEMÉLYISÉG-
VIZSGÁLAT • A SZABADSÁG
KETTŐS ARCA ÉS A MODERN
EMBER • FREUDTÓL AZ ÚJ-
FREUDIZMUSIG • MŰVÉSZET-
PSZICHOLÓGIA • AZ ETIKAI
NEVELÉS PARADOXONJAI •
I. TÓTH ZOLTÁN ÖRÖKSÉGE •
„MONSTRE-PÉR“ KOLOZSVÁROTT
1928-BAN • A ROMÁN PRÓZA ÚJ
ERŐVONALAI • A RÁCIÓ KÖLTŐJE

1968 | 10

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

Aszódy János
Bányai László
Dumitrescu, Geo
Herseni, Traian
Szemlér Ferenc

Kolozsvár

Asztalos István
Balázs Sándor
Balogh Edgár
Bazsó Zsigmond
Bodea, I. Gheorghe
Bunta Péter
Dávid Gyula
Ferenczi Sándor
Fodor Katalin
Jordáky Lajos
Kabán Ferenc
Kántor Lajos
Király László
László Ferenc
Lászlóffy Aladár
Murádin Jenő
Nagy Miklós
Náhlík Zoltán
Roșca, Alexandru
Vajda Lajos
Zörgő Benjámin

Kovászna

Fábián Ernő

Marosvásárhely

Kocziány László
Kovács Nemere

Temesvár

Sándor István

Külföldi szerzők

Fromm, Erich
Halász László
Hermann István

Kazinczy Gábor: Három grácia

KORUNK

havi szemle

	* * *	Itt és most	1419
ALEXANDRU ROȘCA		A pszichológia fejlődése Romániában	1421
HALÁSZ LÁSZLÓ		A művészetpszichológia	1427
TRAIAN HERSENI		Személyiségvizsgálat	1436
HERMANN ISTVÁN		Freudtól az újfreudizmusig	1442
ERICH FROMM		A szabadság kettős arca és a modern ember	1450
ZÖRGŐ BENJÁMIN		Cselekvés és motiváció	1455
BÁNYAI LÁSZLÓ		A román—magyar testvériségért (I. Tóth Zoltán öröksége)	1464
LÁSZLÓFFY ALADÁR		Decemberi levél (vers)	1472
GEO DUMITRESCU		Biliárd, A hold (Lászlóffy Aladár és Király László versfordításai)	1474
DÁVID GYULA		A román próza új erővonalai	1477
KÁNTOR LAJOS		A ráció romantikusa (Szabédi László irodalmi példamutatásairól)	1484
ASZÓDY JÁNOS		Beszélgetés a Gallimard igazgatójával	1499
SÁNDOR ISTVÁN		Film a tudományos kutatásban	1503

HAZAI TÜKÖR

NAGY MIKLÓS	Mezőgazdasági termelésünk a mérlegen	1509
-------------	--------------------------------------	------

JEGYZETEK

BALÁZS SÁNDOR	Húsz év óta	1516
MURÁDIN JENŐ	Nagybányától — az új hangokig	1517
BAZSÓ ZSIGMOND	Halódó ösvény peremére	1519

NEMZETKÖZI ÉLET

ASZTALOS ISTVÁN	Lófarkas zászló helyett tévé-antenna	1521
FERENCZI SÁNDOR		

IFJÚSÁG — NEVELÉS

KABÁN FERENC	Az etikai nevelés paradoxonjai	1529
NÁHLIK ZOLTÁN	A Lancaster-iskolák hazánkban	1536

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BUNTA PÉTER	„Monstre-per“ Kolozsvárott 1928-ban	1542
JORDÁKY LAJOS	Temesvári centenárium	1549
VAJDA LAJOS	Hetvenöt év	1551

FÓRUM

SZEMLÉR FERENC	Ki írja meg a Koós Ferenc Kör történetét?	1553
----------------	---	------

SZEMLE

KIRÁLY LÁSZLÓ	A langyos vízről (Kitérő)	1555
GHEORGHE I. BODEA	Történeti kutatómunka Marosvásárhelyen	1558
FODOR KATALIN	Kísérleti lélektan	1561
FÁBIÁN ERNŐ	Álomtól a felfedezésig	1564
BALOGH EDGÁR	Emlékező Nagy István	1567
KOCZIÁNY LÁSZLÓ	Barokk vagy korai felvilágosodás?	1570
LÁSZLÓ FERENC	Mihail Jora zenei publicisztikája	1574

SZERKESZTŐK — OLVASÓK

KOVÁCS NEMERE	Hol a tanuló ifjúság színháza?	1582
---------------	--------------------------------	------

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Pittner Olivér festményei

Victor Vasarely, Frank Rolf Werner grafikái

Angyalossy György, Látó László, Nagy Albert festményei

Benkő Mrazek Berta, Buda Lőrinc, Keleti Ádám

Móra Bernát és Nagy Imre grafikái

Váró Márton szobra

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)

Postacím: Cluj, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă România

Szerkesztőség, Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon 1 14 68, 1 38 05

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő (főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtájkár), Lázár József, Szabó Sándor, Weiszmann Endre. Bukaresti szerkesztő: Ászódy János.

Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

Az októberi forradalom közelgő 51. évfordulójának jelképe a Szonda 5. űrhajó. Megint szovjet siker figyelgette fel a világ népeit a szocializmus teljesítményére, s mint mindig, újlag jólesik a társadalmi forradalmat a gondolkodás és műszaki munka nagyságát kifejező, tudományos eredménnyel társítanunk.

Nem alkalmi és nem a már szokványos űrjáratról van szó, hanem olyan sok jelentőségű kísérletről, mely bevalóságában lényegesen előbbre hozza, biztosítékaiban megerősíti az ember lehető térfoglalását a Földön túl.

Erdemes lemérnünk az esemény jelentőségét a politikai és tudományos ellenpartner elismerésén. James Webb lemondása az amerikai űrkutatást adminisztráló NASA igazgatói posztjáról látszólag semmiféle összefüggésben nincs a Szonda 5. Hold körüli útjával, visszaérkezésével és sima tengerre szállásával. Webb még e szonda fellövése előtt határozta el magát lépésére, de amikor döntését bejelentette, olyasmit mondott ki, amit előtte kevesen hangoztattak az Amerikai Egyesült Államokban. Szerinte a Szovjetuniónak jelenleg is, akárcsak tíz évvel ezelőtt, legalább két évnyi előnye van az űrkutatás, különlegesen a hold-program terén. Ez a vallomás arra figyelmeztet, hogy a két esemény összefüggése sokkal mélyebb, mint gondolnók.

A néhai Kennedy elnök lanszírozta amerikai Apollo-program volt hivatott behozni azt a kezdeti hátrányt, amelyet az első szovjet szputnyik jelzett tizegynéhány évvel ezelőtt. Az akkori hidegháborús hangulat kísérte űrversenyt azóta a fokozott közeledés és a hadicélokot részben háttérbe szorító emberi versengés váltotta fel. Már-már közös űrkísérletekről álmodozott az emberiség (és reméljük, nem hiába), amikor az űrkutatásban bekövetkezett szerencsétlenségek lelassítani látszottak a tervezett űrlátogatásokat. James Webb azonban jól látta, valójában mi történik. Amerika figyelmét a vietnami háborús erőfeszítések terelték el a Holdról, s a NASA vezérkarában nem maradt titok, hogy ez újabb lemaradást jelent. Ilyen körülmények között Webb nem akarta tovább is vállalni a felelősséget. A tények őt igazolták.

A Szovjetunió újabb elsőségével megtartotta vezető űrhatalmi szerepét, s minden kilátása megvan arra, hogy elsőként lépjen Földünk örök kísérőjére. A szovjet tudósok és mérnökök felbocsátotta Szonda 5. automata berendezése került meg elsőként a Holdra és hozta is vissza sikerrel a fellőtt űrhajót a Földre. Ez a siker nagyon fontos lépés az ember Holdra-szállásának ívében. Sir Bernard Lowell, az angliai Jodrell Bank Csillagvizsgáló igazgatója (aki melleleg szólva minden hivatalos cáfolat ellenére előre jelezte a Szonda 5. célját, útját és sikerét) szá-

mításai alapján bejelentette, hogy a Szovjetunió néhány hónapon belül embert is küldhet a Hold megkerülésére.

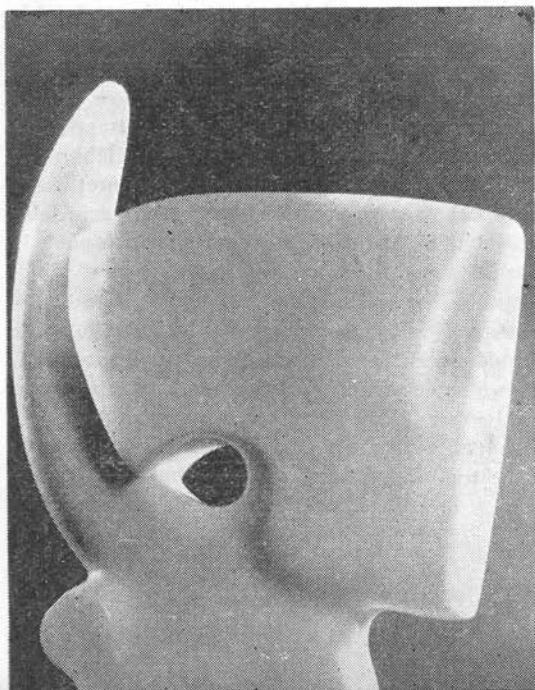
A legújabb űrhajó két teljesen új műszaki bravúrt valósított meg. Önvezérelt berendezései segítségével visszafelé jövet a felső levegőrétegekbe való behatolása során megfelelően programozta és pontosan eltalálta azt a mintegy 60 kilométeres átmérőjű „ablakot“, mely nélkül vagy kigyúl és elég, vagy örökre elkerüli a Földet. Ez az „ablak“ a méreteket arányosan tekintve annyi a Holdról nézve, mintha nekünk itt 30 méterről egy füzetlapot kellene eltalálnunk. A másik szokatlan teljesítmény a rendkívül gyors fékezés: 14 perc alatt 11 km/sec. sebességről zérusra csökkenve az ún. negatív gyorsulás a Szonda 5. esetében minden eddig elértnél nagyobb volt.

A két műszaki vívmányt azért emeljük ki, mert tükrözi a tudomány fokozott gondoskodását az űrrepülő emberről. Nyilvánvaló, hogy ember a Hold megkerülésére csak akkor száll majd fel, ha az út gyakorlatilag veszélytelené válik, s most akár a légbeli „ablak“ szabatos eltalálását, akár a fékezés csúcsteljesítményét vesszük tekintetbe, kétségtelen, hogy megszülettek az űrbeli embervédelem újabb nagy biztosítékai. Megítélhetjük a Szonda 5. sikerét a tudományos-műszaki forradalom szempontjából vagy felfoghatjuk egyenesen a legendás 1917 logikus következményének, mindenképpen az emberség az, ami minket örömmre késztet.

Az űrkutatás újabb jeles eseménye — három asztronauta 11 napos száguldása a Föld körül egy űrkabinban — magasabb fokon ismételte meg az Apollo-programot, s jelentős abból a szempontból is, hogy ugyancsak az emberről való gondoskodás jegyében terveződött, a szovjet űrkutatás bravúráját azonban jelentőségben nem csökkentette.

A társadalmi haladás mit sem ér tudomány nélkül, s mit sem ér a tudomány, ha nem az ember felszabadulását viszi előbbre. Ez esetben már nem is csak az osztálytársadalom és az imperializmus háborús feszélyei, hanem egy öröknek hitt rabság, a Föld lebéklöző vonzóereje alól is.

KORUNK

Váró Márton szobra

ALEXANDRU ROȘCA

A pszichológia fejlődése Romániában

A múlt század utolsó évtizedeiben jelentek meg Romániában az első pszichológiai munkák, körülbelül abban az időszakban, amikor világviszonylatban a lélektan önálló kísérleti tudománnyá vált. A pszichológiának a filozófiától való elhatárolásában döntő szerepe volt a kísérlet bevezetésének a lélektanba, megalapítói (T. Fechner, W. Wundt és mások) dualista szemlélete azonban akadályt jelentett a kísérleti adatok tudományos magyarázatában. Az első román pszichológiai munkák között* néhány e szemlélet befolyása alatt állott, mint például I. Popescu *Psihologia empirică* (1881) és G. Leonardescu *Psihologia experimentală* (1878) című munkája. Ezzel szemben Șt. C. Mihăilescu művei haladó álláspontot képviseltek. Ez a szerző határozottan visszautasítja a pszichológiában jelentkező agnoszticizmust és dualizmust, ugyanakkor az *Introducere la psihofizică* (1892) című munkájában rámutat, hogy a lelki tevékenységet determinista alapon kell értelmezni, egyrészt az agytevékenység, másrészt a külvilág függvényében.

Romániában, általában, ebben az időszakban kedvező légkör alakult ki a lelki jelenségek tudományos tanulmányozása, a pszichikum idegi és fiziológiai alapjának kutatása, a lelki jelenségek kísérleti vizsgálata számára. Ehhez a *Contemporanul* folyóirat (1881—1891) nagymértékben járult hozzá. Hasábjain azt hirdette, hogy a lélektannak ki kell válnia a filozófiából és hogy meg kell teremteni a tudományos kísérleti alapokon, az idegrendszer fiziológiáján nyugvó lélektan (Sofia Nădejde).

1895-ben, amikor Tache Ionescu közoktatásügyi miniszter meghívására Binet a bukaresti egyetemre jött, hogy előadássorozatot tartson, nagy volt az érdeklődés a kísérleti lélektan iránt. Titu Maiorescu, az egyetem rektora azt a felfogást vallotta, hogy a pszichológiának le kell mondania a lélekkel kapcsolatos metafizikai spekulációkról és át kell térnie a jelenségek kísérleti tanulmányozására, mert csak így válik autentikus tudománnyá. Binet-nek a bukaresti egyetemen tartott előadásai nyomán fokozódott az érdeklődés a tudományos lélektan problémái iránt.

N. Vaschide (1874—1907) nagymértékben hozzájárult a pszichológia hazai fejlődéséhez. Jobbára Párizsban tevékenykedett, ahol számos értékes tanulmányt publikált (az alvás lélektanáról, a figyelem pszichológiájáról és patológiájáról, az érzetek vizsgálatának módszereiről), szakkikkeket román nyelven is közölt; ő vezette be

* A hazai magyar lélektani irodalom fejlődésével külön tanulmányban foglalkozunk. — A szerkesztőség megjegyzése.

C. Diaconovici *Enciclopedia română* című munkájában a pszichofiziológiai terminológiát. Vaschide főleg kísérleti jellegű kutatásait a találegkonyság és a gazdag dokumentáltság jellemzi. Habár úgy véli, hogy a kísérleti kutatások nélkülözhetik a filozófiát — ami a pozitivizmus egyik megnyilvánulása —, egyes tanulmányai, különösen azok, melyek a fiziológiai és a pszichikai egységet hangsúlyozzák, materialista konklúzióhoz vezetnek.

Amikor Lipcsében Wundt első pszichológiai laboratóriuma megalakult (1879), az elsők közt, akik a különböző országokból (Anglia, Amerika, Franciaország) ide jönnek tanulni, ott találunk három román fiataalt: E. Grubert, C. Rădulescu-Motru és valamivel később F. Ștefănescu-Goangă.

E. Gruber Lipcséből visszatérve 1893 novemberében tartja a Iași-i egyetemen az első kísérleti pszichológiai előadást. Itt tanít 1895-ben bekövetkezett korai haláláig. C. Rădulescu-Motru előbb Franciaországban egy ideig Charcot-nál és Beaunis pszichofiziológiai laboratóriumában tanult, ahol Binet aligazgatóként dolgozott. Innen Münchenbe és Lipcsébe ment, hogy kísérleti lélektanból doktoráljon. Ezért igyekezett fiziológiai, matematikai és fizikai ismereteket elsajátítani. Röviddel ezután hazatért, s 1900-ban a bukaresti egyetemen a pszichológia professzora lett. 1898-ban megjelent tanulmányában — *Probleme de psihologie* — Motru felveti az olyan pszichológia megalapozásának szükségességét, melynek egzakt tudománnyá kell válnia, mint a kísérleti tudományok, a fizika, kémia és biológia. Motru szerint a pszichológiai jelenségek szükségszerűen adott feltételeknek alárendeltek, reális kölcsönhatásban vannak a fiziológiai jelenségekkel, és velük együtt az általános oksági törvény hatókörébe tartoznak. Nem téveszti szent elől a lelki jelenségek specifikumát, a pszichológiának a fiziológiától való megkülönböztetése szükségességét. Rădulescu-Motru számol azzal a ténnyel, hogy a pszichikai jelenségek nagyfokú bonyolultsága miatt a jelenségek közötti oksági kapcsolat megállapítása a lélektanban sokkal nehezebb, mint a fiziológiában, biológiában vagy a fizikában. Nem hanyagolja el a társadalmi tényezőknek a lelki életre való hatását sem. Noha ő maga nem végzett kísérleti kutatásokat, megértette jelentőségüket a lélektan fejlődése szempontjából, támogatta őket, saját katedráján lélektani laboratóriumot szervezett, s ebben az irányban készíti fel tanítványait. *Cursul de psihologie* (1923) című munkája az akkori idők legjelentősebb kutatásainak a szintézisét jelenti. Tanulmányai-ban később az idealizmus talajára csúszik, munkáiban a determinizmus elvét az energetizmus és finalizmus helyettesíti, mégis általában megmarad a racionalizmus keretei közt.

Az első pszichológiai folyóirat, az *Analele de psihologie* (1934—1945) Rădulescu-Motru kezdeményezésére jelenik meg.

F. Ștefănescu-Goangă 1911-ben doktorált Wundtnál. Kísérletező lévén, megszervezi az ország első pszichológiai intézetét Kolozsváron (1922). Noha Wundt tanítványa, nem helyezkedik annak filozófiai álláspontjára. Ștefănescu-Goangă előadásaiban hangsúlyozza a fiziológiai és pszichikai, a szervezet és környezet egységét, azonban a szervezet és környezet kölcsönhatását leszűkítve értelmezte, mivel nem tulajdonított elveg jelentőséget az emberi lét társadalmi feltételeinek, s eltűnőzt az öröklődés szerepét, amelyet szerinte a létfeltételek kevésbé befolyásolnak.

Ștefănescu-Goangă alapítója a Kolozsváron megjelenő *Revista de psihologie* (1938—1947) című folyóiratnak, melyben a pszichológiai intézet munkatársainak kutatásait ismertető tanulmányokat ad közre, valamint a legjobb diploma-dolgozatokat publikálja. Ștefănescu-Goangă rendkívüli szervezőképességről és gondoskodásról tett tanúbizonyságot a fiatal kutatók képzésében. Az általa vezetett pszicholó-

giai intézetből — mely mind a technikai felszerelést, mind pedig a dokumentációt illetően a kor követelményének megfelelő színvonalon állott — a kísérleti lélektan sok hazai művelője került ki.

Materialista koncepciók

Mihai Ralea, a iasi-i, később a bukaresti pszichológiai tanszék tanára, szak tanulmányait Franciaországban végezte, ahol közelebről megismerte Pierre Janet pszichológiai iskoláját, melyhez vonzódott, s egyes munkáiban ebben az irányban orientálódott. A behaviorizmustól eltérően a Janet kidolgozta magatartás-pszichológia — melynek híve Ralea is — a tudati jelenségeket a magatartásba foglalja. A társadalmi-történelmi feltételeknek jelentős szerepet tulajdonít a magatartás meghatározásában. Ralea felszabadulás előtti munkái, az idealista beszűrődések ellenére is, a materialista tárgyalásmód számára több támpontot tartalmaznak. Az elmúlt évtizedben adta ki C. Botezzel az *Istoria psihologiei* című írását, mely a marxista filozófia szellemében értelmezett lélektan történetét gazdag tudományos anyagát foglalja magában, T. Hariton-nal pedig közzéteszi a *Sociologia succesului* című könyvét, melyben eredeti módon mutatja be a sikert meghatározó társadalmi tényezőket.

A legjelentősebb pszichológiai munkákat a bukaresti, kolozsvári és iasi-i egyetem lélektani katedráján dolgozták ki. Ezekhez csatlakozott 1956-tól kezdve az Akadémia Lélektani Intézete, mely jelenleg hazai viszonylatban a legnagyobb pszichológiai kutatási egység. Első igazgatója Ralea volt.

Gh. Marinescu, a neves ideggyógyász is jelentős mértékben járult hozzá a hazai pszichológia fejlődéséhez. Habár alapvető tevékenységét a neurológia területén fejtette ki, tudományos felfogásával, pszichopatológiai dolgozataival és a kutatás módszertanával nagymértékben segítette elő a lélektan fejlődését is. Gh. Marinescu a determinista és materialista koncepció mellett szállt síkra. Szerinte a lélektan nak szoros kapcsolatban kell lennie az idegrendszer fiziológiájával, ami pedig a lelki jelenségek és a kérgi mechanizmusok kísérleti módszerét illeti, Marinescu a Pavlov-féle feltételes kapcsolatok módszerének a híve lesz, melyet az elsők közt alkalmaz az emberre. Klasszikusnak tekinthetjük a gyermeknél kialakított feltételes védekezési reflexre vonatkozó, A. Kreindlerrel közösen kidolgozott tanulmányát.

Figyelemre méltó C. I. Parhon különösen értékes hozzájárulása a belső elválasztású mirigyek és a lelki élet viszonyának tanulmányozásához, főleg ennek patológikus formáira vonatkozólag. Parhon szerint az idegrendszer annyira érzékeny az endokrin kiválasztásra, hogy a hormonális alap bármilyen változása idegrendszeri zavarok mellett kóros pszichikai megnyilvánulásokat is okoz. A hormonok és a lelki jelenségek közti kapcsolat kérdését gyakran tárgyalja munkáiban, kezdve az 1913-ban tartott gandí (Belgium) III. Nemzetközi Neurológiai és Pszichiátriai Kongresszuson előterjesztett tanulmányával.

Főleg a XX. század második évtizede után hazánkban egyre nagyobb számú pszichológiai munka jelent meg, nagyobb tanulmányok vagy monografikus dolgozatok formájában. Ezek hipotéziseket állítanak fel, tételeket fogalmaznak meg, a hazai és külföldi eredmények általánosítására és szintetizálására törekednek. Ide sorolhatjuk C. Rădulescu-Motru *Cursul de psihologie*, Mihai Ralea *Psihologie socială* című tanulmányát, G. Georgiade, I. Popescu-Teușeni, L. Russu, I. M. Nestor dolgozatait a gyermek és a serdülő lélektanáról, továbbá V. Pavelcunak az érzelmi élettellel és a személyiséggel, Gh. Zapannak a tanulás lélektanával, F. Ștefănescu-Goangănak, Alexandru Roșcănak és S. Cupceának a társadalmi beilleszkedéssel és

érzelmi labilitással, Mihai Beniucnak az állatlélektannal és N. Mărgineanunak az utánzással foglalkozó munkáit. A lélektani kutatások mind jobban fejlődnek és szakosodnak, bár néha eklektikus vonásokat is mutatnak.

Számos tanulmányt szenteltek a pályaválasztás és pályairányítás kérdésének, főleg a kolozsvári egyetem lélektani intézetében és a bukaresti egyetem lélektani laboratóriumában. Noha a kidolgozott módszerek közül egyesek ma is aktuálisak (például a professziogram), a képességmegállapító eljárások egyik fő hiányossága, hogy gyakran szimplista jellegűek voltak, mivel a tesztvizsgálat követelte cselekvés túl távol állott a pályaválasztás vagy -irányítás szempontjából tanulmányozott reális tevékenységtől. A képességekre vonatkozó felfogás ugyancsak téves volt, mert ezeket főleg öröklődési tényezőktől meghatározottnak, az emberi tevékenység és életfeltételek hatásával szemben változatlanoknak tekintette. Ezért a munkalélektani kutatásokat más alapokon, újra kellett kezdeni.

Elmélet és gyakorlat egysége

Romániában a második világháború után, az új társadalmi rendszer építésének körülményei között, a lélektan megszabadult az idealista és mechanista nézetektől, s az agy funkciójaként, valamint az objektív világ tükrözéseként felfogott pszichikum tudományaként fejlődött tovább. Elmélyült a tükrözés idegi mechanizmusának tanulmányozása, megszűnt az örökletes tényezők és az életfeltételek metafizikus szembeállítás. A pszichikumot fejlődésében vizsgálják, a konkrét tevékenységgel és a társadalmi-történelmi feltételekkel szoros kapcsolatban. Tovább folytatták és megszilárdították a lélektani kísérleti kutatások hagyományát, biztosítva a pszichológia ez alapvető módszerének dialektikus materialista megalapozását. A pszichológusok azzal, hogy felhasználják munkájukban az elmélet és gyakorlat egységének elvét, egyre inkább részt vesznek az élet, különösen az oktatás és munka felvetette kérdések megoldásában.

A felsőfokú oktatásban működő szakemberek behatóan foglalkoztak az új pszichológusok és nevelők felkészítése számára szükséges tankönyvek és kurzusok kidolgozásával. A már idézett *Istoria psihologiei* című kézikönyv mellett megemlíthetjük például az egyetemek és pedagógiai intézetek számára készült *Psihologie generală*, *Psihologia pedagogică* és a *Psihologia copilului* című tankönyveket, melyeket a kolozsvári egyetem pszichológia-katedrájának munkaközössége dolgozott ki, együttműködve a bukaresti és iași-i egyetem tanáraival.

A tankönyveken és jegyzeteken kívül számos szintetikus jellegű tanulmány és monográfia jelent meg. Ezek közül megemlíthetjük: a *Tehnică psihologiei experimentale* és *Studii de psihologie pedagogică* című tanulmánykötetet. A jelentős lélektani munkák közé sorolható még T. Slama Cazacu 1959-ben megjelent és franciára is lefordított *Limbaș și context* című, valamint P. Popescu-Neveanu 1961-ben kiadott *Tipurile de activitate nervoasă superioară* című munkája. A jelenkori pszichológia legfontosabb eredményeit tartalmazza az Alexandru Roșca szerkesztésében megjelent *Tratat de psihologie experimentală* (szerzők: A. Chircev, V. Mare, V. Pavelcu, P. Popescu-Neveanu, Al. Roșca, Gh. Zapan, Zörgő Benjámín).

Fontos szerepe volt a lelki tevékenység neurofiziológiai alapjainak a megismerésében A. Kreindler *Les réflexes conditionnels*, valamint az R. Floru és munkatársai kiadta *Problemele fundamentale ale activității nervoase superioare* című munkának.

Az általános lélektan és a pszichofiziológia azok a legfontosabb területek, ahol a kutatási tevékenység folyt. Az elméleti jellegű munkák közül megemlíthetjük Mihai Ralea tanulmányát a társadalmi-történelmi feltételeknek az érzetekre való hatásáról. A szerző hangsúlyozza, hogy az érzetek természetének és fejlődésének megértéséhez szükséges a történelmi-társadalmi tényezők hatásának ismerete, mivel az ember nemcsak természeti, hanem főleg társadalmi környezetben él. A munka, művészet és kultúra fejleszti s bonyolultabbá teszi az érzeteket.

Gh. Zapan az inger és a reagálás közti erőviszony kérdésével foglalkozik, s megadja ennek matematikai képletét is. Több tanulmányt szentel hazai és külföldi folyóiratokban az erőviszony törvényének. Hasonlóképpen tanulmányozta a dinamikus sztereotípiák és dinamikus rendszerek szervezésének kérdését az ember vonatkozásában. A gondolkodás területén vizsgálták az automatizált és az alkotó elemek közti kapcsolatot problémamegoldás esetén (Alexandru Roşca); az absztraháló és általánosító tevékenységet (Alexandru Roşca, Zörgő Benjámin, A. Cosmovici, P. Pufan és mások).

E kísérletek azt mutatják, hogy a gondolkodás alkotó és reprodukív oldalainak egysége mellett az automatizált elemeknek az alkotó elemek fölötti fekező hatása érvényesül. Az elvonatkoztató és általánosító tevékenységgel kapcsolatban bebizonyították, hogy e folyamatokban a cselekvésnek és a beszédnek alapvető szerepe van. A problémamegoldásra vonatkozó kutatások igazolják, hogy a csoportban adott megoldásoknak nagyobb a hatékonyságuk az egyéni megoldásokkal szemben, mivel a csoportos gondolkodásnál növekszik a gondolkodás rugalmassága (Al. Roşca). Számos tanulmány elemzi a beszédet, valamint a gondolkodás és a beszéd közti viszonyt. Idevágóan főleg T. Slama-Cazacu kutatásait említhetjük meg.

A neurofiziológiai mechanizmusokkal, valamint a figyelem szintje és az érzékszervek útján kapott információk integrálása között levő összefüggéssel Floru és munkatársai foglalkoztak. Az eredmények azt bizonyítják, hogy a fényérzékelés bioelektromos folyamatai serkentés vagy gátlás irányában módosulnak az intellektuális feladattól vagy az aktiváló rendszer ingerlésének erősségétől függően. Bebizonyították a vaszkuláris reflexek verbális úton való kialakításának, fékezésének és gátlástalanításának lehetőségét (Al. Roşca és munkatársai).

V. Pavelcu több tanulmányában rámutatott, hogy bizonyos fiziológiai tények — például a dominancia elve, a tájékozódási reflex törvényszerűségei — a lélektan területén is alkalmazhatók. A Chircev, Popescu-Neveanu az ember magasabb idegműködési típusaira vonatkozó eredeti kutatási módszereket dolgoztak ki.

Néhány tanulmányt szenteltek az oktatás folyamatában megjelenő szellemi fáradtság objektív mutatói kérdésének (E. Fischbein, E. Pampu). Tanulmányozták azokat a módosulásokat, melyek az ébrenlétből az alvásba való átmenet idején következnek be a motorikus reakciónál (I. Bălănescu, D. Gheorghiu és mások). Bebizonyosodott, hogy késleltetni lehet a fáradtság megjelenését azzal, hogy a két jelzőrendszer tevékenységét adott szabályok szerint változtatják (az ún. aktív pihenéssel). Pszichológiai és matematikai modellálással tanulmányozták az emberi tevékenység kibernetikáját, melyet a dinamikus sztereotípiák elve alapján fejlesztenek az embernél (Gh. Zapan).

A fogalmaknak és az értelmi műveleteknek a különböző életkorú gyermekeknél való kialakulását vizsgálták a *gyermek- és neveléslélektan* keretében. A tanulók tudományos fogalmainak kialakításához számos módszert és eljárást dolgoztak ki, melyek arra hivatottak, hogy megkönnyítsék a tárgyak lényeges, általános tulaj-

donságainak elkülönülését a lényegtelenektől, és hogy elősegítsék az empirikus fogalmakról a tudományos fogalmakra való átmenetet, s román és külföldi folyóiratokban közölt munkákban tanulmányozták a tudományos és alkotó gondolkodás fejlődését a tanulóknál (Al. Roșca, E. Fischbein). Bebizonyosodott a szimbólumok (szavak, betűk vagy egyéb szimbólumok) használatával társult modellekkel való cselekvés jelentősége a tanulók értelmi műveleteinek és fogalmainak kialakításában (Zörgő Benjámín). Eredeti módszerekkel kutatták a matematikai és fizikai (I. Radu), mértani (E. Fischbein), nyelvtani (A. Tucicov-Bogdan) fogalmak kialakulását, a gondolkodás stratégiáját az előrelátást követelő helyzetekben (U. Schiopu), az erkölcsi tudat és magatartás kialakulását a tanulóknál (A. Chircev). Vizsgálták a tanulás motivációs vonatkozásait, a siker kérdését a tanulás folyamán, lehetőség és igény viszonyát. Bebizonyították, hogy nevelés útján meg lehet szerezni a személyi vonások objektív értékelésének, általában az értékítéletekben való értékelés objektivitásának képességét (Gh. Zapan). A programozott oktatás pszichológiai vonatkozásaival kapcsolatban a fizika, matematika, nyelvtan és történelem területén vizsgálták azokat a lehetőségeket, melyeket ez az oktatási módszer nyújt az ismeretek átadásának és elsajátításának módszerével társítva (I. Radu, G. Munteanu, Edgar Krau és mások).

Főleg az utóbbi tíz évben az Akadémia Lélektani Intézetében olyan munkalélektani tanulmányok folynak, melyek bizonyos szakmára jellemző munkatevékenységre vagy annak megtanulására vonatkoznak. Így tanulmányozták a szövőnő, az esztergályos munkáját, a futószalag igényelte tevékenységet. Ugyancsak ide sorolhatjuk a vasutasok és repülősök tevékenységének sajátosságára vonatkozó kutatásokat (V. Ceaușu, Mircea Bollos). Az automatizálás fejlődésével azok a kérdések vonták magukra a pszichológusok figyelmét, melyeket a vezérlőasztalnál végzett munka vet fel. E tekintetben elsősorban azokat a kutatásokat említjük meg, melyek a vezérlőasztalnál használt ábrászerű és szimbolikus sémák észlelésére, a diszpečserek és kezelőszemélyek intellektuális tevékenységére vonatkoznak, valamint azokra a tényezőkre, melyek befolyásolják a vezérlő berendezésnél dolgozók információ-felfogásának pontosságát és biztosságát (E. Popescu-Neveanu, G. Iosif, G. Christian, G. Zbăganu). Hasonlóképpen tanulmányozták a közlést a munkafolyamat idején. 1967-ben jelent meg a *Psihologia muncii industriale* című könyv, melyet az Akadémia Lélektani Intézete kolozsvári fiókjának és a bukaresti egyetemnek a szakemberei publikáltak.

A pszichopatológiai kutatások az érzelmi élet bizonyos kérdései felé irányultak; ilyenek például az ingerlékenyek, szorongók, dadogók érzelmi reaktivitása, a hipoglykémia esetében fellépő zavarok problémái (I. Iancu és munkatársai). A speciális lélektan és a defektológia keretében tanulmányozták a jelbeszéd (gesztusbeszéd) sajátosságait, a gondolkodás és beszéd viszonyát a süketnéma gyermekek-nél (C. Fufan, V. Mare és D. Ciunăgeanu). Bebizonyosodott, hogy bár bizonyos körülmények között vitathatatlanul hasznos a jelbeszéd, de ez mégis konkrét, szemléletes jellegű elemi közlési eszköz, ezért nem jelentheti a fogalmi gondolkodás eszközeit. Ugyanakkor a süketnéma—vak gyermekek oktatásával és nevelésével kapcsolatban számos észrevételt közöltek. Tanulmányozva az oligofrén gyermekek megismerési folyamatait — összehasonlítva a normális gyermekekével —, olyan tényezőket állapítottak meg, melyek megkönnyítik a szellemi elmaradottság diagnózisát (Maria Roșca és mások).

A társadalomlélektan, különösen az ipari társadalomlélektan területén kezdeményezett kutatások célja optimális kapcsolatok biztosítása mind a vezető és vég-

rehabító személyzet, mind pedig a munkacsoport tagjai között a munkatermelékenység szempontjából (Traian Herseni és munkatársai). A kutatások a képességekre, a gondolkodás alkotó jellegére, a pszichológiának az automatizált iparban történő alkalmazásának kérdéseire is kiterjedtek.

A pszichológiatörténeti tanulmányok érdeklődése főleg a romániai lélektan kezdetei felé fordul (T. Herseni, C. Botez, M. Bejat és mások).

A Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája kiadásában 1955 óta megjelenő *Revista de psihologie* és az 1964-től megjelenő idegen nyelvű *Revue Roumaine des Sciences Sociales, Série de Psychologie*, továbbá néhány időszaki gyűjtemény (mint például a négy kötetben megjelent *Culegere de studii de psihologie* és a *Studii de defectologie*), valamint lélektani és pedagógiai számokat és sorozatokat tartalmazó iasi-i, bukaresti és kolozsvári időszaki egyetemi kiadványok biztosítják a kutatási eredmények értékesítését, ösztönözve így módon a kutatótevékenységet is.

Jelentős mozzanata a hazai lélektan fejlődésének a Romániai Pszichológiai Társaság 1964-ben történt megalapítása. Ez a szervezet 1966-ban a Tudományos Pszichológia Nemzetközi Szövetségéhez csatlakozott. A hazai pszichológusok társasága jelenleg 400 tagot számlál, s egyesíti a lélektan szakembereinek erőfeszítéseit, vitájuk révén feltárja a legfontosabb elméleti és gyakorlati jellegű kérdéseket.

Habár a pszichológiának vannak még kevésbé feltárt területei, és annak ellenére, hogy egyes alkalmazotti ágakban a laboratóriumi kísérletek nincsenek kellőképpen összehangolva a természetes kísérlettel és a valóságot sűrített formában megközelítő módszerekkel (modellek, szimulátorok), az eddig elért eredmények tanúsága szerint mind az elméleti, mind a gyakorlati kutatás tekintetében a hazai tudományos lélektan gyümölcsöző úton halad.

HALÁSZ LÁSZLÓ A művészetpszichológia

Művészet és pszichológia összekapcsolása főként magukban a kész alkotásokban foglalt lélektani problémák felfejtését sugallja. A művészet közvetve vagy közvetlenül a társadalmi létet, az emberi életet ábrázolja és fejezi ki. Az emberek magatartásának, a jellemeknek, a lelkiállapotoknak minél árnyaltabb kitapogatása és szemléletesebb megrajzolása lényegéhez tartozik. Nagyszámú példával illusztrálható, hogy a művészet-történelem nagyjai az emberi magatartás páratlanul gazdag bemutatása során olyan pszichológiai vívmányokkal (ha úgy tetszik, felfedezésekkel) dicsekedhettek, amelyeket a tudomány csak jóval később vallhatott magáénak. A pszichológia így módon — ha mégoly áttételesen is — sokat kapott a művészetektől anélkül, hogy a századfordulóig viszonzni tudta volna.

Századunk művészetének egyik fontos sajátossága a lelki élmény felé fordulás, a lelki élet sokoldalú és az eddigieknél mélyrehatóbb boncolgatása. Ami a múltban Bosch, illetve Dosztojevszkij műveiben kivétel, most általánossá válik. S ebben jelentős szerep jut a modern pszicholó-

giának, illetve ezen belül főként a pszichoanalízisnek. A szabad asszociációk, a tér és az idő lelki történéseknek megfelelő, a klasszikusokétól eltérő ábrázolása, a gyermekkor freudizáló szemlélete, a pszichoanalitikus álomszimbólika, a szexuális elfojtások, a halálöszön, a különféle tudatalan komplexusok, a kóros lelki motívumok feltörése, a lelki élet ily módon feltáruló területeinek intézményesített megjelenítése korunk művészetének szervező része.

A pszichoanalízis azokra a nagy kérdésekre kísérelt meg válaszolni, amelyek a maguk módján a művészi lélekábrázolást is foglalkoztatják. Ezért van jelen a művészet vérkeringésében a többi pszichológiai irányzatnál nagyobb dózisban. Jóllehet a pszichológia legtöbb irányzatának figyelme a szaktudomány kevésbé látványos, a művészet lényegét nem érintő részletproblémáira irányult, néhányuk hatása szintén nem elhanyagolható. A bergsoni pszichológia tengelye, a pszichológiai időfogalom, a szubjektív idő mint az élmények jelentőségét, érzelmi súlyát tekintve óráknak, heteknek, hónapoknak tűnő néhány pillanat részletgazdag ábrázolása Proust óta kapott polgárjogot az irodalomban és az utóbbi évtizedben, különösen Resnais munkássága óta nagy erővel teret hódít a filmművészetben is. Gyakran a freudi pszichológiával együtt hat, ahogy Joyce-nál és Mann-nál, avagy például Fellininél tapasztalható. A feltételes reflexek kialakításának, a kondicionálásnak a felfedezése ugyancsak megmozgatta a művészi képzeletvilágot. Ezt használja fel Huxley, amikor bemutatja a jövő szép új világa antihumánus személyiségformáló tevékenységét a kondicionáló termekben. A science-fiction művek igen kedvelt betétjei a legújabb pszichofiziológiai és farmakopszichológiai kutatások eredményei, illetve nyomukban az emberi magatartás mesterséges vezérlésének felvázolása. A behaviourizmussal — amely a lelki élet tárgyát a viselkedés tanulmányozásával azonosítva, az ember jól feljegyezhető reakcióinak objektív megfigyelésére helyezte a hangsúlyt — mindenekelőtt Hemingway tömör, érzékletes ábrázolásmódja hozható kapcsolatba.

Egy új határtudomány körvonalai

A pszichológia és művészet viszonyában mégsem a befejezett mű jelentéstartalmának és szerkezetének általános pszichológiai feltárása a legértelmesebb mozzanat, hanem annak vizsgálata, ami a kész alkotás létrejötte előtt és után történik. Ez viszonylag különálló tudományos diszciplína feladata. Korunkat az ismeretanyag rohamos növekedése következtében a tudomány mind nagyobb mérvű elkülönülése, új és új tudományágak, tudományok és határtudományok kialakulása jellemzi. Ilyen az esztétika és a pszichológia határtudománya, az alkalmazott pszichológiának a húszas évek végén kibontakozó területe: a művészetpszichológia is.

A művészetpszichológiát a szaklexikonok és szótárak mint a pszichológia egyik ágát írják le, amely a műalkotás és befogadás (átélés, hatás) pszichológiai törvényszerűségeit vizsgálja a különböző művészetekben. A művészi alkotómunka: a művészi tehetség és a műalkotófolyamat pszichológiai vizsgálata egyúttal egy másik új pszichológiai ismeretkör: az

alkotáspszichológia fejlődésének is lendületet adott, példát mutatva az alkotómunka egyéb területeinek különös, illetve az alkotómunkának általános pszichológiai vizsgálatára.

Magától értetődő, a művészetpszichológia mint minden pszichológiai diszciplína sajátosan gazdagítja a pszichológia tudománykomplexumát. A művészetpszichológiát vizsgálódásaiban rendkívül szoros szálak fűzik a pszichológia egyéb ágaihoz. Mindenekelőtt jelentősen támaszkodik a képzeletnek, a gondolkodásnak és az érzelmeknek az általános pszichológia feltárta ismeretanyagára. Közben a művész és a befogadó képzeletére, gondolkodására és érzelmi életére vonatkozó kutatásaival tágítja az általános pszichológia horizontját. Hasonlóképpen felhasználja a szociál-, a személyiség- és a fejlődéspszichológia eredményeit az alkotómunka kibontakozásának és sajátosságainak, valamint a befogadás lefolyásának pszichológiai kutatása során. Jelentősen igénybe veszi a neveléspszichológia vívmányait a műzslés fejlesztésének pszichológiai vizsgálatában. Ennek során új meg új észrevétellel gyarapítja a személyiség és a tevékenység kölcsönös pszichológiai feltételezettségéről szerzett tudásunkat.

Másfelől, említett határhelyzeténél fogva, a művészetpszichológia, a műalkotó tevékenységének mélyebb megismerése révén — miközben a művész munkáját is színesebbé, sokoldalúbbá, tudatosabbá teheti — a művek minél teljesebb megértését szolgálja. Elsődleges hasznát ily módon a befogadók széles köre és a művészetekkel foglalkozó többi tudomány látja. A művésztudományok együttműködésébe bekapcsolódó művészetpszichológia — mint átfogó tudományos feladatok komplex megközelítésének egyik újszülöttje — semmiképpen sem kívánja a művészeti jelenségek esztétikai, történeti, szociológiai, kritikai tanulmányozását és szemléletét pszichológiai vizsgálattal és szemlélettel helyettesíteni, „elpszichologizálva“ azokat. A művészetpszichológia a művészetre vonatkozó tudományok sorának meghosszabbítása, kiegészítése, nem pedig pótléka. Ez a felfogás egyúttal megfelelő feltételeket teremt a sorsdöntő módszertani problémák megoldásához is. A pszichológia fedezetlen elmélkedésekkel e kiváltképp zsúfolt területén az egzakt kutatási módszerek minél sokrétűbb alkalmazása, illetve az alkalmazás útjai és buktatói minél gondosabb kitapasztalásának lehetősége különös jelentőséget kap. Aligha véletlen, hogy már a művészetpszichológia előtörténetének szakaszában, a kísérleti esztéták — akik egyúttal a kísérleti pszichológia atyjai is voltak — munkássága idején a módszer mint önálló és központi kutatási téma jelent meg.

A korszerű művészetpszichológiai felfogás szerint műalkotás és műbefogadás szerves egységbe zárul. A kész mű létrejötte mögött meghúzódó összes szubjektív tényezők természetét mélységesen meghatározza az alkotás rendeltetése; lehetséges és tényleges kapcsolata a közönséggel. A mű hatása pedig árnyaltabbá és a benne foglalt intenciókkal összehangzóbbá válik az alkotás és befogadás pszichológiai sajátosságainak hívebb megismerésével. A műalkotó tevékenység sikeres elvégzését biztosító alapképességek, e tevékenység lezajlása, illetve legsajátabb és legproblematisabb mozzanatát jelentő ihlet és a tevékenység eredménye nyomán megszülető mű befogadásának pszichológiai vizsgálata az egymást meghatározó kérdések felvázolására, az összefüggések kidomborí-

tására nyújt módot. Természetesen, e cikk nem vállalkozhat többre, mint néhány — általános érvényű, mindegyik művészetre vonatkozó — eredmény elnagyolt és töredékes bemutatására.

A művészi tehetség legfőbb jegyei

A művészi tehetség sajátosságait kutató vizsgálatok szerint — ezekben hivatásos írók, festők, zenészek, valamint az átlagnépességet képviselő nem művész személyek vettek részt — a hivatásos művészek a bonyolult-aszimmetrikus formákat részesítik előnyben, szemben az egyszerű-szimmetrikus formákat kedvelő nem művész kontrolcsoport tagjaival. A komplexitás mint felfogás- és gondolkodásmód kiugró jellemzőjük. E tényezővel — a személyiségpszichológiai vizsgálatok szerint — egy sereg fontos tulajdonság jár együtt, nevezetesen: a szóbeli kifejezés hajlékonysága, gazdagsága, az eredetiség, jó alapízlés, az ítélet önállósága, humorérzék, az értelmi tevékenység erőteljes érzelmi töltöttsége, az érdeklődés széleskörűsége. Ugyanakkor nagyon valószínűtlennek teszi olyan tulajdonságok előfordulását, mint konformizmus, merevség, hisztéria, politikai-gazdasági konzervativizmus. Sajátos képanyag alapján végzett válogatásból kitűnt, hogy a művészeknek tetszők sokkal kétértelműbbek, mint a nem művészek által előnyben részesítettek. Ez a művészi tehetség érzékleti nyitottságának és alakító készségének jele.

A művészek gondolkodása szokatlan és eredeti. Asszociációikban és kifejezésmódjukban nagy gazdagságot árulnak el. Az érzékletes adatokra kivételes fogékonysággal reagálnak. A gondolkodás kikapcsolására anélkül képesek, hogy személyiségük széthullása bekövetkezne. Képességük van az azonosságok, sokféleségek létrehozására és élményeiknek mások reakcióit kiváltó közlésére. Motivációjuk mindig az önmagukra ismerés és az önkifejezés vágya. A vizsgálatok szerint minden alapot nélkülöznek azok a romantikus feltételezések, amelyek az alkotók érzelmi sajátosságainak az átlagostól merőben eltérő, különleges voltát vélik felfedezni. Igaz ugyan, hogy a személyiség központja az intellektuális alkotó tevékenység, illetve sajátosságok körül szerveződik, így az érzelmi élet fő irányát is ez szabja meg, ám a megismerő folyamatok közös vonásaival ellentétben, ettől eltekintve, semmiféle — tehetségük részét alkotó — különös érzelmi jegy nem lelhető fel.

Hasonlóképp nem mondható, hogy a művészi tehetség természetes velejárója vagy éppen a művész-lét többlete valamiféle patológiás hangoltság volna. A művész vázolt szenibilitása, perceptuális nyitottsága, nonkonformizmusa folytán a kortársak életébe betörő különösnek, újszerűnek a tükrözője. Ezért csak a rendkívüli tapasztalatok normájával mérhető. Az átlagtól való eltérés azonban korántsem esik egybe a klinikai abnormalitással. A perceptuális nyitottsággal kétségtelenül együtt jár az is, hogy a művész fantáziája segítségével saját élete múltját és jelenét mint alapanyagot döntően felhasználja munkájában. De ez nem hasonlítható a neurotikusok vagy pszichotikusok szélsőséges önzéséhez és dezorganizált, kommunikációképtelen fantáziálásához. A művész dezorganizációját újraépítő, egységbe foglaló törekvés követi, ami az összes emberi erő felfokozódásával, integrációjával jár. További kérdés és izgalmas paradoxon, hogy éppen egészségének, teherbíróképességének ez a

megfeszített próbatétele olykor sajnálatos következményekkel: az érzékenységé folytán amúgy is sérülékenyebb idegrendszer egyensúlyának tartósabb felborulásával járhat.

A művészi tehetség főként az élet eleven, érzékletes tényei irányában kifinomodott megfigyelő- és emlékezőképességével, a valóság egészében való megragadásával tűnik ki. Tehetségének e sajátosságai még élesebben szembeütköznek, ha a tudományos tehetség mellé helyezzük. Az utóbbi megfigyelő- és emlékezőképessége elsősorban az élet elvont gondolatokban és jelekben megtestesülő jelenségei irányába terelődik, és különösen fogalmi logikai, elemző, ítélő és következtető képesség jellemzi. Ezért mint alapjában első, illetve alapjában második jelzőrendszeri típusokat szokás megkülönböztetni őket. Csakhogy a művészet az első jelzésekből kombinálódó, ezek képszerűségét megszüntetve-megőrző első jelzőrendszert, az érzékletek helyébe lépő képzeleti képek rendszerét hozza létre. Ez a művészi tehetséget mindenekelőtt első jelzőrendszerének nagyfokú fejlettségével teszi elhatárolhatóvá.

Némiképp már a műalkotófolyamat pszichológiai vonásairól is képet kapunk, ha e két fő tehetségkört mint az eltárgyasulás két eltérő módját fogjuk fel. A művészi alkotás értékének elengedhetetlen feltétele, hogy átfűtsék alkotójának gazdag érzelmei, közvetlen és eleven emberi jegyek, a tudományos mű egzakttsága viszont egyenesen kizárja ezt. A tudományos mű, a kutatási eredmény a valóság bizonyos körének objektív — az alkotó tehetség s általában az ember tehetségének vonásaitól lehetőség szerint minden értelemben mentes — hű tükrökre. A tudós munkájának termékében az „ember“ legmagasabbrendű megismerő képességei elvileg a maguk tiszta formájában tárgyiasulnak el. A műalkotások viszont nemcsak a valóság ábrázolását, hanem a művész, az emberi nem képviselőjének vallomását, képzelet-, gondolat- és érzelmvilágát is tükrözik. Egy-egy regény, vers, festmény befogadása során egyszerre gazdagodunk a valóság művészileg elénk tárt képével és magának a művésznek a képével.

A művész tehát — ha mégoly áttételesen is, a műalkotás törvényeinek megfelelően — szubjektivitását tárgyiasítja el. Elvileg teljes egészében, maradéktalanul. Nemcsak a világot, ahogy ő látja, hanem önmagát, ahogy a világot látja. Nemcsak megfigyelő-, emlékezőképességét, hanem indítékai, vágyai szövevényét is. Ezek csakúgy eltárgyasult lényegi erőkké válnak a műalkotásban, mint a megformálásukhoz szükséges képességek.

A műalkotás folyamata

A kész alkotások megértésében nem kevesebb gondot okoz az alkotó tevékenység természetének megfejtése. A műalkotó tevékenységet a pszichológia eleinte négyszakaszos folyamatnak írta le, amelyben előkészítés, lappangás, felvillanás, kivitelezés határolhatók körül. Ez a lineáris modell a csekély számú empirikus vizsgálatok nyomán némileg tovább árnyalható. Hivatásos költők és írói alkotómunkát egyáltalán nem végző személyek festmény alapján írott kísérleti költeményei keletkezésének megfigyelése mindkét csoportban igazolta az alkotófolyamat négy szakaszos tagolódását. Ugyanakkor a lappangás az előkészítéssel együtt jelent-

kezett, s a kivitelezésre már akkor is sor került, amikor még nem volt megfogalmazva minden verssor. Ez a szakaszok sorrendjének rugalmasságára utal.

Amikor képzőművészeknek és nem művész vizsgálati személyeknek illusztrálniuk kellett egy költeményt, kitűnt, hogy a művészek a kontrollszemélyeknél erőteljesebben uralkodtak az alkotófolyamaton. A négy szakasz azonban egyiküknél sem tűnt nyilvánvalónak. Szakaszok helyett jogosabb aspektusokról beszélni, amelyek az egész munka során együtt jelennek meg. Így az alkotófolyamat egymással versengve résztvevő különböző aspektusok szövevénye. Inkább dinamikus, egymásbafonódó tevékenységként, mint elszigetelt szakaszok egymásutánjaként fogható fel. A változó fázisok megismétlődhetnek, megjelenésük rendje nem merev.

A vázoltakat kiegészítő saját vizsgálataim tanúsága szerint az alkotó folyamat pszichológiai szerkezete az alkotó tehetség fejlődésével párhuzamos fejlődésen megy keresztül. A homogén, tagolatlan, élményt és művet egybeolvasztó, az élményt rögtön objektiváló alkotó folyamattól vezet az út az élettani, pszichológiai, etikai és esztétikai áttételekkel tarkított, értékes teljesítményt eredményező, összetett alkotó folyamat kialakulásáig. Az áttételezettség és az összetettség szükségképpen magával hozza a szerkezeti összetevők gazdagodását, bizonyos szakaszok beiktatódását. Ám éppen a bonyolultság következtében a szakaszok magasszintű, egymásba átsapó ötvöződését is.

A vizsgálatok kiemelkedő alkotásokra való kiterjesztése azt mutatja, hogy a mű tárgyának, a műfajnak és az alkotónak a sajátosságai kétségtelenül befolyásolhatják az előkészítő szakasz módját (például az élettapasztalatok szerzésének körét és felhasználását) és időtartamát, akár csak a kivitelezés lezajlását. Ezek az eltérések színezik a műalkotó tevékenység végbemenetelét, hatnak a bennük résztvevő pszichológiai folyamatok lefutásának sebességére, egymásba kapcsolódásuk gyakoriságára, esetleg sorrendjére. De nem érintik a műalkotó folyamathoz szükséges, említett pszichológiai összetevők fellépésének tényét, rendeltetésüket s szerveződésük legfőbb tulajdonságait. Az élmény művé válása azonban nem szemlélhető két végpont között több darabra tagolt egyenes vonal mentén lezajló történésként. Sokkal inkább hol táguló, hol szűkülő, egymást érintő és átfedő körkörös görbék pályáján halad. Ezért az alkotó folyamat pszichológiai szerkezetének megközelítésére a szokásosan alkalmazott diszkrét, szukcesszív elemekből álló lineáris modell helyébe az időben szerteágazó, többdimenziójú ciklusok modellje javasolható.

A szerkezeti összetevők dinamikája mellett a műalkotó folyamat központi kérdése az alapötlet megszületése, a felvillanás, az ihlet közelebbi természete. Tanulmányozása kivételes nehézségekbe ütközik. A kizárólag interjú módszerrel végzett vizsgálatok, amelyek — mintegy felfokozva e módszer általános korlátait — direkt módon arról vallatják a művészt, amiben éppen a pszichológustól várná a felvilágosítást, roppant csekély értékűek. Közvetlenül kísérletileg kutatni pedig a jelenséget — legalábbis jelenlegi lehetőségeink birtokában — szinte lehetetlen. Az ihlet egyrészt nemigen túri a megfigyelőt, másrészt lényegét olyan belső folyamat alkotja, amelynek külső, szabad szemmel és füllel felfogható jelei alig tájékoztathatnak a művészből végbemenő sajátos lelki történé-

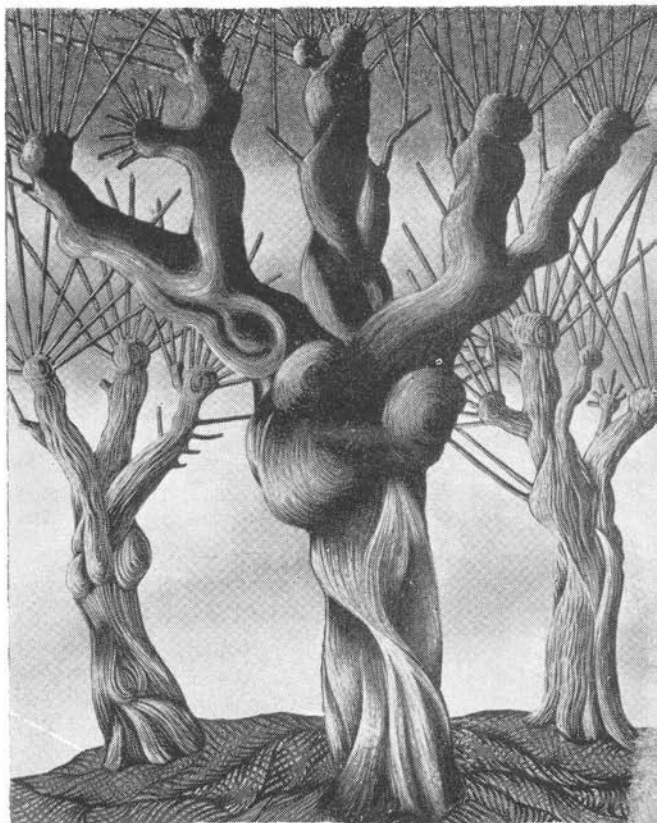
PITTNER OLIVÉR

1. Magány
2. Segesvári utca

3. Prágai utca

4. Három akác

5. Segesvári házak

sekről. Be kell hát érünk annak megállapításával: az ihlet az az állapot, amely különösen kedvez a tudatosan meginduló, közbelső tagjaiban tudattalanul folyó s csak végeredményében tudatosuló intuitív műveleteknek. Így nyitva hagyánk az ihlet pszichológiája szempontjából oly döntő kérdést: hogyan váltakoznak a tudatos és tudattalan tényezők, mit jelent közelebről a tudatos uralma a tudattalan felett s hogyan történik a tudattalan tudatosulása.

Ha a jelenség közvetlen tudományos megközelítése alig lehetséges, a tudomány még a szokásosnál is nagyobb kerülőút megtételére kényszerül. Részint a természet megvalósította nagyszabású kísérletekhez fordul, részint a hasonló jelenségek körében végzett kísérletek tanulságait ülteti át analógiás módon. Az alapvető kérdés tehát így tehető fel: melyek azok a természetes, illetve kísérleti körülmények között előálló és tudományosan megfigyelhető jelenségek, amelyek az ihlet — legalábbis részleges — modelljeként kezelhetők? E kérdésre válaszolva a mágusok révületállapotainak, a mesterséges révületkeltő szerekkel végzett kísérleteknek s általában a hipnoid küszöbállapotoknak, a kísérleti izolációs vizsgálatoknak, a majomfestészet bizonyos jegyeinek áttekintésén keresztül juthatunk el az ihlet idegéletani vezérlésének felvázolásához.

Az ihlet tudattalanjának számottevő tényezője az alkotó tevékenységet is szabályozó, nem tudatos beállítódás. Ez mint a múltbeli élmények belső összehangolásával a soron következő élményeket tudattalanul megszűrő lelkiállapot hat. Az ihlet egyike a tudat-tudattalan kontinuum küszöbén lejátszódó állapotoknak. Azonban nem egyszerűen küszöbállapot, hanem kritikus egyensúlyi állapot a küszöbön. Benne a koncentrációnak és az ellazulásnak, a feszültségnek és az oldódásnak, az autizmusnak — a külvilágot elhanyagoló önzésnek — és a szocializációnak kivételes egysege, a tudatos és a tudattalan tartalmak optimális-harmonikus, egymást megszüntetve-megőrző áramlása érvényesül. Ezt követeli az ihlet egyéb küszöbállapottól merőben eltérő teleológiája: a műalkotás létrehozása.

A műalkotás szükségképpen feltételezi a befogadókat, a közönséget. Az ihlet jellegét mélységesen meghatározza, hogy a művészi tehetségben együtt lép fel a kontaktusteremtés igényével, s rendeltetése éppen e motívum művészi kielégítése. Azaz a kifelé és a másokra utaltság egyik legmagasabbrendű formájának a megvalósítása.

A műbefogadás mechanizmusa

Az ihlet pszichológiai vizsgálata végül is a befogadás mozzanatához vezetett el. A mű a közönségben kel életre. Ebben az értelemben minden művet ketten alkotnak: a művész és a befogadó, aki újra átéli és újra alkotja. De hogyan alakul ki a befogadói műélmény, milyen pszichológiai közvetítők vesznek részt a műbefogadó tevékenységben, milyen pszichológiai tényezők függvénye a műhatás?

A befogadás folyamata szembevetően eltér az alkotóétól abban, hogy éppen a megfordítottja annak. Az alkotónál az élmény elsődleges és ennek átszűrődése személyiségén eredményezi a művet. A befogadó a műből indul ki, ez számára az élmény forrása. Tevékenységének eredménye nem új, önálló alkotás lesz, hanem a művész alkotásának felfo-

gása és megértése, illetve az alkotó élményeihez hasonló, de attól egyben-másban eltérő élmények átélése.

Ahogy a mű megalkotásában, úgy felfogásában, befogadásában is elsőrendű hely illeti a fantáziát. Csakhogy a művész teremtő képzeletével szemben a műbefogadó fantáziatevékenysége javarészt reprodukzív. De a reprodukzív képzeleti műveletben szerepet kapnak korábbi tárgyhoz tartozó élményei, és ezek az emlékképek kombinálódnak a mű által felidézettekkel. Ily módon a reprodukzív képzelet bizonyos produktív elemekkel egészül ki. Leginkább így van ez a szépirodalom befogadásában. Az ipar- és képzőművészeti vagy a filmalkotások befogadásában némi eltérés észlelhető. Egy festmény, szobor, épület, egy gyertyatartó vagy egy filmjelenet felfogása a jelenlétükben pusztán érzékelés, távollétükben való megjelenítésük pedig pusztán emlékezés. A reprodukció itt kizárólag felidézést jelent. Ugyanis ellentétben az előbeszédben, írott szövegben vagy zenei hangokban közöltekkel, a kép, a dolog vizuálisan közvetlenül adva van, nem kell átalakítani verbális szimbólumokból, hogy látható legyen. Ezzel szemben a vizuális információ esetében ahhoz, hogy a néző, a szemlélő képzelete egyáltalán működni kezdjen, túl kell lépni az adott látványon, annak valamiféle módosítására, szó szerinti elsajátítására, azaz egyéni látásmód szerinti feldolgozására kell törekedni. Itt a képzelet tehát már eleve valamilyen fokban produktív — alakító és alkotó — mozzanatként lép fel.

Persze, az élményvilágunk, tapasztalataink, vágyaink módosulásával együtt változó képzelet visszahat a művészi kultúra minden területére, s azok felfogását is magasabb szintre emeli. Meggyőzően igazolja ezt az a kísérlet, amelyben matematikai funkcióval rendelkező görbéket, régi és modern portréképeket, japán tájképeket és egyéb esztétikai jellegű tárgyakat (vázák, székek, virágok, teáskannák fényképeit, rajzreprodukciókat) együtt alkalmaztak. Miután a műkritikusok rangsorolták őket, a kísérleti személyek tetszésük mértéke szerint rendezték a festményeket, a rajzokat, illetve a többi nem kifejezetten művészi tárgyakat. Az előfeltevés szerint ha a kísérleti személyek válogatása során a görbék és a geometriai figurák sorrendjének átlaga, valamint a portréké és a tájképeké megegyezően jó, akkor ez azt jelenti, hogy aki helyesen ítéli meg a görbe és a geometriai figura esztétikai értékeit, az helyesen minősíti a képeket is. Vagyis a „jó ízlésnek“ van egy általánosan érvényesülő összetevője.

És valóban, amikor a kísérleti személyek tetszésük szerint elrendezték a görbéket, a sokszögű figurákat és képek, illetve egyéb tárgyak reprodukcióit, az eredmények megerősítették ezt a várakozást. Csakúgy ez történt, amikor irodalmi művekkel végezték a vizsgálatot. Ebből az következik, hogy egyes művészetek felfogásához szükséges érzékelő, emlékező és képzeleti tevékenység oszthatatlan. Másrészt, a vizsgálatokat tovább folytatva kiderült, hogy ezen az általános faktoron belül bizonyos eltérések tapasztalhatók. A kísérleti személyek egyik csoportja a világos, színes, impresszionista festményeket kedvelte inkább, míg a másik hagyományosabb, kevésbé színdús festményekhez vonzódott. A fényes és modernebb színvilágú képtípus elsősorban az extrovertáltak és a fiatalok képzeletét indította meg. A sötétebb tónusú alkotások viszont az introvertáltak fantáziájára hatottak erősebben. Irodalmi alkotások esetében pedig az extrovertál-

tak az egyszerű és érzelmdúsabb költeményeket részesítették előnyben, az introvertáltak pedig inkább a kifejezésben és tartalomban bonyolult, érzelmileg visszafogottabb műveket.

Jóllehet a megismerő folyamatok között a képzeleten kívül a gondolkodás is mindegyik művészeti ág befogadásában jelen van, szerepe a művészeti ág természetétől függően eltérő. A vizsgálatok szerint a költemény, a próza feldolgozása követeli a legerőteljesebben a befogadó intelligenciáját. A jelenség nyilvánvaló oka a szépirodalom gondolatokhoz való erőteljes kötődése. Az árnyaltabb vizsgálódás pontosabban kimutatta, hogy ha az intelligenciavizsgálatokból kihagyjuk a kifejezetten szóbeli teljesítményt követelő feladatokat, akkor a fennmaradó intelligenciafeladatok és az irodalmi, képzőművészeti, valamint zenei műalkotások helyes (szakértők rangsoraival megegyező) felfogása közötti viszony nem tér el számottevően. A különbség így a második jelzőrendszer kibontakozásával függ össze, s ez egyben jól megvilágítja, miért kiváltképp jelentős az irodalmi mű befogadásában az iskolai végzettség és az életkori érettség.

Az iskolázottabbaknak általában kifinomultabb és helytállóbb a műfütlejük, mert nagyobb tudásanyag birtokában szélesebb és megalapozottabb a viszonyítási rendszerük. Ebben a viszonyítási rendszerben a mű finomságain kívül az alkotó presztízse igen nagy szerepet játszik. Ez utal azokra a veszélyekre is, amelyeket a műbefogadásban az előítéletekkel terhes értékelés, a nagy név elhangzására kívülről betáplált ítéletminták, a tekintélyi hatások hálózatának a mű tényleges szövege fölé való kerekedése jelent. Ugyanakkor jól mutatja, hogy a műbefogadás mechanizmusát milyen mélyen meghatározzák azok a külső hatások, amelyek a bennünket viszonyítási adatokkal ellátó alakulatokon (szakemberek, barátaink, tanáraink, a tömegkommunikációs eszközök) át érvényesülnek.

A műbefogadás mechanizmusában az említetteken kívül sarkalatos szerepet játszanak érzelmeink. A műalkotások sikere, a beleélés intenzitása bizonyos fokig lemérhető azzal is, hogy milyen mértékig képes a műbefogadó együttművelő hajlamát felkelteni. Az együttművelés az érzelmek s az általuk kifejezett vagy tolmácsolt mozdulatok átélésében is kifejeződik. Az értelmi és az érzelmi mozzanatok együttes figyelembevételével érthetők meg az alkotó és a befogadó között a műben létesülő — harmonikus vagy diszharmonikus — kapcsolatok is. A műalkotás lényeges vonása, hogy benne a minden iskolázott ember számára nagyjából azonos szótári jelentések erőteljesen keverednek az egyének életkörülményeivel, érzelmi és értékelő beállítódásával szorosan összefüggő jelentésekkel. Így a műalkotás befogadása a fogalmilag megragadható egyetemes közléstartalmak megfjtésével párosuló érzelmi jelentés hiteles átélését követeli.

Hiába tapasztalható a szótári mozzanatok teljes megértése, mert ha ez nem érintkezik az alkotóéval harmonizáló élményformával, a mű veszít erejéből, pontosabban nem éri el lehetőségeit. Ez ellen az ízlés választékossá tétele kétirányú hatást fejt ki. Egyfelől az iskolázás révén az értelmi mozzanatok felfogását segíti elő. Másfelől meghatározott válogató magatartást alakít ki. Ennek következtében a befogadók azoknak a műveknek a megkeresésére törekednek, amelyeknek érzelmi-értékelő mozzanataival is a lehető legnagyobb fokú összhangot mutatnak.

Az embernek — e rendkívül bonyolult jelenségnek — még csak megközelítően is teljes, tudományos megismerése elképzelhetetlen az embert összetevő oldalak, alkotórészek vagy elemek előzetes kutatása nélkül. Az analízis szükségképpen megelőzi a szintézist, a konkrétet csak a pontos absztrakciót követelő gondolati „szétszedés” és „összerakás” alapján lehet megismerni. Persze, miként Lenin megállapította: „a gondolkodás azzal, hogy a konkrétból kiindulva az absztrakthoz emelkedik — ha helyes... —, nem távolodik el az igazságtól, hanem közeledik hozzá”. A görög filozófiától kezdve egészen napjaink antropológiai rendszereinek legtöbbszöréig számos próbálkozást ismerünk arra vonatkozóan, hogy egy csapásra *antropológiát* hozzanak létre. Ezek azonban csupán „általánosságokat” tartalmaztak, amelyeknek nem volt valóságos megismerő értékük. Nem véletlen tehát, hogy még a közelmúltban is jelenhetett meg könyv ilyen címmel: *Az ember ismeretlen lény* (Alexis Carel).

Végül is rátaláltak a helyes útra, az ember analitikus tanulmányozására, amely a mi időnkben fokozatosan elvezetett annyi — biológiai, pszichológiai, társadalmi, kulturális jellegű — antropológiai tudomány megjelenéséhez, ahány fő emberi „aspektust” meg tudott határozni az ember anatómiája és fiziológiája, az ideggyógyászat, a fizikai antropológia, pszichológia, gazdaságtudomány, a politika, etika, jog-, vallás-, művészettudomány. Erre a szilárd alapra számos részleges szintézis épült: az emberi biológia, pszichofiziológia, társadalomlélektan, szociológia, kultúrológia, ergonómia. Ugyanilyen jellegűek azok a két világháború között kezdeményezett, de kellőképpen csak napjainkban gyümölcsötvetett törekvések is, amelyek arra irányultak, hogy kifejlesszék a személyiség szintetikus tudományát. Ez a tudomány az egységesítés perspektívájában egybekapcsolja mindazokat a szétszórt ismereteket, amelyeket a különböző tudományok az emberi lényre vonatkozóan kidolgoznak.

Az új tudományt egyre gyakrabban *perszonológiának* nevezik. A kifejezés H. A. Murray-tól származik, *Explorations in personality* című, több munkatársával írt könyvéből (New York, Oxford, 1938). A megfogalmazott gondolatot később nagyobb terjedelmű kollektív munkák — mint C. Kluckhohn, H. A. Murray, D. Schneider *Personality in Nature, Society and Culture* (II. kiadás. New York, 1953) című könyve — bontják ki a maga teljességében.

Nézetek ütközése

Gordon W. Allport, a világ egyik legnagyobb perszonológusa igen tanulságos párhuzamot von az európai kontinensen kidolgozott és az angol-amerikai személyiség-elméletek között, főleg azok fiziológiai gyökerei tekintetében. Angliában és Amerikában a Locke-féle hagyományok hódítottak teret, az európai kontinensen inkább a Leibniz és Kant felfogás győzedelmeskedett. Locke szerint az emberi értelem *tabula rasa*, melyre a külső környezet fokozatosan „ráírja” a maga képét eszmék és eszmei asszociációk formájában. Az értelem sajátos mechanizmusai szigorúan reaktív jellegűek és a viselkedésre vonatkoznak, egyszerű válaszok a külső hatásokra, mindenféle kezdeményezés vagy saját tevékenység nélkül. Ezzel szemben a Leibniz és Kant felfogás szerint az értelem autodinamikus, állandó kibontakozásban van, ak-

tív, nem pedig reaktív, organizáló, nem pedig organizált, középkori nyelven fogalmazva *natura naturans* (természetet szülő természet), nem pedig *natura naturata* (létrejött természet). Locke híres tézisére — *nihil est intellectu quod non fuerit in sensu* (semmi sincs az értelemben, ami előzőleg ne lett volna meg az érzetekben) — Leibniz megadta a maga híres replikáját: *nisi ipse intellectus* (hacsak nem maga az értelem). Számára az emberi szellem belső és spontán (nem kiváltott) tevékenysége legalább ugyanolyan jelentős, mint e szellem tartalma vagy termékei.

Másrészt az európai kontinens elméletei a „totális emberre“ irányították figyelmüket, az angol—amerikai teóriákat viszont inkább a részletvonatkozások foglalkoztatták: az emberek jellemvonásai, összetevő tényezői, teljesítményei, s arra irányultak, hogy kétségbe vonják a személyiség belső egységét, amelyet szigorúan külsődleges meghatározóknak tulajdonítottak. Ilyenek: bizonyos serkentők stabilitása, tartós kulturális követelmények, a személyközi kapcsolatok sablonizálása. A belső állandóságot a külső állandóság eredményének tüntették fel, amelyen belül azonban maga a személyiség labilis, folyékony és tisztavirág-életű. Az angol—amerikai elméletek sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítanak a társadalmi, művelődési tényezőknek, főleg az egyedek közötti kölcsönhatásoknak, a társadalmi szabályzatoknak és szerepeknek, a viselkedés hagyományos modelljeinek és normáinak, mint a belső tényezőknek (a testalkatnak, az örökletes, veleszületett tényezőknek).

A két klasszikus álláspont végső következményeként az angol—amerikai elméletek általában melioristák (hisznek az ember megjavíthatóságában) és optimisták, az európaiak pedig fatalisták, vagyis pesszimisták.

Az ellentétek dialektikus logikája azonban — miként a gondolkodás történetében annyiszor — ez esetben is megkövetelte, hogy a két koncepció közelebből elemezze egymást, vitatkozzék, kritikailag összemérje tételeit, úgyhogy mindketőjük túlhaladása nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is vált. Egyes, valamikor elszigetelt nézetek ma már mindinkább tért hódítanak annak következtében, hogy állandóan újabb és újabb őket igazoló tudományos érvek halmozódnak fel. Ilyen például W. Stern felfogása, aki szerint a személyiség önálló valóság, autonóm rendszer, amely azonban ugyanakkor funkciói révén kitárul a külvilág előtt, ama környezet előtt, amely kialakította, amelyben kibontakozik, s amelytől sohasem tud teljes egészében elszakadni, mivel strukturális egységben, ellentétességben és egyensúlyban van vele, olyan egyensúlyban, amely mindig megbomlik, de amely felé állandóan törekszik.

Az említett két álláspont annyira közeledett egymáshoz, olyannyira kölcsönösen megváltoztatta egymás fejlődési perspektíváját, hogy ma már egy új felfogásban egybeolvadhat. Ebben az új koncepcióban a régi elméletek pozitív magvát megőrzi, de magasabb, a kidolgozás és értelmezés tekintetében eddig ismeretlen fokra emelve. Ezt az álláspontot megfelelően dokumentálva számos informatív jellegű munka képviseli — mint például Jean-Claude Filloux *La Personnalité* (Paris, 1967) című könyvének hatodik „időszerűsített“ kiadása —, úgyhogy nem foglalkozunk különösebben vele. Az újabb fejlődési perspektívák megjelölése érdekében azonban, véleményünk szerint, mindezeket az erőfeszítéseket a dialektikus és történelmi materializmus átfogóbb megvilágításába kell helyezni, ugyanis ez az egyetlen felfogás, amely biztosítani képes a perszonológia termékeny elméleti és metodológiai alapját. Ez alkalommal erre vonatkozóan szándékszunk felvázolni néhány gondolatot.

A perszonológia kezdettől fogva úgy jelentkezett, mint valamilyen „forradalmi“ foglalatosság, mint egyes hagyományos episztemológiai (tudományelméleti) jellegű tételek határozott elutasítása.

Az első és legjelentősebb felülvizsgálatra váró tétel az az arisztotelészi állítás volt, mely szerint csak „az általános tudománya“ létezik, s „az egyed tudománya“ nincs, ami oda vezetett, hogy a *történelmi tudományokat* hosszú időn át inkább irodalmi műfajnak tartották. A valóság viszont az, hogy egyre számosabbak azok a tudományok, amelyek az „egyeddel“ foglalkoznak, még a természetet tanulmányozó tudományok körében is (például kozmográfia, geológia, földrajz, botanika, állattan, rasszeológia).

A tulajdonképpeni történelmi tudományok (egyetemes történelem, nemzetek történelme, a történelemtudomány különböző ágai) csak úgy fejlődhetnek, ha fáradságos munkával rekonstruálják a múltat a maga *egyedi* formáiban. Más társadalomtudományok vagy egész tudományágatok, mint az *összes leíró és statisztikai* jellegűek, ugyancsak az „egyediség“ megismerését tűzik ki célul, ilyen a demográfia, etnográfia, szociográfia, a népek pszichológiája, folklorisztika, gazdasági statisztika, bűnügyi statisztika, alkotmányjog, polgári jog, büntetőjog. Ezek közül sok túllépi az egyszerű minőségi vagy mennyiségi *leírást* és megpróbálja *megmagyarázni* a konkrét valóságot azokkal a tényezőkkel vagy törvényekkel, amelyek hozzájárultak a valóság megjelenéséhez, létezéséhez és fejlődéséhez. Végső elemzésben minden valóságos, gondolkodásunktól független jelenség *egyedi* jellegű — nincs fa, farkas vagy ember *általában*, csak *ez* vagy *az* a fa, farkas vagy ember — úgyhogy e jelenségek megismerését nem kell az „általánosra“, a közös jegyekre korlátozni, a megismerést ki kell terjeszteni a „sajátosra“ is, arra is, ami megkülönbözteti az egyik egyedet a másiktól. A probléma ez: mi érdekel az adott valóság megismerésében? Ha a dolgok általános vonásai érdekelnek, akkor *általános* tudományt művelünk, ha a sajátos, akkor *sajátos* tudományt (vagy éppen egyedit), ha pedig egy adott valóság konkrétságának egész komplexitása érdekel, akkor *konkrét* tudományt, amely egyaránt magában foglalja az általánost és a sajátost, az összehasonlíthatót és össze nem hasonlíthatót, a másra vissza nem vezethetőt és visszavezethetőt.

Hozzávetőleges pontossággal megállapíthatjuk, hogy az érdeklődés az „egyedi“ iránt annál nagyobb, minél szorosabb a vizsgált valóság kapcsolata az emberek közvetlen foglalatosságával, életével és gyakorlati tevékenységével. A valóság megismerése szükséges vagy legalábbis hasznos lehet néha általános, máskor sajátos vonásai szempontjából vagy esetleg mindkét szempontból. A biológus például érdekelt abban, hogy megismerje az élet általános törvényeit, az empirikus növénytermesztő, állattenyésztő abban, hogy megismerje minden egyed sajátosságait, az agronómus, zootechnikus, orvos, pedagógus pedig mind az általános törvények, mind pedig az egyed szigorúan sajátos vonásainak feltárásában.

A megismerésnek ez az utóbbi fajtája főleg az emberi valóság területén uralkodó jellegű, itt ugyanis majdnem semmit sem jelentenek — mivel hatástalanok — a szigorúan tapasztalati, tudományosan meg nem alapozott ismeretek, akárcsak a túlságosan általános ismeretek („általában az emberről“, „általában a társadalomról“, „általában a gazdaságról“, „általában a kultúráról“), amelyek túlságosan eltávolodnak a konkrét valóságtól. A természeti törvényeket tudományosan széles körű általánosításként fogalmazzák meg, hogy alkalmazni lehessen őket a *technikában*, tehát nemcsak a természet területén, hanem egy ember alkotta területen is. Ezzel szemben a társadalmi-emberi törvényeknek szoros kapcsolatban kell állaniuk a konkrét valósággal, mivel gyakorlatilag csak e konkrét valóságban használjuk őket. A mindennapi gyakorlatban a „hús-vér“ embereknek ugyancsak „hús-vér“ emberekkel van dolguk, akiket meg kell ismerniük nemcsak közös vonásaik tekintetében — tehát általában —, hanem sajátos oldalaik szempontjából is, vagyis úgy, ahogyan

léteznek a valóságban mint egyediek vagy konkrét személyiségek. Éppen ezért nagyon kis mértékben hasznos az embereknek csak részleges — csak biológiai, csak pszichológiai, csak szociológiai — ismerete anélkül, hogy behelyeznők az embert abba a valóságos egészbe, amelyben részt alkot mint biológiai, pszichológiai, szociológiai és kulturális vonásokkal rendelkező lény.

A lélektan megpróbálkozott és megpróbálkozik „az egyed tudománya“ lenni, de az emberi egyediség nem csupán pszichológiai jellegű, hanem ugyanakkor biológiai is, számos társadalmi-kulturális vonás és tevékenység jellemzi, olyanok, amelyek megkülönböztetik a növényi és állati egyediségtől. Ennek eredményeként az emberi egyediség rendkívül bonyolult, nemcsak sokoldalú, hanem több szintű is, s éppen ennek a megjelölésére szolgál a *személyiség* sajátos terminusa.

A perszonológia abból az elméleti és gyakorlati szükségletből eredt, hogy meg kell ismerni az embert minden valóságos oldaláról, úgy, ahogyan létezik, mint bonyolult „bio-pszicho-társadalmi-kulturális“, életteli és egységes lény. (Lásd, M. Ralea — T. Herseni: *Introducere in psihologia socială*. București, 1966.)

A személyiség tanulmányozásában a tudomány legbiztosabb adatai megmutatják a perspektívát, ami nem más, mint az anyag kezdeti (fizikai-kémiai) formáitól az élő (szerves) forma felé, onnan pedig a tudatos forma (a sajátosan emberi) felé történő fejlődés. Ennek fényében az ember az anyag fejlődésének legfejlettebb, legmagasabb szintet elért foka, amely az egymást követő ugrások nyomán magában foglalja az összes megelőzőt, olyan értelemben, ahogyan azt Lenin mondotta: „a fogalmak az agynak, az anyag legmagasabbrendű termékének legmagasabbrendű termékei.“

Hogyan lesz az ember személyiség?

A perszonológia tulajdonképpen nem az ember távoli eredetének a kutatását eleveníti fel, hiszen ez az eredet — nem is alaptalanul — akár az élet megjelenéséig kitalálható (lásd például H. Piéron: *De l'Actinie à l'Homme* II. Paris, 1958—1959). Sokkal szűkebb körű kérdést vizsgál: hogyan lesz az emberi lény — aki mint minden élőlény, jól körülhatárolható szerves egyediséggel születik — *személyiség*, olyan egyéniség, amely egyaránt különbözik az élet alacsonyabb fokozataitól és a többi embertől.

Talán hasznos a különbségek pontos megjelölése végett aláhúzni azt, hogy az idealizmus álláspontjáról a pszichológus előtt álló alapvető kérdés így hangzik: miként lehetséges az egyediség vagy — mivel ennek a „pszichológiai egyediség“-nek a megjelölésére a *személyiség* kifejezést szokták használni — *miként lehetséges a személyiség?*

A materialista dialektika szempontjából az alapvető kérdés nem az egyediségre vonatkozik, mivel azt az ember közvetlenül állat-őseitől örökölte (minden szervezet — hogy az alacsonyabb szintekről, mint a sejt, molekula, atom, ne is beszéljünk — külön *egyediség*), hanem ennek *személyiséggé* fejlődése. Ez a fejlődési távlat természetesen feltételezi annak elfogadását, hogy az ember *bio-pszichikailag* egységes, vagyis a pszichikumot az idegtevékenység egyik aspektusának, nem függetlenül létezőnek, hanem a magas fokon szervezett anyag funkciójának kell elismernünk. Továbbá feltételezi a *szervezet és a környezet* egységének elismerését, vagyis azt a tényt, hogy az élőlény — a biológiai szervezet — adott környezetben jön létre és fejlődik, s ez a környezet *életkörnyezete* marad, mivel viszonylagos *függetlensége* a megfelelő mértékben megköveteli a környezettől való viszonylagos függését. Más szóval a környezet nem „valamilyen“ (közömbös) világ, amely egyszerűen csak a

szervezeten kívül létezik, hanem olyan világ, amely kitermelte a szervezetet, amelyben a szervezet kibontakozik s amely nélkül nem létezhet, tehát amely kezdetben őt létrehozó ok volt, majd fejlődésének *sine qua non* feltétele. A víz vagy a levegő összetételében, a fényellátásban, a hő erősségében beállt lényeges változások szűkségképpen maguk után vonják az élet területén is a lényeges módosulásokat. Nem létezik egyrészt *szervezet* és másrészt *környezet*, hanem *szervezet a maga életkörünyezetében*, azzal a kikötéssel, hogy a környezet csak akkor rendelkezik ezzel a sajátossággal, ha tényleges viszonyban áll az élőlények ilyen vagy olyan kategóriájával, amelyek számára valóban *környezet*.

Ha e megjegyzéseket leszűkítjük az *ember* vonatkozására, világossá válik, hogy az ember egész pszichikai tevékenysége szerves struktúrájára (anatómiai-fiziológiai vagy még aprólékosabban: neurológiai, endokrinológiai szerkezetére) épül. A pszichikai egység első forrása, amelyet egyes szerzők — mint láttuk — „pszichológiai egyediség”-nek neveznek (s alaptalanul a „személyiséggel” azonosnak fognak fel), a *szerves egység*, a *biológiai* individualitás, ebből fakad, erre épül, s enélkül nem létezik.

A személyiség sokszintű építmény

Napjaink pszichológiája általában egyetért abban, hogy a lélektan szempontjából az embert a *tudat* különbözteti meg az állattól, a tudat, amely a dialektikus materializmus megvilágításában nem más, mint a *tudatos lét*.

„A tudat (das Bewusstsein) — mutatott rá Marx és Engels *A német ideológiában* — sohasem lehet más, mint a tudatos lét (das bewusste Sein), az emberek léte pedig az ő valóságos életfolyamatuk.” A növényektől és állatoktól eltérően, amelyek — mint organizmusok — léteznek, anélkül, hogy tudomásuk volna erről, a normális emberekben így vagy úgy tudatosodik létük, ez pedig forradalmasítja az egész létezést, megteremti a lét magasabb fokát: a *tudatos létet*, amelynek három alapvető látómezője — a körülöttem levő világ tudata, a hozzám hasonlók világának a tudata és saját magam világának a tudata — egymásból fakad és kölcsönösen feltételezi egymást. Ez a pszichikai egységnek, pontosabban a személyiségnek a második *specifikus* forrása, amely véleményem szerint akkor jelenik meg, amikor az emberi lény számot ad saját létezéséről mint külön egyediség, tehát nem téveszti össze magát sem a környező fizikai világgal, sem embertársaival.

Ez a folyamat lehetetlen a környezet, a közösség és önmaga megismerésének bizonyos foka nélkül. A személyiség lényegében *művelődési aktus*. „Az ember előtt — írja Lenin — ott van a természeti jelenségek *hálója*. Az ösztönember, a vadember nem emelkedik ki a természetből. A tudatos ember kiemelkedik, a kategóriák a kiemelkedésnek, vagyis a világ megismerésének lépcsőfokai, a háló csomópontjai, amelyek segítik őt, hogy megismerje és hatalmába kerítse ezt a hálót” (*Filozófiai Füzetek*. Budapest, 1954. 69). Az időközben folytatott társadalmi és kulturális-antropológiai kutatások mindegyike igazolja ezt a megállapítást (lásd Ralph Linton: *Fundamentul cultural al personalității*. București, 1968). Az ember mint individualitás filogenetikai szempontból azóta létezik, mióta az antropogenezis folyamatában emberré vált, ontogenetikailag pedig a fogamzás pillanatától (tehát még mielőtt megszületett volna), de *személyiséggé* csak akkor válik, amikor eljut saját egyediségének tudatához, a külvilágtól és embertársaitól (a kollektivitástól, amelyhez maga is tartozik) elkülönülő önálló lényként létezésének tudatához. A tudatossá vált egyediség új kapcsolatba kerül mindazzal, ami létezik azáltal, hogy saját magát veszi viszonyítási pontnak, sőt az élet-kör — amelyben maga is részt vesz — középpont-

jának (lásd G. W. Allport: *The Ego in Contemporary Psychology. Psychological Review*, 1943).

A nem-énnel és a mi érzékletével tükrözött emberi közösséggel ellentétes én érzékelése nélkül nem létezik *normális személyiség*. (A patológikus, vagyis nem érvényesült, degenerált vagy degradált személyiség problémájával nem foglalkozunk.) Ismétellen aláhúzzuk viszont, hogy a személyiség nem vezethető vissza az én-re. Az önmagunk tudatára vagy a tudatra a maga egészében, vagyis a szigorúan *szubjektív* tényezőkre, mivel a személyiség a valóságban egybeesik az egész egyediséggel, tehát az egész emberi létezéssel, azzal a feltétellel azonban, hogy az ember számot adjon erről a létezésről, vagyis ez a lét tudatos legyen. Az ember a személyisége révén a maga ura lesz, azonosul szubjektív énjével, kezébe veszi saját maga irányítását és felelőssé válik tetteiért, vezetett, tevékenységre ösztönzött, mozgósított vagy serkentett lényből fokozatosan vezető, tevékenységre ösztönző, mozgósító, serkentő, önmozgó, autodinamikus aktív-alkotó-termelő lény lesz (lásd E. Fromm: *Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics*. New York, 1947; J. Nuttin: *Tâche, réussite et échec: théorie de la conduite humaine*. Louvain, 1953). A megismerés itt is különleges jelentőségű. Az állati létől való elszakadás világosan jelentkezik az ösztönös tevékenységnek az átgondolt, a tudatban előre kitervelt tevékenységgel történő meghaladásában. „A pók — mutatott rá találoan Marx — a takácshoz hasonló műveleteket végez, és a méh viaszsejtjei építésével nem egy építőmestert szégyenbe hoz. De a legrosszabb építőmester már eleve felülmúlja a legjobb méhet abban, hogy az építőmester már felépítette a sejtet a fejében, mielőtt viaszból megépítette volna. A munkafolyamat végén oly eredmény következik be, amely megkezdésekor a munkás *elképzelésében*, tehát *eszmeileg* már megvolt“ (A *tőke* I. Budapest, 1949. 193). Éppen ezért minden kétséget kizárva állíthatjuk, hogy a póknak vagy a méhnek van *egyedisége*, míg az „*építésznek*“ (aki itt minden normális ember szimbóluma) ezen felül *személyisége* van, képes arra, hogy megismerje és meghódítsa a természetet, kialakítsa a maga világát, amelyet *kultúrának* nevezünk (Lásd F. J. J. Buytendijk: *L'homme et l'animal*. Paris, 1965).

Ez a *személyllyé válás* folyamata azonban nem az egyediség belső — tehát szerves, lényegében biológiai jellegű — logikája szerint megy végbe, hanem bizonyos történelmi, lényegében *társadalmi-kulturális* tényezők serkentésére. A tudatot magát nem lehet másképpen meghatározni, mint társadalmi terméket, mivel — mi-ként Marx és Engels kimutatta — a tudat nem jelenik meg másként, mint „a beszéd formájában“. „A beszéd olyan régi, mint a tudat, a beszéd a gyakorlati, más emberek számára is létező tudat, amely tehát a magam számára is csak ezzel válik létező, valóságos tudattá és a beszéd, miként a tudat, csak a más emberekkel való érintkezés szükségletéből, kényszerűségéből keletkezik... A tudat tehát már eleve társadalmi termék és az is marad, ameddig emberek egyáltalán léteznek“ (A *német ideológia*. Budapest, 1962. 13—14). A társadalom azonban, amely kitermelte a tudatot — akárcsak az élet vagy általában a lét — elsődleges a tudattal szemben, mivel, ugyancsak Marx és Engels megfogalmazásával élve: „nem a tudat határozza meg az életet, hanem az élet határozza meg a tudatot. Az első szemléleti módnál a tudatból indulnak ki mint élő egyénből, a másodikban, amely a valóságos életnek felel meg, magukból a valóságos, élő egyénekből és a tudatot csakis mint az ő tudatukat szemlélik“ (i.m. 10).

A majom emberré válásának, a majom-horda *emberi társadalommá* formálódásának a folyamata nem a tudatnak, hanem a *munkának* köszönhető, a munkának, amely emberi értelemben az eszközök készítésével kezdődik. Ezen az alapon jelenik

meg aztán a nyelv, a tudat, a személyiség. Ez az a valóságos, történelmi viszony, amelyet a tudományok legbiztosabb eredményei igazolnak. A munka hiányában az ember nem válhatott volna személyiséggé, olyan lénnyé, aki képes megváltoztatni környezetét saját életszükségeiteinek megfelelően.

Következésképpen: az emberi személyiség sokszintű építmény: *biológiai* (szerves egyediség), *szociológiai* (a munka végzésének a készsége és a kollektív élet), *pszichológiai* (az én, az én tudata, tudat a maga egészében) és *kultúrológiai* (az előbbi három tényező fejlődése az anyagi és szellemi kultúra, a nevelés segítségével és termékeny érvényesítése a társadalmi gyakorlatban) szintjei vannak. A perszónológiának tehát több tudományát magában foglaló tudománnyá kell válnia, s kiindulópontul fel kell használnia a biológiai, szociológiai, pszichológiai és kultúrológiai kutatások eredményeit, de tovább kell fejlesztenie azokat, saját, egységes szemléletté. Csak így valósul meg a „totális ember“ tudományos megismerése.

HERMANN ISTVÁN Freudtól az újfreudizmusig

Sigmund Freud tudományos munkásságát a századforduló előtt mintegy tíz esztendővel, 1890-ben kezdte el. Ekkor még nem a pszichoanalízis területén dolgozik, hanem a Helmholtz és Meynert, valamint Brücke fémjelzte fiziológiai kutatásokat folytatja. Párizsban a kor legnagyobb neurológusánál, Charcot-nál tanul, és itt válik tudományos alapelvévé az a régi materialista tétel, mely szerint mindennek az okát fel kell kutatni, nem lehet soha megelégedni azzal a magyarázattal, hogy a jelenségek egész sora oktalan, véletlen és megérthetetlen. Azonban a századfordulónak kell elérkeznie ahhoz, hogy Freud megjelentesse első korszakának és egész tevékenységének főművét, az *Álomfejtés* című nagyszabású monográfiáját.

Freud a következő elemekre akarja építeni a maga pszichológiai elméletét. Egyfelől kiindulópontja a felvilágosító materializmus egyik alapelve: nem nyugodhatunk bele abba — mondja —, hogy a valóságban valami is véletlenül történik. Mindennek meg kell lennünk az okát. Ha a tudomány elfogadná azt, hogy vannak ok nélküli jelenségek, ez a tudomány halála lenne. A valóságnak ez a vasszükségszerűséggel történő felfogása, a véletlen szerepének teljes tagadása, a mechanikus és merev materializmus kiindulópontja.

Freud rajza az emberi pszichéről így foglalható össze: az emberi ént, a tudatot, a léleknek ezt a kis, de nagyon is lényeges tartományát a nem tudatos elemek, az indulatok, a szenvedélyek fenyegetik. A pszichoanalízis fő célja, hogy ezt a helyzetet tudatosítsa. Egyénileg kell megvilágítania az ebből eredő szituációt annál az embernél, aki idegbajban szenved. Az idegbaj oka ugyanis az, hogy a tudattalan erők elnyomják az irányító tudatot.

A tudattalan és a pszichoanalízis

Freud elméletének tehát középponti fogalma a tudattalan. A köztudatban az a kép él Freudról, hogy fő érdeme a tudattalan szféra felfe-

dezése. Ha azonban ezt a köztudatban élő képet szembesítjük a valósággal, kiderül hogy Freud korántsem volt az első, aki feltárta a tudattalan pszichikai létét. Ha Freud nem is felfedezője a tudattalan folyamatok létezésének, de az első, aki észrevette e szféra jelentőségét az idegbetegségekben és neurózisokban. Ezáltal kísérte meg a pszichoterápia és a pszichológia újraegyesítését.

Továbbá Freud volt az, aki a tudattalan szférát úgy írta le, hogy segítségével a lelki életet sajátos dialektikában tudta megmutatni. Freud szerint az emberi lélek három részre oszlik. Mindenekelőtt a *tudattalan* szférára. Ezt nevezi Freud későbbi korszakában Es-nek, vagyis őszvalaminek. A második rész a tudat, vagy más néven az *Én* (ich). Végül pedig ismét egy nem tudatos elem, a cenzor vagy a későbbi korszak elnevezésével a *felettes én*. A tudat a pszichoanalízis szerint úgy aránylik a nem tudatoshoz, mint Európa Ázsiához, vagyis a lelki életnek ez csak igen kis része. A nem tudatos lelki szférák megkülönböztetésére azért van szükség, mert egyikük, tudniillik a tudattalan az emberi ösztöntörekvésekből nyeri tartalmát és ezeknek a törekvéseknek drámáiból. A másik nem tudatos szféra, a felettes én pedig nem más, mint a társadalmi parancsok, szokások és követelmények közvetítője. Ez gyűjti össze azokat a gyakorlati parancsokat, melyeket a társadalmi együttélés megkövetel. Az ösztönökből kiinduló vágyakat, törekvéseket a felettes én fojtja el. Az emberi psziché az elfojtott vágyakat nem semmisíti meg, hanem úgy tokosítja be, mint ahogy a tüdő elmeszesíti a kezdődő tbc-s folyamatokat. Csakhogy bizonyos esetekben ezek az elfojtott tendenciák zavart okoznak az ember lelki életében. Így keletkezik Freud elmélete szerint a három szféra, az én, a tudattalan és a felettes én között a lelki élet sajátos dialektikája.

Amennyire helyes azonban a tudattalan szerepének általános hangsúlyozása Freudnál, annyira vitatható a tudattalan tartalmának meghatározása. A tudattalan tartalmi jellemzése a freudi ösztönmitológiára épül. S ezzel összefüggésben az elfojtások és gátlások tanára. Az ösztönök közül főként a szexuális ösztönöket veszi vizsgálat alá, mivel szerinte a társadalmi képmutatás leginkább ezeket igyekszik elnyomni. Ennek a gondolatnak részleges és relatív jogosultságát nem lehet kétségbe vonni. A probléma az, hogy itt a pszichoanalízis, mely az ösztönöket mitologizálja, szükségképpen mitizálja a tudattalant is.

Freud az ösztönöket mitikus lényekké változtatja, és úgy tekinti, mint állandó elemeket az emberi életben, melyeknek nincsen történetük. Ezzel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy Freud teljesen helytelenül értékeli a tudattalan szféra másik komponensét is: az elfojtásokat. Az elfojtások szerinte úgy jönnek létre, hogy a történelmietlen és moráltalan ösztönök, vágyak és tendenciák beleütköznek a társadalmi követelményekbe, melyeket a cenzor, a felettes én tartalmaz az emberi pszichén belül. A cenzor azután elfojtja az illetlen, társadalomellenes vágyakat, s ilyen módon keletkeznek az úgynevezett *gátlások*.

Ebből azonban az következik, hogy Freud szerint a gátlások lényegileg káros jelenségek a lelki életben belül. A gátlások szerinte neurózisokat hoznak létre. A valóságban azonban ez pusztán a gátlások egyik oldala. Mint Pavlov egyik szerdai beszélgetésében rámutatott, a gátlások nagyon is pozitív szerepet játszanak az emberi életben.

Freud lélektana tehát ilyen szempontból is leegyszerűsítőnek mutatkozik. Így válik Freud lélektani módszere helytelen, túlzott általánosításává bizonyos valóságos elemeknek, részleges mozzanatoknak, melyeknek csak a maguk helyén van szerepük.

A pszichoanalízis hatástörténetéről

A pszichoanalízis egészen máig húzódo története megmutatja, hogy azok, akik Freud hívei voltak, állandóan érezték ennek az elméletnek egyoldalúságát. Így nem csodálatos az, hogy az összes kísérletek, melyek a freudizmus revíziójára irányultak, jól vagy rosszul sikerült kísérletek, de egyaránt a freudi gondolatvilág és kategóriarendszer kiterjesztését célozták. Maga Freud ezt a kiterjesztést szintén elvésezte, azonban nem a kategóriarendszer mozgékonyabbá tétele volt fő célja, hanem sokkal inkább, mint erről a későbbiekben szólunk, a kategóriarendszer érvényességének és általános-érvényűségének bizonyítása. Hozzá tartozott ehhez a freudi kísérlethez az a szervezőmunka, amelyet maga a pszichoanalízis megteremtője irányított.

A pszichoanalízis vagy más elnevezéssel a mélylélektan hívei külön szervezetekbe tömörültek, speciális kongresszusokat tartottak. Sőt, Freud nemcsak orvosok esetében helyeselte azt, ha foglalkoznak a pszichoanalízissel, hanem bevont laikusokat is ebbe a mozgalomba. Ennek az egy ideig egységes világmozgalomnak első válsága már a tízes években bekövetkezett. Ez a krízis tudományosan Freud ellentmondásainak volt köszönhető. A bécsi ideggyógyász ugyanis mindenképpen fenn akarta tartani determinisztikus és racionalisztikus kiindulópontjait. Meg akarta őrizni ezeket annak ellenére, hogy a polgári filozófia általános iránya már más volt: reakciósabb, irracionális irányba fordult. Freud még nem a válságtudatból indult ki, pedig a tízes évek elején az általános hangulatra jellemző módon megjelentek már Hammacher, Rathenau és Lukács György könyvei, melyek ezt a válságtudatot kifejezték, és nem sokkal később követte ezeket Oswald Spenglernek *A nyugati világ alkonyáról* szóló rendkívüli tömeghatást (legalábbis értelmiségi tömeghatást) elért műve. Ebben a helyzetben, amely objektíve a közeledő háborúnak, majd a háború kitörésének polgári tükre volt, Freud racionalista kiindulópontja korszerűtlennek tűnt. Másrészt azonban Freud továbbra is megmaradt azon az állásponton, hogy a tudattalan lelki élet alapján történelmietlen és társadalmon kívüli. Ez a gondolat viszont Freudot a kor haladó polgári tendenciáival hozta ellentétbe. Ezek pedig oda vezettek, hogy Freud tanítványainak egy része, mint például a svájci Jung, a mélylélektan hozzá akarta kötni az imperialista korban olyannyira divatos irracionális áramlatokhoz. A freudi kategóriát, a tudattalan fő tartalmát jelentő libidót, tehát a szexuális szférát összekötötte Bergson irracionalista elméletével. Bergson „életerő” vagy „életlendület” szavakkal fordítható *élan vital* fogalma Jung szerint pusztán ugyanazt fejezi ki, mint Freudnál a libidó. Bergsonnál természetesen ez a fogalom megismerhetetlen és irracionális. Így Jung a freudi fogalmat szintén irracionális módon értelmezi. Freud elméletét tehát Jung kiszélesíti, és ez a kiszélesítés a továbbmitizálás, az irracionalizmus irányában történik.

Mások Freud tanítványai közül, mint Alfred Adler, észrevették Freud

elméletének legnagyobb hibáját: hogy az emberi psziché társadalmi meghatározottságai nem a megfelelő arányban és nem mindenoldalúan szerepelnek, hanem sematizált és torzult módon. Adler megpróbálta a mélylélektan társadalmi tartalommal feltölteni. Jung elméletében az egészen misztikusan felfogott, lényegileg a mítoszban és a mágiában gyökerező kollektív tudattalan játszik központi szerepet. Ez a kollektív tudattalan lép fel nála történelem-magyarázó elvként. Adler viszont, szemben Junggal, az úgynevezett *individuálpaszichológia* megalapítója. Az ő pszichológiájának központi kategóriája a hatalomratörés, a hatalom akarása és a kisebbségi érzés. Ez utóbbi azután szintén alkalmazható a történelmi személyiségek tevékenységének magyarázatánál. Tehát Jung kollektív tudattalanról szóló elmélete a történelmiséget az irracionális lélektan nak rendeli alá. Adler pedig, aki már a társadalmi tényezőket is figyelembe veszi, az individuum felől közelíti meg a történelmet. Az előbbi elmélet sok érintkezési pontot talált a későbbiekben a nemzetiszocializmussal. Adler elgondolása viszont főként a szociáldemokráciában hatott.

Freud maga is érezte elméletének azt a hiányosságát, hogy a történelmet nem veszi számításba. *Totem és tabu* című művében megkísérelte a pszichoanalízist kiterjeszteni az őstörténet magyarázatára. Másfelől viszont a háború tapasztalatai alapján feltárta az agressziós ösztönöket, és így arra a meggyőződésre jutott, hogy elmélete nem csupán lélektani jelentőségű, hanem a pszichoanalízis erőszaktétel nélkül alkalmazható a művészettörténetre, a művelődéstörténetre és a vallási jelenségek történetére is. Bizonyos azonban, hogy Freud, aki fenntartotta a humanisztikus és racionalisztikus kiindulópontjait, és ezek szűkös megfogalmazása következtében jutott irracionális elmélethez, végig problémának érezte a történelmiség és a pszichoanalízis viszonyát. Az ő ábrázolásában ugyanis a pszichoanalízis leírta tendenciák hatnak meghatározó erővel a történelemre, nem pedig a történelem hat sajátos dialektikával az emberi pszichére.

A mélylélektan immár több mint fél évszázada hódít meg különböző területeken dolgozó tudósokat. Ha korunk gondolkodását vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy egyfelől az ideggyógyászatban használják fel a freudizmust, másfelől társadalomtudósok is, művészek is a hatása alá kerülnek. Ez a hatás rendkívül bonyolult, de kétségtelenül érdekes jegye, hogy a freudizmus leginkább az Amerikai Egyesült Államokban terjedt el. Még Freud életében egy amerikai ideggyógyász, Brill megismerkedett Freud tanításaival és Freud hívéül szegődött. Brill nyomán kialakult az amerikai freudizmus, és ez alapján ugyanazokkal a problémákkal foglalkozik, mint amivel az európai freudisták: szélesíteni a pszichoanalízis alapjait. E szélesítésnek jó példája Karen Horney kísérlete. Horney például Freud nőfelfogásával nem volt megelégedve, és úgy vélte: a női psziché alapvető mozgatója nem közvetlenül a szexuális ösztön, hanem két más ösztönszféra. Ez a két más ösztönszféra Horney szerint is magában foglalja a szexualitást, de a pusztán szexuális gyökerekre való visszavezetést túlzásnak tekinti. Horney alapösztönei: a biztonságra és a kielégülésre való törekvés. S noha Horney kiindulópontja a női psziché vizsgálata, végül is ezt a két általa ösztönszféraként jellemzett törekvést az emberi psziché általános jellegzetességének tartja. Az amerikai freudiz-

mus kritikusa, Wells helyesen jegyzi meg, hogy Horney-nál „együtt vannak a pszichoanalízis összes lényeges alapelemei... Horney hozzálát a terápiára vonatkozó elméletek reformjához anélkül, hogy felhasználná a libidót, a halálösztönöket“. S Horney valóban Freud útját járja, mert — akárcsak mestere — fölveszi az ösztönindítékú pszichikai konstansokat. Függetleníti ezeket a történelmi fejlődéstől, és így a történelmi fejlődéstől független pszichével operál. Eltér viszont tőle annyiban, amennyiben az alapelveket nem lokalizálja szigorúan, hanem ezek számára „udvart“ teremt.

Az amerikai freudizmus legnépszerűbb teoretikusa, Erich Fromm is hasonló úton jár. Nála azonban kifejezetten és határozottan középpontba kerül az úgynevezett *szociológiai szempont*. Fromm a neurózisok egy részét ugyanúgy vezeti le, mint Freud. Más részüket azonban szociológiai elemekből magyarázza. Így például Fromm szerint a neurózisok egy részénél tekintetbe kell venni a modern amerikai monopolkapitalizmus mechanizmusainak káros hatását is. Fromm szerint „az automata konformizmus kényszermechanizmusa“ szükségképpen következik a monopolkapitalizmus szervezetéből. Tehát Fromm módszertanilag úgy jár el, hogy fenntartja a freudizmust (sok etimológiai és szimbolisztikus elemzésében közvetlen Freud-követőnek bizonyul), majd kiegészíti ezt egy szociológiai elmélettel. Számára tehát a társadalmiság problémája létezik, azonban mintegy külön tényező szerepel a pszichoanalízis felfedte tényezők mellett.

Annál érdekesebb a pszichoanalízis amerikai elterjedése, mert Freud nagy bizalmatlansággal tekintett az amerikai pszichoanalízisre. Ő még arról beszélt, hogy megfelelő kulturális hagyományok híján nem lehet átvenni az ő módszerét. Az, hogy mégis hódított Amerikában, annak igen sajátos okai vannak. Az egyik az, hogy a hitleri fasizmus elől Amerikába menekülő tudósok átvitték magukkal azokat az elképzeléseket, amelyek az európai pszichoanalitikus iskolában uralkodtak. Ide tartozott Franz Alexander, Freud közvetlen tanítványainak egyike, Fromm és Karen Horney is. Ezek az áttelepültek új arculatot adtak az amerikai freudizmusnak. Miben állott ez az újdonság? Elsősorban abban, hogy az idegen környezetben sokkal közvetlenebbül és egységesebben érvényesült Freudnak az a tendenciája, mely a társadalom problémáinak kutatása felé terelte híveit. Az, amit maga Freud rendkívül ellentmondásosan, téves kiindulópontokból és sok téves eredményhez jutva a *Totem és tabu*ban megtett, itt Amerikában indítékként hatott.

Az, hogy Amerikában a freudizmus főként mint szociálpszichológiai, illetve szociálfilozófiai irányzat hatott, rendkívül érdekes. Ennek pedig sajátos oka az, hogy Amerikában a pragmatizmus és a neopozitivizmus filozófiai hagyománya a filozófia számára elvileg megnehezítette a társadalmi összefüggések kutatását. Másrészt az átfogó társadalmi kérdések kutatását az állami és a monopolkapitalista manipuláció szintén sok tekintetben elzárta. Mindez oda vezetett, hogy a pszichoanalízis égisze alatt megindulhatott a társadalomtudományi kutatómunka. A lélekelemzés alkalom volt arra, hogy valamilyen címen — éspedig nem a marxizmus címen — felvessék a társadalom komoly problémáit. Így lehetett leszámolni a társadalomtudomány területén uralkodó amerikai álommal, melyet Dewey a következő ellentmondásmentes módon fogalmaz meg: „Demokrácia? Ez

annyit jelent, hogy a tapasztalat folyamata jelentősebb, mint bármely speciális siker. Speciális eredmények, melyeket elérhetünk, csak annyiban értékesek, amennyiben fel lehet őket használni a fennálló folyamat gazdagításában és elrendezésében. Ha a tapasztalás folyamata nevelő erejű lehet, akkor a demokráciában való hit nem más, mint a nevelésben és tapasztalásban való hit.“

Ezzel a filozófiával, mely az amerikai demokráciát mint ideális állapotot, mint a tapasztalatok szülöttét és továbbfejlesztőjét ábrázolja, a freudista szociálfilozófia megszólaltatta helyenként a kétely hangját. Ezt természetesen csak úgy tehetette meg, ha egyfelől megpróbált szociológizálni, másfelől megkísérelte azt, hogy a freudi miszticizmust enyhítse, valamilyen módon átértelmezze és finomítsa. Már Horney esetében láttuk, hogy a szexualitás determinisztikus szerepét igyekezett egy szélesebb szféra révén átértelmezni. Különösen alkalmasnak látszik erre az a kategória, amely már Feuerbachnál is szerepet játszik: a szeretet kategóriája. Így Kardiner, az egyik legjelentősebb amerikai Freud-követő kijelenti: „A bensőséges szeretet mindenféle szexualitás nélkül is fennállhat“, és így a szeretet belső dialektikája magyarázza ugyanazokat a pszichikai jelenségeket, melyeket Freud a már ismert módon értelmezett.

Hasonlóképpen szükségessé vált az úgynevezett agresszív ösztönök Freudnál oly fontos szerepet játszó feltevésének félretolása is. Abban a pillanatban ugyanis, amikor a társadalmiságról beszélünk, az ilyenfajta ösztönök feltevése ellentmond annak, hogy az ember elsősorban társadalmi lény. Ezért Horney így fogalmazza meg ellenvetését: „Nem a destruktív akarat irányít bennünket, hanem az életvágy visz bennünket sokszor a destruktív útjára... Az ember szerintünk többé nem ösztön irányította lény, ahogy Freud látja, hanem képes a választásra és a felelősségre... Az emberi természet többé nem megváltozhatatlan, hanem változhat.“

Újfreudizmus

Harry Stack Sullivan a következőképpen határolja el magát Freudtól. Freud szerinte valahogy úgy fogta fel a világot, mint ahogy a régi görögök gondolkoztak róla. A közhit szerint ugyanis a régi görögök a tragédiát úgy tekintették, mint kozmikus szükségszerűséget. Hasonló probléma esetén viszont Shakespeare személyes tragédiát lát. Az újfreudizmus tehát Sullivan szerint úgy viszonylik Freudhoz, mint ahogy a Hamlet viszonylik Oidiposzhoz. Vagyis az újfreudizmus számára az ösztönök már nem valami kozmikus tendenciát, kikerülhetetlen szükségszerűséget jelentenek. Az ösztönök megszűnnek mitikus lényegekké lenni.

Az újfreudizmusban tehát az ortodoxianak nyomát sem fedezhetjük fel. Az ellenkezője az igaz. Ha a leglényegesebb freudizmi tételeket vesszük szemügyre, azt láthatjuk, hogy ezekből az újfreudizmusban mint társadalmi tudományban, éppen azért, mert valóságos társadalmi jelenségeket óhajtanak elemezni, kő kövön nem maradt. A kérdés ezek után az, hogy lehet-e ezt az áramlatot egyáltalán azonosítani a pszichoanalízissel? Van-e egyáltalán Freudhoz köze annak az elméletnek, mely Freudnak a lelki struktúráról adott jellemzését lényegileg elveti, mely Freud alapvető kiindulópontját, az ösztönkiindulópontot félredobja? Lehet-e

pszichoanalízisről beszélni abban az esetben, ha Kardiner kijelenti: „rendkívül óvatosnak kell lennünk abban a kérdésben, hogy milyen tényezőket tarthatunk az emberi természethez tartozónak, minthogy általános emberi természet nem létezik. Csak az emberi természet specifikus típusait ismerjük, melyek speciális környezeti és társadalmi feltételek hatására alakultak ilyenné“. Tehát az újfreudisták éppen azokban a kérdésekben tagadják meg Freudot, amelyeknek eldöntése meghatározza a pszichoanalízis létjogosultságát vagy létjogosulatlanságát a modern időkben.

A Freudtól való eltávolodás azonban, mint látni fogjuk, nem módszertani, hanem rendszertani természetű. Elutasították maguktól az újfreudisták mesterük csaknem minden fontos tételét. Megőrizték azonban a módszert. Az ösztönmitosz elutasítása ugyanis nagyon érdekesen történik az újfreudizmusban. Teljes mértékben logikusan vetődik fel a kérdés: ha az ösztönöket nem tekintjük elidegeníthetetlen alapnak, ha az ösztönök helyett a társadalmat vesszük figyelembe a jelenségek megítélésakor, akkor milyen alapja van az emberi psziché felépítésének? Ha a tudósok pusztán a társadalmi alapokat elemeznék, akkor természetesen sematikusan járnának el. Ha viszont az emberi tudat reális kialakulását mutatnák be, a biológiai lehetőségek és a történetiség dialektikájában, akkor inódszertanilag a marxizmus közelébe jutnának. Éppen ezért két lényeges ponton meg kell állniuk. Amikor az újfreudizmus társadalmiságról beszél, akkor rendkívüli módon általánosságokban mozog. Magát a társadalmat elvontan és különösen történelmietlenül értelmezi. Ez azért szükséges, hogy módszertanilag merev és egyenesvonalú okságot rajzolhassanak meg, elméletileg pedig feltételezhessenek valami állandót és elidegeníthetlent az emberi pszichikumon belül. Másfelől viszont szükségük van arra, hogy a társadalmiság ne közvetlenül befolyásolja a pszichikumot. Ezért közvetítőelemek egész sorát iktatják be, melyek, mint például Horney biztonságérzetre való törekvése, a pszichikumot közvetlenül határozzák meg. Így módszertanilag valóban hűek maradhatnak Freudhoz. A jelenségeket éppen olyan hűen írják le, mint mesterük, és ezután a jelenségeket visszavezetik egy vagy két, a pszichikum demiurgoszaként szerezplő gyökérre.

Lássuk most már, melyek ezek az új közvetítők egyén és társadalom között. A szociálpszichológus számára a legkézenfekvőbb a csoportok fogalmának bevezetése. A neofreudizmus ilyen csoportokkal helyettesíti helyenként a freudi elemeket. A csoport s ezen belül a család az a közvetítő, amely a társadalom problémáit és ennek következéseit közvetíti az egyénhez. Tehát most már nem az ösztönmeghatározottságok válnak az emberi psziché kialakulásának döntő tényezőjévé, hanem a család. A családot Fromm „a társadalom pszichológiai ágensének“ nevezi. Természetesen maguk a szociális csoportok önmagukban nem jelentenek abszolút meghatározó erőt. Meg kell lenni azt a „szellemi elemet“ is, mely a csoportokat összetartja. Sullivan-nél a kulturális miliő fogalma ugyanazt a funkciót tölti be, mint Frommnál a családé. Kardiner viszont a speciális társadalmi konstellációról beszél, s ezzel helyettesíti a freudi komplexus kategóriáját. De mi ezeknek a közvetítő kategóriáknak a tartalma?

A szexualitás fogalmának felváltása más fogalmakkal, az ösztönfogalom meghatározó elemének felváltása a csoportokban kifejeződő életér-

zések determinizmusával — ez jellemzi az újfreudizmust. Hogy ennek az új fogalomnak a neve és tartalma micsoda, az már általános kérdésünk szempontjából viszonylag közömbös. E fogalmak funkciója ugyanaz, mint ami az ösztönöké volt Freudnál. Ha Freud az ösztönöket mitizálta, akkor Fromm mitizálja a feuerbachi módon felfogott szeretet fogalmát. Sullivan a modernista irányzatok nagy részében fontos szerephez jutó, s főként az egzisztencializmusban kidolgozott aggódás kategóriát tartja ilyen összefogó erőnek. Ennek megfelelően az újfreudizmus társadalompszichológiája már nem egyéni pszichológia elsősorban, mint Freudé. Ez már a társadalompszichológia modern kategóriáival dolgozik, az interperszonális viszonyok, vagyis személyek közti viszonyok fogalma. Az interperszonális viszonyok pszichológiája akar lenni az újfreudizmus. Szerephez jutnak ebben olyan kategóriák, mint az egyén önmegvalósítása Horney-nál, továbbá olyan kategóriák, mint a feszültség és a fejlődés és a tehetlenségi nyomatók között Franz Alexandernél. A lényeg azonban, hogy a Freudnál is megtalálható módszert ismétlik. Egy-egy szférát (esetleg néhány szférát) minden egyébtől függetlenül tesznek a psziché megteremtőjévé. Persze így az ösztönkonceptiót egy etikai koncepció váltotta fel. A gondolatmenet azonban szerkezetileg és módszertanilag a freudi koncepcióval azonos. Így tehát a freudi „pánszexualitás“-t páneticizmusra cserélték fel. Ez azután egészen odáig megy, hogy Alexander a bűnt nem tartja morális perverzitásnak, a morál ugyanis szerinte a pszichét pozitívan alakító tényező. A bűnt az elmebetegség egyik formájának minősíti, mellyel szemben a helyes magatartás nem jelentheti sem az elzárást, sem pedig a megértést. A helyes orvosság szerinte a bírói ítélet helyett a terápia.

Ha történelmileg vizsgáljuk az utat, akkor azt láthatjuk, hogy ennek a felfogásnak egyetlen reális előzménye volt. Ez az előzmény Dosztojev-szkijnél merült fel, vagyis nem tudományos, hanem művészi előzmény. Az a páneticizmus, mely az újfreudizmust jellemzi, éppen úgy nem nélkülözi a misztikus vonásokat, mint az ortodox pszichoanalízis. Viszont a misztikus mozzanatok itt szélesebb mozgásban vannak, magyarázatlehetőségeik sokoldalúbbak, mint Freudnál. A dosztojevskijizmus ebben az értelemben egyfajta utópizmust és egy vallásos szerkezetet együtt jelent. Jelenti az etikum szférájának abszolút önállóvá válását, jelenti a történetietlenséget még akkor is, ha egyes újfreudisták a homo politicus fogalmával operálnak.

A visszatérés a *homo politicus* fogalmához — még akkor is, ha a *homo eticus* áll gyakorlatilag a középpontban — lépés előre. De ennek a lépésnek gyengesége rögtön megmutatkozik, ha a valóságban szemügyre vesszük, miképpen használják a társadalmi ember fogalmát. Hegel nagy érdeme az volt, hogy idealista formában, de hangsúlyozta ezt a homo politicus-t, a társadalmi ember fogalmát. Ezen azonban azt értette, hogy az embert történeti és társadalmi lénynek kell tekinteni. Minden társadalmiság lényege a történetiség. Az ember lelki alkatát nem lehet sem szociológiailag, sem etikailag megérteni, hanem csupán történetileg. Marx azután konkretizálta ezt a történeti ember-fogalmat. Így alakult ki Marxnál az az emberkép, melynek lényege, hogy az emberi psziché összes motívumait, az emberi egyéniség összes szféráit csupán történelmi elemzés segítségével lehet megérteni.

Köztudott, hogy a modern polgári gondolkodás nemegyszer utópizmusba téved. Az újfreudizmus az ilyen új polgári utópiák termőtalaja. S korántsem esetleges ez az összefüggés. Az utópizmusnak általában nem gazdasági vagy tudományos töltése van, hanem főképpen etikai. Az újfreudizmus etikai kiindulópontja tehát alkalmassá teszi ezt az irányzatot az utópia-teremtésre. Ha az etikumból indulunk ki, ha Dosztojevskij módján a bűnt az etikum és pszichikum elvont kölcsönhatásából magyarázzuk, gondolatvilágunknak szükségképpen utópiába kell torkolnia. Így ez részlegesnek, a valóságot leszűkítőnek bizonyult, új, átdolgozott és javított formájában sem kevésbé részleges. Igaz, látszólag egy szélesebb szféra alapozza itt meg a pszichikumot, mint a pszichoanalízis megteremtőjénél. A valóságban azonban ez a szféra csupán elvontsága miatt tűnik szélesebbnek, s lényegileg hasonló módon leszűkítőnek bizonyult.

ERICH FROMM

A szabadság kettős arca és a modern ember

A monopoltőke uralma alatt — amely az utóbbi évtizedek folyamán teljesedett ki — mintha megváltozott volna az emberi szabadság két oldala között fennálló egyensúly. Az egyént gyengítő tényezők hangsúlyt kaptak, az egyén erősítésére fegyelmezők veszendőbe mentek... Az egyén tehetetlenebb lett, mint valaha; egyre hangosabban hirdették, hogy „felszabadult” minden hagyományos kötelék alól, de személyes gazdasági lehetőségeinek területét egyre inkább leszűkítették. S miként a XV. és XVI. században, most ismét gigászi hatalmak kezdték fenyegetni az egyént.

A dolgok ilyen állásához leginkább a monopoltőke járult hozzá. A tőke (és nem a gazdagság) koncentrációja a gazdasági élet bizonyos ágaiban korlátokat szabott a személyes kezdeményezés, az értelem és a bátorság sikerlehetőségei elé, és ott, ahol a monopoltőke győzelmet aratott, sok önálló egzisztencia semmisült meg. Az ellenszegülőkkel szemben a harc olyan méreteket és formát öltött, hogy személyes bátorságukat és vállalkozó szellemüket nemsokára a reménytelen aléltás érzése váltotta fel. Egy rendkívül kisszámú csoport hatalmas súllyal nehezedett az államra és a társadalomra; döntéseitől függött a lakosság nagy részének sorsa. Az 1923. évi német infláció, az 1929. évi tőzsdebukás Amerikában az általános bizonytalanságérzést az iszonyatig fokozta; sokakat végső reményüktől megfosztották: a bizalomból saját erejükben, semmivé tették a korlátlan sikerlehetőségbe vetett örökletes hitüket. Ha némely kis- vagy középkereskedő a nagytőke fenyegetésének ellenére is megkísérelt haszonra dolgozni és önállónak maradni — a fenyegetés Damoklész-kardja a szokásosnál is sokkal nagyobb mértékben fokozta bizonytalanságának és gyengeségének érzését. Régen a hozzá hasonlókkal kellett megvívnia a konkurrenciaharcot, most a monopoltőke gigászaival kénytelen felvenni a küzdelmet.

A teljesítményt vizsgálva is különbség mutatkozik az új típusú kereskedők és elődeik elkülönülése között. Ez különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha az önálló

kereskedőnek arra a típusára gondolunk, akit gyakran hoznak fel példaképpen az újfajta középosztály kialakulására. A tankolóhely tulajdonosáról van szó. Sokan azok közül, akik a gépjárműveket üzemenyaggal látják el, éppen úgy önállóak, mint egy szabómester vagy egy gyarmatárkereskedő: az üzlet az övék. Mégis milyen nagy a különbség a régi és új típusú önálló kereskedők között! A gyarmatárkereskedőnek meglehetősen tudásra és készségre van szüksége; bevásárlás alkalmával egész sor nagykereskedő között választhatott, s amellet döntött, akinek az árai és az árumínősége neki leginkább megfelelt; eladás alkalmával ismernie kellett a vevők ízlését és szükségleteit, tanácsokkal kellett szolgálnia a nála vásárlóknak, és döntenie kellett: kinek milyen mértékben hitelezhet. Az önállóságon kívül jártasságra, ügyességre, emberismeretre és szaktudásra is szüksége volt. Egészen más a helyzet a tankolóhely tulajdonosának esetében. Neki csak egyfajta árúja van: üzemenyag és kenőolaj; ő csak az olajtársaságnál vásárolhat. Gépiesen ismétli újra meg újra a tankolás azonos aktusát. Az ő esetében szűkebb tér nyílik az ügyesség, a vállalkozói szellem, a serénység számára; nem úgy, amint az a régi típusú gyarmatárkereskedő üzleti tevékenysége során történt. Hasznát pedig mindössze két tényező határozza meg: az ár, amelyet az olajtársaságnak fizetnie kell, s a tankolóhely előtt megálló gépkocsik és motorkerékpárok száma. Egyik tényezőt sem tudja befolyásolni; szerepe mindössze a közvetítés nagykereskedő és vevő között. Lélektani szempontból alig van különbség közte és egy konzern valamely alkalmazottja között. Ő is csak egy kis fog az óriási elosztógép egyik kerekén.

A nagy konzernnek terjeszkedésével párhuzamosan annyira megnövekedett „white-collar workers“, vagyis keménygalléros középosztály helyzete nagyon különbözik az egykori önálló kiskereskedők viszonyaitól. Erre azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy ha ezek az emberek formailag többé már nem is önállóak, mégis éppen annyi, talán még több lehetőségük van a kereskedőszellem és az egyéni kezdeményezés kifejlesztésére, mint régen egy szabónak vagy egy szatócsnak. Ez némely tekintetben meg is felel a valóságnak, ha a méretek nagyon kérdésesek is. Lelkileg azonban a keménygalléros proletár helyzete egészen más. Ő maga egy óriási gazdasági gépezet kis része, szűken specializált egyedi feladattal, ádáz munkaversenyben van százakkal, akiknek az övéhez hasonló sorsuk van, és repül az állásából, ha lemarad. Röviden: ha sikerlehetőségei helyel-közzel nagyobbak is, jórészt hiányzik az a biztonsága és függetlensége, amellyel az egykori kereskedő rendelkezett. Hol kisebb, hol nagyobb alkatrésze a munkáütemét rákényszerítő gépezetnek. Semmit sem tehet ellene; nagyon parányinak és jelentéktelennek éri magát vele szemben.

A kétkezi munkás sem szabadulhat a nagyipari vállalatok kiterjedése és hatalmi túlsúlya következtében beálló lélektani hatás alól. Régebben a kisebb üzemek munkásai ismerték főnöküket és bizonyos fokig áttekintésük is volt az egész üzemről. Annak ellenére, hogy a piac helyzetétől függően hol felvették, hol elbocsátották őket, mégis volt valami közvetlen kapcsolatuk a főnökkel. Így legalább az az érzésük is megvolt, hogy ismerik a talajt, amelyen mozognak. A mammutüzemben dolgozó munkásnak más a magatartása, s másképp viszonyul az üzemhez. A főnök megfoghatatlan az ő számára — sohasem nézhet szemtől szembe vele. Az „igazgatóság“ névtelen hatalom, csak közvetve érintkezik a munkással, s ő maga az igazgatóság számára mint egyén — teljesen elhanyagolható tényező. A vállalat olyan méreteket öltött, hogy a munkás nem láthat túl azon a kis részlegen, amelyhez szakosított munkája köti.

A szakszervezet bizonyos fokig kiegyenlíti ezt az ellentétet. Nemcsak azért, mert javított a munkás gazdasági helyzetén, hanem azért is, mivel jelentős mér-

tékü lélektani hatást gyakorol: az erő és a fontosság érzésével tölti el a munkást, szemben a gigással, akit szolgálnia kell. Sajnos azonban, sok munkásszövetség is mammutszervezetté fejlődött, s itt már nemigen marad lehetőség az egyes tagok kezdeményezése számára. A munkás megfizeti a tagsági díjat, ha arra alkalom nyílik, leadja szavazatát, de ő maga itt sem egyéb, mint kerékfog a nagyüzemben. Rendkívül fontos, hogy a munkásszervezetek olyan alakulatokká váljanak, amelyeket minden egyes tagjuk tevékeny közreműködése lendít előre. Úgy kell megszervezni őket, hogy valamennyi tagjuk tevékeny részt vehessen a szakszervezet életében, és mindenért, ami ott történik, részfelelősséget érezzen.

Az egyén jelentőségének hiánya napjainkban nemcsak a kereskedő, az alkalmazott vagy a munkás esetében mutatkozik meg, hanem a vevőnél is. Az utóbbi évtizedek folyamán ezen a téren is tagadhatatlan fordulat állott be. A vevő, aki egy önálló kiskereskedő boltjának küszöbét átlépte, biztos lehetett afelől, hogy udvariasan fogadják; a bolttulajdonosnak fontos volt, hogy nála vásároljon. Úgy fogadták, mint akit számon tartanak, s így a vásárlás fokozta benne önmaga fontosságának és jelentőségének érzését. Milyen más a vevő helyzete az áruházban! Az áruház mérete, a kiállított áruk bősége nyomasztóan hat rá; kicsinek és jelentéktelennek érzi magát. Csak „egy“ vevő a sok közül; az áruház éppen hogy nem akarja elveszíteni, ez annak volna a jele, hogy valami nincs rendjén, mert ugyanabból az okból kifolyólag más vevőket is elveszíthetne. Csak mint elvont vevő fontos — mint konkrét személy elhanyagolható. Érkezése senkinek sem okoz örömet, kívánságaival senki sem foglalkozik különösképpen. A vételaktus úgy zajlik le, mintha bélyegét vásárolna a postai tolóablaknál.

Ezt a tényt még fokozzák a modern hírverés módszerei. A régivágású kereskedővel folytatott beszélgetésnek nagyban-egészeben volt értelme. A kereskedő egyaránt ismerte áruját és vevőjét; ezen az alapon ajánlott egyet vagy mást. Bizonyára sok mindent össze-vissza fecsegett; igyekezett lehetőleg rábeszélni valamire a vevőt, de még ehhez is többé-kevésbé értelmes érvelésre volt szükség.

A mai hírverés jelentős része egészen más. Nem az értelemhez szól, hanem az érzéshez. A hipnotikus ráhatás egyéb fajtáihoz hasonlóan itt a célpontul szolgáló vevő érzésvilágára akarnak hatni, ily módon igyekeznek birtokukba venni értelmét. Hogy az áru a vevő emlékezetében megrögződjék, minden módszert felhasználnak: állandóan ismétlik ugyanazt a szöveget; tekintélyt parancsoló képeket mutatnak be, amint egy a legjobb társasághoz tartozó hölgy vagy egy híres ökölvívó ama bizonyos cigarettát szívja; egy szép lány sex appealjével csalogatják a vevőt, és ugyanakkor megbénítják azt a képességét, hogy a jó és a rossz között különbséget tudjon tenni; megfenyegetik „erőhanyatlással“, érzelmeszedéssel, kellemetlen szagot árasztó izzadással; aztán ismét felébresztik benne a boldog élet vágyálmát (amit kenőcsök, szappan vagy áttetsző fehérnemű vásárlásával lehet elérni). Az ilyen módszerek mind irracionálisak: semmi közülük az ajánlott áru tulajdonságaihoz vagy hatásához. Mintha kéjgázt vagy hipnóvizt alkalmaznának, hogy elaltassák a vevőben a kritikai érzéket, s mint a filmek szokták, bizonyos fokú megnyugvást nyújtanak neki, hogy vágyálmai teljesülni fognak. Ugyanakkor azonban felhívják a figyelmét rejtett, nem létező vagy valócágos hibáira, hiányaira és szükségleteire, s ezzel is erősítik benne a kisserűség, rütság és szegénység érzését.

Ezek a kritikai gondolkozást bénító módszerek a mi demokráciánk számára valójában veszedelmesebbek, mint némely nyílt támadás, az ember tiszta erkölceit pedig súlyosabban érintik, mint az erkölcstelen tartalma miatt eltiltott könyv. A fogyasztók megszervezésére irányuló mozgalom arra törekszik, hogy helyreállítsa a

vásárló méltóságát és disztíngváló képességét, s ezzel lélektanilag a szakszervezeti mozgalomhoz hasonlóan hat, de még nem jutott túl a kezdet nehézségein.

Ami gazdasági téren valónak bizonyul, politikai viszonylatban sem marad el a valóságtól. A nagy demokráciák fiatal korszakában a helyzet az volt, hogy az egyes polgár tevékenyen és saját személyében részt vehetett és részt is vett minden választáson vagy szavazáson. Ismerte a szavazat alá bocsátott kérdéseket; a jelölteket is ismerte, akik felett döntenie kellett, hogy valamely hivatal vagy méltóság elnyerésére alkalmasak-e. A szavazás — legtöbbször nyilvános népgyűlésen — kézzelfogható volt; minden ember szavazata számított. Ma a választó mammutpártokkal áll szemben, s ezek az ő számára éppen olyan távoliak, ködösek és nyúlékonyak, mint az ipari mammutvállalatok. A törvényjavaslatok áttekinthetetlenek, és minden lehető eljárással igyekeznek azokat még inkább elködösíteni. Hosszú időn át a választó legalább szemtől szemben láthatta a jelöltet; mióta azonban rádió van, erre ritkán kerül sor; a választó számára többé már nincs meg a lehetősége annak, hogy „saját“ jelöltjét életnagyságban, hús-vér alakjában megláthassa. Amerikában a pártok két vagy három jelölt között engednek neki választást, de ezeket sem ő kereste ki; nem ismeri őket s azok még kevésbé ismerik őt; kapcsolatuk éppen olyan valószínűtlenné vált, mint sok más kapcsolat.

Miként a vevőben a kereskedelmi reklám, úgy a választóban a politikai hírverés azt az érzést fejleszti ki, hogy ő maga felesleges. Bizonyos jelszavak állandó ismétlése, bizonyos körülmények szüntelen felemlgetése, amelyeknek különben semmi közük sincs a szóban forgó törvényjavaslatához, eltompítják az agyát. A választó józan ítéletére való értelmes és világos hivatkozás a politikai hírverésben kivételes eset; a pártok erőbefektetésével és méreteivel szemben a szavazásra jogosult tehetetlen, nyomorultnak és mellékesnek érzi magát.

Ez azonban nem jelenti, hogy reklám és hírverés az egyénnek saját jelentéktelenségét sugallná; ellenkezőleg: hízeleg minden választó hiúságának: „Rajtad múlik!“ — mondja. A hírverőnek azonban csak a szavazat és nem az ember számít. A választó „ítélőképességére“ szoktak hivatkozni, de csak azért, hogy szavazatát saját mérlegelése és meggyőződésnyilvánítása eredményének tekintse. Bizonyára nem kell külön utalnom arra, hogy az említett hírverés nem teljesen és nem mindenütt ésszerűtlen, különbség van párt és párt, jelölt és jelölt között, és hogy minden bizonnyal értelmes tényezőknek is lehet szerepük.

De az egyéniséget más tényezők is igyekeznek háttérbe szorítani: nagyon is jól látható kísértetek ezek, s növekedésük fel nem tartóztatható. Itt van a munkanélküliség kísértete, amely sok millió ember számára a bizonytalanság forrása. S ha a munkanélküli segély kis mértékben hozzá is járult a munkanélküliség lelki és gazdasági következményeinek enyhítéséhez, mindez semmit sem változtat azon, miszerint a munkahiány lelki nyomása a maga élethossziglan tartó fenyegetésével a lakosság többségének életére árnyékot vet. A munkaalkalom — mindegy, hogy milyen az a munka — sokak számára a legfőbb, az egyetlen, amit az élettől kíván. Olyan kegyelmi ajándék ez, amelyért köszönet jár.

A munkanélküliség táplálja és fokozza az öregkor fenyegető veszélyét. Sok foglalkozási ágban csak fiatal, akár tanulatlan munkaerőt alkalmaznak, mert azok jobban „beilleszthetők“, vagyis könnyebben formálhatók olyan kerékfogakká, amelyekre a szakmának éppen szüksége van.

S mindehhez hozzájárult még a fenyegető háborúk kísértete, egyre nehezebb súlyokkal terhelve azt a nyomasztó érzést, hogy az egyén semmit sem érhet el ebben az életben. Igaz, hogy a XIX. század folyamán is voltak hábo-

rúk, de az 1914—1918-as évek óta az emberirtó eszközök félelmetesen megszapordtak, tökéletesedtek, és fenyegetésüket kivétel nélkül valamennyi körre kiterjesztették — a háborús fenyegetés az egész világ számára lidérenyomássá vált, még ha sok emberben ez csak akkor tudatosult is, amikor saját nemzete háborúba bonyolódott. Minden életet megsuhintott, beárnyékolta a háború szárnycsapása; a rettegés meg a személyes tehetetlenség általánossá vált.

E korszak stílusa is az említett képnek felel meg. Óriási városok, bennük elvész az egyén, hegymagasságú épületek; szakadatlan hang- és szóbombázás a rádió útján; kiáltó feliratok, napjában háromszor változók, többé nem engedik, hogy a lényegest megkülönböztessük a lényegtelenétől; revük, amelyekben száz görli bizonyítja be abbéli ügyességét, hogy óraműszerű pontossággal kiiktassa mindazt, ami egyéni, ami jellegzetes, s együtt egy simán gördülő óriásgépet alkotson; a dzsessz idegkorbácsoló ritmusa — mindez és még sok minden egyéb olyan helyzetet teremtett, amelyben az egyén, mint egy parányi porszem, túlméretezett termekben, akaratától függetlenül és tehetetlenül ki van szolgáltatva a levegő áramlásának.

S ilyen helyzetben a legtöbb ember számára nem maradt más hátra, mint hogy alkalmazkodjék, felvegye a lépést, és együtt meneteljen mint egy katona, ugyanazon ütemben mozogjon, mint a futószalagot kiszolgáló segédmunkás. Az ember dolgozott ugyan, de kiveszett belőle függetlenségének tudata és az a felismerés, hogy jelent valamit önmaga és a világ számára.

Hogy mennyire volt kiszolgáltatva az átlagember Amerikában és majdnem az egész világon saját jelentéktelensége érzésének és az ezzel összefüggő rettegéseknek, az beszédes formában jutott kifejezésre a Mickey-Mouse-filmek átütő sikerében, mivel egyetlen egy témájuk volt számtalan változatban: valami kis dolgot fenyeget és veszélyeztet valami lenyűgözően erős és hatalmas dolog — meg akarja semmisíteni vagy fel akarja falni; a kicsike elszalad, sikerül elmenekülnie, talán még kárt is tud tenni a gonosz ellenségben. A tömegek sohasem lettek volna hajlandók ugyanennek az alapmotívumnak sokféle változatát végignézni, ha a központi téma nem érintett volna olyasvalamit, ami saját személyes érzésvilágukkal szoros kapcsolatban áll. Ez pedig nem egyéb, mint hogy az a „kis izé“, amelyet egy ellenséges indulatú hatalom fenyeget — maga a néző: legalábbis ő úgy érzi. Ezzel a helyzettel azonosulni tud, róla van szó, az ő igazi énjéről.

De ezeknek a filmszalagoknak soha meg nem szűnő vonzóereje happy end nélkül elképzelhetetlen volna. A néző végigéli a kisszerűség személyes élményének valamennyi változatát, hogy a végén azzal a vigasztaló megnyugvással térjen haza: mindenek ellenére mégiscsak megmenekül, sőt még le is győzi a roppant erőt.

Látnoki szemek már a XIX. században előre felismerték az egyén helyzetét a mi korunkban. Kierkegaard a kétségektől gyötört tehetetlen egyént rajzolta meg a maga magányosságában; Nietzsche a közeledő nihilizmust jelenítette meg, amelynek a náciizmusban kellett színre lépnie, és megfestette a felsőbbrendű ember képét, mint tagadását a jelentéktelen, tevelgyő egyénnek, akivel a valóságban találkozott. Az emberi erőtlenség témája Franz Kafka műveiben jutott teljes kifejezésre. A *Kasztély* című regényében azt az embert mutatja be, aki kapcsolatba akar lépni egy kasztély titokzatos lakóival, hogy mondják meg neki, mit kell tennie, s kijelöljék helyét a világban. Egész élete szüntelen erőfeszítés összeköttetésbe lépni velük, de ez sohasem sikerül neki; magára marad a végső kétségbeesés, a legmélyebb önlebeesülés érzésével. Julien Green esetében a tehetetlenség és az elszigeteltség érzése ezekben a szép szavakban jutott kifejezésre:

Tudtam, hogy keveset érünk, ha a Mindenséghez hasonlítjuk magunkat, tudtam, hogy semmik vagyunk; de ilyen végtelenül semminek lenni, egyszerre lesújt és megnyugtató. Ezek a képzeletbeli lények, ezek az alakok, túl az emberi gondolat határain, egészen lenyűgöznek minket. Vajon olyan valami ez, amibe megkapaszkozhatunk? Az ábrándképek káoszában, amelybe hanyatt-homlok belesodródtunk, van valami, ami valószínűleg bizonyul, és ez — a szeretet. Minden egyéb hiábavaló, tarthatatlan üresség. Feneketlen szakadékba tekintünk alá. És rémület fog el.

De az egyén tehetetlen elszigeteltségének érzése, amelyet ezek a szerzők kifejezésre juttatnak és számos úgynevezett idegbeteg talált ki, nem olyan dolog, hogy azt az átlagember érzékelhetné. Az efféle túlságosan ijesztő számára, semhogy szembenézne vele. Eltakarja mindennapi munkájával, azzal a biztonságot nyújtó elismeréssel, amellyel magánéletében vagy társadalmi kapcsolataiban találkozik, mindenféle „kicsapongással“, „szórakozással“, „ismeretességgel“, „kalanddal“, „kiruccanással.“ De ha a sötétben füttyülünk, attól még nem lesz világosság. A magány, a félelem és a zűr megmarad; néha elviselhetetlenné válik. Az ember nem hordozhatja örökké „a szabadság ellenszereinek“ terheit. Az ilyen szabadságtól szabadulnia kell, s ezért tett egy lépést előre a negatív szabadságtól a pozitív szabadság felé.

Részlet a szerző Die Furcht vor der Freiheit (Frankfurt am Main, 1966) című művéből.

ZÖRGŐ BENJÁMIN

Cselekvés és motiváció

Aligha akad olyan keresztretjtvény, amit P. D.-né meg ne oldana, aki pedig sohasem kedvelte sem a tudományt, sem az iskolát. A férje viszont érdemdiplomás jogászdoktor, aki mai napig is folyton tanul, keresztretjtvényt azonban nem tud megfejteni. Többször is hozzáfogott, de lépten-nyomon elakadt s aztán abbahagyta. Úgy látszik, nincs elég türelme, nem áll eléggé oda az esze. Úgy is mondhatnók, hogy az ilyesmihez *nincs elég erős motivációja (indoklása, megokolása).*

A férj különben közismerten nagy kombinátor, különösen, ha valamilyen pénzügyi vagy gazdasági kérdésről van szó, a feleség pedig még a félhavi háztartási költségvetést sem tudja elkészíteni, viszont bármilyen kártyajátékban rendszerint az asszony győz. Úgy látszik, hogy P. D.-né nagyobb odaadással és figyelemmel adózik a játéknak, mint a háztartási költségvetésnek. A férjének pedig játék közben, sokszor anélkül, hogy tudná, egy kicsit mindig másra is áll az esze. Ki győz tehát a kombinációs játékokban: akinek fejlettebb a kombinatív gondolkodása? Nem biztos, legalábbis nem mindig, hanem inkább az, akinek kombinatív gondolkodási funkcióit a játékhelyzet a legjobban mozgásba hozza, aki figyelmét, gondolkodási tevékenységét maradéktalanul a játékeladatra képes irányítani. Tehát az fog nyerni, akinek a szükséges képességeken kívül *megfelelő játék-motivációja is van.*

Ez a megállapítás nemcsak a játékra, hanem mindenféle egyéb tevékenységre is érvényes; a tanulásra, a termelőmunkára, sőt még az

evésre is. Előfordulhat, hogy a jóétvágyú ember egy alkalommal éppen vacsora előtt kap valahonnan nyugtalanító híreket, és erre az étel fele ottmarad. Mi ennek az oka? Talán a képesség hiánya? Szó sincs róla, hanem inkább a belső mozgatóerők rendszerében történt változás, átrendeződés. A táplálkozási mechanizmusokat egy másik funkcionális rendszer erősen aktivizált állapota gátolja.

A tanulás terén is tapasztaltunk hasonló jelenséget. Megtörténik, hogy az ember (gyermek és felnőtt egyaránt) szeretné ugyan jól megtanulni az anyagot, de mindhiába; olvassa, nézi és mégis alig-alig halad valamit előre. Ez olyankor szokott előfordulni, amikor a motiváció *csak felületi*, amikor nem maga a feladat hozza mozgásba a megfelelő lelki tevékenységeket, hanem valami külső — a feladattól távol álló — idegen tényező (külső kényszer, kötelesség, érdek), vagy pedig, amikor valamilyen más, izgalmasabb probléma foglalkoztatja az embert. Ilyenkor talán még a pusztá jószándék sem elegendő, mert a zavaró hatások általános nyugtalanság, homályos sejtések, érzések, képzetek formájában az akarattól függetlenül is fellépnek. Néha a tantárggyal szembeni ellenszenv is elegendő ahhoz, hogy ilyen gátló hatású, negatív motiváció lépjen fel, amely a teljesítményt óriási mértékben lecsökkentheti.

Egy alkalommal az egyik tanuló fél óra alatt sem volt képes jól megtanulni a napi leckében szereplő 25 idegen szót. Egy másik alkalommal viszont társasjáték közben 30 idegen szót kellett megtanulnia. Ilyen körülmények között, tehát más *motivációs* helyzetben, ugyanaz a személy alig tíz perc alatt hibátlanul megtanulta mind a 30 szót.

A képességvizsgálók évtizedek óta fáradoznak, hogy kidolgozzák azokat a diagnosztikus módszereket, amelyeknek segítségével előre lehet látni, ki milyen tevékenységi körben tudná a legjobb teljesítményeket adni. E fáradozások azonban a mai napig sem jártak teljes sikerrel. Ma sincsenek olyan módszerek, amelyek fel tudnak tárni, kiből lesz kiváló orvos, mérnök, tanár vagy tudományos kutató, és még azt is csak megközelítőleg lehet előre megmondani, hogy kiből lesz jó gépkocsivezető vagy pilóta. A pszichodiagnosztika legfőbb hibaforrásai a *motiváció* problémakörében keresendők. A pályaalkalmasság megállapításához ugyanis legtöbbször nem elegendő rámutatni bizonyos képességek jelenlétére és fejlettségi fokára. Ezenkívül igen fontos volna előre látni, hogy a személy miképpen fog viszonyulni a pályához, ahhoz, amit a pálya követel és amit nyújt, mennyire fogják a pálya biztosította cselekvési feltételek mozgásba hozni és igénybe venni a szükséges értelmi, akarati és érzelmi funkciókat. A képesség valójában csak lehetőség, eszköz, de nem mozgatóerő. A képességet mozgásba kell hozni, *ehhez pedig motiváció kell.*

A képességek rendszerében igen sokféle és sokrétű kompenzációs folyamat lehetséges, és ezeknek az *erőforrása szintén a motiváció.*

Vajon milyen képességvizsgálati eljárás tudta volna előre jelezni, hogy a súlyos beszédhibás Démoszthenész a történelem egyik legnevezetesebb szónokává válik? Filippikáiból tudhatjuk meg, hogy a ragyogó értelem mellett mi lehetett az a belső mozgatóerő, amely ezt lehetővé tette. A kompenzációra a mindennapi életben is számtalan példát találunk; ismerünk ideges embert, aki talán éppen idegességének ellensúlyozására a volán mellett példás nyugalmat és óvatosságot szervez meg ma-

gában; ismerünk reszkető kezű rajzolókat, akinek rajzolás közben már nem reszket a keze. A pályaalakmassági vizsgálatoknak tehát még sokat kell tökéletesedniük, mégpedig abban az irányban, hogy a pályakövetelmények függvényében meg tudják ragadni nemcsak a képességeket, hanem a *személyiség belső szervező erőit is, a maguk sokrétű dinamikájában.*

Egyelőre még az egyes képességek felmérésében is mutatkoznak számottevő elégtelenségek, mert a pusztán technikává egyszerűsödő tesztvizsgálat gyakran eltekint a motivációs tényezők szerepétől, márpedig a személynek a próbához való viszonyulása döntően befolyásolhatja az eredményt. Tapasztaltuk például, hogy a figyelempróba egyes tanulóknál akkor jár jobb eredménnyel, ha iskolai feladat formájában adjuk fel, másoknál pedig ellenkezőleg, — ha a feladatnak játékos formája van. Az értelmes tanulók gyakran kritikusan viszonyulnak az ilyenfajta próbákhoz, és ez már negatívan befolyásolja az eredményt. Ebből következik, hogy az ilyen próbák útján kapott eredményeket csakis a személyiség belső dinamikájának összefüggésében lehet helyesen értelmezni.

A cselekvés, a teljesítmény nem mindig juttatja kifejezésre a képességeket, mivel ezek csak az olyan tevékenységekben érvényesülnek és bontakoznak ki, amelyek erős motivációra, vagyis erős belső mozgató erőkre támaszkodnak, amelyek az embernek valamilyen szükségletéből, igényéből fakadnak.

A belső mozgatóerők dinamikája

Volt idő, amikor egyes pszichológusok (a mechanicista viselkedéstan — behaviourizmus — képviselői) a cselekvést, a viselkedést kizárólag az inger függvényének tekintették. Ezt a felfogást az S—R képlet fejezte ki, amely szerint az S (*stimulus*—inger) meghatározza az R-t (*response* = felelet). Kiderült azonban, hogy ezzel a formulával nem lehet megmagyarázni a viselkedést. Az S és R változók közé be kellett tehát iktatni az ún. közbeeső változót (Tolman). A képlet tehát így alakult: S—O—R (Woodworth), ami azt jelenti, hogy az S inger (független változó) az O (*organizmus*) intermediáris változó közvetítésével határozza meg az R függő változót, vagyis a választ. Ezt a képletet azután az emberre vonatkozólag P. Fraisse tovább alakította. Az O (organizmus) helyett a P (*personalitás*) tényezőt iktatta be. A különböző helyzetekben, feladatokban kapott választ — vagyis a függő változót — a személyiség és az ingerhelyzet függvényének kell tekintenünk: $R = f(P, S)$. Ugyanezt a gondolatot Sz. L. Rubinstein úgy fejezi ki, hogy a külső inger csak a belső feltételek közvetítésével váltja ki a megfelelő választ. Ehhez a személyiségi (P) vagy belső tényezőkhöz tartozik a temperamentum-sajátosságokkal, képességekkel, jellemmel együtt *a motiváció is, amelyet a cselekvést meghatározó belső mozgatóerők összességének tekintünk.* Például, ha valamire „szomjúhozunk“, ha valamit kívánunk, valamire vágyunk, ha valamilyen cselekvésre belső késztetésünk van, akkor mondhatjuk, hogy motivált állapotban vagyunk. Ilyenkor a legkisebb lehetőség megjelenése is elegendő ahhoz, hogy a megfelelő cselekvés megvalósuljon, sőt a belső ösztönzések néha oly erősek lehetnek, hogy a cselekvés „üresjáratban“, tehát a megfelelő külső feltételek hiányában is megvalósul. Ilyen üresjáratú viselkedések még az állatoknál is jelentkeznek.

A kalitkába zárt madár, amikor eljön a fészeképítés ideje, a belső impulzusok hatására lejátssza a fészeképítő mozdulatokat.

Ha az ösztönző erők kiváltotta cselekvés vagy cselekvési igény útjába elháríthatatlan akadályok gördülnek, akkor a fennálló belső feszültség az ún. pótcselekvésekben nyilvánulhat meg. A ragyogó szemű Carmen a kerti padon pártájára fúzi a gyöngyöt. Piros szalagos báránya mellette fűszálakat legelész. Aztán jön az ifjú... és jönnek szavak, mondatok... félszavak... félmondatok... gondolatok, érzések, ki nem mondott szavak... s az ifjú egyszer csak önkéntelenül megsimogatja a ragyogó szemű Carmen bárányát. Mi minden van ebben a simogatásban!

A belső mozgatóerők, feszültségek dinamikája jelentőségének felismerése és kísérleti vizsgálata K. Lewin és munkatársai (Dembo, Hoppe, Brown, Zeigornik, Bierenbaum, Karsten, Lissner és mások) nevéhez fűződik. A húszas évek folyamán és a harmincas évek elején eredeti kísérleti módszerekkel tárták fel, hogyan keletkeznek adott helyzetben a belső feszültség-mezők, a belső igények és a külső követelmények, valamint a lehetőségek találkozásából a cselekvést meghatározó erővonalak, amelyek a belső történések irányát, pontosabban valamire való irányulását jelzik. Például társas viszonylatok keretében kapott és elfogadott feladat belső feszültséget gerjeszt, és meghatározott cél felé irányítja a belső történést. A feszültség mindaddig tart, míg a feladat meg nem oldódik, míg a cél meg nem valósul. Ha azonban a cél elérése elháríthatatlan akadályba ütközik, ha a próbálkozások sorozatosan balsikerrel végződnek, akkor a belső történések a feladat mezőjén belül más cél irányába fordul, később pedig igyekeznek kitörni a feladat mezőjéből is. A személy tehát megváltoztatja *szándékát*. Most már nem a feladat megoldására törekszik, hanem arra, hogy kimeneküljön a feladat mezőjéből, igyekszik a feladatot elhárítani. Ez a törekvés azonban beleütközik egy külső korlátba, amely magából a feladatvállalásból, valamilyen társadalmi tényezővel (kísérletvezetővel, tanárral, felettessel, iskolával, közösséggel) szemben vállalt kötelezettségből ered. Ha a feladat mezőjéből nem könnyű kijutni (például, ha nem engedélyezik a feladat feladását), akkor a feszültség következtében a cselekvés áttevődik a reális síkjáról az irreális síkjára, vagyis a képzelet domíniumába, ahol a korlátok (a valóság és a kötelezettségek korlátai) már nem áthatolhatatlanok.

A belső mozgató rugóknak ezt a dinamikáját megtaláljuk az ember legkülönbözőbb tevékenységeiben; játékban, tanulásban, szakmai munkában és az alkotó tevékenységben egyaránt. Ezt a tényezőt figyelmen kívül hagyva meg sem érthetjük az emberi cselekvést és magatartást. Ennek a változónak a tekintetbe vétele nélkül nem érthetjük meg azt sem, hogy a gyermek miért is lovagol nádszál paripán, azt sem, hogy miért tanul meg olyan könnyen egy idegen nyelvet. De nem ismerhetjük ennek feltárása nélkül sem a képzeleti alkotás, sem az emberi küzdeni-és győznytudás szubjektív erőforrásait. És vajon eltekinthetünk-e e mozgatóerők dinamikájától, ha a modern világ emberének problémáit akarjuk megérteni. Ugyanis, amint az eddigiekből is kiderült, az objektív létfeltételek nem közvetlenül, hanem csak a belső feltételeknek, az ember szubjektív világának a közvetítésével határozza meg a cselekvéseket és magatartásformákat. Vajon miért igényli a mai ember, hogy saját kocsi-

jával, autóbussszal vagy vonattal heteken át barangoljon hazai vagy idegen tájakon, sátorban lakják? Miért kedveli annyira a mai ember az izgalmas sportlátványosságokat, és miért igényli ma inkább, mint hajdanában, hogy a kép, a könyv, a film ne önmagától, hanem a személy aktív közreműködésével mondjon valamit, hogy a műalkotás igénybe vegye és működtesse fantáziáját, érzelmi életét, ízlését és értelmét? Miért utasítja vissza a tálcán felkínált kész megoldásokat? A társadalomlélektan szintjén felelőkérdő motiváció-kutatásnak még sok ilyen kérdést kell megválaszolnia.

Sikerzóna

A belső mozgató erők dinamikájának megismerése végett ki kell térnünk röviden az *igényszint* (Anspruchsniveau) problémájára is. Ha egy gyermek elszontyolodva jön haza az iskolából, azt hihetnők, hogy bizonyosan 4-est vagy 5-öst kapott. Kiderül azonban, hogy egy 8-asért lehangolt. Egy másik gyerek vidáman állít be, bizonyosan 9-esre vagy 10-esre felelt. Kiderül azonban, hogy 6-ost kapott számtanból és így a múltkori 4-est már ki is javította. Ennek örül. Tehát: ami az egyiknek siker, az a másiknak balsiker, mert különbözik az igény szintjük, igényességük saját teljesítményük iránt (K. Lewin, Hoppe, Frank, Festinger). Természetesen az igény szint a tapasztalatok, sikerek, sikertelenségek és a feladat nehézségének függvényében alakul ki és módosul. Ha a teljesítmény növekszik, akkor lassan emelkedni fog az igény szint is, és ennek következtében ugyanaz a teljesítmény, amely eddig sikernek számított, most már nem fog sikerélményt kelteni. Az igény szint módosulása, nyilvánvalóan, fordított irányban is történhetik.

Az igény szint, a teljesítő képesség és a feladatok nehézségi foka szerint kialakul az embernél az ún. *sikerzóna*. Sikerélmény ugyanis a feladatnak csak egy bizonyos nehézségi fokán felül támadhat, a sikertelenség élménye pedig csak egy bizonyos nehézségi fokon alul. Ha egy világbajnok a megyei versenyen nyerne első díjat, az nem jelentene sikert számára, viszont, ha egy megyei bajnok egy világbajnokkal szemben marad le, akkor még nincs oka az elkeseredésre.

Az egyéni igény szint és vele együtt a „sikerzóna“ igen nagy mértékben függ a közösség, a csoport (osztály, munkacsoport, család) igény szintjétől. Egy matematika-vizsgán például az egyén teljesítménye az egész csoport teljesítményének függvényében fog siker- vagy sikertelenség-élményt kiváltani. Ha a csoportban senki sem oldotta meg 100%-osan a feladatokat, akkor az a személy, akinek 75%-os eredménye van, nagyon boldognak érezheti magát, viszont ugyanazzal az eredménnyel elégedetlen lehet, ha társai mind nagyobb teljesítményt értek el.

Az igény szint és a teljesítmény, a kitűzött cél és a megvalósítás között néha nagyfokú eltérés is lehet, amely legtöbbször társas viszonylatokra vezethető vissza. Ha a közösség, a csoport, a baráti kör vagy a család igény szintjének hatása alatt az egyén igény szintje jóval magasabb, mint a teljesítmény szintje, akkor természetesen fellép a belső konfliktus. Ennek a konfliktusnak többféle megoldása lehetséges. A legmegfelelőbb megoldás az, ha nagyobb erőfeszítéssel vagy jobb munkaszervezéssel sikerül a teljesítményt az igény színvonalára emelni. A megoldás azonban

az igény szint csökkentése révén is lehetséges. Ez azonban azzal a következménnyel járhat, hogy az egyén és a magasabb igény szintet képviselő csoport vagy baráti kör között a kötelek kezdenek meglazulni, az egyén más csoport vagy baráti kör felé kezd orientálódni.

Vannak azonban olyan helyzetek is, amelyekben az említett két út közül egyikén sem lehet könnyen megoldani a konfliktust, mivel az egyén valamilyen oknál fogva sem teljesítményét nem képes emelni vagy megfelelő szinten tartani, sem igény szintjét nem képes alacsonyabbra hozni. Ebben az esetben a belső feszültségek, konfliktusok természetesen fokozódnak és az idegrendszer teherbíró képességétől függően előbb vagy utóbb fellep a *neurózis*: az egyén lehangolttá, ingerlékennyé, szorongásossá válik, életkedvét is elveszti, s ennek következtében teljesítménye még tovább romlik.

Az ilyen állapotok különösen a pályatévészett embereknél, a professzionális inadaptáció és dezadaptáció esetében gyakoriak, de más természetű érzelmi-motivációs konfliktusok következtében is előállhatnak.

A pályaválasztási tanácsadás, a munkahigiénia, munkalélektan és a neveléstudomány feladata feltárni és alkalmazni olyan eljárásokat, amelyeknek segítségével az ilyen természetű konfliktusokat el lehet kerülni vagy pedig meg lehet oldani.

Szervezet és környezet kölcsönhatása

Az eddigiek alapján megállapítottuk, hogy a motiváció a belső mozgatóerők összessége, de nem mutattunk rá, hogy e belső mozgatóerők honnan is erednek és hogyan épülnek fel. E kérdés megvilágítása végett mindenekelőtt a *szükséglet* fogalmára kell irányítanunk figyelmünket, mert ez a belső mozgatóerők legkonkrétabb és egyben legáltalánosabb formája. Gondoljunk például a táplálkozási vagy a szexuális szükségletre. Ezeknek ma már elég jól ismerjük az élettani mechanizmusát. Tudjuk, hogy amikor a vérben levő tápanyag (glukóz) mennyisége egy bizonyos szint alá süllyed, akkor az erek falában levő kemoreceptorokban (a vér összetételében beálló változásokra érzékeny idegvégződések) ingerület keletkezik, amely különböző áttételeken keresztül, több idegközpont közvetítésével kiváltja az éhségérzetet, s aktivizálja a táplálkozási központokat (például a csecsemőknél a szopási központot).

Hasonló alapmechanizmusa van a szexuális szükségletnek is azzal a különbséggel, hogy itt más kémiai ingerek, bizonyos fajta hormonok, más kemoreceptorok, más idegközpontok és más szervek szerepelnek.

Vannak olyan szükségletek is, melyeknek fiziológiai magyarázatát az idegközpontok kölcsönhatásában kereshetjük (kölcsönös indukció). Ilyen például a változatos tevékenységre, a monotónia elkerülésére való törekvésünk.

Megszokás, beidegzés (dinamikus sztereotípiá), asszociálás útján új szükségletek is kialakíthatók. Ilyen például a dohányzási szükséglet vagy az étkezési, egészségügyi szokások. Lassan a kívülről megszabott életrend is szükségletünké válik. Az új szükségletek kialakításában a nevelésnek igen tág lehetőségei vannak.

Amint látjuk, a belső mozgató erők nem abszolút értelemben belsők, mert sok ilyen erő eredetileg kívülről épül be az emberbe (interiorizáló-

dik). Még a legalapvetőbb élettani jellegű szükségletek is a szervezet és a környezet kölcsönhatásának összefüggésében érvényesülnek. A táplálkozási szükséglet sem lép fel mindig függetlenül a külső feltételektől. A belső impulzussal együtt a külső impulzus, a tárgyak felhívó jellege is részt vesz a lelki működések aktiválásában. Néha elegendő látni vagy emlegetni a szép őszibarackot ahhoz, hogy megjöjjön hozzá az étvágyunk.

A belső mozgatóerők különösen az embernél éppen a kívülről ható tényezők, a közvetlen tárgyi tapasztalat és az ismeretszerzés révén gazdagodnak és teljesednek ki. Gondoljunk például arra, hogy hova fejlődnek ezen az úton az ember táplálkozási vagy szexuális szükségletei az állat hasonló szükségleteivel szemben.

Az ember nemcsak kielégíti szükségleteit, hanem megtermeli szükségleteinek tárgyát, a szükségletek kielégítésének eszközeit és így saját szükségleteit is tovább fejleszti. Ez szorosan összefügg az embernek azzal a képességével, hogy szükségleteit nyelvi-gondolati formában meg is fogalmazza és rögzítse. Ez lehetővé teszi, hogy az ember akkor is tevékenykedjék szükségleteinek kielégítéséért, amikor azok konkrét formában nincsenek is jelen. Az ember nemcsak saját egyéni tapasztalatából, hanem az egész társadalom felhalmozott tapasztalatából merít motivációjának kiegészítéséhez, tökéletesítéséhez, a társadalomban kikristályosodott szokásokat, igényeket, törekvéseket, eszményeket sajátít el, amelyek az egyén legsajátosabban emberi belső mozgatóerőivé válnak.

Szükségletek kategóriái

Az emberi szükségletek felsorolása egyrészt lehetetlen, másrészt felesleges vállalkozás volna. Ezzel szemben a szükségletek kategorizálása egyik módja lehet az emberi motiváció összefüggései alaposabb megismerésének.

A belső mozgatóerők egyik fontos kategóriája a különböző szervek, képességek, funkciók működtetésének szükségleteit foglalja magában. A fejlődés során az alkalmazkodás folyamatában mihelyt valamely új szerv, szervrendszer, funkció megjelenik, egyidejűleg megjelenik az illető szerv vagy funkció működtetésének szükséglete is. Így beszélhetünk mozgás-szükségletéről, érzékelési (látási, hallási) szükségletről, azután gondolkodási szükségletről, és így tovább.

A szükségletek másik kategóriája a tevékenység tárgyához idomul azt modulálja. Ebbe a kategóriába sorolhatnók például az autózás, a kerétkedés, a vadászás, a barkácsolás szükségletét. Ezek a szükségletek a tevékenység tárgyától meghatározott struktúrák, szerveződések, amelyekben az előző kategória több tagja vehet részt. Nyilvánvaló, hogy amint a fejlődés során változik az emberi tevékenységek tárgya, úgy változnak ezek a tárgyhoz idomuló szükséglet-struktúrák is. Amikor nem volt tejszínhabos mogorófavagylalt, az emberek nem kívánták, amikor még nem volt autó, nem volt autózási szükséglet sem.

A harmadik kategóriába azokat a szükségleteket sorolhatnók, amelyeket az ember alkalmazkodó tevékenységében betöltött szerepükkel, funkciójukkal lehetne jellemezni. Tudjuk, milyen szerepet tölt be például a táplálkozási, a védekezési, a szexuális szükséglet. E kategóriákba tar-

tozó szükségletek igen bonyolult struktúrák, amelyeknek számos komponensük az előbbi két szükséglet-kategóriához tartozik. Például a táplálkozási szükséglet magába foglalja az érzékszervek működésének szükségletét is. Az evés nemcsak az éhségállapot megszüntetését jelenti, hanem ennél többet. Ki vállalkozna arra, hogy ízletes ételek helyett koncentrált ki-onatokból álló tablettákkal táplálkozzék? A szexuális szükséglet esetében hasonló a helyzet; a funkcióműködtetés öröme és a szükséglet tárgyához idomuló tevékenység öröme itt is alapvető komponens.

Ugyancsak ebbe a szükséglet-kategóriába sorolhatnók az ún. kutatási tevékenység szükségletét (Pavlov, Berlyne) vagy más kifejezéssel az információ-igényt, amely az ismeretlen kifürkészésének erős mozgatórugója. Még az éhes állatra is jellemző, hogy ismeretlen környezetben csak azután fog hozzá az evéshez, miután kifürkészte a környezetet. A gyermek sokirányú érdeklődése, nagyfokú kíváncsisága mindenki előtt ismeretes. Ismeretlen tárgyak, helyzetek, fogalmak, szervek egyaránt kiváltják belőle a „mi az?” és „miért?” reakciót. Játékait szétbontja, csak hogy lássa, mi van belül. Ez a szükséglet az ember *megismerési motivációjának* a gerincét alkotja.

Sajátságos mozgatórugója az emberi cselekvésnek az ún. *teljesítményszükséglet* (Achievement need, Atkinson, McClelland). Ennek illusztrálására emlékeztethetünk a gyermek örömére, amikor már fel tud mászni a lépcső tetejére vagy az eperfa felső ágára, és diadalittasan oda kiálthatja testvérének, nagyanyjának és mindenkinek „ni holt vagyok!” Az akadályok leküzdésének, az előző teljesítmények megdöntésének szükséglete ez. Természetesen a teljesítmény-szükségletet is, akárcsak az előzőt, bonyolult, többrétű struktúrának kell tekintenünk, amelybe sokféle tevékenység-szükséglet, sokféle kombinációban szerveződhet bele.

A következő kategóriába azokat a törekvéseket sorolhatnók, amelyek nem a tevékenység tárgyához, hanem a társadalomban kialakított és megfogalmazott magatartásmodellekhez, értékítéletekhez, eszmékhez, normákhoz idomulnak. Ezeknek a törekvéseknek (amelyeket talán *ideomorf törekvéseknek* nevezhetnénk) a tartalma szintén nagyon különböző lehet attól függően, hogy milyen magatartás-modellek és normák megvalósítására irányulnak. A gyermekkorban, a serdülőkorban, még az ifjúkorban is, az ilyen szükséglet konkrét eszményképek utánzásában szokott megnyilvánulni.

Motiváció és egyéni sajátosságok

A motiváció minden egyes konkrét személyiség egyik legjellemzőbb és leglényegesebb sajátossága. A motiváció sajátos, egyénre jellemző profilja, szerkezete és tartalma a korai gyermekkortól kezdve, az egyén szellemi és fizikai képességeivel, temperamentum-sajátosságaival, külső fizikai adottságaival összhangban, a személy konkrét tevékenységének keretei között, a környezet és a nevelés hatása alatt alakul, míg végül az ifjúkorban megkapja a maga viszonylagos szilárdságát, stabilitását. Az egyén motivációjában a felsorolt kategóriákhoz tartozó különböző szükségletek különböző súllyal szerepelhetnek, különböző alá- és fölérendeltségi viszonyban. A motivációnak ez a jellegzetessége rányomja bélyegét az egyén minden cselekvésére, egész magatartására.

A motiváció dinamikai szerkezete talán leginkább a teljesítmény-szükséglet tartalmában jut kifejezésre. Kinek mi jelent teljesítményt, és kinek milyen teljesítmény jelent sikert. Van olyan, akit könyvtárának gyarapítása lelkesít, másokat a pénz vagy az elegancia, egyesek a szakmai eredményeken mérik a sikert, mások a társadalmi relációk kiépítésében és így tovább. Próbáljuk mindezt konkretizálni.

C. S.-ről van szó. Gyermekkorát falun tölti és rajong a lóért. Ismeri a falu összes lovait név szerint és szokásaik szerint. Gyakran felpattan egyikre-másikra, és vágtat végig a falun, csak úgy porzik nyomában az utca. Aztán tanulni megy városra, de nem tanul, de nem utcán kóborol, és lovak után kutat. A tanulást semmittevésnek tartja. Abba is hagyja, munkát vállal, kerékpárt vesz és versenyez. Tartományi versenyen díjat is nyer. Később motort vesz, és azzal cikázik egyik városból a másikba. Reggel itt, délben ott, este amott. Ma 26 éves és egy éve már, Renault 10-es kocsija van. Eljutott a lótól a Renault-ig, s ő lényegében az maradt, aki volt. Ahogy szerette a lovat, úgy szereti most a kocsit. Mondhatni egyéniségéhez tartozik. Úgy tekinti, úgy ápolja, mintha saját testrésze volna. Nála nélkül nem is érezné magát egész embernek. Amikor kocsijával végigpompázik faluján, az emberek a kapuk előtt és a kapuk mögül végig követik a tekintetükkel és valószínűleg a gondolatukkal is. Siker-e ez? Tagadhatatlanul az, és számára különösen az. De nem ingyen kapta. Előbb álmodozott róla, aztán dolgozott, spórolt és töprengett érte. Ma házat akar venni, de ez már nem annyira lényeges, legfeljebb annyiban, hogy a kocsinak is lesz majd „háza”: szép betonozott aljú garázsa.

Ha most már ebből a példából általánosítani akarunk, akkor a C. S. helyett nagy x és y-t kell tennünk, a lovat, kerékpárt, motort és a kocsit pedig a₁, a₂, a₃ és a_n -nel kell helyettesítenünk, és rájövünk, hogy az általánosítás más konkrét esetekre is érvényes. Általában minden egyén motivációjában kevés fő erővonal van (egy-kettő vagy három). Az egyén számára az a tevékenység lesz sikeres, amely nem ellentétes irányú ezekkel a fő erővonalakkal. Például a már ismert P. D.-né bármilyen feladatot nagy odaadással vállal, ha azt az emberek szeme előtt, társaságban véggezheti. A barátkozás, a társalgás, a társas kapcsolatok lebonyolítása, ügyek intézése, a mások részéről jövő elismerés: ez jelenti számára azt az irányt, amelybe motivációjának fő erővonalai mutatnak, ahol sikerélményei lehetnek. Ha ezeket a feltételeket biztosítják, figyelemre méltó teljesítményekre képes, különben állandó belső konfliktusok és elégedetlenség terhe alatt végzi feladatait. Az iskolában vajmi kevés ragadt rá a német nyelvből. Azt mondták, hogy nincs nyelvérzéke. Később azonban egy csak németül tudó barátnővel folytatott csevegés révén pár hónap alatt megtanult folyékonyan beszélni németül.

A motiváció erővonalait tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni akkor, amikor egyén és feladat, ember és pálya viszonyát akarjuk mérlegelni.

Az emberi motiváció értékelés, amely maga is értékelés tárgya. Értéke attól függ, hogy erővonalainak fő iránya mennyire mutat a társadalmi értékskála legfelső részén elhelyezkedő magatartásmodellek és eszmények megvalósítása felé.

Jó ideje tekint reám íróasztalomon a sorainkból felnőtt kiváló marxista történész, I. Tóth posztumusz könyve. Válogatott tanulmányait fogja egybe *Magyarok és románok* (Budapest, 1966) címmel, híven tükrözve a szerző életművének lényegét: a két nép történelmi egymásrataltságának dokumentálását azzal az irányzattal szemben, amely az uralkodó körök politikáját annyiszor jellemezte a századok folyamán: nemzetieskedő jelszavakkal nagyhatalmak hódító törekvéseinek uszályában biztosítani a maguk szupremáciáját a testvéri szomszéd népek felett.

Szöges ellentétben áll e könyv szemlélete annak a két behemót kötetnek a szemléletével, amely a második világháború utolsó szakaszán ugyanezzel a címmel különböző szerzők polemikus tanulmányait gyűjtötte egybe, s a Horthy-uralom agresszív célkitűzéseinek vesztett ügyéből igyekezett menteni, amit menthetőnek vélt, vaskos, de egodalú dokumentációval, erőltetett értelmezéssel.

Az akkori áldatlan körülmények átmenetileg leszűkítették I. Tóth Zoltán látókörét is, de alapnézeteit, amelyeket még a 30-as években romániai magyar haladó társaival alakított ki, nem tudták megrendíteni. A felszabadulás után pedig ezek a nézetek a történelmi materializmus világánál kiteljesedtek.

Rég elolvastam, jegyzeteltem I. Tóth Zoltán tavaly kézhez kapott gyűjteményes könyvét. S hogy csak most írom meg mindazt, amit nyomban vágyam támadt megírni, talán épp azért történt, mert elmémhez és szívemhez közel álló gondolkodóról, alkotóról volt szó. Személyes ügyemnek éreztem a tervezett írást, ami ne csak elemzést, mérlegelést, értékelést nyújtson, hanem önmagunkba, egy egész nemzedék életútjába és társadalmi-történelmi felfogásába való betekintést is. Ehhez a megnyilatkozáshoz pedig nyugodt összpontosulásra volt szükség.

„Barátsággal“ küldte a kötetet „I. Tóth Zoltán helyett“ hagyatékának őrzője, felesége s a bevezető tanulmány írója, a könyv szerkesztője, Csatári Dániel. Baráti érzéssel írom e sorokat én is az elhunyt emléke iránt, mindazok iránt, akik hasonló törekvésektől áthatva a román és magyar nép testvériségének erősítésén munkálkodnak.

I. Tóth Zoltán itt nőtt fel közöttünk, mellettünk és közvetlenül utánunk. Azok után, akik a romániai magyar demokratikus aktivizmusnak társadalomtudományi alapot igyekeztünk nyújtani a 20-as évek végén, a 30-as évek elején. Akik az *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat köré tömörülve különböző világnézettel, de egyazon szándékkal hirdettük a romániai valóságba való bekapcsolódást, a román haladó erőkkel való összefogás történelmi szükségszerűségét. Homályos látással bár, de új értelmet, haladó tartalmat akartunk adni nemzetiségi voltunknak.

Az úttörő Benedek Elek, Kós Károly, Szentimrei Jenő után jött a közvetlenül előttünk felnőtt Balázs Ferenc, Jancsó Béla, Kacsó Sándor és annyi más közéleti gondokkal viaskodó fiatal író kiállása. Majd mi következünk, akik a fiatal értelmiség nemzedéki méretben ugyanarra az arcvonalra való felsorakozásán munkálkodtunk. Gyökeres történelem-politikai következtetéseket igyekeztünk mi is levonni. Fel akartuk számolni azt a megtévesztő felfogást, amely az összeomlott Habsburg-monarchia uralkodó osztályainak avult és kárhozatos fogalmaival s a

határon túli Horthy-uralom pórázán járva akarta irányítani a román néppel szerves érdekközösségben élő erdélyi magyar tömegek sorsát.

Igaz, hogy a tömörülés többféle, jórészt ki sem alakult vagy politikamentesnek hitt felfogást fogott össze. De valóságsszemléletünk a múlt, jelen és jövő néhány alapvető kérdésére egybehangzó feleletet adott, tehát minden világnézeti megosztottság ellenére elvi alapon találkoztunk, s akartunk újat, jobbat, a dolgozó tömegek érdekeivel összhangban. S velünk tartott akcióinkban, rendezvényeinkben tevékeny részt vett a nálunk fiatalabbak közt I. Tóth Zoltán is.

Jött azután az élesebb eszmei differenciálódás, politikai polarizálódás, a mind súlyosabb hazai és nemzetközi helyzetben, a gazdasági válság kiváltotta nagyarányú munkásmegmozdulások nyomán s Hitler uralomra jutása következtében. A bal-szárny felsorakozott a közírásban az Aradi Viktor, Dienes László, majd pedig teljesebben a Gaál Gábor képviselte marxista vonalra. Megjelent a *Falvak Népe*, létrejött a Magyarpárti Ellenzék, amely 1934 augusztusában átalakult a Magyar Dolgozók Szövetségévé a Román Kommunista Párt irányítása alatt. Ez a baloldali folyamat éles támadó hangot váltott ki a túloldalról, de termékenyen kihatott az eleinte ingadozókra, keresőkre.

Mind többen sorakoztak fel a romániai magyar értelmiségiek közül, a román demokrata erőkkel szövetségben a belső és külső fasiszta merénylők ellen küzdő arcvonalra. S alig akadt, aki teljesen átállt volna az általános demokratikus és a nemzetiségi jogok, a népek közötti béke és a szocializmus ádáz ellenségei oldalára. Merre? Hogyan? Ez a kérdés más és más állásfoglalásra készítette az *Erdélyi Fiatalok* kezdeti táborát. De valamit a legtöbben megőriztünk az indulásból: a romániai magyar problémák minden határon túli gyámkodástól mentes önálló vizsgálatát, s a társadalmi haladás, jogegyenlőség, béke és humanizmus igénylését. Ezt vallotta a baloldali kiszélesült táborával együtt a „középen állók“ csoportja is, és nem tudta megtagadni első éveiben a mindinkább jobbra tolódó *Hitel* sem.

A Vásárhelyi Találkozó új nekirugaszkodása még szélesebb hullámokat vert, mint maga az *Erdélyi Fiatalok* kezdeti mozgalma. De nem sokáig. Az új világháborút kirobbantó fasiszta agressziók mérgezett légköre új válságot, bénulást, megnesonlást és szétszóródást váltott ki a romániai magyar fiatal értelmiség soraiban is. Mindaddig, amíg a fasiszta iga alól való felszabadulás, a demokratikus és szocialista átalakulás új, minden eddiginél szélesebb távlatot nem nyitott mindannyiunk számára a legszélesebb egységre, a munkás- és paraszttömegekkel való összefogásra, a román néppel való testvériség elmélyítésére.

Hogyan adott hangot lelkiismeretének ebben az időszakban a néptömegek keserves sorsát velünk együtt tudatosító és értük felelősséget vállaló I. Tóth Zoltán? A kolozsvári főiskolai életben azok között él, tevékenykedik, akik a felekezeti jellegű magyar diákokthozokban és ifjúsági szervezetekben demokratikus léggört igyekeznek teremteni. Mint történelem-szakos tanárjelölt román professzorainak vívja ki értékelését, román kartársainak bizalmát maga iránt.

Szeme előtt már a 30-as évek elején „a demokratikus jövő harmas társadalmi egységének (parasztság, munkásság, intellektüelek) harmonikus egymás mellettsége“, „felekezeti síkon a kicsinyes és rövidlátó szempontok mellőzése“, valamint „Közép-Európa népei: magyarok, románok és szlávok között“ támadt „nem reális ellentétek“ feloldása lebeg (*Temesvári Hírlap*, 1931. november 6). Naplószerű feljegyzéseiben megbélyegzi a „patópáloskodó vagy kicsinyes hiúságokba, megalkuvásokba süllyedő“ magyarpárti vezetőket, keserűen hányva fel a „nagyuraknak“:

„Még most sem akarnak látni csipátlanul, a rögös, botlasztó kiút keresésében? ha nem, úgy veszni fognak... minden rothadt konstrukciójukkal“ (minden idézet a *Magyarok és románok* kötetből való).

1935-ben Szatmárra nevezik ki tanárnak. Élesen bírálja naplójegyzeteiben a tőkés-földesúri Magyarország társadalmi-politikai viszonyait. „Román történelmi tanulmányaim során a román parasztság felszabadításával foglalkozom éppen — írja 1936-os feljegyzéseiben. — Természetesen szüntelenül összehasonlítást végzek... A valóságot megtudni is bűn a magyar földön... a szörnyű igazságtalanság méreteiről“.

A romániai magyar tömegek akkori nehéz nemzetiségi helyzetét is az osztályviszonyok optikájából vizsgálja: „Többszöri figyelmeztetést nyertem az élettől, hogy a kisebbségi élet összefüggéseit a társadalmi élet problémáitól nem szabad elválasztani.“ Előre látja, hogy a romániai magyarságot helyzete „mind közelebb és közelebb fogja... hozni a baloldali mozgalmakhoz..., abba a táborba..., amelyben gondolnak az ő sorsukra is...“

1937 végén Párizsba kerül, s másfél évig végez ott szorgos kutatómunkát, magába szívja a francia társadalmi és szellemi élet demokratikusabb levegőjét. A feszült nemzetközi helyzet állásfoglalásra készíti. 1938 tavaszán cikksorozatot közöl az egyik szatmári lapban, s Ausztria erőszakos bekebelezése után aggódva gondol a hitleri német imperializmustól fenyegetett közép- és délkelet-európai kisállamok sorsára: „Mi lesz ennek az öt országnak a sorsa: rabszolgaság vagy egyenrangúak szabadsága?“ Történészként pedig még inkább feladatának érzi „őszinte barátsággá fejleszteni a magyar—román viszonyt“.

A negyvenes évek elejének viszonyai közt demokratikus felfogása nem találhatott egyenértékű kifejezésre. Átfogó tudományos társadalmi szemlélet híján akkori tanulmányainak egy-egy részletében téves nézetek, bizonytalanságok is előfordulnak. A ránehezedő szellemi nyomás a bécsi diktátumtól a felszabadulásig nem hagyta tovább kristályosodni gondolatvilágát. De ahol tehetette, akkor is szembeszegült a nacionalista téveszmék terjesztésével, egyengette a megértés útját.

Míg mások az előítéletek áradatát zúdították a közvéleményre, I. Tóth Zoltán a román nemzeti eszme történelmi kialakulásának feltárásával foglalkozik, s a román nemzeti egységre való százados törekvés haladó jellegét domborítja ki az ellenséges légkörben. Aggódva észleli a „hangoskodó felszínesek véleményének“ elburjánzását, s köteletségének érzi „fokozatosan eljutni addig, hogy a magyarság számára megmutathassam, hogy mi a részben szomszédságában, részben vele lakó román nemzet“. Ez a törekvés nyilvánul meg az adott korlátok között, előbb Kolozsvárt, majd 1942-től Budapesten kifejtett tudományos működésében. A felszabadulás a fasiszta iga alól a Dunántúlon éri, ahol ellentétben a nyilas uralom rendelkezéseivel, menti tudományos intézetének munkatársait, levéltári anyagát a Nyugatra való hurcolástól.

Mint kialakult történettudós megismeri és elsajátítja a marxi történefilozófiát, s a történeti materializmus a kritikai realizmusnál és a pozitívizmusnál lendületesebb szárnyalást, biztosabb logikát nyújt gondolatmenetének. A közéletben pedig I. Tóth Zoltán töretlenül a demokrácia kiteljesítésének, a szocializmus építésének híve, hirdetője lesz. Bővíti, kiegészíti kutatókörét a román—magyar testvéri együttélés tanulmányozására, a történelmi valóság több dimenziós ismeretében.

Tisztán látja, hogy a múltban „a nép nevében beszélő vezető rétegek, nacionalista jelszavak mögé bújva, a saját maguk társadalmi és gazdasági érdekeit tolták előtérbe“. Kárhóztatja, hogy „a magyar közvélemény még ma is hajlamos le-

kicsinyleni a román népet és lebecsülni vagy nem létezőnek tekinteni történelmét“, s örömmel veszi tudomásul, hogy „újabbán lényegesen megnőtt az érdeklődés és a megbecsülés is a román nép iránt“.

1947 júniusában egyetemi magántanár lesz „A magyar—román együttélés története az újkorban“ tárgykörrel. 1953-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzorává nevezik ki „A népi demokratikus országok története“ tanszéken. Ugyanattól az évtől haláláig a történettudományi kar dékánja.

Felismeri a vulgáris materializmus, a dogmatizmus káros hatását, sürgeti a marxizmus eleven alkalmazását a történelmi valóság kutatásában. Az 1956-os események alatt bízik a néptömegek töretlen hűségében a szocialista rendszer vívmányai iránt, de éberén látja a lesben álló reakciót is. Az ifjúságnak a szocialista demokrácia és humanizmus elmélyítéséért kibontakozó mozgalmában igyekszik a kommunista párt vezető szerepét biztosítani. „1956. október 25-én ötödmagával a pártközpontba indult a problémák megbeszélésére — írja a bevezető tanulmány. — Útközben azonban váratlanul tűzbe kerültek, és egy golyó kioltotta életét.“ Fejlődésének derekán, eszmékben, kezdeményezésekben gazdag 45 éves korában.

Milyen volt a mű, ami ebből az életből, ezekből a törekvésekből kisarjadt? Ami páratlanul lelkiismeretes kutatómódszere és következtetései nyomán termékeny kihatású alkotássá vált.

I. Tóth Zoltán tanulmányainak, könyveinek döntő többsége, az általa egy egész életre választott tárgykörben, a feudalizmus bomlásának s a tőkés fejlődésnek korával foglalkozik. A *Magyarok és románok* című kötet maga válogatott gyűjtemény, s inkább a kisebb műfajokból. Mégis egészet alkot, mert nem egy rövidebb írása a valóságban magja később szélesebb méretben megírt nem egy művének. Témájuk szerint időrendi sorrendben következnek az egyes tanulmányok, amiket munkásságának különböző szakaszán, kimerítő levéltári kutatások alapján írt.

Alapvető megállapítását a magyar polgári társadalom felfogásáról a nemzeti-ségi kérdésben így foglalja össze: „A magyar köztudatban egészen a legutóbbi időkig élenken élt a magyar uralkodó osztályok érdekeit szolgáló magyar nemzetállami koncepció. A nemzetállamot az államalapítás óta fennállónak tételezték fel... A magyar nemzetállamhoz való történelmi jogot a magyar polgári történetírás a régi magyar állam egész kiterjedésében fenntartotta, ezzel a magyar burzsoá nemzetnek a törekvéseit igyekezett igazolni a nem magyar népek feletti uralomra és ezek beolvasztására. A történelem azonban megcáfolta ezt a »jogot«, és kérérelhetetlen törvényszerűségeivel bebizonyította tarthatatlanságát“.

I. Tóth Zoltán újkori történész. De ugyanakkor tudatában volt annak, hogy nem lehet a korszak hiteles képét nyújtani a kérdések középkori gyökereinek ismerete nélkül. Az előzmények kutatásának mintegy szintézisét nyújtja az 1955-ben megjelent *A soknemzetiségű állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon* című tanulmányában.

Üttörő, mélyen átgondolt munkával állunk szemben, még ha egy-két részleten érzik is némi kötöttség, a polgári történészek egyoldalú konklúziójának némi hatása. A lényegbevágó új eredmények a fontosak benne, amiket lehet egyengetni, tovább építeni, de az alkotó érdeme kétségtelen marad. Értékes észrevétele a középkori társadalom evolúciójáról Magyarországon és Erdélyben a nemzeti-ségi képletre vonatkozóan, hogy „a kialakult feudalizmus jobbágyparasztsága, egyes kivételes esetektől eltekintve, általában nincs többé kitéve a megelőző korszakok töme-

ges asszimilációjának, szétszóródásának, népi pusztulásának. A városi polgárság esetében az asszimilációnak a lehetősége korlátozottabb, mint a földbirtokos osztálynál, de ennek ellenére eléggé kiterjedt“.

Szem előtt kell tartanunk — állapítja meg —, hogy „a kapitalizmus kezdetei előtt aktív, tervszerű asszimilációról alig beszélhetünk, legfeljebb a gazdasági-társadalmi erők passzív, öntudatlan hatása alatt álló asszimilációról“. Végso következtetése pedig, hogy „valamely nép fennmaradásának záloga nem az uralkodó osztályban rejlik, mely változékony, disszimilációra hajlamos, hanem a dolgozó tömegekben, a népben, mely nem vetkőzik ki sajátos etnikai jellegéből, hanem megőrzi azt“.

Viszont a nemessé vált erdélyi román vezető rétegnél is különbséget tesz jó módú birtokosok és küszködő kismesek között. Az előbbiekből kerültek ki a Drágffyak, Majláthok, Csákyak, Jósikák és Kendeffyek. Az utóbbiak viszont még a XIX. század kezdetén is jórészt megőrizték nyelvi, kulturális, vallási hagyományait, mivel „vagyonai súlyuk nem volt, a vármegyei közéletben önálló politikai szerephez a középbirtokos nemesség mellett nem jutottak, életformájuk a parasztokétól vajmi kevésben különbözött, legfeljebb adómentességük és nemesi öntudatuk különböztette meg őket az igazi parasztoktól. Ezek a kismesek... a jobbágy-parasztokhoz hasonlóan, megmaradtak ősi népi kereteik között“. A XIX. század első évtizedeiben a középnemesi magyar nemzeti mozgalom szemléletét éppen az a tény korlátozta, hogy csak azokat a népeket hajlandó nemzeteknek elismerni, „amelyeknek saját feudális uralkodó osztályuk van, így elsősorban a horvátokat“, valamint azokat, akiknek „municipális jogkörük, külön politikai intézményeik vannak“, mint az erdélyi szászoknak.

I. Tóth Zoltán a polgári nemzetté válásnál Kelet-Európában éles különbséget tesz „az árutermelő középnemesség által irányított nemzeti fejlődés“ (amelyhez a magyar is tartozott) és a „soknemzetiségű államban élő“ és „kétszeres elnyomást szenvedő“ népek nemzeti fejlődése között. Ez utóbbiak közé sorozza „a magyar államban élő és ennek uralkodó osztálya által elnyomott népek“ többségét. Más szempontból megemlíti, hogy a „magyar nemzet fejlődésének egyik jellemző jege az, hogy egy másik államtól, illetve hatalomtól, a Habsburg-birodalomtól, ha nem is jogilag, de gyakorlatilag gazdasági és politikai szempontból jelentékeny mértékben függ“. Kiemeli, hogy a magyar feudális uralkodó osztálytól mind a magyarországi, mind az erdélyi részeken elnyomott románok nemzeti mozgalmában a vezető szerepet a balkáni gazdasági kapcsolatokban nagy jelentőségűvé vált vagyonos kereskedő rétegen kívül „fejletlen polgárosodó rétegek, kisiparosok, kiskereskedők, módos parasztok, továbbá főként az uralkodó nemzet által érvényesülésükben akadályozott értelmiségiek, papok, tanítók, tanárok, falusi jegyzők, alsóbrangú tisztviselők, katonatisztek, majd később mind nagyobb számban szabad foglalkozású ügyvédek, orvosok játsszák“. Tehát olyan polgárosodó rétegek, amelyek nagyobb részt szerves kapcsolatban álltak a széles néptömegekkel.

Ugyanakkor I. Tóth Zoltán helyesen leszögezi, hogy a magyarországi nemzetiségek, s köztük a románok nemzeti fejlődését „nem elszigetelten, hanem a szomszédságban élő anya- és testvérországokban lebonyolódó nemzeti fejlődés egészében kell vizsgálnunk“. Továbbmenve, döntő tényezőnek tekinti, hogy „a szomszédos anyaállamoknak, a nemzeti fejlődés tulajdonképpen központjainak fejlettségi foka a XX. századra már teljesen megérett az egységes nemzetállam létrehozására“.

Az erdélyi románság nemzetté válásával kapcsolatban a kötet 1848 előttről vonatkozó részében kimagasló helyet foglal el a szerző 1947-ben Kolozsvárt megjelent tanulmánya: *Klein Sámuel és az erdélyi román felvilágosodás, amely tulaj-*

donképpen egyik fejezetét fogja össze egy több mint 400 oldalas, Budapesten megjelent műnek, a következő címmel: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada. 1697—1792.* Természetesen, a „nacionalizmus“ szót itt korántsem érti negatív értelemben, ami nemzeti előítéleteket takar, hanem pozitíven, mint a társadalmi fejlődés szükségképpeni fokozatát: a nemzeti gondolat és nemzeti lét kialakulását. Bár a gondolkodását akkor még nem halotta át teljesen a történelmi materialista szemlélet, s a tanulmány nem mentes a polgári történetírás bizonyos hiányosságaitól, a probléma tárgyalása jóval meghaladja a pozitivistá polgári történetírás szintjét.

A gazdag levéltári és könyvészeti anyagra épülő munka két útmutató jellegű megállapítását idézem. Az egyik: az egyesült görögkatolikus egyházhoz tartozó Klein Sámuel felismeri, hogy nem az ortodoxia ellen, hanem a felvilágosodásért folytatott küzdelem a feltétele az erdélyi románság kulturális felemelkedésének. „Innen a program: kiemelkedni a sötétségből a világosságra, a tudomány, az ész, természet törvényei által“. A másik, hogy a *Supplex Libellus Valachorum*, a nagy jelentőségű 1791-es erdélyi román felségfolyamodvány és panaszirat, amely az erdélyi románság jogi helyzetén kíván javítani a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején, „a két román felekezet összefogásából és a mögéje felsorakozott tekintélyes, részben felvilágosult gondolkodású román értelmiségi réteg akaratából létrejött politikai tett“.

Számos tanulmány foglalkozik a kötetben a zalatnai kincstári uradalom parasztmozgalmaival. Mindezeket részleteiben taglalja és nagyobb terjedelemben I. Tóth Zoltán *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegeységben 1848-ig* című monográfiája, amely 1951-ben, román kiadása pedig 1955-ben jelent meg. Gazdag dokumentációval, tudományos okfejtéssel tárja fel, hogyan alakult ki az a főleg a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig meg nem szűnő mozgalom, amely az erdélyi fejedelemség akkori uralkodó rétegeit, sőt a Habsburg-birodalom központi kormányserveit is állandó rettegésben tartotta. E mozgalmat a bányász-jobbágok több évszázados ellenszegülése érlette a kiváltságaik megcsorbítására törő mesterkedésekkel szemben. Közvetlenül pedig az osztrák kincstárnak és a környék birtokosainak a robotmunka fokozására irányuló törekvése váltotta ki. „Ezen a helyen... — állapította meg I. Tóth Zoltán egy 1951-ben tartott rádióelőadásában — a földesúri elnyomatást a Habsburg gyarmatosításnak kiélezett formája csak súlyosbította, és a parasztság élete más vidékek népénél is nehezebb volt“.

I. Tóth Zoltánnak erről a mozgalomról szóló fejtegetésében nemcsak a haladó szellemű történész tárgyilagossága, hanem az erdélyi román parasztság sorsával és harcával való meleg együttérzés is megnyilvánul. Ugyanakkor részletes adatokkal is illusztrálja azt a történelmi tényt, hogy az erdélyi román néptömegek mindig hűséges társra leltek a velük együtt sínylődő magyar jobbágokban. Hangsúlyozza, hogy a Horia-felkelés után „Torda megye több magyar jobbágot is elítélt a lázadásban való részvétel miatt, Kolozs megye 17 halálraítéltje közül 3 magyar volt“. Varga Katalinról pedig joggal írta, hogy „mozgalma összekötő kapocs Horia felkelése és 1848 forradalma közt, egyben összekötő kapocs a szabadságáért egyazon elnyomóval szemben küzdő magyar és román nép közt is.“

Az 1848—1849 eseményeit taglaló tanulmányok közt kiemelkedő a Nicolae Bălcescuról szóló, amely kiszélesítve 1958-ban könyvalakban is megjelent, posztumusz kiadásban. I. Tóth Zoltán magas szinten értékeli és méltán, Bălcescu jelentőségét: „a maga korában, Marx és Engels kivételével, senki sem látott bele olyan élesen a nemzetek jövőjébe, mint Bălcescu“, aki „korának nemcsak leghaladóbb román politikusa és legkövetkezetesebb forradalmára, hanem polgári korlátai ellenére is

leghaladóbb gondolkodója volt“. Aprólékos kutatások összegezése révén tisztázza a nemzetiségi kérdés különböző fordulatait 1848—1849-ben, különös tekintettel a magyar—román összefogás kérdésére az egymással szövetséges Habsburg és cári önkényuralommal szemben. Ennek az összefogásnak — hangsúlyozza I. Tóth Zoltán — „alapvető akadálya volt a soknemzetiségű állam vezető népe uralkodó osztályának nemzeti elnyomása az alávetett népek és vezető rétegeik felett“.

Tömör elemzését adja a nemzeti kérdésnek Magyarországon ezekben a forradalmi években. „A soknemzetiségű államban viszonylagos többségben, de abszolút mértékben az ország lakosságának még felét sem elérő magyar elem számszerű hátrányának kiküszöbölése érdekében — írja — a magyar köznemesi koncepció az egyetlen politikai magyar nemzet követelését és a magyar nyelvi határoknak az ország határaitra való fokozatos kiterjesztését és ezáltal a magyar szupremácia gondolatát vetette fel. Teljesen félreismerve az asszimiláció törvényszerűségét és elkápráztatva a városi, elsősorban a német polgárság tömeges elmagyarosodásától, a középnemesség már maga előtt látta belátható időn belül az egész ország nyelvi magyarosítását.“ A kérdés társadalmi oldalát így világítja meg: „A nemzetiségek túlnyomó tömegét... a parasztság tette ki, ugyanakkor az egész ország parasztságának nagyobb része is nemzetiségi volt. Ez a körülmény is fékezőleg hatott a magyar birtokos nemesség hajlandóságára a földkérdés megoldásában“, akkor is, amikor a jobbágyság felszabadításának szükségességét a „saját anyagi érdekei a legvilágosabban indokolták“. Viszont a román és magyar forradalmi mozgalom, a nemzeti kérdésben egymástól eltérő irányzatok ellenére, objektíve számos pontban találkozott, különösen a társadalmi reformok kivívása, valamint a nagyhatalmi elnyomó törekvésekkel szemben való önvédelem tekintetében.

I. Tóth Zoltán idézi a radikális *Népelem* 1848 júliusában közölt cikkét Oroszhegyi Józstól, aki a havasalföldi forradalommal való szolidaritást hirdeti: „Román szomszédaink lerázták a nyűgöt, melly nemzeti életüket fojtogató... ők a küzdőtéren magokra hagyatva meg nem állhatnak. Nekik segedelemre van szükségök... Ha Oláhország bukik, nemzeti létünk végerőfeszítésbe kerülend. Akkor hiába futkározunk Insprockba, hiába kiabálunk a kamarilla fondorlatai ellen...“

Ferenc József 1849. március 4-én kelt „oktrojált“ alkotmánya folytán végképp nyilvánvalóvá lett, hogy a császári udvar nem hajlandó betartani a birodalom népeinek szorultában tett ígéreteit. Ezt a körülményt használja fel Teleki László 1849. március 7-én Párizsból kelt, Kossuthhoz intézett levelében, hangoztatva, hogy a románokkal, szerbekkel, horvátokkal „kellene egyezsége lépni... volt alkalmam ily fajú emberekkel találkoznom és mind sokkal inkább kívánnak velünk egyezkedni, mint Ausztriával...“ A radikális *Március Tizenötödike* pedig hangsúlyozza, hogy a nemzetiségekkel „amidőn alkudni akarunk, tegyük félre a corpus juris-t, s annak elkopott fictióit... a gót időkől fennmaradt történelmi jogok védelmezését“.

A magyar—román szövetségre való törekvéseket elemezve I. Tóth Zoltán kifejti: „Ugyanaz az ok, amely a cári diplomáciát arra indította, hogy elszigetelje a román fejedelemségeket az európai és közelebből a magyar forradalmi mozgalmától, a román haladó elemeket éppen ellenkezőleg arra készítette, hogy fölvegyék a kapcsolatot a magyarokkal és segítségükre támaszkodjanak abban a törekvésben, mely végső formájában a nemzeti egyesülést jelentette volna.“ A történelmi események, sajnos, más fordulatot vettek. „Az egy Teleki László és a radikálisok egy része látta meg csupán — írja I. Tóth Zoltán —, hogy a múlt végleg bezárult és a történelem által nyújtott jövő nem jelentheti többé tartósan a magyar szupremácia fenntartását... Az, ami reakciós volt a magyar 48—49 fejlődésében, a nemesi

szupremácia burkolt fenntartása polgári viszonyok közt, a szabadságharc bukása után uralkodó igénye maradt a nemességnek; az pedig, ami előremutató volt, az abszolutizmus elleni harc, az erre hivatott osztályok, a burzsoázia és a munkásosztály fejletlensége következtében alig talált zászlóhordozóra“.

Jelentős fejtegetésekkel járul hozzá I. Tóth Zoltán a nemzetiségi kérdés magyarországi történetéhez a kapitalizmus korában. Különösen *A nemzetiségi kérdés a dualizmus első évtizedeiben (1867—1900)* és *A nemzetiségi kérdés az imperializmus korában (1900—1914)* című tanulmányokat emelhetjük ki ebből a szempontból. Félreérthetetlen és félremagyarázhatatlan megállapítása erről az egész korszakról, hogy „míg a magyarság a kiegyezés időszakában, erősen korlátozott formában, valamilyen függetlenséget élvezett a Monarchián belül, nemzeti jogai formailag elismerést nyertek, uralkodó osztályai a kapitalizmus fejlődésének... a politikai és gazdasági függés viszonyai közt is főélvezői voltak, addig a nem magyar népek ki voltak szolgáltatva mind az osztrák, mind pedig közvetlenebbül a magyar uralkodó osztályoknak, amelyek a nemzetiségeket nemcsak kizsákmányolták, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket a hatalom eszközeinek birtokában akadályozták, politikai létüket pedig egyenesen tagadták“.

I. Tóth Zoltán a magyarországi elnyomott nemzetiségek kérdését nem nézi önmagukban, a középkori magyar királyság területét valamely átszervezési csodaszér révén átmentendő. „A nemzetiségi kérdés... a dualizmus idejében már nemcsak Magyarország és a Monarchia belügye volt — írja —, hanem a legszorosabban összefüggött az egyes nemzetiségeknek a szomszédságban élő nemzet-testvéri sorsával, akik több-kevesebb mértékben önálló állami léttel rendelkeztek“.

A magyar uralkodó osztályok általános nemzeti politikájára is jellemző, amit I. Tóth Zoltán a kezdetben még a nemzetiségeknek némi jogot engedő Deák Ferenc-éra után a Tisza Kálmán-féle uralomról ír: „Lármás magyarkodásával látszólag élénk ellentétben — a valóságban szoros összefüggésben — állt az udvar előtti behódolás és a közjogi lemondás politikája“. Ez folytatódott mind intenzívebben a század elején. A függetlenségi pártban, amelynek balszárnya kezdetben együttműködött az elnyomott nemzetiségek politikai képviselőivel, egyre kevesebb a Mocsáry Lajoshoz hasonló „fehér holló“, aki kitart a jogegyenlőséget és testvéri szövetséget hirdető eredeti elvei mellett. A függetlenségi ellenzék többsége maga is sovíniszta demagógiával igyekezett túllicitálni a kormányt, hogy ezzel is takarja az emigráns Kossuth intrazigens függetlenségi politikájának elárulását. Bár elvileg nem vontak le minden történelmi következtetést, a nemzeti elnyomás elleni következetes küzdelmükkel reális támaszt nyújtottak az elnyomott nemzetiségeknek a radikálisok Jászi Oszkárral s a szociáldemokrácia balszárnya Kunfi Zsigmonddal az élen. I. Tóth Zoltán ugyanakkor szükségesnek látta kiemelni, hogy „a fokozódó nemzetiségi elnyomás a román burzsoáziát bizonyos mértékben demokratikus és antifeudális vonásokkal ruházta fel“.

*

I. Tóth Zoltán elsősorban a XVIII. és XIX. század kutatója. De történelempolitikai következtetéseiben eljut a legújabb korszak fejleményeiig, hitvallása pedig, hogy „a román és a magyar nép együttélését semmi sem segíti jobban előre, mint a történeti valóságnak emberileg elérhető legmagasabb fokú őszinte feltárása“.

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Decemberi levél

„Kedves jó asszonyka!“ Hol keveredtem
 valami forgószél szimmetriába?
 Kilökök elém az éjszakát tükörnek, mikor
 a nappalban állok, s kilökök elém a
 nappalt tükörnek, ha már az estébe belenyugodtam.
 Igen. Az élőkért teszünk meg mindent.
 Azzal hogy kitartunk, folyton csak segítő
 kezünket nyújtjuk valakinek
 a szüntelen utazásban.
 Pedig az éjszaka éppen úgy rejtheti
 az eltűnteket is, mint azt, ki csak alszik
 vagy csetlik-botlik, a Földön.
 Mozart is, akár a feketült fák és tornyok,
 állhat a ködben, amiért a rokokó
 Bécs kőfalú vonata oly régen átment
 a pillanat állomásán.
 Kínos üzenet, melyet még nem adtam át,
 és nyomja a lelkem. Pedig holtbiztos,
 tenne róla a század, a világ, ha
 tudna egy ordító ostobaságot.
 Gondtalan napokon jól megy a munka.
 Akár a favágót, hercegek meg-megfogadják.
 S hétréthajolva a szóvirág-záradékban
 meg is kell köszönni szépen. Kölcsön is kér
 elég gyakran, hogy illő és divatos
 kék-szaten nadrágban vonuljon bemutatókra.
 Különbben olyan jól bele tud felejtkezni!
 „Kedves jó asszonyka!“ — Constanze megérdemelte —
 Kedves jó asszonyka, fél hatkor kimentem
 a Stubenthoron át, elvégeztem kedvenc
 sétámat a Glacis-n a színházig — mit látok? —
 mit szagolok? — Don Primus érkezett meg
 a karmanádlikkal — che gusto! — most eszem
 az egészségedre — éppen üti a tizenegyet!
 talán már alszol, st! st! — hogy ne keltselek fel.
 Utóirat. Alighanem a csizmákhoz való
 két sárga téli nadrágot elküldted mosásba,
 mert Józseffel hiába kerestük. Adieu.
 Koppan a gyertya.
 Füstje vékonyan száll fel a csendben.

Rengeteg rétegű ruhák suhognak. Asszony vetkőzik meztelenre. Sok-sok szerelmes éjszaka étellel telve, nem mint a divatos muzsika madaras szimmetriái a kor felett csillogva fennakadt naplementében. Porszag és Európaszag. Utakat érzek angyalok fintorgó orrlíkával, akiknek semmi se jó, se a por, se a benzinbűz majdan.
„Adieu, kedves jó asszonyka — a kocsí indul.“

Amikor Mozart beteg lett, hálórékli csináltunk neki. Gyakran fel is kerestük őt. Szemmel láthatólag szívből örült a házikabátnak.
„Rendben van, Mozart, csak haza kell mennem még anyámhoz“. Az ágyán ott feküdt az ismert Requiem, s Mozart magyarázta, hogy miként kellene halála után majd befejezni.

Utoljára még mintha a szájával üstdobokat utánzott volna a Requiemjében.

Mintha most is hallanám.

Aztán jött mindjárt Müller a műcsarnokból, és halvány holt arcát gipszbe nyomta.

Közbejött véletlen:

Pap nem jött a temetésre.

Barátok nem kísérték a gyászszékbe, tekintettel a viharos zord időre.

Felesége gyászára hivatkozva sírt egyre, és otthon maradt.

Így hát senki se tudja, hol van a sírja.

Akár a feketült fák és tornyok, valaki évszázadokig állhat a ködben, szórakozottan elfeledkezve, kitégult pillákkal nézve, csak bámulva vissza, mint aki nem hisz a szemének, s nem hallja, s nem vigasztalja, hogy imádják, értik már — utókorokban, le nem veheti szemét egy előtte hirtelen becsapott ablakról, kortársi pontról, egy asszonyi arcáról. Barátok festői csoportozatban, mint akik nem sejtik nyilván, hogy önkéntelenül látják és hallgatják őket — színtvállanak végre.

Ezen már nem segít semmi, ezen a fájdalommal utólag hiába gyógyítanak hírrel.

December-éjjel későn ködhozta reuma tördel.

Valami, valaki itt mozog ebben a fájós csuklóban, ahogy az öklömnnyel cizellált ezüst zsebóráját felhúzza, s a súlyától máris fárad.

*Kedvetlen kéz, mely a tollat mutatósz
mozdulattal tudja ledobni, és ügyetlen ujjakkal
kotorász utána kitördelt hegyű ceruzák közt,
ha hirtelen kéne.*

*Nem csodálkoznék, ha mikor a huszadik század
a túlsúfolt peronon jónéhány potyautasnak
gyönyörű vonatát is lecsengeti a csillag-menetrend,
öltözött maskara, százados csavargó, vonatját
szájtátva lekésett kiszolgált isten, itthagytott valaki
szállna fel velünk, hogy végre is
az időben vidékre: hátra a múltba
elutazhasson.*

GEO DUMITRESCU

Biliárd

Eugen Jebeleanunak

*Szép is nagyon a biliárd!
Fogom a fejem s az asztalra helyezem.
Leszerelhető fej. Megpöccintem a dákóval.
Meglököm könnyedén és erősen, hadd menjen
gurulva
az ellenfél golyója fele,
melyen mindig akad egy fekete pont.*

*A golyó rohan, oda van mozdulatlansága,
magánya . . .
De nem elég
eltalálni a másik golyóját,
hogy ide-oda futkosson az is az asztalon:
el kell találnod a piros golyót,
erős
és általános mozgásba hozni mindent, —
csak akkor nyerhetsz
négy pontot,
ama négy égtájat.*

*Ne pöccints erősen, túlerősen, a golyók
leugorhatnak az asztalról, és időt vesztesz
s lehet a pontjaidat is . . .*

*Gyerünk biliárdozni! Minden parti után
a környező dolgok, úgy tűnik, végre
közös irányba rohannak, rohannak,
szabadon, bolygó-futással
keresik ama piros golyót.*

Szép is nagyon a biliárd!
Játszható szavakkal is
vagy csillagokkal,
fekete golyókkal s zöld golyókkal,
játszható gondolatokkal, fehérrel, kézzel,
a lényeg, hogy eltaláld a piros golyót,
a játék lelkét,
amely a sok magányos gördülést összefűzi
egyetlen értelmes tánccá, mely nélkül
nincs nyereség.

Gyerünk biliárdozni! Mikor a dolgok
értelmük vesztek, oda az
összefüggés,
én biliárdozni kezdek,
hogy megértsem a világot.
Fogom a fejem s az asztalra helyezem.
Szerencsére leszerelhető fej.
És csak vele játszhatom azt,
hogy eltalálom a villogó piros golyót,
nap-golyót . . .

Lászlóffy Aladár fordítása

A hold

Vakító-fehérbe öltözött irdatlan hold
kiabált fölöttünk. — Menj haza! — mondtam —
éjszaka van, haza kell menned! . . .
Szörnyű fátyolként álomhozó mézspor
hullongott a magasból,
és szivárványos üvegpör szitált,
kibontva a táj durva vonalait,
fölvillantva a fény-árnyék táncot,
c halott kráterek, sziklák éles
kő- és csontsikolyát . . . Majd eltűnt a falu hirtelen —
egyszerre fölismertem körben a Derüs Tengert,
Az Archimédesz-Krátert, a Viharok Óceánját,
s mint hosszú, égett kőujjak,
csak a nyárfák, csak a fehér nyárfák
tartottak meg itt a földön.

A hold mellett álltál.
— Gyerünk, menj haza — mondtam — éjszaka van!
Ez az üveges döbbenet nem csaphat be engem,
menj haza, késő van, éj van már,
éjszaka van! — s könnyen lángot foghat

ez a fehér szesz, melyben földi vonzások nélkül
szállunk könnyedén. Menj haza, Kornélia,
jó éjszakát! S én majd örökkön arra gondolok,
ami nem volt, de lehetett volna,
ha nem így történe minden, ahogy itt . . .
A küszöbön hagyta. Visszanézek, még látlak —
holdfény bálványa, magasló holdvirág . . .

Megtérek az éjszakába lassan, újra érzem
a távolságot, az utazást,
a hajó kozmikus ringatását,
s zümmögni hallok messziről, a mélyből
a Föld motorjait. Fölsejlik
a világ hatalmas lélegzése, a kábító ének,
szállnak a föld hívó, ütköző, kérő hangjai.

Behatolok lassan az éjszakába, füstölve csöndben.
Valahonnan hangok hívnak.
Fejem a vállamon, s hirtelen érzem,
amint helyükre nőnek társasági füleim is.
Az éj csöndje tele van lövésekkel —
az emberek emlékeket készítenek,
történelemkönyveket írnak . . .

Behatolok az éjszakába, sietve, mint a késők,
füsttel s férfiszaggal telt
terembe érek,
mintha valami fennkölt helyiségbe lépnék,
melyben emberek tanácskoztak hosszasan.
Úgy tűnik, valami sorsdöntő gyűlésről van szó.
Jóéjszakát! Még világosan hallok,
ahogy a fény szalad a huzalokon, aztán
összefutó vonatok csörömpölését hallok Kaliforniából.
Igen, Kaliforniából. Végül magasra tartom a kezem
s föliratkozom a „különfélékhez“ —
miközben a világ kisiklik nesztelenül a hold alól,
s megmozdul nehezen, nehezen-könnyen,
mint egy bivalycsorda. Jóéjszakát!

Király László fordítása

Egy-két évvel ezelőtt, a román prózában jelentkező új törekvésekről szólva, a kritika még az extenzív teljesség igényére figyelte fel, arra a törekvése, hogy korunk embereit a maguk jellemző vonásainak összességében, a társadalmi és tudati, materiális és spirituális vonatkozások kölcsönhatásában ragadja meg és ábrázolja. Azóta D. R. Popescu, Nicolae Velea, Fănuș Neagu, Vasile Rebreanu, Ștefan Bănulescu, Ion Băieșu neve mellé újak sorakoztak, s ez a szaporodás nemcsak mennyiségi, hanem mindenekelőtt minőségi, és az utóbbi évek román prózai termésében mutatkozó új erővonalak felmérésére sürget. Az újonnan felbukkant nevek sorában különösen kettő az, amely egyszerre magára vonta a figyelmet: Nicolae Breban és Alexandru Ivasiuc a kritikában és az irodalmi díjakban mutatkozó elismerés mellett az olvasók érdeklődését is felkeltette.

A román próza új eseményeiben korántsem valamely „új hullám” jelentkezését kell látnunk, amely megnyergelve egy Európa-szerte már hagyományossá lett újdonság-konjunktúrát, visszhangzó sikereket ér el, hanem a legutóbbi évek román prózájának eszmeileg-művészileg egyaránt jelentős eredményeit, amelyek az analitikus próza már meglévő hagyományait folytatva, a befelé tekintő, intenzív teljesség útjait jelölik meg. Valójában nem egy-két névre korlátozódó jelenségről van szó, még akkor sem, ha Ivasiuc, Breban és részben Paul Georgescu mellett az új eredményeket számbavevő román kritika inkább költöket említ (Nichita Stănescu, Ion Alexandru, Cezar Baltag, Adrian Păunescu nevét). E nevek összekapcsolása az utóbbi évek termése alapján érthető, ők maguk azonban még a „nemzedék” megnevezést sem használják, legalábbis nem életkormeghatározó, hanem inkább világnézeti jelentésében: „Igazában csak azok fiatalok — írta nemrégén Eugen Simion —, akik valamely kimondandó igazságot hordoznak magukban, és tragikus izgalommal várják a léleknek azt a pillanatát, amikor ez az igazság a maradandó megvalósulások útjára lép” (*Luceafărul*, 1968. 25). Az életkortól eszmeivé függetlenített nemzedék-meghatározás jogos, annál inkább, mivel egyik-másik tagja (például Ivasiuc) már első könyvének megjelenésekor túl volt a harmincon, s akad köztük olyan is, mint Paul Georgescu, aki több évtizedes kritikusi pályafutással a háta mögött vállalta, hogy kimondja azt, amit a „lélek pillanatában” meghallott (*Virstele tinereții*, 1967). A problémák, amelyeket ezek a művek felvetnek, még messze vannak a letisztulástól, bár a most körvonalazandó írói pályákat olyan művek is jelzik, amelyek már-már éretten pattannak elő, megfosztva a kritikust a kezdeti bizonytalanságok, írói kérdőjelek regisztrálásának alkalmaitól, olyan művek, amelyeket egybefog az eszmei kapcsolat éppen úgy, mint a valóságlátás- és reagálásmód újszerűsége.

A román regény ez új kezdeményezései (Nicolae Breban: *Franciska*, 1966; Alexandru Ivasiuc: *Vestibul*, 1967 és *Interval*, 1968) szervesen kapcsolódnak a román próza megelőző teljesítményeihez (D. R. Popescu,

Marin Preda*, Ștefan Bănulescu regényeihez, elbeszéléseihez), de visszanyúlnak a két világháború közötti korszak román analitikus regényének hagyományaihoz is, s e korábbi kezdeményezéseket folytatják, teljesítik ki, sőt újítják meg. Különösen az alkotási módszer, az írói képpé formálás, a cselekményvezetés technikája kapcsolódik számos ponton a két világháború közötti terméshez, sokszor világirodalmi analógiák lehetőségét is megnyitva. Van azonban egy döntő különbség, és ez nemcsak az elődök túlhaladásának irányát, hanem a mai társadalmi-irodalmi valósághoz fűződő szerves kapcsolatát is jelzi: az analízisek célból eszközzé alakítása, intellektuális célratoréssal a mai viszonyaink között kérdéseket feltevő ember önmagára találásának (s önnön kérdései megválaszolásának) szolgálata. Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Anton Holban vagy George Călinescu hőseinél, hősnőinél még maga az elemzés uralkodott, s a mű valósággal feloldódott az emberi lét bizonyos vonatkozásainak újdonságával való találkozásban, míg Brebannál és Ivasiucnál az analízis célja a mai világunkban helyét kereső ember útjának maradóktalan végigkövetése, a rátalálás folyamatának kibontása.

Az említett művekben nemcsak az irodalmi hagyományhoz fűződő szálak követhetők, hanem — s most ez érdekel bennünket elsősorban — ennek az új prózának a hazai valóságban gyökerezettség, a valóság sokoldalú megragadásának bennük kínálkozó lehetősége. Az utóbbi évek prózai termése — s itt a hazai magyar irodalomból is sorolhatnánk fel példákat — nemhogy lazítaná, de még jobban megerősíti a szocialista építés céljainak közös nevezőjére hozatal lehetőségét és valóságát, s a jelenségek lereagálásának egymástól eltérő — és az egyes íróegyéységek sajátos optikájához alkalmazkodó — módja nemhogy nem fenyeget a valóságtól való elszakadással, hanem épp annak gazdagságát segít feltárni.

Az írói optika sokféle lehet. D. R. Popescu regényeiben — akárcsak Szabó Gyulánál — megragad az emberi viszonyok rendkívül finom érzékelése. Ștefan Bănulescu novelláiban az írói valóságlátás sajátos jegyét a hétköznapi realitás és az évezredes gyökerű népi tudat összefonódásának értékelése adja meg. Brebannál az emberi energiák uralkodnak, s válnak egyszerre múltat revideáló, jövőt készítő hatalommá. Ivasiuc hőseit pedig magas hőfokú intellektuális izzás jellemzi, s ez a biztosítéka önmagukkal való szembenézésük, önelemzésük eredményességének.

Ennek az új valóságlátásnak a területei nagyrészt ugyanazok, amelyek a román irodalomban már nemegyszer írói tollra méltóknak bizonyultak. Breban regényében Franciska világa egy hazug és anyagias kispolgári világ, Cupșăe a nagyüzembe öntudatlanul besodródott paraszté; azt sem az említett szerzők írták meg először, hogyan lesz a régi környezetétől megundorodott kispolgár-sarjból a szocialista társadalom részese vagy a volt agrárproletárból a termelőmunka izgalmanak bűvöletébe került teremtő ember. Ivasiuc Ilea professzora sem az első, múltjával szembenező „rég típusú” értelmiségi, Paul Georgescu kisvárosát pedig olyanok térképezték már fel, mint Mihail Sadoveanu vagy Camil Pet-

* Marin Preda legújabb (e cikk megírása után megjelent), nagy visszhangot kiváltott *Intrusul* című regényével külön foglalkozunk majd. A SZERKESZTŐSÉG

rescu. Ami új ezekben a művekben, ezekben a hőskövekben, az a különféle valóságterületeken felvetődött kérdések megválaszolásának módja. Ezek a hősök önmagukon át élék a világot, s az írók a belső ábrázolás eszközeivel tárják fel azokat a tudati, racionális, lélektani vagy sokszor ösztönös-asszociatív kapcsolatokat, amelyek végeredményben a külvilágtól jövő és oda visszaható erők.

A hősök belső ábrázolása az utóbbi évek prózájában (nemcsak a román irodalomban, hanem a hazai magyar prózában is) egyre nagyobb teret kap. A kört nem tágítva, csak futólag szeretnék emlékezni néhány címre: Veress Zoltán *Szeptemberére*, Szabó Gyula *Húgom*, *Zsuzsikájára*, Bálint Tibor vagy Panek Zoltán novelláira. Ami azonban Breban és különösen Ivasiuc esetében szembetűnő, s amire a romániai magyar prózában mindenekelőtt Páskándi Géza novellái idézhetők, az ennek a belső ábrázolásnak a filozófiai meghatározottsága. Érdemes lenne külön is szemügyre venni ennek az új prózának a filozófiai fegyverzetét, nem utolsósorban azért is, mivel a jelenleg legnagyobb hatású és irodalmi összefüggésben is rendkívül termékenyítő nyugati filozófiai iránnyal, az egzisztencializmussal folytatott marxista polémiában e művek nem jelentéktelen vitapartnerek. Nem célunk azonban ezt a kitérőt tovább bővíteni, számunkra most az irodalmilag adódó problémák megközelítése a cél.

Ivasiuc és Breban regényeiben tulajdonképpen az emberi lét mai — s az egzisztencialisták által is sokat feszegetett — kérdéseivel találkozunk: az ember elidegenedésének, az emberi felelősségnek, az egyén és a közösség viszonyának, az egyén történelmi szerepének kérdéseivel. Mindezek a kérdések azonban nem elvontan, hanem a maguk történelmi konkrétságában vetődnek fel és találnak válaszra. Ivasiuc *Vestibul* című regényében (amely címével is a dantei pokol tornácát idézi, ahol az olasz költő és kísérője a közönyösöket találja) az emberi felelősség kérdése áll a középpontban. A regény főhőse, Ilea professzor magatartásában azonban nemcsak a megélt erőszak nyomasztó hatására, egy egyetemes determinizmus bátyái mögé visszavonuló passzivitás kiépülésének lehetünk tanúi (amely erőszakot a mókuskínzás gyermekkori emlékképében oly kitűnően ragadja meg lélektanilag s oly pontosan határozza meg társadalmi tartalmában is az egyetemen szembe előtt lezajló zsidóverés jelenetében), nemcsak annak, hogyan képes Ilea a fronton, katonarvosként az egyéni felelősség tragikus pillanataiban megnyugtanni önmagát „a tudomány bátyái mögé elzárkózó“ kispolgári passzivitásában, hanem annak is, hogy végül miként jut el álláspontjának eszmei revideálásáig. Az egész folyamat szempontjából döntő jelentőségű, hogy ezt az önvizsgálatot — egy későn jött szerelem meglepő élményének hatásán túl — a történelmi valóság légköre segíti, megszabva a kérlelhetetlen önvizsgálat irányát, s lehetővé téve, hogy annak végső következtetéseként eljusson a passzivitásával létét mentő ember hallgatólagos cinkosságának felismeréséig s e passzivitás elutasításáig. Évekkel ezelőtt egy érdekes tanulmányában Diószegi András elemezte a kispolgári etika bírálatának módjait a közép- és kelet-európai szocialista regényben, s rámutatott „e társadalom-ellenesség keserű, izgatott kritikájára“ a lengyel Andrzejewski, a szovjet Szimonov, Kazakevics, Ajtmatov, a bolgár Dimov, a

cseh Otčenášek, a szlovák Karvaš, a jugoszláv Davičo, valamint a magyar irodalomból Darvas József, Fejes Endre, Karinthy Ferenc regényeiben. (*A mai regény világképe. Kritika*, 1963. 1). E bírálatot megfogalmazó alakokat találunk Ivasiucnál is, másik regényének, az *Interval*-nak Bogdanjában, Paul Georgescu egyik elbeszélésének (*Vizite*) vidéki doktorában vagy Breban *Franciskájában* is. Ilea professzor alakja viszont csak részben sorolható ebbe a csoportba, mert nála a valóság objektív törvényei mögé rejtőző kispolgári elzárkózás szétrombolását belülről, nem kevésbé keserű és nem kevésbé izgatott kritikával önmaga végzi el, akár csak a kispolgári világban felnőtt és annak lényegét lépésről lépésre felgöngyölítő Franciska. E bírálat, épp mivel belülről jön, mutatja minden-nél jobban a szocialista építés társadalmi-történelmi körülményeiben adott külső tényezők erejét.

Igaz, a felismerés még nem minden. A döntő jelentőségű kérdés ezután következik: mennyiben tudják a hősök a belső csódnak ezt az érzését eddigi viszonyulásaikat megváltoztató pozitív tetté továbblendíteni. Ilea professzor képes erre. Képes reá Breban regényének hősnője, az izgató intellektusú Franciska is, akinek „curriculum vitae“-je már a szocializmus mellett kimondott „igen“ után indul meg, s a regényből kibontakozó képnek épp ez az „igen“ ad különös érdekességet és hitelt. Más hősök viszont épp a valósághoz való viszonyuk téves értékelésével bukznak el, s önvizsgálatuk vagy későn vezet felismeréshez (mint Páskándi Géza *Egy jobb torkú gyerek* című novellájának Titije esetében, aki akkor döbben rá elfecsérelt életére, amikor már nincs visszaút), vagy csak régebbi pozícióik megerősítésének szükségességét ébreszti fel bennük, mint az *Interval* Ilie Kindrişében, aki mindössze új érvekkel fogalmazza újra korábbi szektás, mechanikus-determinista álláspontját, s az élet parancsát képtelen felfogni.

Az utóbbi évek prózájában szembevetendő igény a hősök belső „tettenérése“, s ezzel együtt növekvő filozofikusságuk sok tekintetben összefügg az író és olvasó viszonyában bekövetkezett változással is. Az egyoldalúan receptív típusú olvasó helyét napjainkban egyre inkább elfoglalja egy új típus: a *kérdező* olvasó, aki nemcsak hogy elfogadja, de igényli az íróval folytatható dialógust, s egy bizonyos intellektuális színvonalon és tájékozottsággal maga is tisztázni kívánja helyét a világban, választ akar kapni önmaga és kora számos felvetődő kérdésére. A szentimentalizmus korának olvasója szívesen sírt hősei öröme-bánatán. A romantika korának olvasója izgult, lelkesedett vagy gyötrődött. A kritikai realizmustól a kor a leírás teljességét, hitelességét kérte számon, egészen a naturalizmus fotografikus hűségéig. Az izmusok hívei még mindig csak befogadni akartak: a világ objektív képe helyett annak érzésekben és megérzésekben kínálkozó vagy rejtőző szubjektív képét. A mai olvasó viszont kérdez, s a dialógus igénye ott gyökerezik korunk mindennapi valóságában éppen úgy, mint az irodalom életkörülményeiben. Mégis, van ennek a befelé fordulásnak egy másik magyarázata is. A szocializmus építésének mai körülményei között, amikor a régi és az új közötti harc az osztályerőviszonyok tekintetében eldőlt, az új kialakulásának extenzíven követhető útjai mellett az irodalom (és az élet) hősei számára hangsúlyozottabban vetődik fel a szembenézés igénye önmagukkal. A mai valóságunk-

ban objektíven helyét megtalált hős szubjektíven is meg akarja találni önmagát, s kérdések sorának intellektuális vagy egyenesen filozófiai felvetésével, megválaszolásával akar eljutni ehhez az öntisztázáshoz. Innen érthető, hogy az utóbbi évek prózájában a súlypont a külső cselekményről áttevődik — át kell tevődnie — a hősben lejátszódó belső történetre, amely tulajdonképpen az életét alkotó külső események egy (eseményességükben sokszor jelentéktelen) részének világnézetformálónak súlyosodott láncolata: egy elektromossággal telített potenciális eseménytörténet.

Fontos következményekkel jár mindez az új próza belső megépített-ségére nézve. A klasszikus epikai eljárások mellett egyre nagyobb teret foglalnak el azok, amelyek lehetőséget kínálnak a hősök arculatának ilyenfajta visszaadására. Van, amikor az író megőrizz egy klasszikus cselekmény-keretet, de azt belsőleg az önvallomás szabta tartalommal tölti ki (Szabó Gyula: *Húgom, Zsuzsika*). Máskor két szála bomlik a cselekmény (Breban: *Franciska*), amelyek közül az egyik a klasszikus eljárással bonyolódik, míg a másik ezzel ellenpontoszerűen szövődik össze. Ismét máskor (Ivasiuc mindkét regényében) az egész regény egy intellektuális gerincvonulatra épül, és a még megmaradt kevés epikai rész is különleges, jelképes eszmei és szerkezeti funkciót nyer. Sőt találkozunk olyan eljárással is (Sánta Ferenc: *Az áruló*), ahol az író önmaga szerepét mintegy a színpadi ügyelőre korlátozza, aki csupán irányítja a megidézett alakok szembesítését, s e polémikus szembesítésekből áll össze mind az egyes alakok arcképe, mind pedig a műben feltett kérdésre adott válasz. A jelenséget, Breban regényéről szólva, Paul Georgescu így fogalmazta meg: „Hogy az irodalom lényegbehatolóbbá váljék, hogy eljusson az események magvához, a főkérdésekhez, szükséges kiszabadítania magát ama mágikus »realizmusból«, amelyben minden tárgyat meg kell nevezni ahhoz, hogy az létezővé váljék“ (*Viața românească*, 1966. 2).

Az epikai és elemző elemek elosztása, aránya az egyes műveken belül eszmei funkciókat hordoz. Brebannál a Franciska—Chilian-viszony fejlődése és Cupșa átváltozása szorosan összefügg Franciska elemző módon kibontott élettörténetével: a lány önvallomása észrevétlenül viszi előre kettőjük kapcsolatát, míg Chilian egyéniségének a köznapi gyári életben s különösen Cupșa elindítása körül megmutatkozó vonásai magyarázatul szolgálnak az egykori papkisasszony megnyilatkozásához és az önvallomás eszmei tartalmának kikristályosodásához. Az epikai „betétek“ funkcionális szerepe még szembetűnőbb Ivasiuc *Interval* című regényében, ahol az elemző módszer az egész művet lényegileg fogja egységbe, s az egész regény nem egyéb, mint a kül- és belvilág szakadatlan lélektani, logikai, eszmei, biológiai megfigyelése s egy, azokat továbbgondoló intellektuális láncreakció. A „betétek“ azonban éppen ebben az összefüggésben kulcs-jelentőségűek. Ilie Kindriș jellemének és világnézetének kulcsát egy gyermekkorából elbeszélte epizód (a Memorandum-pörben szerepet játszott nagyapa képe), valamint Kindrișnek egy XVI. századi moldvai művelődéstörténeti alakról (Crimca) tartott előadása tárja fel Olga előtt, s ugyanígy elég egy-két élet-töredék ahhoz, hogy teljes emberi nagyságában álljon előttünk a kommunista építész-mérnök, Petre alakja. Hasonló a helyzet Páskándi Géza egyik elbeszélésében is (*Lajos Fábíán megöletése*), ahol az epikus elem pusztán indí-

tékként szerepel (a két hivatalnok gyilkossággal gyanúsítása s a rendőrtiszt látogatásai), s alkalmat szolgáltat a hősök bensejében meginduló gyötrő önelemzésnek, amelynek vége az el nem követett gyilkosság válalása a lelkiismeretre nehezedő terror nyomasztó súlya alatt.

Az új hazai próza termése, amely lényeges különbségeket mutat fel eszmeileg az egzisztencializmussal, művészi célratörésében az analitikus regény prousti vagy joyce-i formájával szemben, ugyanakkor tudatosan, sőt programszerűen fordul szembe az ötvenes években a hazai irodalomban is uralkodó valóságsszemlélettel és irodalmi gyakorlattal. E tagadás tartalmára nézve nem véletlen, hogy annak összefoglaló megfogalmazására épp a fiatal Marx írásainak román nyelvű megjelenése kapcsán került sor (Al. Ivasiuc: *Tinărul Marx, contemporanul nostru. Gazeta literară*, 1968. 25—29). Itt történik meg a kísérlet egy valóban dialektikus és történelmi materialista szemléleten alapuló írói valóságkép megformálására s egy előző irodalmi gyakorlat alapját képező „előre gyártott sémákon alapuló világnézet” („conceptualism prestabilit”) bírálatára.

A fontos nemcsak ez az eszmei állásfoglalás, hanem az is, hogy mind Ivasiuc, mint Breban regényeiben lépten-nyomon szemtől szemben találhatjuk magunkat az életjelenségek dialektikus módszerű megközelítésével. Számukra rendkívül fontos (mert a hitelesség próbaköve) a jelenségek társadalmilag-történelmileg konkrét megközelítése, a látszat és lényeg ellentmondásának dialektikus feltárása, a jellemek sokoldalú elemzése, belső fejlődéstörvényeik vizsgálata és feltárása. Cupşa alakjában Breban a szocialista nagyüzemben még mindig egy kizsákmányolt proletár tudatával dolgozó ember fejlődését rajzolja meg. A hős fejlődésével számos korábbi „termelési regényben” is találkozunk, anélkül azonban, hogy azok képesek lettek volna kiemelkedni a társadalmi-gazdasági determináltság sémáiból. Cupşa fejlődése épp azért hiteles, mert az író teljes bonyolultságukban kíséri végig a fejlődés ösztönző és gátló tényezőit (sokszor saját ellentétükre fordulásukban is). Ivasiuc hősének, Ilea professzornak élete pedig a kettős előjelű rend- és törvénytisztelet jegyében alakul, s míg az egyfelől lehetővé teszi a mindent e törvény érvényesülésére bízó passzivitás kiépülését, másfelől — az önmagában eddig lefojtott másik embert felfedezve — rigurózus önvizsgálatra s passzivitása elefántcsonttornyának lerombolására vezeti.

Ezek a sorsok hitelesítik Ivasiuc tanulmányának élesen disztingváló kitételeit a „konceptualista” és valóban dialektikus szemléleten alapuló írói gyakorlat közti különbözőségről: „Azok a sápadt írói alakok úgy éltek, ők teljes mértékben determinálták őket az általuk illusztrált fogalmak, ők maguk pedig nem voltak emberi típusok, hanem gazdasági viszonyok és kapcsolatok tipológiai. A közelmúlt román irodalmának értékes alkotásai valójában azért vívhattak ki elismerést, mert anélkül, hogy valamiféle társadalmi meghatározhatatlanságba vonultak volna vissza, ki-vonták magukat a rideg normák hatalma alól. Irodalmunk legfontosabb nyeresége a társadalmi formák történelmi jellegének hangsúlyozása volt, az idő befolyásának kiemelése... Úgy vélem, hogy nemzedékem alkotásainak legmaradandóbb része az elvontságok és sémák elleni harc lobogója alatt sorakozik fel, még akkor is, ha maga olykor rendkívül bonyolult formákat ölt magára.” Tovább pedig: „Az elvont séma elleni harc

jegyében felsorakozott nemzedékünk tulajdonképpen visszahatásként jelentkezik arra a gyakorlatra, amely az általánost megfosztotta az egyeditől; ezért próbáljuk mi az árnyalat és a megkülönböztetés szüntelen dicseretét megszólaltatni.“

A két felfogás között a döntő különbség épp az objektív világ és benne az ember szerepének értelmezésében van. Ezt a kérdést állítja középpontba az *Interval* két hőse közötti konfliktus. Kindriș a világban a jelenségeket elrendező, determináló törvényt keresi, s e keresésért Olga is lelkesedni tud. Csakhogy az a törvény, amit Kindriș az élet rendező elveként mutat fel, rideg és kérlelhetetlen, épp a marxista humanizmus hiányzik belőle. Ezért is válik alkalmassá arra, hogy elfogadja, sőt racionális érveivel, tiszta logikájával valósággal elméleti szintre emelje az Olga sorsát megpecsételő inkvizíciós-érvádat, s annak következményei alól utólag is felmentettnek érezze magát. Olga azonban nemcsak azért képes felfogni ennek a világnézetnek a hamis voltát, mert személyesen őt érinti, hanem sokkal inkább azért, mert alkalma van összehasonlítani azt a humánium-tartalommal telített teremtő törvénnyel s annak megtestesítőjével, a kommunista „homo edificator“ Petrével. Az Olgában szüntelen felvetődő kérdésre („miért érdemes élni?“), a környezetében élők egyike sem képes megnyugtató feleletet adni: sem Kindriș, sem Olga apja, aki mindennapi megalázódásainak gyötrő súlya alól az irodalom álmvilágába menekül, sem a testi örömeiket kihívóan kiélvező anyja; egyedül Petre, aki a véletlen és az abszurd vak erőivel szemben a megnyugtató megoldást megtalálja.

Kindriș és Petre csak látszólag hasonlítanak egymáshoz, a lényegét tekintve megdöbbentő a különbség, olyannyira, hogy azt felfedezve Olga csak szorongva tudja kimondani: „Nem kívánlak meggyőzni, aligha van időm arra, hogy megsirassalak! — fogalmazza meg Ilie csillogó történelmi okfejtésbe burkolt öngazolása után. — Micsoda kongó ürességű világegyetemben élsz te! ... Micsoda pokol ez a te világod, az abszolút szükségszerűség világa, amelyben minden, még az is, ami fejlődésben levő, tulajdonképpen rég halott... Amelyben minden igazolható. A gyilkosság is, érted? Egy SS-tiszt talán nem volt elég kifinomult hozzá, de megtapsolta volna a te eszméidet. Hiszen a kemencék szájánál olyan emberekkel állott szemben, akik nem alkalmazkodtak a természeti törvényhez, mivel nem voltak a *Herrenvolkból* valók, tehát nem is léteztek, ő pedig holmi halottakat ölt meg. Ahogyan te is mondd: Crimca nem létezett. Nem volt »sikerült ember«, tehát nem létezett... Te nem tékozoltad el magad, mert nem vagy képes elkezdni semmit; hiányzik belőled az a lendület, amely hozzá szükséges. Az, ami megelőzi a törvény ismeretét.“

*

Ivasiuc is, Breban is végeredményben frói pályájuk elején állanak, de a műveikben felvetődő s az egész hazai prózában szertegyűrűző problémák a valóságlátás és kifejezés megannyi lehetőségét szabadítják fel. Ezeknek pedig kétségtelenül szavuk lesz az elkövetkező korszakban a hazai próza arculatának kialakításában.

A ráció romantikusa

Szabédi László irodalmi példamutatásairól

Ha tegnap várat kezdtünk építeni, ma azt akarta befejezni. De én tiltottam, s kiszabtam az új tennivalókat.

(Táltos koromban)

Nagy Imre rajza

Nem új, legfeljebb felújított igazság, amelynek ma már a gyakorlatban is egyre inkább sikerül érvényt szerezni: az író művével mérhetjük meg. A szociologizáláson túljutott, a műelemzésnek ismét — modern irányzatok tanulságainak ismeretében — kaput nyitó irodalomkritikánk és irodalomtörténetünk azonban nem birkózhat meg bizonyos feladatokkal, ha bezárkózik a művek önkörébe, ha tétől és időtől függetleníti magát, ha lemond a perspektivikus láttatásról. Jellegzetesen ilyen feladatnak érzem Szabédi László írói életművének megmérését. Kilenc évvel a költő, prózaíró, tudós halála után, verseinek és novelláinak újrakiadásakor, azt hiszem, eljött ennek a megmérésnek ideje is.

Belésszülettem

Csehi Gyula kitűnő, tanulmány-igényű előszava, amely a Romániai Magyar Írók sorozatban kiadott gyűjteményes kötetet* bevezeti, irodalomtörténeti lelkiismeretességgel tárja fel Szabédi (Székely) László írói indulásának előzményeit, családi és társadalmi feltételeit. Az értelmiségi pálya alsó fokán megrekedt, de magát szüntelenül továbbművelő apa és az anyai nagyapa, az unitárius pap-költő előrejelzése annak a feszültségnek, amelyet a parasztságból jött értelmiségi jó ideig „árva csillag“-sorsnak érez:

*Két világ közt harmadiknak
lettem tűzben égő csillag,
a magam törvényén élő,
magamat emésztő költő*

* Telehold. Veér Anna alszik. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1967. (Talán jobb lett volna a kötethez egységes címet választani.)

(Bizonyára Csehinek van igaza, amikor helyteleníti a messzebbmenő, leegyszerűsítő következtetéseket, miszerint e vallomás s abban a munkásosztály említésének elmaradása harmadikutas koncepciókra engedne következtetni.)

A fiatal Szabédi költészete, amint azt Földes László tizenkét évvel ezelőtti (tehát szükségszerűen hátrányban lévő) tanulmánya is szépen bizonyította, a fáradtság, a kilátástalanság, reménytelenség költészete, noha a rezignációt mindegyre megszakítja a muszáj-Herkules motívum. Nem kizárólag Szabédira jellemző költői attitűd ez az erdélyi magyar lírában; olyan, népből jött tehetségnél is megtaláljuk, mint Kiss Jenő, aki az intellektuális vívódásnak erre a fokára nem jutott el. Csehi és Földes után nem tartom szükségesnek a részletező bizonyítást a Szabédi esetében, csupán két versnél érzem fontosnak az elidőzést. Az első valahogy el-sikkadt az eddigi elemzések során, a második központi helyet foglal el minden értelmezésben.

1929-ben írta Szabédi a *Belészülettem* című verset. Felületes olvasásra nem tűnik különösebben jelentősnek; már csak azért sem, mert mindjárt az első szakaszban ilyen csúnya sor zavarja a lírai hangulatot: „A példák fajzatát figyelgetem“; a rím-kényszer a kifejezés pontatlanságán érezteti hatását („egy krajcár százfelé jut“ — csupán jutnia kellene, de nem jut!); a lényegében jambikus ritmus időnként megbicsaklik. És mégis... Újraolvasva, már a kezdősorok megállítanak, a magyar líra Vörösmarty—Vajda János—Ady vonulatára emlékeztetve:

*Lesz-e a moccanásból mozdulat?
Lesz-e az akarásból akarat?*

Az idézett „csúnya“ sor után a negyedik ismét kérdést tesz fel, de már a költő személyes sorsára konkretizálva:

*A példák fajzatát figyelgetem:
lesz-e közöttük vizem s kenyerem?*

Izgalmassá azonban csak a második, sőt a harmadik, negyedik, ötödik és hatodik strófa olvasásakor válik a vers — noha külön-külön ezek a szakaszok, sorok és képek sem ragyognak költői szépségükkel. A válasz előkészítését adysan ostorozó helyzetkép szolgálja:

*Mondják, itt erősek a példák
és megvetettek a próféták;*

*A kiindulópont hamis.
Gyengén hisz a próféta is,
s mert nem mer nagyot kezdeni;
maga bűnét másra keni.*

*S ezer év végzetén
is akad oly legény,
kinek kezd fájni a
felhagyott Ázsia.*

De amit nem sikerül a költőnek eredeti, magával ragadó módon a képekre vagy — mint későbbi költészetében majd mindig — a stílusalakzatokra bízni, azt már 1929-ben a vers struktúrája közvetíti. Nem a képversek vitatható grafikai hatásával, hanem a líra lényegéhez tartozó zeneiséggel vezet rá a költő gondolatra: az első strófát ötös jambussal kezdi, majd négy soronként egy-egy szótagot lecsíp a versből, éppen felére sorvasztva a szótagok számát a hatodik szakaszban. A ráció egyre kevesebb reménnyel kecsegtet, sőt minden újabb gondolatelem a

negatív előjelű felelethez visz közelebb; az érvekkel együtt elfogy a költő lélegzete — a hatodik szakasz sor-hosszúsága mindössze felkiáltásnyi:

*Belészülettem,
s ezért szünetlen
ujjongok: O, szép
s nekem való nép!*

Aligha találunk kínálózobb példát a romániai magyar lírában a strukturalista elemzésre. (Egy ilyen lehetőségnek maga Szabédi tudna igazán örülni!) De íme, magában a versben a figyelmeztetés: a mű nem önmagáért való érték, hanem az egyén és közösség valóság-szembeállításának eszköze. Mennyi keserűség, dac és ironia sűrül ebben a négy sorban! Ám nem is a négy sorban, hanem a hatszor négyben — hiszen a következetes előkészítés nélkül lapos maradna ez a strofa is. Így lesz az eredménytelen számvetésből kényszerű ars poetica, a sors vállalása.

A második példa, *A szabédi nagyréten*, kevesebb magyarázatra szorul, egyrészt mert sokat beszéltek már róla, másrészt mert önmagáért is egyértelműbben, világosabban beszél. Persze, nem az epikus jellegű önéletrajzi elemek, nem is a leíró költeményre valló tájelemek a figyelemre méltók benne (a vers alaphelyzete: az apai szülőfalu, Szabéd felé robot a vonat a költővel); a magyar líra egészében is jelentőssé a nyugtalan, nyugtalanító ritmus, a kísértetiesen visszatérő gyorsvonat-zakatolás, a látomássá növelt sors-tudat teszi *A szabédi nagyréten*-t.

*Csikordul a vas-in,
csupa sín, csupa kín,
csupa rímes csudarém!*

Sem előbb, sem később, egyetlen versében sem ismételte meg vagy érte el Szabédi a játékos formának ezt a könnyedségét — mégis ijesztő ez a ritmus, a tiszta rímek és asszonáncok, az alliterációk, szinonimák és antonimák, rokon hangzású szavak pazarló áradása.

*Senyvedek, sanyargok,
s nyergelek, s nyargalok,
maradásom nincs sehol,
alattam üresség,
felettem üres ég,
se mennyország, se pokol,
réveteg álmokon
rémeket álmodom —
a vonatom zakatol.*

És ugyanez a megszállottság, már-már eufóriás állapotba átcsapó hangulat („Most boldog vagyok itt, / mert kínjaim kicsik“) uralja mind a huszonöt (!) kilenc-soros strofát. Mintha a sorsától menekülő költő versenyt száguldana a gyorsvonattal.

*Mint aki eltévedt,
huszonkilenc évet
bolyongtam vasutakon,
alattam mindig az
ingatag vashidak
morajló folyamokon,
utak és vasak és
nyakamon van a kés —
zakatol a vonatom.*

Már úgy tűnik, hogy a vonatablaktól kitaruló, az emlékeknel békésebb látvány, „a szabédi Nagyréten“ a maga „csupa kék, csupa zöld, csupa ég, csupa föld“ való-

ságával megnyugvást ad („múltam múltó agyém, / a szabédi Nagyrét / kapat már új erőre“), amikor az utolsó szakaszban visszatér — bár nem vonatzakatolás-szerűen, emberibben, a kutyaugatásban — a komor intelem, balsejtelem.

*Csak a kutya, láncon,
ne járna vad táncot,
mint egy veszett motolla!
Csak a kutya, későn,
ha setétedés jön,
ne vonítna, csaholna!
Csak a kutya, éjjel
— orgonáló vészjel —,
csak a kutya ne volna!*

(Ez az utolsó szakasz különösen szépen mutatja a strófák kisebb, háromsoros egységekre bontását, a párhuzamok és ismétlések intenzitásnövelő szerepét.)

Csehi Gyula Szabédi strasbourgi éveivel kapcsolatban József Attila párizsi élményeit említi; ugyancsak ő a vonat-motívum jelentőségére is felfigyel Szabédi költészetében. („A vonat, a vasúti kocsi egyaránt jelenti számára az emberi szabadságot: a világ megismerő birtokbavételét, de a modern ember börtönlétét is: az ember fölé kerekedő emberi alkotást. Így jelenik meg nála az ember, aki lidérces álmában egyszerre száguld a vonaton s ébred a sínek között, a dübörgőve közeledő mozdony — a sors — előtt.“) Azt hiszem, ezt a két megfigyelést össze lehet kapcsolnunk; annál is inkább, mert a láncon táncot járó kutya (1936-ból!) József Attila 1937-es *Hazám*-jának „buksi medvé“-jét asszociálja tudatunkban.

Regionalizmus: európai színvonalon

Noha a József Attila-asszociációt abszolút reálisnak vélem, nyilvánvaló, hogy Szabédi költészete — és prózája — elsősorban a népiek fejlődésvonalával vetethető egybe. Származása, iskolái — a strasbourgi tapasztalatokat kivéve — efelé irányítják. Különben is Szabédinél mindig megfigyelhető a hagyományörzés, a magyar líra klasszikus hagyományának tisztelete, s ebbe természetszerűen beletartozik vagy talán elsősorban tartozik bele a népköltészet. Ahogy Illyés Gyula írja: „E költőnek nem maradt iskolás anyag irodalmi múltunk. Éppily meghittent-ott-honosan mozog az elbeszélő költészet hagyományai közt s a székely balladákban.“ Tökéletesen hasonulni tud a népdal formájához és szelleméhez; egyformán gyönyörködhetünk a *Rózsahullató fa* könnyedségében és *A szabédi zsoldár* balladás ismétléseiben, drámaiságában. Ez utóbbi azonban nem szimpla reprodukálás, illetve hasonulás a hajdani népi költőhöz, hanem a kor szellemét kifejező alkotás: ám nem az erőszakolt, sokszor fűzfapoétára valló „új-népdalok“ mintájára, amelyekben többnyire csak „tartalmi behelyettesítésnek“ lehetünk tanúi, a formateremtő erő hiányzik. Szabédi úgy örzi meg a népdallada szellemét, hogy a szemlélet változását teszi költeménye alapmotívumává.

Epikusabb kísérleteit e téren kevésbé érzem jelentősnek. A *Várvidás* című elbeszélés népmesei elemei irodalmunknak elsősorban romantikus korszakához kapcsolódnak, de még igényes verses novellája, a *Kelen Péter* is inkább Arany Lászlót juttatja eszünkbe, mint a XX. századi kísérleteket. Bár — és ez nem kevésbé lényeges — valóságlátása, szatirikus hangvétele közvetlenül kötődött a korhoz (1936), s olyan figurákat villantott fel, amelyeket pontosabban talán prózai epikánk sem tudott megragadni.

Ha azonban Szabédi népisége csupán a *Kelen Péter*ig vagy akár *A szabédi zsoldár*ig jutna el, még mindig fenyegethetné a regionalizmus veszélye. Az *Ars*

poetica (1943) szerzője tudatában van ennek, s a versében ironikusan megszólított költőt — aki sokban emlékeztet Patik Aladár író úrra, a verses novella egyik hősére — népies illúziók nélkül, kívülről tudja megítélni. Keserűbb igazsággal nemigen írtak a „nemzeti kurzusról“, mint ahogy az *Ars poetica* utolsó szakaszában Szabédi szól róla:

*Keletje van ma, pengő pénzt fizetnek
a százados paraszti kínokért,
add el nem-adhatódat, nemzetednek
fájdalmát, magadéként, vér a vért,
add el a népet! S végül, ha csekélyled,
mit érte fizet a fukar divat,
család meg ravaszul a csaló vevőket,
add el az eladót is: magadat.*

Szabédi népi ihletésű lírája formájában is, legfőképpen pedig szellemében távol áll ettől a divatos népiességtől. Az ő népiségét a legmaradéktalanabban, a legmagasabb művészi szinten a *Sárkányölő* (1940) őrzi: itt oldódik fel tökéletesen a költő egyénisége a népmesei hangban, a romantikus történetben. De ez a fajta romantika, ez a mesés elem nem eltávolodás a realitástól — a sárkány ellen induló s mind a három nyilvesszejét idő előtt kilövő vitéz katonában lehetetlen fel nem ismernünk magát a költőt, aki immár védtelenül áll az igazi veszedelemmel, az igazi ellenséggel szemben. Annnyira jellemzőnek, annnyira kiteljesedtetnek érzem a *Sárkányölőt* Szabédi László egész költészete, sőt egész életműve vonatkozásában, hogy bűn volna megcsonkítani az idézetet:

*Megkötötte nadrágszíját,
kézbe vette számszeriját,
sárkány ellen nagy vitézül
egy katona harcra készült.
Három nyilvesszeje volt.*

*Hajnalosan útba kapott,
meglátja a kelő napot,
pirosan néz szembe vele,
nyilat futamit ellene.
Két nyilvesszeje maradt.*

*Napnyugtáig billeg-ballag,
feljön a vacsoracsillag,
hunyorogását ki nem állja,
reácéloz hamarjába.
Egy nyilvesszeje maradt.*

*Kisvártatva kél a sápadt
holdvilág is, belesápad.
Hej, holdvilág, régi bánat,
lelövöm a koronádat!
Nyilvesszeje elrepült.*

*Rengeteg erdön té-tova
megy az együgyű katona.
A világ ellen, jó vitéz,
sárkány ellen vajon mit érsz?
Nyilvesszeje egy se volt.*

*Jön a sárkány, tüzet okád,
a katona nagyot kiát.
nagyot kiát a katona:
héj, vissza, héj, sárkány koma!
Nyilvesszeje egy se volt.*

Illúzió és valóság népi hagyományokban gyökerező, mégis modern, epikus elemekkel építkező, mégis alapvetően lírai megragadása ez a vers, amelyre teljes mértékben érvényes Illyés Gyula megállapítása: „a regionalizmust is úgy szólaltatja meg, ahogy kell: európai színvonalon s amelynek így a regionalizmus csak jelzője, s nem értékmérője“.

Tamási, Nagy István, Asztalos társa

Már ezen az alapon is felvethetnénk egy Tamási—Szabédi párhuzamot. De ránduljunk át egy kis időre a próza területére, hogy a közelebbi, nem sejtett vagy nem hangoztatott rokonságot felfedhessük. A bizonyítás mennyiségi lehetőségei természetesen korlátozottak, hiszen Szabédi prózája egészében sem nagy terjedelmű. Mégis, néhány novella alapján is érdemes jelezni azokat a törekvéseket, kezdeményeket, amelyek Szabédit e korszak hazai irodalmának legjobb novellistáival, Tamási Áronnal, Nagy Istvánnal és Asztalos Istvánnal rokonítják.

A Tamásival való rokonságának kézenfekvő oka: éppen a regionalizmus, a szülőföld közössége. Nem kell tehát feltétlenül Tamási-hatást keresnünk (jóllehet gyanakodhatunk rá) a hasonlóságokban, amiért Tamási jó tíz évvel korábban jelentkezett, mint a novellista Szabédi. Első magyarázatként nyugodtan elfogadjuk azt, amit Szabédi éppen a Tamási Áron novelláinak nyelvéről mond — általános érvénnyel: „Nyelvi eredetiség csak azon az áron lehetséges, hogy az író lemond minden eredetiségre irányuló törekvésről, hogy teljesen átengedi magát annak, hogy azok az erők szólaljanak meg szavain keresztül, amelyek őt beszélni tanították. Lehet a nyelvet tudatosítani s éppen ebből születik a stílus, mely változtatás, de nem lehet alakítgatni, mert ebből csak modor jöhet napvilágra, amely keverés... A beszéd utánozható, a nyelvet birtokolni kell; a székely nem úgy beszél, ahogyan Tamási ír, de Tamási ugyanazon a nyelven ír, amelyen a székely beszél.“ (*Tamási novellái. Termés, 1942.*)

Igaz, Tamási és Szabédi néhány fiatalkori novellájának rokonsága nem korlátozható a stílus külsőségeire. A *Sete-suta sátánban* (1934) például a népi fantázia, a látomás és a falusi hétköznapiok a Tamásitól ismert szinten jelennek meg, a figurák is összetéveszthetők a farkaslaki író novella- és regényhőseivel. A *Jószagú leány* (1934), minden góbésságával együtt, sokkal inkább Szabédira jellemző írás. Noha formájában egyezik azzal, amit a kritikus — előbb idézett cikkében — „feleselő novellának“ nevez, vagyis felismerjük benne Tamási „népi dialektikáját“, „fortélyos párbeszédét“, a szituáció sajátos: a Kolozsvárt albérleti szobában tengő-lengő két barát évődésének csupán megjelenési formája az egymás ugratása (ebbe is intellektuális elemek játszanak bele — egyikük például Madáchot idézi), tulajdonképpen itt is valóság és illúzió ugrik szembe egymással, mint a *Sárkányölőben* —játékosan, ám nem felelőtlenül („De inkább keressünk okot a vígasságra“).

Szabédi valóságérzéke egészen más eszközökkel jut kifejezésre a *Műkedvelő napszámokban* (1935), amelyet Csehi — Földessel vitázva — helyesen hangsúlyoz. Ez a strasbourgí, pontosabban a grafenstadeni kohóműveknél szerzett élményekre épülő jó novella azonban nemcsak a szerző eszmei fejlődése, világnézete alakulása szempontjából érdemli figyelmünket. Eddig úgy tudtuk, hogy a romániai magyar irodalomban a munkásbrázolás egyedüli érdemleges (valóban művészi) hagyománya a Nagy István nevéhez fűződik. Persze, ez az egyetlen Szabédi-írás nem változtatja meg gyökeresen az irodalomtörténeti képet — de megöndokoloztat. Főképpen azért, mert tulajdonképpen nem is a Nagy István-i, hanem a játékosabb, Gelléri Andor Endre prózájában jelentkező „tündéri realizmus“ irányába mutat —

bár „véres“ valóságát (gondoljunk akár a „műkedvelő napszamos“ feltört kezére) nem lehet tagadni. Abban azonban különbözik mind a Nagy István-, mind a Geléri-féle munka- és munkásábrázolástól, hogy hőseit (a két „marxista“ látogatót csak úgy, mint a főhőst) kívülről, kritikailag tudja nézni, ami leginkább iróniában nyilvánul meg — jöllehet az író együttérzését nem másítja meg.

Végül, a *Kalliopé* (1941) című novellát, két szálon is, Asztalos István prózájához közelíthetjük: szociológiailag ugyanaz a kispolgári világ, a maga kisszerűségével, hétköznapi bajaival tárul fel benne, mint Asztalos írásaiban; humora pedig nem sekélyesebb a *Tejesemberénél*, a derűbe komor árnyak játszanak bele. Tökéletesen megvalósított, helyi színeket hordozó realista novella, amelyet — a *Jószagú leány* és a *Műkedvelő napszamos*, valamint az *Életem* című, 1929-ből (!) származó abszurdkísérlet után olvasva, igazolva érezzük az egykori várakozást, bizakodást Szabédi László prózáirói kiteljesedésében.

A kifejezetten epikus szintézis, sajnos, nem készült el, a *Veér Anna alszik* című kisregény, Szabédi leghosszabb prózai alkotása ugyanis felerészben líra, egy kényszerű álomvilág költői megfogalmazása (leginkább Krúdyval rokonítható), prózai sorokban és prózaversben. Így is, az a mintegy háromszáz oldalnyi elbeszélés, amelyet a gyűjteményes kötet felölel, sokkal előkelőbb helyet követel magának a romániai magyar irodalom történetében, mint ahogy azt máig tudtuk.

Ésszerűség és pátosz

Költő tehát vagy prózáiró? Nyilván nem a kötött vagy szabad (szabadabb) formák kérdése ez. S maga a kérdés nem feltétlenül eldöntendő. A lírai és az epikus elemek jelentkezési formáit nem holmi műfaji kánonok számonkéréseként kell megvizsgálnunk, csupán azért, hogy mélyebbre hatolhassunk az életműben, hogy teljesebben megértsük szépségeit, s magyarázatot találjunk megtorpanásaira.

A legjellemzőbbek e szempontból Szabédi szerelmes versei. Mindenfajta poétikák szerint a szerelmi dal — lásd a népköltészetben is — a leglíraibb formák közé tartozik: szubjektivitása, hangulatisága, illékonysága, a logikai összefüggés hiánya vagy alárendelt volta itt egészen nyilvánvaló. Mit látunk ezzel szemben Szabédi László szerelmes verseiben? „Nem én szeretlek. Petőfi, Catullus / szeret bennem, egy költő, vak emlék“ — írja 1930-ban, s ezt a beismerést tulajdoníthatnánk a valódi mélységeket még meg nem talált, csupán felületi érzelmeknek, a szerepjátszásnak is, amely a legnagyobb lírikusok, akár egy Petőfi ifjúkori verseiben felismerhető. De ugyanebből az évből való a *Kezed ha bántott* kezdetű négy-soros:

*Kezed ha bántott kényre-kedvre,
hogyan büntessem, hogy ne fájjon?
Én megütöttelek, leányom.
Orcámmal ütöttem kezedre.*

A hangulat, a pillanatnyiség, sőt a zeneiség itt kétségbevonhatatlan; ám az érzelmi hatást — s éppen ez e vers varázsának titka — egy logikai művelettel éri el a költő: a bántalmazó és a megbántott személyét felcseréli, így fejezve ki a kifejezhetetlent. („Orcámmal ütöttem kezedre.“)

Persze, még a romantika korszakából is nehéz olyan példákat kiválasztani, ahol a líraiság önmagában, kiterjedés, azaz epikus elem nélkül nyilvánul meg, s eleve kudarcra ítélt egy ilyen vállalkozás a gondolatiságtól mindjobban áthatott modern költészetben. „Hasonlítom magam a nagy világhoz“ — mondja Szabédi

egyik szerelmes versének első sorában; de nem kevésbé epikus jellegű, noha első személyről van szó, a harmadik szakasznak következő sora sem: „hasonlítom magam saját magamhoz“. Nem ritkák nála az efféle, tisztán logikai indítékú hasonlatok. Ami azonban még sajátlagosabb, a szerelmi érzést, két ember viszonyát is így fogja fel:

*Szerelmed nélkül meghalok, s ezért
szeress, de ne azért, mert én kívánom!
Szeress, de ne szeress a kedvemért,
ne légy valóból gonosz, balga álom;
úgy légy enyém, hogy maradj magadé,
víj vágyammal, őt teljesítve, harcot,
ne válj ölelésemben semmivé,
melynek csak én kölcsönzők emberarcot.*

(Tilalom)

Hajlanánk rá, hogy a *Carmen lugubre*-t ne is tekintsük e sor tagjának, hiszen lényegében gondolati költemény, elmélkedés a mulandóságról; ám egyszer csak, a vers vége felé, feltűnik ez a két szakasz:

*Ó jaj, miért tapadtam a múltó
dolgokhoz, a testhez és a személyhez?
Elmúlnak, és elmúlik velük
— mint napfény híján fakuló levélzöld —
a tévedésből született öröm.*

*Már most meghalt az, ami meg fog halni,
ami nem lesz, az nincs is igazán,
a boldogság, mit én, mulandó, benned,
mulandóban találtam, tévedés —
„futó felhőnek árnya a folyón“ volt.*

A logikai kapcsolások tehát határozottan egy érzés rögzítését szolgálják, az észérvek a hangulatban oldódnak föl.

Szabédi egyik legtöbbet idézett s egyik legszebb verse, a *Csillogj, Margitka* zárja le értelem és érzelem vitáját, nevükön nevezve a dolgokat, mesterien ötvözve össze a világ-egészbe kapcsoló epikus elemeket a líra illanó zeneiségével:

*A bűvész istent, aki semmiből
 eget és földet és embert bűvöl,
 detronizálja már az érett férfi,
 ki a világot nem teremté: érti.
 Világolj hát, világom,
 világolj életemben,
 fényednél a világom
 a rendet megteremttem.*

(Különösen szép ez a befejező figura etimologica, amely a legelső magyar vers, az *Ómagyar Mária-siralom* sorait idézi fel.)

Ha egy előző szakaszt idéztem volna, amely ezt a kitűnő kép-sort tartalmazza:

*... . . . Mint orvosi kés
 boncol az objektív emlékezés,
 s felfejti a már halott idegszálat,
 mely egykor vonaglott, mint sebzett állat*

— akkor minden versszerető számára természetes volna az ismételt hivatkozás József Attilára. Nála jut ilyen, sőt nagyobb szerephez a lírai versben a dialektika, ő az a XX. századi magyar költészetben, aki mindent verssé, aki mindent lírává

tud hasonítani. Mindent lírává tud hasonítani: ez a döntő kérdés — és ez a különbség is kettőjük költői nagysága között. Mert az idézett szép példák mellett számos olyat is sorolhatnánk, ahol Szabédinak nem sikerül költészetbe oldania dialektikus szemléletét, ahol a szándék pőrén jelentkezik, a dialektika játékká vagy éppen spekulációvá degradálódik, elárulva, hogy ez a játék, az agytorna mindenekelőtt magának a költőnek tölti kedvét. Rendkívül szellemes, számomra azonban mégsem több spekulációnál *Az olvasóhoz* címzett vers — hogy csak a legszembevetőbb esetet említsem —, s a szerelmi párbeszédnek a *Délia* című drámai költeményben vagy számos novellája (például a *Töprengő kisfiú*) ugyanazt a — már-már megszállott — dialektikus láttatást sugározzák. A ráció elszánt romantikus a áll előttünk — versben, prózában, drámai költeményben.

Lényegében hasonló következtetésekre jut Földes László is, a költő művészi eszközeit elemezve. „Az értelem puritán szigorát“ látja a szóképek maximális kerülésében, ez azonban nem zárja ki, hogy „Szabédi ésszerűségének pátosza van“. Földes sok példával dolgozva bizonyítja be, amihez már nemigen tudnánk újat hozzátenni, hogy „A teljes összefüggés Szabédinál szinte mindig a stílusalakzatok vázára feszül fel, kivált a fokozásra, a párhuzamra és az ellentétre... Szabédi párhuzamai, ellentétei és fokozásai, ezek az állító, állítást tagadó, majd tagadást tagadó fordulatok, ezek az egymást keresztező, egymásba átmenő, kijelentő, ellentmondó és ellentmondásnak is ellentmondó stílusformák: a világgal és önmagával viaskodó lélek kényszerformái.“

„Csak egészen tudom magam adni“

Valóban, megszólalásának első percétől a legutolsóig vívódó költő ő, vívódó ember, aki mindig lelkiismerete szavára hallgat.

A lelkiismeret szava szól 1924-ben:

*Elfakultak a színes álmok,
mik ifjúkorom aranyozták, —
de mentenem kell, mentenem kell!
Fáradtan harcot vállalok hát.
(A pénz)*

És 1940-ben:

*Mint egy egér, mely körül tévedésből
macskának születik a fecske is,
nyávogva repdes a levegőégben,
s visszanyávog a fülemile is,
sőt a kenyér is, melybe belerágna,
farkat csóvál, prüszköl, és talpra áll,
s a lók, amelybe riadtan iramlík,
szegény egérre dorombolva vár,

így futok én is a tűzből a vízbe,
s a vízből ismét tűzbe rohanok,
de sunyi macskaként keringnek egyre
fejemben a gonosz gondolatok.
Hogy üzzem őket el? Hisz ők szalaszíznak,
mint egy féleszű örült egeret,
s hova szaladjak előlük, ha őket
szabadítja rám minden szegelet?*

*Szemet hunynék előttük, elaludnám, —
felver szülöttjük, az isszonyú hang,
az istenes kongást-bongást felejtő,*

*dörgő, dübörgő sok bolond harang;
átfűrnám a fülem is, hogy ne halljam,
hogy vak legyek és boldogan süket,
de pőre bőröm akkor is érezné
pokolbeli sístergő tüzüket.*

(Nihil humani a me alienum puto)

(Nem a belső egyensúly megbomlásának bizonyítéka ez a vers, a további szakaszok — hasonló szenvedéllyel és művészi erővel — meg is idézik a környező világot, amelyben a költő egyedül érzi magát igaznak; de a vers környezete az életműben a legbeszédesebb: az 1940-es év Szabédi lírájában az önvizsgálat termékeny korszaka. Czine Mihály gondolati líránk egyik legszebb, legmegrázóbb költeményét látja benne.)

A lelkiismeret szava az 1944-es figyelmeztetés is:

*Ma még nem öl meg. De mikor világra
hozta, megszülted benne gyilkosod,
s tejed azóta gyilkosod táplálja;
az ítélet csak elhalasztatott.
Ma még nem öl meg. Nem, mert még parányi
markából a kés ártalmatlanul
kihullana, mert még lábára állni
sem tud nélküled, — mert még rád szorul.*

(Egy asszonyhoz, akit a fia meg fog ölni)

Ha a diagnózisért később szemrehányást tehetett magának Szabédi, úgy ez legfeljebb a gyilkos fiú erejének pontatlan megítélése lehet: a fasizmus ekkor már teljes kifejelettségében pusztított a világban, az emberekbén. Amint azt kritikusai sorra megállapították, Szabédi mindig is sokkal szigorúbban ítélkezett maga fölött, mint ahogy azt múltja, tettei indokolták volna. Mert — bár „külön keréként“ — mint költő nem volt tétlen, némaságával nem volt cinkos. De éppen ez az erkölcsi kérlelhetetlenség teszi maradandóvá *Vezessen a párt* című versét, s érteti meg Szabédi 1945 utáni költői magatartását. Az az ember nem tudhatott büjkálva, valamit is elhallgatva élni, aki jóval korábban is mindenkitől és mindentől az egyenességet kérte számon:

*Háborított a nap járása is:
nyugatnak indul, és keleten kél fel.
Ki tudja, milyen görbe utakon
vált irányt, elvet alattomos éjjel.*

(Az egészet akartam)

Kétségtelenül Csehinek van igaza: „Amikor tehát eljött a felszabadulás, nem kellett sem önmagát, sem tegnapiját megtagadnia, de nem is lett egyik napról a másikra Saulusból Paulusszá. Nem, mert sohasem volt Saulus, és sohasem vált Paulusszá. Ha már a bibliai képeknél tartunk, inkább hitetlen Tamáshoz vagy kétkedő Tamáshoz hasonlíthatnánk...“ Ez utóbbi hasonlat az 1944 előtti pályaszakaszra érvényes; s ha már mindenképpen aforisztikusan akarunk fogalmazni, Szabédinak egy sorát kell segítségül hívnunk: „Csak egészen tudom magam adni.“ Mert a korfordulót követő évek lírája sem a Saulus-Paulus, sem a Tamás kulcsára nem nyílik. Arra viszont már igen, amit szintén Csehi mond: „Szabédi... alkatiilag képtelen volt kompromisszumokra.“

S hogy minél messzebbre kerülje a kompromisszumot, Szabédi maga egyszerűsíti le fehérre-feketére „a bűnös múlt“-at s a most épülő történelmet („enyém ez a történelem“). Vissza-visszatér ez a szembesítés verseiben:

*Ha új valóságom a régi
valósággal egybevetem:
a boldog távolságot méri
visszanéző tekintetem.*

(Emlékezet)

Mi sem áll távolabb most tőle, mint a tamaskodás. Kínzónak érzi az egykori „különkerék“-sors emlékét, ezzel szembefordulva vállalja hát a sorkatona fegyelmét:

*Merészen szólottam, elvtársak,
jövönkről. Múltam szégyene
kényszerít, hogy merészen lássak.
Érte élek vagy ellene.
Nincs kibúvó. Jövönk parancsa
szab az önvádnak is határt.
Jövönkért harcolok — s a harcra
vezessen engem is a párt.*

Az új helyzetben a költő úgy hiszi, nem folytathatja művészileg sem ott, ahol 1944-ben abbahagyta. A vívódások lírájának bonyolult dialektikáját, intellektuális képességét, stílusalakzat-rendszerét valami egyszerűbbel, közérthetőbbel kívánja helyettesíteni. „Propagandaversemmel téged segítünk“ — írja 1950-ben, s hogy ezt a programot a lehető legszélesebb tömegek számára elérhetővé tegye, költői eszközeit a köznapi beszéd fordulataira redukálja:

*Indulj, versem, friss sorokkal,
versenyezz a jelszavakkal;
sűrítenek, — légy te sűrűbb,
egyszerűek, — légy egyszerűbb.*

(Költői verseny)

E világosságra törekvéssel azonban nemcsak a költői nyelv szegényedésével fizet, hanem bizony sokszor a költői érték feladásával is. Szabéditől tulajdonképpen sosem volt idegen az oktató szándék (a *Kelen Péterben* is ilyesmit érzek), s ez a ráció költőjétől természetes; most viszont a felvilágosító buzgalom bántó didakticizmusba csap át (*Sokan szólunk, Mit árultok, A cihoszi csoda, Példát mondok, Mind aláírjuk, Előre nézz, Arcátlan pártfogók, A pernek vége*).

De hiba volna nem meglátnunk, hogyan sikerül e korszakának legjobb verseiben vagy csupán versszakasaiban, soraiban önmagát művész-alkatilag is kifejeznie, hogyan növeli meg egy-egy versrész meggyőző erejét a gondolat, a „jelszó“ szolgálatába állított dialektikus játékkal, ellentétező, tagadó vagy többszörösen tagadó stílusalakzatokkal. Két sorral olykor többet mond, mint a rákövetkező strófákkal:

*Az urak s hölgyek még napoztak,
de a nappalok fogyni kezdtek.*

(Hat éve)

Ezekből az évekből a legjobbak, legmaradandóbbak az emlékező versek, minthogy ott eleve adott a szembesítés, ellentétezés.

*Megalázkodni nem akartam:
rám aggatta a gyáva gőgöt,
mintha nem vesztetne a harcban,
ki vesztébe beletörődött.
Rongyok, rongyok! Szememre rongyot
kötött, s hurcolt, mint a vakot.
Tolvaj életem! Azzal fosztott
ki, mit ajándékba adott.*

(Emlékezet)

Persze a jelszavakkal versenyző költői publicisztikájában is van ellentétetés, csakhogy a közhelyszerű általánosságok, a legáltalánosabb politikai kategóriák szintjén. Az *Emlékezet*ben s még inkább a *Vezessen a párt* legjobb szakaszaiban nemcsak hogy költői anyagában konkrétan nyilvánul meg Szabédi dialektikus látása, hanem visszatér, a múltra vonatkoztatva, a vívódás is:

*Nem is tudva, hogy cselekedtem,
cselekedtem, nem tudva, mit;
most tudva, vállalom a tettem,
mely reám pirit — de tanít,
hogy miként ez a megvetendő
szennyezett múlt az én művem,
az én művem lesz a jövőendő
új emberi történelem.*

Ahogy Horváth Imre régebbi négy sorosainak méltó párja a *Hősnél többek*, úgy sorakoznak fel ezek a költemények Szabédi László lírájának intellektuális fővonulatához.

Mese a pacstírtáról és a rákról

Nem Tamásként, hanem a sartre-i szellemben, a szocialista társadalomban vállalt szükségszerű fegyelem és a mindenkori értelmiség lényegében kritikai hivatása kettős-egységében (amelyről, az anakronizmus tudatában, Csehi szól tanulmányában), Szabédi már egyik legelső felszabadulás utáni versével egy más hangot is megszólaltat. A *Költők és bírálókról* van szó (1946), de nem az ötször visszatérő refrénről, hanem főképpen e négy kitűnő sorról:

*Nem verssorokból áll a költemény,
melyeket sunyi okosság megoszthat
a Párt s a polgári közvélemény
között, lejárt a sunyi okosoknak.*

És az *Itt van köztünk* (1949) kritikai szemléletéről — kevésbé a művészi megoldásáról —, amely egyaránt jelzi Szabédi őszinte, feltétlen jelen-vállalását és a korábban is megnyilvánult, erőteljes szatirikus véna továbbcsörgedezését (*Kelen Péter, Jóságú leány* és mások).

Élete utolsó szépirodalmi alkotásaiban azután, versben és prózában, a csörgedezés gazdag áradássá minősül. *Minősül* — mert nem mennyiségi a felhalmozódás, hanem művészi intenzitásban nyer kifejezést. Külön értéke, eszmeileg is, ezeknek az írásoknak, hogy nem kívülről és felülről gunyoroskodik a szerző, hanem húsba, saját húsába vágón. A *pacstírta* (1949—1953) például nemcsak panasz, hanem a szigorú mércéjű önismeret újabb bizonyítéka, a legkeményebb bírálat e szakasz jó nehány Szabédi-verséről:

..... A dalos
hangja fakó, hivatalos,

*kopottasan kopog, kemény,
olyan, mint a ... mint az enyém.*

Ismét a Szabédi-versekben honos stílusalakzatok halmozásával, párhuzamokkal, fokozással, ellentétézással találkozunk, csak hogy mindez egy különleges stilisztikai szerephez alkalmazkodik: a bürokrácia nyelvét parodizálva marad hű a költő kedvenc eljárásaihoz, egyszerre jellemezve Szabédi dialektikus-játékos szemléletét, s azt a helyzetet, amelybe a költő, akarata ellenére, mint „karnagy a hal-dalkarban“, belekerült. (A hatást még az is fokozza, hogy a vers szerzője látszólag kívülről, az interjúkészítő objektivitásával szólítja meg a költőt.) Egy önmagáért beszélő részlet:

Rámeredek:

*— Miféle írások ezek?
— Különfélék, összekeverve.
Ez a hal-dalkar munkaterve.
Ez — tegnap írtam, itt a dátum —
lektori referátum.
Ez a rakás
egy tegnapelőtti kimutatás.
Ez a múlt heti evidencia.
Ez referencia.
Ezt is én írtam, ez a raport.
Ez egy cikk,
ezt nem én írtam, látni tetszik,
ez rajtam veri el a port,
amiért nem írok. Emez,
mintha ez volna, de nem ez, —
ez a raport a hal-kardal verseny
eredményéről ... Ez ... a versem.
Két éve írom, de sose
jutott időm, hogy befejezzem.*

A szándékolt szürkeség, a poros-hivatalosság éppolyan nyelvi találat itt, mint az általánosításban egy lépéssel tovább lépő *Mesében* a tiszta rímek remek összecsengése; nemcsak a szavak értelme, hanem hangzása is jellemzi a versben megidézett hazug, ál-irodalmi világot:

*Be is vallom, hogy szívem kushad,
ha rám támad a kritikushad,
s bár meg-megdobbant ... de szavamra,
nem hergelem őket magamra.
Kritikusom, akiről éppen
szó lesz, művészileg hiányos;
egyetlen a maga nemében,
nincs benne semmi általános.
egyszóval, ám bár fifikus,
semmiképpen sem tipikus
kritikus.*

Ebben az utolsó versben, annak utolsó soraiban érnek be Szabédi néhány évvel korábbi kísérletei (*Itt van köztünk, Egy elmaradt dolgozóhoz, Bírálat, Arcátlan pártfogók*), melyekben még pátosszal ostorozta a lemaradást. A *Mesében* viszszatalált önmagához — és ezzel az agitáció is sokkal hatásosabbá vált:

*Csak annyi történt, hogy megálltunk,
és lelkendezve kiabáltunk,
dicsérve a kelő napot.
Nem történt semmi különös,
csak annyi, hogy a csökönyös
kritikus hallgatott.*

*Zavarta a hajnali nap.
Nem tudta — és ez nem mese —
hogy a napkelte helyes-e
ideológiailag.*

Ezekkel a szatirikus versekkel rimel Szabédi utolsó prózai írása is, *A rák* (1958). A gyermekkori történet az egyensúlyérzék-szervében megsértett, hamis „tudatú” kísérleti állatról — a szerző talán legszámottevőbb novellája. Puritán realizmusa, célratoró világossága ugyanannak az eszmei és művészi letisztulásnak a dokumentuma, mint *A pacsirta* és a *Mese*. A szatirikus novella utolsó passzusa egyben azt is jelzi, hogy az író ugyanannak a közönségnek a nevében szól — és nem a személyesen partikulárisba vonul vissza —, mint az ötvenes évek legelején.

Íme, a pályazáró bekezdés: „Az osztály kacagott, harsogva hahotázott. Én megkövült mosollyal, riadtan bámultam a részeg rákot. Rögton megértettem, csodáltam is a szemem előtt lejátszódó jelenséget. De nem helyeseltem. Elégedetlen tanítványként néztem mesteremre, mintha kifogásoltam volna, hogy borrá változtatta a vizet.” Rendkívüli veszteség, hogy költői-prózaírói útja olyan hirtelen, ebben a felfelé ívelő szakaszban lezárult.

A költői nyelv professzora

Nem az egyetemi tanárról akarok itt megemlékezni, aki a magyar irodalmi nyelv fejlődéséről vagy a magyar nyelv őstörténetéről szóló előadásaival olyannyira le tudta kötni diákjai figyelmét, s lényegében minden érvelését el tudta fogadtatni személyi varázsával, lenyűgöző logikájával. Noha nyelvtudományi munkásságától sem lehet eltekintenünk, amikor a költőről értekezünk: összefonódott nála ez a két tevékenységi terület. Nyelvészként is költő tudott lenni (egy-egy tudományos levezetését valóságos látomássá növesztette), s a költőben mindig ott élt a nyelv tudatos, képzett mestere. (Talán sikerült meggyőzően bizonyítani, hogy még rossz versei is egy tudatos cél szolgálatában lettek olyanokká, amilyenek.)

A különböző tételek alátámasztására bőven idézett példák egyúttal a nyelvi erő példáinak is tekinthetők. Szabédi is azon az úton haladt, amelyet Tamási Áron novelláiból kimutatott, vagyis a nevelő közösség nyelvéből építette ki stílusát. Az egyedinek, a költőiségnek arra a fokára, amelyre Tamási, Szabédi László sem prózában, sem versben nem ért el, viszont — s ez nem kis érdem — a köznyelvet sikerült költészetébe emelnie. Pedig megvolt benne az adottság, hogy a nyelv virtuóza legyen. Figyeljük csak a *Halál-házasító* (1940) negyedik sirófáját:

*Új hold! Új király!
Házasodik a halál!
Jaj, kit ejt teherbe?*

*Jaj, egy meddő emberöltőt,
ejtse teherbe a költőt,
azt, ki életet ígér,
s feláldozza önmagát
a jobb jövő kedvéért; —
jaj, magát, csak magát
ne ejtse teherbe!*

Győzött azonban benne a poeta doctus, aki stílusával nem ragyogni, hanem tanítani akart. És a ragyogásnál többre tartotta az egyszerűséget. Illyés Gyula, a magyar nyelv ma élő legnagyobb művésze írja Szabédiről: „Egy-egy sora s fordulata hosszas fejlődésről tanúskodik, munkáról, elmélyedésről, tanulásról és így van ez

jól: a készet szép nyújtani. Abban becsüljük az egyszerűséget, aki ezzel is gazdagságot ad.“

Virtuozitásának így is maradt nyoma, ami külön tanulmányt érdemelne. Műfordításaira gondolok. Számuk és terjedelmük — nem véve ide a regény-fordításokat — nem nagy ugyan, de ha sorról sorra összevetnénk például Verlaine mesterség-próbáló *Őszi dalának* Szabédi-féle magyar szövegét a Tóth Árpádéval és a Szabó Lőrincével, vagy a híres Luther-szöveg, az *Erős vár* József Attilától, illetve Szabéditől származó tolmácsolásait, meglepődve kellene megállapítanunk, hogy a műfordító Szabédi Lászlónak nem kell szégyenkeznie nagynevű elődeivel, kortársaival szemben. És ami számunkra nem másodrangú — mint ahogy Szabédi számára is mindig elsőrangú kérdés volt —, a *Báréi csujogató*soktól Szt. O. Iosif, Grigore Alexandrescu, Vlahuță költeményein át Eminescu *Glosszája*ig (és Sadoveanu regényei-ig) a román irodalom legszebb, antológia-értékű magyar tolmácsolásait köszönhetjük neki.

Epilógus

Életének epilógusát — mely több versében (köztük van *A szabédi nagyréten*) és nem egy novellájában (*Néró, Pjotr Fedorovics*) évtizedekkel előrevetült — ismerjük. Egész életművével azonban az élet mellett döntött. Mindig újat kezdett, tele volt lelkesedéssel, ötlettel — de nem a kitartás hiányzott belőle dolgait befejezni (példa rá nyelvtörténeti munkája), hanem a használni akarás irányította új és új területek, kísérletek felé. Professzor volt, aki számára az egyetemi katedra ugyanazt jelentette, mint a költészet, a novellaírás vagy a kritika; és aki nemcsak írásos műveiben — tanítványaiban is tovább él.

Angyalossy György: Dési utca

Beszélgetés a Gallimard igazgatójával

Jómegjelenésű magas, egyenes tartású férfi ül mellettem a bársonyszékben, és mosolyogva veszi át a *Korunk*-példányt. Először is tüneményes emlékezőtehetségét „fedezem fel“ (jól emlékszik a harmincas évek *Korunk*jára, Gaál Gáborról beszél), azután kompetenciáját, szerénységét („Igen, Camus barátom volt, jó barátom, nagyon szerettem“ — szinte suttogva dobja be ezeket a szavakat két mondat közé, és pillanatra elérzékenyül), higgadt ítélőképességét („Mi a véleménye, még mindig Párizs az európai szellem fővárosa?“ — kockáztatom meg a kérdést, mire nyugodt tárgyilagossággal ezt mondja: „A franciák, akár mások is, keresik és szeretik az újat, sokat vitatkoznak, de nem képzelik magukról, hogy ők a világ közepe“). Egyik cigarettáról a másikra gyújt, mozdulatai kíméltek, nyugodtak szavai is, csak akkor jön tűzbe, amikor irodalomról, „korunk szellemi állapotáról“ esik szó. Ebben sincs semmi különös, hiszen François Erval ül mellettem, a Gallimard-kiadó *Idées*-sorozatának igazgatója.

Az *Idées* a Gallimard számtalan zsebkiadásának egyike, és a *Pléiade*-sorozattal együtt a legsikerültebbek közé tartozik. Az *Idées*-könyvek a jelenkori gondolkodás fejlődésének tükröi. A *La Nouvelle Revue Française*, az egyik legrégebb és legtekintélyesebb francia folyóirat (1909-ben indította André Gide, Jean Schlumberger és Gaston Gallimard, a Gallimard-dinasztia alapítója) szintén a neves kiadóhoz tartozik. A Gallimard-sorozatokban megjelenő kötetek, így például az *Idées*-könyvek is, a folyóirat emblémáját viselik: NRF. Első kérdésem erre vonatkozik.

— Az NRF hosszú pályafutása alatt azoknak az íróknak a műveit adta ki könyv alakban, akik amúgy is írtak a lapba. Ezt a hagyományt megőrizte. Néha visszanyúlunk a múltba, a régi munkatársak egy-egy régi szövegéért. Irodalomtörténeti eseményszámba megy például André Gide és Roger Martin du Gard 1913—1951 között folytatott levelezésének kiadása. Két kötetben adja ki a Gallimard ezt a felbecsülhetetlen értékű kordokumentumot. Az első kötet (1913—1934) már meg is jelent.

(Az *Idées*-sorozat egyik kötetét mutatom, a könyv végén hosszú lista, a megjelent műveket tartalmazza, 125 cím szerepel benne.)

— Ő — legyint —, ez régi könyv, tavaly jelent meg, ma már körülbelül a száznyolcvanadik kötetnél tartunk. Meg kell jegyeznem azonban, hogy ennek fele már egyebütt kiadott munka, ezek az *Idées*-sorozatban újra megjelentek.

— És a nagy példányszámok?

Nevetve gyújt friss cigarettára:

— Miért kérdezi ilyen féltékeny? Egyáltalában nem üzleti titok. Camus munkái átlagban 300 000 példányban jelennek meg, Alain *Propos sur le bonheur* című könyve elért 250 000-et. Freud, Raymond Aron, Sartre 100 000-en felül vannak. Ez persze csak az *Idées*-könyvekre vonatkozik. A *Livre de poche* vagy a *Pléiade* keretén belül megjelenő művek az egymilliót is elérik.

— És Marcuse?

— Nem volt sikere nálunk. Nem haladta meg a 25 000-et. Ennél még Henri Le-fébre — *Le langage et la société* — is több: 40 000. Tavasszal véletlenül éppen a politikai fürgeteg idején jelent meg Marcuse könyve: *Az egydimenziós ember*...

— Láttam a bestsellerek listáján: 350 000 példány...

— Szó sincs róla! — tiltakozik. — Talán sajtóhiba volt... Legfeljebb 35 000. Mondom, Marcuse nálunk igen gyengén szerepelt.

— Hogyan történik a „piackutatás“? Ezen nem az eladásra váró könyvek piacát értem, hanem a „kéziratok piacát“, ha szabad ezt a kifejezést használnom. Tehát: milyen módszereket használ a kiadó a kiadásra érdemes kéziratok felkutatására?

— Évente mintegy háromezer kézirat érkezik a kiadóhoz — kéretlenül. Azaz naponta körülbelül tíz. Ami a külföldi kéziratokat, illetve fordításra javasolt műveket illeti, azokat a kiadó specializált munkatársai válogatják ki részben saját véleményük, részben az illető ország sajtójában megjelent bírálatok alapján. Ez a szabály nagyjából az irodalmi művekre vonatkozik. Kutatás? Hát kérem, az bizony kissé empirikus. Párizs a szellemi központ — persze, ezt Franciaországra értem — teszi hozzá nevetve —, ott találkozunk különböző alkalmakkor az írók, általában az értelmiség. A beszélgetések alkalmával azután kiderül például, hogy ennek vagy annak a fiatal írónak kész regénye van, kéziratban. Na, hozza csak be fiatal barátom, mondjuk neki. Azután elolvassuk...

— Hányan?

— Attól függ. Egyes kiadók meggyorsították a tempót, azaz gyorsabb olvasásra buzdították a referenseket. Ez bizony néha a minőség kárára válhat. Gallimardnál két-három referens olvas el minden kéziratot.

— Hogyan verbuválja Ön az Idées szerzőit?

— A sorozat a mai világban végbemenő változásokról szóló jelentéstételre válassz. Skálánk tehát igen széles. Néha egyszerűen felfedezem, hogy a megjelent vagy a munkában lévő művek listáján valahol „lyuk“ van, valami hiányzik, egy aktuális téma. Így például egy alkalommal Dániel Guérrinnel beszélgettem. Említette, kész munkája van a francia forradalomról. Mondtam, Albert Souboul kétkötetes munkája — *La révolution française* — már rajta van a megjelentek listáján. Ellenben szívesen venném, ha írna valamit az anarchizmusról. Bólintott, és igen rövid idő alatt hozta a kéziratot.

— A regény iránt még mindig igen élénk érdeklődés mutatkozik. Ennek ellenére az 1968-as „irodalmi sikerek“ listáin az első helyeket a nem-regények (*littérature non romanesque*) foglalják el. Szokatlan jelenség ez a francia könyvpiacra. Bizonyára az ez év tavaszán lezajlott politikai események terelték az olvasók figyelmét a nem-regény-irodalom felé.

— Regény? Politika? — kérdésemre vállat von — Márciusban, májusban a politikai műveknek valóban nagy konjunktúrájuk volt. Ezt bizonyítja, a többi között, Servant-Schreiber *Amerikai kihívásának* 600 000-es példányszáma. Mindamellet a regény (*la littérature pure*), ha fejlődési üteme valamivel alacsonyabb is, egyelőre, mint a non romanesque produkció üteme... szóval korai lenne elsíratni... Gallimard évente ötven regényt ad ki. Nem mondom, hogy valamennyi a nagy könyvsikerek kategóriájába sorolható, és azt is „bevallom“, hogy több új kiadás, illetve újranyomás is van közöttük.

— Robert Escarpit azt állítja — kockáztatom meg —, hogy Franciaországban kevesebb könyv jelenik meg, mint száz évvel ezelőtt. És orvossággént azt javasolja, a regényírók, elsősorban az „újregény-írók“ hagyjanak fel azzal, amit ő „kísérleti irodalomnak“ nevez.

— Henri Béraud már harmincöt évvel ezelőtt ugyanilyen szemrehányásokat tett a *La Nouvelle Revue Française*-nek. A statisztikák pedig nem mindig megbízhatók. A *nouveau roman* igenis érdekli a közönséget, egy-egy mű 15—20 000 példányszámot is elér, zsebkiadásban pedig néha 50—60 000-et is. Gaston Gallimard annak idején André Gide-et 5000 példányban adta ki, pedig a szerző már hatvanéves volt, és világhírű. Vagy például Hemingway. Hát kérem, a *Bűcsű a fegyverektől* egy évtized alatt mindössze 500 példányban kelt el. Manapság elérheti a félmilliót is. Akkoriban olyan szokatlan dolog volt, mint ma az új regény. A francia közönség türelmes, kivárja egy-egy író negyedik, ötödik kötetét, mielőtt véleményt alkotna róla. Azután, ha az illető „befut“, már megvan a publikuma, ilyenkor a publikum és a könyvsiker közé egyenlőségi jelet lehet tenni. A bestseller-listák nem mindig mondanak igazat. Azok alapján nem lehet ítélni. Sőt, bizonyos tekintetben rossz szolgálatot tesznek, mert helytelen irányba terelik a közvéleményt, rossz könyveket népszerűsítnek.

— Apropó: igaz-e, hogy a Gallimard-féle „legjobban menő könyvek“ listáján még mindig Saint-Exupéry van az élen?

— Igen. Ő és Camus. Kissé érthetetlen — mondja mosolyogva —, ami Exupéryt illeti, de hát — felvonja a vállát — az ő könyvei a fiatalok könyvei. Az Egyesült Államokban Salinger *Zabhegyezőjének* óriási sikere volt. Nálunk — kevésbé. Miért? Kissé rejtélyes, mi okozza egy-egy könyv sikerét. Exupéry? A fiatalok szép mondatokat találnak benne — mondja, és elszuttog egy valóban szép mondatot. Szerelemről, érzésekről van szó benne. És hozzátézi: — Tizennyolc éves koromban bizonyára én is lelkesedtem érte.

— Néhány szót a sajtó „beindító“ szerepéről, ha megengedi. Claude Gallimard egyik (ritka) interjújában kijelentette: véleménye szerint a reklám korszerű formáinak nincsen különleges szerepük valamely mű lanszírozásában. Néhány példával is szolgált. Michel Leiris könyvének, a *Fibrilles*-nek megjelenése után igen hamar, és meglehetősen sok bírálat jelent meg. Ennek ellenére a kötet nem érte meg a második kiadást. Ugyanakkor Kessel *Cavaliers* című regényéből ötvenezer példányt adtak el, mielőtt egyetlen bírálat megjelent volna. Itt van például Claire Etcherelli esete. Az *Elise ou la vraie vie*, megfigyelésem szerint, nem keltett nagy sajtóvisszhangot. Azután Simone de Beauvoir elbeszélgetett az írónővel, és a beszélgetést a *Le Nouvel Observateur* lehozta. Nem befolyásolta-e ez az interjú azt, hogy a regény megkapta a Femina-díjat?

— Simone de Beauvoir ritkán szólal meg, ritkán nyilvánít véleményt, de ha megszólal, akkor igen komolyan veszik azt, amit mond, véleményének súlya van. Etcherelli már a beszélgetés publikálása előtt is a favoritok közé tartozott, de a *Le Nouvel Observateur* cikke kétségtelenül hozzájárult a Femina-díj elnyeréséhez. Az *Elise ou la vraie vie* valóban igen jó regény. Ami a befolyásolást illeti, nem kell mindig a korszerű lehetőségekre, a sajtóra, rádióra, tévére gondolni. Létezik egy úgynevezett *presse parlée* is, viták, eszmecserék egy-egy művel kapcsolatban.

— A Hachette adja ki a *livre de poche*-t. A „Zsebkönyv“-sorozat évi forgalma, ha jól tudom, eléri a 27—28 millió példányt.

— Igen. A Hachette adja ki és terjeszti. A Gallimard szállítja a kiadásra kerülő művek egyharmadát. A fennmaradó kétharmadot a többi francia kiadó adja.

— Nem befolyásolja-e a *livre de poche* a szokásos kiadások vagy például az önök díszkötésű Pléiade-sorozatának eladási lehetőségeit?

— Nem feltétlenül. Annyi bizonyos, hogy például Proust műveinek szokványos kiadásából kevesebbet adnak el, amióta Proust a *livre de poche*-ban vagy a Pléiade-

sorozatban is megjelenik. Ugyanakkor előfordul, hogy valamely műnek zsebkönyvben való megjelenése előmozdítja a szóban forgó könyv szokásos kiadásának forgalmát is.

— A májusi események idején felfigyeltünk a párizsi kiadók operativitására. Az aktuális kérdéseket tárgyaló kötetek hihetetlen gyorsasággal jelentek meg. Íme, ami az ön Idées-sorozatát illeti — mutatom a *Le Monde* 1968. július 19-i számában megjelent keretes hirdetést, amely hat ilyen aktuális könyvet ajánl.

— Ó — nevet François Erval —, ezek mind régi könyvek! Így például André Chandernagor *Un parlement, pour quoi faire?* című munkája még a múltkori választások idején jelent meg, Gaston Deferre *Un nouvel horizon*-ja két évvel ezelőtti, Robert Lafont *La révolution régionaliste*-je egyéves, Mendès-France könyve, a *La république moderne* szintén. Ebben az esetben a reklám volt operatív — mondja nevetve —, a könyvek... — legyint — még van belőlük raktáron...

— Mikor nyomnak újra egy-egy kötetet? Amikor már teljesen kifogyott?

— Nem. Itt van például Jérôme Peignot könyve — kézbeveszi a kötetet, amit én tettem az asztalra. A címe: *De l'écriture à la typographie*. Ez 40 000 példányban jelent meg. Akkor adjuk ki újra, amikor már csak 2—3000 példány van raktáron.

(Eszembe jut Claude Gallimard már említett interjúja. Ezt olvastam benne: „10 millió kötetünk van raktáron... Egyetlen telefonhívás, és a két párizsi Gallimard-könyvkereskedés útján bármely olyan könyvet beszerezhet az olvasó, amely az NRF megalapítása óta megjelent...)

— Az egyik francia folyóirat válogatást közölt olyan 1968 folyamán megjelent könyvekből, amelyek — idézek —: „irodalmi szempontból megérdemlik, hogy olvasóink figyelmébe ajánljuk őket“. A javasolt tizenöt regény közül tizenegy Gallimard-nál jelent meg. Gratulálok!

— Köszönöm — hajol meg szertartásosan. Ugye mondtam, korai lenne még a regényt elsíratni.

— Én pedig, a *Korunk* szerkesztősége nevében, köszönöm önnek ezt az érdekes beszélgetést.

Láta
László:
Négy
alak

SÁNDOR ISTVÁN Film a tudományos kutatásban

Ez év júniusának elején, Brnóban, a helybeli tudományos filmközpont és a Csehszlovák Tudományos Filmegyesület kezdeményezésére és rendezésében nemzetközi kutatási és oktatófilm kollokviumot tartottak. Alkalmam volt részt venni ezen az érdekes találkozón, és szeretném egyszerű beszámoló helyett azokat a gondolatokat, problémákat és tanulságokat felvázolni, amelyeket a kollokvium felvetett vagy amelyeket a résztvevőkben s így e sorok írójában is, hogy úgy mondjam, „aktuálisá” tett.

Napjainkban, amikor a „hetedik művészet”, a film művészete rendkívüli hatóerejénél és elterjedésénél fogva kétségtelenül a legnagyobb társadalmi jelentőségű művészetté vált, és állandóan jelenlevő és ható tényezője mindennapi életünknek, hajlamosak vagyunk arra, hogy a „kinematográfiát” a művészi filmekkel, problémáit és módszereit ezek problémáival és módszereivel, alkotóit ezek alkotóival azonosítsuk. Pedig még a rendszeres mozilátogatónak vagy televíziónézőnek is alkalma nyílik, hogy a film egy másik alkalmazási területét is megismerje, hiszen egyre sokasodnak filmszínházainkban és a televízió műsorában az érdekesebbnél érdekesebb dokumentum-, utazási vagy más hasonló filmek. Ezeket az alkotásokat általában az „igazi” filmművészet egyik ágának, mellékhajtságának tekintik, annál is inkább, mivel formai, sőt tartalmi kapcsolatuk a „művészi” filmekkel általában igen kifejezett: rendszerint forgatókönyv alapján készülnek, különböző „hatásokkal” dolgoznak, zenei aláfestésük is van.

Ez a nézőpont természetesen a film alkalmazási és hatóterületének leszűkítését jelenti. Mindenekelőtt azt kell szem előtt tartanunk, hogy a film tulajdonképpen módszer, technikai segédeszköz (ha különösképpen sokoldalú is), s mint ilyen, felhasználásának lehetősége, jelen és várható hatóterülete igen tág, gyakorlatilag mondhatni korlátlan. Ily módon nem kell csodálkoznunk azon, hogy a filmtechnika, minden tartozékával együtt, tartós és egyre szorosabb kapcsolatba került az emberi tevékenység egyik legfontosabb, a modern társadalmi élet számára létfontosságú területével, a tudományos kutatással, általában a tudománnyal. Ez a kapcsolat igen sokrétű, és fontossága állandóan növekszik. Ha a fogalmak tisztázása és a problémák csoportosítása céljából rendszerezni akarjuk film és tudomány kapcsolatát (jobban mondva kölcsönhatását), akkor legalább három, elég jól elhatárolható területet kell szemügyre vennünk.

I.

Az első ilyen terület a tudományos népszerűsítés. A tudományos népszerűsítő filmek célja világos: a múlt és jelen tudományos kutatásainak eredményeit kell minél hozzáférhetőbb formában a néző, a nem szakember elé tárniok. Ma már nehezen található a tudománynak, különösen a természettudománynak olyan területe, amelynek legfontosabb megállapításai, tényei, megfigyelései ne válhatnának közkinccsé a film segítségével. A filmtechnika modern eszközeinek, módszereinek köszönhetően a film rendkívüli magyarázó és közvetítő lehetőségekkel rendelkezik. A *teleobjektív* közvetlen közelbe hozza az állatvilág legeldugottabb, leg-„intimebb”

történeteit, a *gyorsított film* szabadszemmel nem regisztrálható lassú folyamatokat tesz láthatóvá, a *lassított film* hihetetlenül gyors folyamatokat tesz megfigyelhetővé, a transzfokátor szinte mágikus erővel irányítja figyelmünket egy bizonyos pontra és így tovább. (E módszerek némelyikéről a továbbiakban még szólunk.) Mindezzel a népszerűsítő film lehetőségei még távolról sem merültek ki. Elég, ha ezzel kapcsolatban a *rajzfilmtechnika* vagy még inkább a *mozgó sémák*, a filmfelvételek ráköpirozott magyarázó jelek, a megismételt „jelenetek“ fontosságára utalunk.

A népszerűsítő film még sok tekintetben „tartja a rokonságot“ a művészi filmmel. Igen gyakran, a bevezetőben említett „dokumentum“-filmekhez hasonlóan, forgatókönyv alapján készül, s számos olyan „jelenet“ tarkítja, amely lényegileg nem tartozik a feidolgozott témához (táj vagy belső, mondjuk laboratóriumi felvételek, különböző személyek szerepeltetése), és legtöbbször nem hiányzik a zenei aláfestés sem.

A *tudományos népszerűsítő film* ma már igen elterjedt, sokrétű és hasznos „műfaj“, hathatós eszköze a kulturális tömegmunkának. Ezen a téren hazánkban is jelentős fejlődést tapasztalhatunk. A bukaresti Sahia Filmstúdió szakemberei nagy számú és gyakran világviszonylatban is megbecsült színvonalú népszerűsítő filmet készítettek és készítenek (mint azt nem egy nemzetközi vetélkedőn vagy fesztiválon odaítélt díj bizonyítja). Sajnos, ez a sok érdekes és hasznos alkotás nem mindig jut el időben és megfelelő módon ahhoz, akinek szól: a nézők tömegeihez. Ez természetesen elsősorban szervezési probléma, de — mivel egy filmnek csak akkor van „használati értéke“, ha hatni tud — nem térhetünk napirendre fölülte. Igaz, hogy a művészi filmek „előjátékként“ gyakran láthatunk egy-egy népszerűsítő filmet, de ilyenkor a körülmények (zaj, mozgás, a filmre való várakozás izgalma) távolról sem megfelelőek. Falvainkon és a fürdőhelyeken sem használjuk ki kellőképpen e filmek nézőkhöz juttatásának kínáló lehetőségeit. Nem szeretnénk itt e kérdéssel többet foglalkozni, csak felvetjük annak fontosságát, hogy — a filmekkel való foglalkozás kapcsán — a filmterjesztés egyes problémáit is megvitassuk.

Ha a film és tudomány tulajdonképpen kapcsolatainak szempontjából vizsgáljuk a kérdést, a népszerűsítés ennek külső (bár nagyfontosságú) területére esik. A népszerűsítés nem fejleszti a tudományt, nem segédeszköze a kutatásnak, hanem eredményeinek megismerését és (bizonyos esetekben) azok felhasználását segíti elő (például egyes agrotechnikai filmek esetében).

2.

Sokkal közelebb jutunk a tulajdonképpen tudományos filmhez, ha az oktatófilmek birodalmába lépünk. Itt, az előzőekhez viszonyítva, sok minden megváltozik, de egyes dolgok közösek maradnak a népszerűsítéssel. Az oktatófilm már nem mindenkire szól. Előre meghatározott módon az oktatás bizonyos irányú céljait szolgálja. Tegyük mindjárt hozzá, hogy az oktatás különböző fokozatairól, mindenekelőtt a közép- és felsőfokú oktatásról van szó. Ennek megfelelően a *tudományos oktatófilm* eszközei, formája, tartalmi meghatározottsága bizonyos jellegzetességeket mutat. Ami az eszközöket illeti, ez a megállapítás talán nem is pontos. Hiszen az oktatófilm végeredményben ugyanazokat a film-eszközöket, technikákat, módszereket alkalmazza (esetleg még fokozottabb mértékben), mint a népszerűsítő film. Itt is a magyarázat technikájáról van szó, tehát itt is maximálisan fel kell használni a filmtechnika adta tág lehetőségeket. Sőt, a módszerek arzenálja ebben az esetben még bővíthet is. Olyan nézőkről lévén szó, akik — munkájuknál

fogva — bizonyos speciális ismeretekkel már rendelkeznek, az oktatófilm olyan technikákat is alkalmazhat, amelyek a népszerűsítésben nem vagy nehezen kaphatnak helyet. Így — például — egy orvosi-biológiai és oktatófilm széleskörűen használhatja a mikroszkópos vagy éppen elektronmikroszkópos vizsgálatok eredményeit, bemutatva szövettanyszerzetben készült felvételeket, egyszóval a mikro-kinetográfia területein dolgozhat. Ez a népszerűsítésben csak korlátozottan lehetséges.

Lényeges különbség van azonban, ha a tartalom vagy még inkább a tartalmi színvonal kérdését vizsgáljuk. Az oktatófilm legtöbbször erősen leszűkített „anyagot” tartalmaz. Itt már nem az a cél, hogy általában és általános ismereteket terjesszünk. Itt a filmben szereplő jelenségek, folyamatok éppúgy a tananyag részei (helyesebben sokkal inkább!), mint a tankönyv vagy az előadás. Éppen ezért a film egészének ezt a célt kell szolgálnia minden rendelkezésre álló eszközzel. Nincs szükség különböző „körítésekre”, így — a legtöbb szakember véleménye szerint — zenei aláfestésre sem, nem kell hatást keltő szöveg és nyilatkozat, ős tudós „premier plan”-ban. A legfontosabb kellék a világos, érthető, szuggesztív vonalvezetés a jelenség, a folyamat sokoldalú megvilágítására, konkrét, tömör következtetések levonása. Mindez persze elsősorban vizuálisan, a film valamennyi technikai lehetőségének kihasználásával.

Ha az oktatófilm valóban ilyen elvek alapján készül, akkor felbecsülhetetlen értékű oktatási eszközzé válik. Mint azt a brnói kollokvium több résztvevője is hangsúlyozta, az oktatófilm hatása már most, amikor felhasználásának még kezdetén járunk, többszörösen felülmúlja a szokványos oktatási eszközök és formák hatékonyságát. Még egyszer hangsúlyozzuk: ha jó, helyesen megalkotott oktatófilmekről van szó! A brnói kollokviumon nagy számú, különböző országok szakembereitől származó oktatófilmet volt alkalmunk megtekinteni. Ez, ha nem is teljes, de mégis figyelemre méltó keresztmetszetét adta ennek a területnek, annak eredményeivel és gyengeségeivel, mintegy tükrözvén az általában létező erőnyeket és gyengeségeket. A filmek a tudomány legkülönbözőbb területeit ölelték fel (technika, kémia, geológia, biológia, orvostudomány). Számbelileg az orvosi-biológiai filmek kerültek előtérbe, s ezért, valamint a magam érdeklődési irányja miatt, az ezután következő hivatkozások nagy része ezekre vonatkozik.

Az orvosi oktatófilmek egy része a gyakorlati orvostudomány, így elsősorban a sebészet és diagnosztika egyes témáit dolgozta fel. Láttunk egy olasz filmet a hajlékony üvegszálak útján végzett vizsgálatokról (fibrogasztroszkópia), két kitűnő amerikai filmet bizonyos szívoperációkról, egy cseh filmet a bőrdaganat sebészi kezeléséről, egy nagyon érdekes NDK-filmet három modern agyvizsgálati módszer összehasonlító értékeléséről, egy kitűnő holland filmet a vércsoport-meghatározás menetéről, egy cseh oktatófilmet a légzőszervi megbetegedések utókezeléséről, egy-egy kitűnő svájci, illetve olasz filmet a magas vérnyomásról és kezeléséről. Az orvosi oktatófilmek egy másik, számbelileg kisebb része az ún. elméleti orvostudomány témáiból merített. Ezek közül megemlíteném az idegingerület továbbításáról és a vese funkcionális anatómiájáról szóló amerikai filmet.

Az orvosi-biológiai oktatófilmek közül leginkább a göttingai tudományos filmintézet bemutatott filmjei vonták magukra a résztvevők figyelmét. Iskolapéldája volt a jó oktatófilmnek a triton nevű kételtű korai embrionális fejlődéséről szóló film. A göttingai filmek egy részéről, mivel speciális, elvi problémákat vetnek fel, valamivel később szólnak.

Milyen általános következtetéseket vonhattunk le a látott oktatófilmekből? Elsősorban nyilvánvaló, hogy az oktatófilm mint rendszeres, általános állandó ok-

tatási eszköz még világszerte útjának kezdetén jár. Itt arra gondolunk, hogy még sehol sem helyettesítettek előadássorozatokot megfelelő filmsorozatokkal, sőt az oktatófilmek használata inkább alkalmoszerű. Ennek, sok más mellett, az is a magyarázata, hogy pusztán filmvetítéssel sohasem lehet teljesen helyettesíteni az élő szót, a közvetlen emberi kapcsolatot, a magyarázat hatását és értékét. Persze, e probléma nem is vetődik fel, hiszen egyelőre csak egy-egy oktatófilm beiktatásáról lehet szó. De még ezek a filmek sem mindig tökéletesek. Egy részük túlságosan hosszú, elnyújtott, és így nem képes a néző (illetve diák) figyelmét mindvégig ébren tartani (ez pedig az oktatás egészségtanának egyik elemi szabálya!). Ilyen volt például a kollokvium „indító” filmje, a különben nagyon szép és érdekes francia oktatófilm a franciaországi vulkanikus kőzetekről. Más filmek, mint például az említett — idegingerületről szóló — amerikai film, túlságosan sémákra és rajzfilmekre alapozódtak, hiányzott belőlük, legalább példaképpen, az élő valóság. Olykor felbukkantak az oktatófilmekben a népszerűsítés reminiscenciái, mint az aláfestő zene vagy a „töltelék”-felvételek.

Mi a helyzet hazánkban az oktatófilmek terén? Ez a kérdés most még aktuálisabb, mint valaha, hiszen az új oktatási törvény egyik alaptétele a modern oktatási módszerek fejlesztése. Sajnos, jelenleg a valóság az, hogy a film mint oktatóeszköz mind középiskoláinkban, mind főiskoláinkon csupán szórványos jelenség. Ez mindenekelőtt annak tulajdonítható, hogy a Sahnia Filmstúdió majdnem kizárólag népszerűsítő filmeket állít elő. Az oktatófilmek (különösen a főiskolai oktatás részére) inkább helyileg készülnek, a helyenként létesített filmlaboratóriumokban. Márpedig (ez is a kollokvium egyik tanulsága) az ilyen elszigetelt munka sohasem lehet elég eredményes. Különösen a szocialista országokban egyre inkább azon fáradoznak, hogy központi nagy kapacitású tudományos (leginkább oktató) filmközpontot létesítsenek, amelynek minden tudományos és egyetemi központban fiókközpontjai vannak. Így szervezték meg — a jelek szerint eredményesen — a tudományos, illetve oktatófilmek gyártását például a Német Demokratikus Köztársaságban. Jó lenne, ha illetékes szerveink, mindenekelőtt a szakemberek, tanulmányoznák ezt a kérdést, és nálunk is megindulna az intézményes, szélesebb körű szervezés.

3.

Úgy gondoljuk, nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy az oktatófilm sem méríti ki a film és tudomány kapcsolatát. Bár ez a „műfaj” a jövő szakembereinek tudományos nevelésével lényegileg a tudomány szubjektív tényezőjét, a kutató, oktató, eredményeket alkalmazó embert segít kialakítani, a tudomány és a celluloidszalag legszorosabb kapcsolata mégis a *kutatási film* révén alakul ki. Mit értünk kutatási filmen? Azok részére, akiknek ez a kérdés főlőslegesnek, sőt gyerekesnek tűnnék, szeretném megemlíteni, hogy néhány évvel ezelőt, a Nemzetközi Tudományos Filmszövetség bukaresti kongresszusán tanúja voltam egy élénk vitának, amely éppen e kérdés körül alakult ki.

A kutatási film pontos határait nem is olyan egyszerű megállapítani. Kétségtelen, hogy egyik leglényegesebb ismérve a tudományos kutatásban való *közvetlen* „részvétele”. A kutatás, elsősorban a természettudományok területén számos olyan probléma adódik, amely — túlzás nélkül állíthatjuk — csakis a filmtechnika segítségével oldható meg. Ilyen problémát jelent például — hogy csak ötletszerűen néhányat említsünk — a szabad szemmel nem követhető, lassú folyamatok *gyorsított filmfelvétellel* való tanulmányozása vagy az igen gyors, a közvetlen megfigyelés

számára ugyancsak hozzáférhetetlen jelenségek *lassított filmfelvétellel* való rögzítése. Mindkét módszer a felvétel és vetítés *ritmusának* különbözőségén alapszik. Az első esetben bizonyos időközökben (mondjuk 5, 10, 30, 60 másodpercenként) készítjük a felvételeket, majd az így nyert filmet, amely több óráig vagy több napig tartó folyamatot tartalmaz, néhány perc alatt, normális vetítési sebességgel (24 kép másodpercenként) vetítjük. A második esetben viszont, amely különösen a fizikai és technikai tudományok számos ágában vált nélkülözhetetlen segéd-eszközzé, nagy gyorsasággal végezzük el a filmfelvételt (olykor sok ezer felvétel másodpercenként!) s így a normális sebességű vetítés lassítottan tárja fel a vizsgált jelenséget.

Gyorsított filmfelvétellel vizsgáljuk igen gyakran a sejt- és szövettenyészetekben végbemenő folyamatokat, az embrionális fejlődés egyes jelenségeit, rendszerint speciális mikroszkópos módszerek (például fázis-kontraszt vagy interferens mikroszkópia) felhasználásával. Ilyen jellegű filmeket mutatott be a brnói kollokviumon a göttingai tudományos filmintézet. Kitűnő technikával készült, rendkívül érdekes filmjei közül hadd említsünk meg hármat: az egyik a különböző vírusfertőzések okozta sejteltváltozásokat, a másik egy parazita (a toxoplazma) sejtkárosító hatását, a harmadik egy baktériumpusztító baktérium „tevékenységét“ mutatta be. Valamennyi említett film új, a filmek készítése előtt nem ismert vagy nem olyan részletesen ismert jelenséget mutatott be, tehát föltétlenül kutatási film volt. A göttingai intézet szervezte *Encyclopaedia Cinematographica* keretében készítik el vagy szerzik meg az ilyen és ehhez hasonló kutatási filmeket, majd csoportosítva és szöveggel ellátva oktatófilmként, illetve ún. tudományos dokumentumként használják. Ily módon, s ez általában érvényes, a kutatási film egy adott pillanatban dokumentummá, sőt oktató eszközzé is válhat. Előbb azonban a mindennapi laboratóriumi kísérleti kutatómunka tartozéka. Mint ilyen, állandóan fejlődik, új módszerekkel gazdagodik, hozzáidomulván a kutatás konkrét követelményeire.

4.

Az Akadémia temesvári Fejlődéstani Kutatóközpontja képviselőjében a brnói kollokviumon egy új, általunk kidolgozott filmezési módszert és egy ezzel kapcsolatos kutatási filmet mutattam be. Hosszadalmas eszme-futtatás helyett szeretném itt ennek a módszernek a megszületését felvázolni, mivel ez, úgy gondolom, rávilágít majd a kutatás és film kölcsönhatásának lényegére is.

A normális vagy kóros embrionális fejlődés vizsgálatára régóta használják — többek között — a filmtechnikát, elsősorban a gyorsított filmfelvételt. Ily módon — mint már említettük — órák vagy napok fejlődési folyamatai néhány percre „sűrítethetők“ össze. Ezeket a kutatási filmfelvételeket általában táptalajban tenyésztett, egészen fiatal embriókon végzik. A kételtűek embrióinál ez megfelel a normális fejlődésnek, hiszen ezek különben is a „külvilágban“ fejlődnek. Az emlős embriók esetében — speciális adottságaik miatt — a filmezés egyelőre másként nem is lehetséges. A csirkeembrió esetében azonban más a helyzet. Ez az embrió, bár szintén tenyészíthető, táptalajban sohasem fejlődik teljesen normálisan. Ezenkívül, különösen kísérleti beavatkozások után, az eredmények megfigyelése ilyen körülmények között 1—2 napig lehetséges, mivel ez idő elteltével a „kiültetett“ embrió elpusztul. Márpedig, elsősorban a fejlődési rendellenességek kísérletes vizsgálatánál, gyakran multhatatlanul szükséges a tovább tartó megfigyelés. Nagy előnyt és új lehetőségeket jelent, ha a fiatal embrió filmezése után ugyanazt a kísérleti alanyt napokig vagy hetekig tovább tudjuk követni. Hogy egy példát említsünk:

egy bizonyos szervkezdemény kiirtása vagy károsítása után nemcsak az azonnali hatás érdekel bennünket, hanem az is, hogy miként alakul a kísérleti beavatkozás után a teljesen kialakult embrió (mondjuk a fejlődés utolsó szakaszában).

Ezekből a meggondolásokból kiindulva kezdtük meg módszerünk kidolgozását. Meg kellett teremteni annak lehetőségét, hogy a fiatal csirkeembriót ne táptalajban, hanem természetes körülményei között, a tojásban filmezzük. Az alapvető nehézség (tehát a megoldandó probléma) itt az, hogy az embrió a tojáshéjon vágott „ablakon“ keresztül, az első két fejlődési napon, amely a fejlődés sok tekintetben döntő szakasza, preparálás nélkül *nem látszik*, rendkívül kontrasztszegény, tehát nem filmezhető. A láthatóvá tétel szokványos módszere, az ún. *vitalis festés*, esetünkben nem volt alkalmazható, egyrészt mivel az általuk nyert kép még mindig nehezen vehető filmre, másrészt, mivel maga a festés toxikus hatású. Más megoldásra volt tehát szükség. Régebbi megfigyeléseink szerint az embrió alatti üregbe fecskendezett fekete tus igen szép, fekete-fehér kontrasztképet ad. E megfigyelések alapján dolgoztunk ki egyébként egy igen jól bevált *fényképezési módszert*. Filmzési céljainkra azonban, erős toxikus hatásánál fogva, a tus nem volt alkalmas.

Más, ugyancsak fekete-fehér kontrasztot adó, de az embrióra hatástalan, „neutrális“ anyagot kellett tehát keresnünk. Hosszas kísérletezés után sikerült a kérdést állati szénpor agar-agar oldatban való szuszpenziójával megoldanunk. (Az agar-agar bizonyos algák kivonata, vizes oldata 37—38 fokon gél formába megy át, ami esetünkben megakadályozza a szénsuszpenzió „elfolyását“ az embrió alól!) Ez a szuszpenzió az embrió alá fecskendezve kitűnő kontrasztot adott, s ami legálább olyan fontos, nem befolyásolta a további fejlődést, nem károsította a „kísérleti alanyt“. Ezzel azonban csak a probléma egyik fele oldódott meg. Ezután következett a tulajdonképpeni filmzési technika kidolgozása. Nagyonbízott saját készítésű berendezéssel, termosztátba helyezett mozgatható tárgyasztallal, megfelelő nedvesség biztosításával, speciális, felerősített világítótesttel. Nem egy akadályt kellett még leküzdenünk, amíg sikerült megfelelő minőségű filmfelvételt készítenünk...

Ez a szokottól kissé eltérő „curriculum“ (hiszen a *Korunk* nem szakfolyóirat), remélem, némi betekintést ad a kutatási film lényegébe, az ilyen irányú tevékenység „műhelytitkaiba“.

*

Befejezésül vessünk még egy pillantást, ebben a viszonylatban is, a hazai helyzetre. Ha az oktatófilm terén követni és pótolni valót találtunk, akkor ez a *kutatási film* tekintetében fokozottabban érvényes. Egy kézen megszámlálhatjuk azokat a kutatóintézeteket, amelyekben alkalmazzák a filmtechnikát. Pedig — ezt bizony állíthatjuk — valamennyi egyetemi központunkban, sőt nem egy üzem kutatólaboratóriumában megvannak, meglehetnének a feltételek az ilyen irányú munkára. Sajnálatos módon még olyan intézetek, amelyek modern filmező berendezéssel rendelkeznek, sem használják ki rendszeresen meglévő lehetőségeiket.

Sürgős feladat, hogy tudomány és film állandó szerves alkotó kapcsolatát hazai viszonylatban is megteremtsük. Ehhez kívántunk az elmondottakkal, lehetőségünkhöz mérten, hozzájárulni.

Mezőgazdasági termelésünk a mérlegen

Egy termelészövetkezet, egy állami gazdaság vagy akár egy falu mezőgazdasági termelését felmérni sem könnyű feladat, hát még egy tájegységet, egy vidékét vagy éppen egy országét! Nem könnyű, mert nincsenek olyan általánosan elfogadott, abszolút értékű mutatószámok, melyek kétséget kizáróan kimutathatnák a fejlődés irányát és mértékét. Habár ma a legtöbb ország világviszonylatban kidolgozott agrárstatisztikai mutatókkal és módszerekkel dolgozik, minden kételyt eloszlató adatokhoz így sem juthatunk, egyrészt, mert az egységes adatfelvétel meglehetősen újkeletű, másrészt mert az adatközlés sem folyamatos s nem is mindig hiánymentes. Ezért az alábbiakban kénytelenek leszünk néhol hosszabb időszakot felölelő és átfogóbb adatokra támaszkodni, máskor meg részadatok elemzésével megelégedni.

A felmerülhető dilemma megvilágítására elég lesz egy példa: egy ország mezőgazdasági termelését statisztikusan felmérhetjük egyszerűen a mezőgazdaságban előállított termények és termékek mennyiségével, esetleg a mennyiségek időbeli változásaival. De minden gazdasági tevékenységnek vannak más mutatói is, így például a termelés határfoka, gazdaságossága. S mivel egy ország nemzetgazdasága kerek egészet alkot, tág lehetőség nyílik a nemzetgazdaság két fő ágának: az iparnak és a mezőgazdaságnak az összehasonlítása alapján eljutni bizonyos következtetéseikig. Módszertanilag mégis helyesebbnek látszik — esetünkben — a legrealisabb és legmegközelíthetőbb utat választani: mezőgazdaságunkat saját múltjával és néhány más ország mezőgazdaságával összehasonlítva mérlegre tenni.

A fejlődés dinamikája

Romániában a múlthoz viszonyítva — bármilyen adatok alapján számolnánk is — a fejlődés kétségkívül megállapítható. Ez közhelyszerűen hangzik ugyan, de mert a bel- és külkereskedelmi tevékenység összefonódásából néha olyan jelenségek is keletkeznek, amelyek bizonyos kételyeket is támaszthatnak (például a húsellátásban mutatkozó folytonosság-hiányok), nem árt, ha idesorakoztatunk néhány adatot:

— gabonatermésünk 1966-ban az 1938. évinél kereken 75%-kal nagyobb, s kereken 30%-kal meghaladta a világtermelés átlagos hektárhozamát;

— az ipari növények 1938-ban a szántóterület 2,70%-át foglalták el, 1966-ban pedig 8,9%-át, márpedig az ipari növények — köztudomás szerint — a mezőgazdaság belterjességének elég megbízható mutatói;

— a takarmánynövények vetésterülete az 1938. évi 6,7%-ról 1966-ig 12,80%-ra emelkedett, ami szintén a kedvező irányú fejlődés jele;

— az állatállomány létszáma — az erre használatos mértékegységben: számosságban kifejezve — 56%-kal nagyobb, mint 1938-ban volt.

Ha a mezőgazdaságban előállított társadalmi termék és nemzeti jövedelem dinamikáját vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy 1950 óta a mezőgazdaságban előállított társadalmi termék 120%-kal több, a mezőgazdaságból származó nemzeti jövedelem pedig — ugyanabban az időszakban — 96%-kal emelkedett.

Mindezek az adatok a kétségtelen fejlődés mellett tanúskodnak. A nemzetgazdaság egészével s ezen belül az iparral való összehasonlítás eredménye azonban már nem ennyire kedvező. Ez kitűnik abból, hogy például 1955 óta a mezőgazdaság álló alapjai felhasználásának gazdasági hatékonysága csökken, de a mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelem összességében való részesedése sem javul 1965-ig, csupán 1966-ban. Meggondolkoztató, hogy 10 évi átlagban (1956—1965) a mezőgazdaságban beruházott összegeknek csak kb. fele térült vissza az alapévhez viszonyítva többletként jelentkező értékekben (lásd N. Belli: *Considerații cu privire la eficiența agriculturii românești. Probleme economice*, 1968. 5).

Erre a jelenségre azonban már nyilván felgyeltek az illetékesek, mert 1968-ban a termelőszövetkezeti gazdaságok hitelkereteinek megállapításakor már a korábbiaktól eltérő szempontok is érvényesültek, s a beruházásokat elsősorban a gyorsabban és jobb határfokkal visszatérítő objektumok felé irányították (szőlő-, intenzív gyümölcsös-telepítés, öntözőberendezések és ármentesítő telkesítési munkák).

A mezőgazdasági termelésen belül az állattenyésztés helyzete általában kedvezőtlenebb, mint a növénytermesztésé. A mezőgazdasági össztermelés értékéből Romániában az állattenyésztésre 1966-ban 35,90% jutott, s a mezőgazdaság összes termelési kiadásából az állattenyésztés csupán takarmányozásra és almozásra 55—66%-ot emésztett fel (amihez tehát még hozzá kellene adni a beruházások törlesztésére, a munka javadalmazására fordított költségeket). Ezek szerint az állattenyésztés termelésének 10%-ára csupán a takarmányozási és almozási költségekből is 1,6—2,2% kiadás jut! Meg kell azonban állapítanunk, hogy ezen a téren a tendencia kedvező, mert a 2,2% az 1938. évi arány, az 1,6% pedig az 1961—1965. évi átlag.

Szakkörökben nem titok, hogy ebben elsősorban a nem kielégítő takarmányalap a ludas. Más kérdés azonban, hogy miért nem lehetett eddig — főként a mezőgazdaság szövetkezeti szektorában — megfelelő takarmányalapot biztosítani az állatállomány részére, vagy miért nem lehetett az állatállomány létszámát az elérhető takarmányalap szintjéhez igazítani. Egy kicsi, de konkrét példa, ami ezt igazolja, saját gazdaságunk esete: a györgyfalvi termelőszövetkezet állatállománya létszámának és tervezett termelésének fenntartásához a takarmánytermő szántóföldi terület minden hektárján 5550 takarmányegységet kellene természetünk, márpedig a fontosabb takarmánynövények közül 1 ha árpa 1600—1800 takarmányegységet, 1 ha zab 1000-et, 1 ha lucernavetés kb. 2100—2500-at, 1 ha silókukorica 2600—3400-at ad. A nagyobb baj azonban a fehérjékkel van: a termelőszövetkezetek zömének takarmányalapja fehérje-deficit, mert a gazdaságok nem képesek elég növényi fehérjét termeszteni, állati eredetűhöz pedig — a soványtej kivételével — alig jutnak.

De sok még a tennivaló a tenyészkiválasztás és az állattenyésztési munka termelékenységének fokozása terén is. A szelekciót eddig nagymértékben fékezte a hiányos takarmányozáson kívül (emiatt nem lehetett az állatok maximális tétemény-képességét megállapítani) a létszám erőltetett fenntartása és az állattenyésztésben foglalkoztatott termelőszövetkezeti tagok elméleti szakismereteinek alacsony színvonalja is.

Az állattenyésztési munka termelékenységének fokozása szintén igen időszerű, annál is inkább, mert a mezőgazdaságban foglalkoztatott aktív lakosság fejenként 7,1-szer kevesebb társadalmi terméket termelt, mint egy, az iparban foglalkoztatott személy. A mezőgazdaságon belül pedig a munka termelékenysége lényegesen rosszabb az állattenyésztésben, mint a növénytermesztésben. (Ehhez azonban még hozzáfűzhetjük azt is, hogy a növénytermesztésben belül a munka termelékenysége sokkal jobb a szántóföldi növénytermesztésben, mint a zöldségtermesztésben, a szőlészetben vagy a gyümölcsészetben.)

Egyelőre azonban még nagy különbségek vannak mind az állattenyésztésnek a mezőgazdasági össztermelésből való részesedése, mind a munka termelékenysége tekintetében az egyes mezőgazdasági egységek között, még azonos természeti viszonyok között is, például az állami és a termelészövetkezeti gazdaságok között. Kikényszerítő lehetőség tehát van még bőven, az állattenyésztés egészére s az egyes gazdaságokra vonatkoztatva egyaránt. Például a takarmányozás, a fejés, itatás gépesítése még kezdeti stádiumban van, de bizonyos előfeltételek megteremtése nélkül nem is fokozható a szükséges ütemben.

Zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztésünk most készül a nagykorúsodásra. A termesztés keretei már nagyüzemiek, de a termelés technika még nagyon sok egységben teljesen kisüzemi jellegű. Legszenvedélyesebb ez a termelészövetkezeti gyümölcsösökben, ahol — különösen a meredek lejtőkre kevés megfontolással telepített gyümölcsösökben — a növényvédelmi tevékenységet kivéve a munkák zömét kézi erővel végzik. De nagyon kis mérvű a gépesítés a termelészövetkezetek zöldségeseiben és szőlőiben is, márpedig éppen a városkörnyéki zöldségtermesztő övezetben egyre súlyosabbá válik a kézi munkaerő hiánya, ami a gyors ütemű iparosítás természetes velejárója. Ez okozza azután a hiányos növényápolást és az ennek következtében előálló alacsony termésátlagokat. Csak példának említjük, hogy egyes zöldségfélék kézimunkaerő-szükséglete a termelészövetkezetekben olykor meghaladja a 200 munkaegységet hektáronként, akkor, amikor egy jól gépesített gazdaságban egy hektár búzát 2 vagy annál is kevesebb munkaegységgel lehet megművelni. Ezt az óriási különbséget pedig szinte kizárólag a gépesítés fokának különbözősége rovására írhatjuk! A legközelebbi jövő sürgős feladata tehát a zöldségtermesztés legalább bizonyos arányú gépesítése. Ez megfelelő gépek és gépi vontatású munkaeszközök tervezését és sorozatgyártását igényli.

Nálunk még 1965-ben is a lakosság aktív részének 56,6%-át foglalkoztatta a mezőgazdaság (ugyanabban az évben ez az arány Csehszlovákiában 21,1, Franciaországban 15,5, Nyugat-Németországban 10,9 és az Amerikai Egyesült Államokban 6,1% volt). Nyilvánvaló tehát, hogy a mezőgazdaság egészét s ezen belül elsősorban a zöldségtermesztést, szőlészetet, gyümölcstermesztést jól átgondolt, de gyors ütemben kell gépesíteni, mert csak így válik lehetővé a mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányszámának jelentős csökkenése, a munkatermelékenység fokozódása.

Noha a mérlegkészítőnek általában nem feladata megoldásokat is keresni a mérleg kiegyensúlyozására, a maga helyén mégis meg fogjuk ezt kísérelni.

Hazánk nemzeti jövedelmében a mezőgazdaság részesedése 1965-ben 29,3% volt, s ezt az aktív lakosság 56,6%-a állította elő, vagyis a nemzeti jövedelem 1%-át a mezőgazdaságban foglalkoztatott személyeknek 1,9%-a. Ez az arány így önmagában elég jó, más kérdés azonban, milyen szinten mozog a nemzeti jövedelem az ország egy lakosára számítva.

Párhuzamok nélkül nincsen reális értékelés, mert nincsen viszonyítási rendszer. Ezt nemcsak Einstein óta tudjuk, hanem már a klasszikus mechanikából is. Ezért érzékelhető képet mezőgazdaságunk színvonaláról csak néhány összehasonlítás árán, viszonyítási rendszerbe állítás segítségével kaphatunk.

A termelőerők közül az ember a legfontosabb. A mezőgazdasági termelést — különösen az árutermelő gazdálkodás fokán — ő formálja. Ezért sem hagyható figyelmen kívül a föld és a népesség viszonya, amelyet legmegbízhatóbban a *társadalmi* (vagy közgazdasági) *népsűrűséggel* fejezhetünk ki. Ez pontosabb, mint az úgynevezett *technikai népsűrűség*, mert ez utóbbi a területegységre kivetített munkaerőmérleget adja meg, előbbi pedig a földterülethez viszonyított fogyasztási mérleget (felesleg—hiány) is tükrözi.

Igen ám, de a szükséges minimális és maximális népsűrűség a Föld különböző tájain több mint százszoros eltérést mutat, a szükséges társadalmi népsűrűséget viszont minden esetben meg lehet határozni, ha a megfelelő adatok rendelkezésünkre állnak.

Az agrárnépesség optimális létszáma a természeti erők legjobb hasznosítását és az egy főre jutó legmagasabb jövedelmet jelenti. Ezt gyakorlatilag pontosan kiszámítani lehetetlen, mert oly sok tényezőtől függ, s ezek egy része annyira változó, hogy megközelítően pontos eredményekhez is csak óriási adatfelvevő és -feldolgozó apparátussal lehetne eljutni. Ezért elégedjünk meg annyival, hogy az optimális létszám megközelítéséhez hazánkban a munka termelékenységét még jelentősen fokozni kell, mint az már a közölt adatokból is kiderül.

Ha a fontosabb mezőgazdasági termékek és termények abszolút mennyiségének alapján összeállított világranglistán helyünket keressük, az alábbi képet nyerjük:

— *Búzából* évi kb. 4 100 000 tonna termelésünkkel a nagyon előkelő 13. helyen állunk, s egyetlen olyan ország sem előz meg, amelynek területe kisebb volna Romániánál (egyébként a legnagyobb termelők — sorrendben — a Szovjetunió 71 000 000 tonnával, a Kínai Népköztársaság kb. 33 000 000-val, az Amerikai Egyesült Államok kb. 30 000 000-val, Kanada 15 000 000-val).

— *Árpából* még a 30. helyen sem állunk évi kb. 400 000 tonnás termelésünkkel, s ez meg is látszik állattenyésztésünkön, mert például a háromszor kisebb területű Dánia közel kilencszer annyi árpát termel, mint mi.

— *Zabból* helyzetünk még kedvezőtlenebb, s zabtermésünk az utóbbi 30 évben negyedére csökkent (most 120 000 tonna körül mozog, ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok termése 15 000 000 tonna, de rajta kívül még 9 ország termel 1 000 000 tonnánál többet).

— *Kukoricából* a 8. helyen állunk, s Európában csak Jugoszlávia előz meg bennünket, de még így is a világtermelés 2,2%-át adjuk, míg az Egyesült Államok 42,4%-át, a Szovjetunió 10,8%-át, Mexikó 2,7%-át.

— *Burgonyából* az európai államok közül is 10 megelőz bennünket, köztük a kis Hollandia is; a mi évi 2,6—2,7 millió tonnás termelésünkkel szemben például Lengyelország 38 millió, az NSZK 25, Franciaország és az NDK 13 millió tonnát termeszt; mi a világtermelésnek pontosan 1%-át adjuk.

— *Almából* az 1961—1965-ös évek átlagában a világtermelés 0,8%-át termeljük, Bulgária 1,8%-át, Magyarország 1,6%-át.

— Az idén hazánkban volt a borászati világversenyt, tehát *szőlőtermesztésünk* al-

talános megbecsülésnek örvend, de mennyiségileg a világ össztermésének 1,7%-át termeljük. (Ezzel kapcsolatosan érdemes megemlíteni, hogy a világranglista első 5 helyén európai országok állanak, s Törökország — ahol vallási okokból a bor fogyasztása jelentéktelen — a szőlőtermesztésben világviszonylatban a 4. helyet foglalja el.)

— *Szarvasmarha-, sertés- és juhállományunk* nem biztosít helyet a világranglista első 15 helyezettje között, ami nem is meglepő, ha az ország összterületét s ezen belül a takarmánytermő területeket vesszük alapul. Az már érdekesebb azonban, hogy a legtöbb szarvasmarhát Indiában (ahol a tehén szent állat), a legtöbb sertést a Kínai Népköztársaságban, a legtöbb juhot Ausztráliában tartják, mert viszont a világ *hústermelésében* az Amerikai Egyesült Államok, a *tehéntej- és vajtermelésben* a Szovjetunió áll az élen, tehát nem azok az országok, ahol a legtöbb hústermelő állatfajt tartják; csupán Ausztrália őrzi első helyét a juhállomány mellett a gyapjútermelésben is, ahol a harmadik helyen — 281 000 tonna termeléssel (a mi 23 000 tonnánkkal szemben.) — Új-Zéland áll.

Tanulmányunk keretei a felsorolt adatok részletesebb elemzését nem teszik lehetővé, annyi következtetés azonban leszűrhető, hogy mezőgazdaságunk kifejezetten gabonatermesztő jellegű (búzából és kukoricából világviszonylatban is számottevő mennyiséget termeszünk), de kívánatos, hogy hektárhozamainkat ezekből is jelentősen emeljük, mert az 1959—1965-ös évek átlagában búzából a hazai hektárhozam 1404, kukoricából 2180 kg volt, ami a legfejlettebb mezőgazdaságú országok termésátlagaihoz viszonyítva még kevés.

Tejtermelésünkben az elméleti potenciális lehetőségek jobbakként, mint amit eddig elértünk, hiszen 1966-ban istállóátlagban csak 1635 liter volt a tejhozam, míg ugyanabban az évben Bulgária 200, Csehszlovákia és Magyarország 400, az NDK 1440 literrel termelt többet, Hollandiában, Belgiumban, Dániában, az NSZK-ban kb. 2000 literrel volt magasabb az egyedi hozam.

Mi egy számosállattól 1965-ben 64 kg húst nyertünk, Bulgária, Anglia, Franciaország és Olaszország 100—110, Lengyelország és az NDK 115, Csehszlovákia, Magyarország és az NSZK 128—140 kg-ot.

Mind a tej-, mind a hústermelésre vonatkozó adatok amellelt szólnak, hogy indokolt mélyrehatóan elemezni azokat az okokat, amelyek a kedvezőbb eredmények elérését gátolják.

Lehetőségek

A lehetőségeket vizsgálva, az eredményeket befolyásoló nagyszámú tényező közül megkísérelünk néhányat kiemelni.

A párt- és államvezetés nem egy esetben rámutatott, hogy a szocialista Románia mezőgazdasága gyors ütemű fejlődésének alapvető feltétele a nagyobb fokú *gépesítés*, a vegyipar termékeinek sokkal szélesebb körű felhasználása — amit sajtónk általában *kemizálásnak* nevez — és végül az *öntözéses gazdálkodás* nagyarányú kiterjesztése. Hogy e három tényező döntő szerepe kétségtelen, azt számos ország példája bizonyítja. A vegyipar három — a mezőgazdaság szempontjából legfőbb — termékcsoportja: a műtrágyák, a növényvédő- és gyomirtószeresek. A műtrágyafelhasználás és a termésátlagok növekedése közötti pozitív összefüggés szemléltetésére egyetlen számsort közlünk. Németországban (1946 után az NSZK-ban) az adatok a következőket mutatják:

Időszak	Gabonafélék termésátlaga tonna/ha	Mútrágya-felhasználás kg/ha	Megjegyzés
1878—1900	1,37	8,2	
1900—1914	1,87	24,4	
1915—1929	1,65	42,8	I. világháború korszaka
1930—1945	1,99	66,6	(visszaesés)
1946—1959	2,57	112,2	
1958—1959	2,90	154,0	

A növényvédő- és gyomirtószerek használatának eredményességéről természetesen nem állhatnak rendelkezésünkre ilyen meggyőző adatok, mert az eredmények felmérésekor sok kívülálló tényező befolyása érvényesül. De azt például a laikus is tudja, hogy ma már eredményesen szőlőt termesztani rendszeres permetezés nélkül nem lehet.

De éppúgy igaz az is, hogy a szocialista mezőgazdasági nagyüzemekben intenzív növénytermesztés magas fokú gépesítés nélkül szintén elképzelhetetlen. E téren a géptervezőknek, a gépgyártó iparnak a legtöbb pótolnivalója főként a zöldsgétermesztésben használható mezőgazdasági gépek és munkaeszközök gyártása tekintetében van.

Mindhárom fő tényező fajsúlyának növelése azonban szorosan összefügg a gazdaságok anyagi teherbíróképességével.

S itt — ha tisztán akarunk látni — nem hagyható figyelmen kívül az, hogy a szocialista bővített újratermelés törvényei éppúgy érvényesek a mezőgazdaságban is, mint a nemzetgazdaság többi ágában. Ebből a szempontból tekintetbe kell venni a kedvezőtlenebb feltételekkel rendelkező *dombvidéki gazdaságok* hátrányos helyzetét, ami idővel csak fokozódhat: vagyis a dombvidéki és síkvidéki gazdaságok gazdasági ereje közötti különbségek az előbbiekre hátrányára egyre növekszenek. Ez oda vezet, hogy a tagságnak a termelőszövetkezetből származó jövedelme gazdaságként gyakran nagyon eltérő lesz. Ez pedig már komolyabb társadalmi problémákat vet fel. Ezért megoldásra vár az a feladat, hogy a mostohább természeti, főként hátrányosabb terepviszonyokkal rendelkező dombvidéki termelőszövetkezetek beruházási lehetőségeit miként lehetne gyorsabb ütemben fokozni, s beruházásaikat — akár saját alapjaikból, akár állami hitelekből származnak — miként lehetne gazdaságilag hatékonyá tenni.

Korszerűen gazdálkodni a feladatok színvonalán álló szakismeretek nélkül ma már nem lehet. És itt — anélkül, hogy vulgarizálni akarnánk — rá kell mutatnunk: mindaddig, amíg egy állatgondozóval nehéz megértetni, hogy a fehérjéknek milyen döntő szerepük van az állatok termelésében, növekedésében, amíg egy mezei brigádos — több éves e minőségbeli működés után — nem tud különbséget tenni a rovarirtószert és a gyomirtószert között (márpedig ez nem ritka jelenség), addig mindmennyi anyagi ráfordítás mellett sem várhatunk az erőfeszítésekkel arányban álló eredményeket. Azt hiszem, struccpolitika volna azzal állatni magunkat, hogy a termelőszövetkezetek brigádosai, állatgondozói és más állandó munkahelyen tevékenykedő dolgozói a mezőgazdasági tömegoktatás útján megszerzették a szükséges szakismereteket. Az igazság ugyanis az, hogy a szakmai műveltség megszerzéséhez nem elég a passzív jellegű tanulás (tanfolyamok — hiányzásokkal bőven tarkított — végighallgatása), hanem *olvasni is kell*, saját indíttatásból, tudásszomjából, a művelődés szükségességének felismeréséből, önkéntesen is. Ma a mezőgazdasági termelőszövetkezetek zömében még az agrármérnök az egyetlen képezített szakember, s úgyszólván

teljesen hiányzanak a középfokú és szakiskolai képzettségű „áttételek“ a szövetkezeti tagok felé.

De nem elhanyagolható az eredményességet befolyásoló tényezők közül a termelőszövetkezeti tagok munkához való viszonyulása, magatartása, erkölcsi szemlélete sem. Illetékes tényezők állandóan keresik e lényeges kérdés megoldásának legrövidebb útjait, ez azonban eddig főként az anyagi érdekelttség fokozásának legkülönbözőbb formában való alkalmazására korlátozódott. Ennek túlhajtása pedig nemegyszer az egyéni anyagi érdekeknek minden más érdek fölé helyezésében nyilvánul meg, aminek a gazdaság — és az egészséges közszellem — nem hasznát látja, hanem kárát vallja.

Több ízben említettük, hogy állattenyésztésünk perspektíváinak javításához feltétlenül meg kell oldani a takarmányozás egyik kiütközését: a bőségesebb fehérjeellátást. Erre sok mód kínálkozik. Ezek egyike a halliszt széles körű felhasználása. Ma korszerű tengeri halászhajó-flottánk van, amely a halban gazdag óceánokat is járja. Feltételezhetően volna lehetőség jelentős mennyiségű hallisztet is gyártani a kevesebb értékes halfajokból.

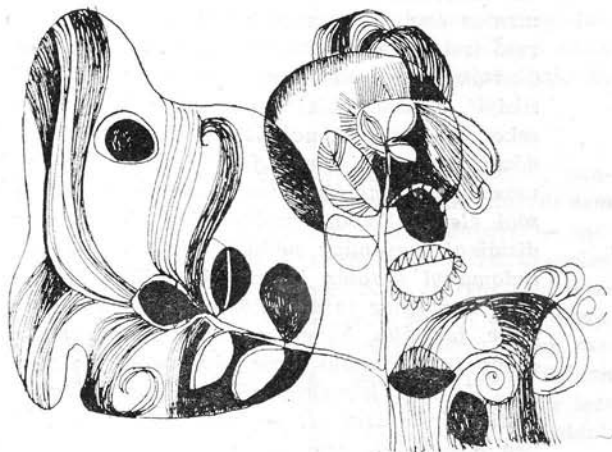
Másik lehetőség — amivel egyes szomszédos szocialista országok élnek is — a hazai gyártásból és importból származó soványtejpor és írópor nagyobb mérvű felhasználása a takarmányozásban (ez például kitűnően beválik a húsertés nevelésében).

Idevágóan a harmadik lehetőség a melegévi országokból származó, aránylag olcsó olajpogácsadarák beszerzése, amire — úgy véljük, anélkül, hogy a vonatkozó külkereskedelmi adatok birtokában volnánk — lenne mód, hiszen az e terméket exportáló országok zöme a fejlődő országok közül kerül ki s — deviza felhasználása nélkül — ipari, elsősorban gépxporttal is kiegyenlíthető, vagyis az árucere kompenzációs alapon is megoldható volna.

A mezőgazdasági kutatásnak, az agrárszociológiának, a társadalomlélektannak, az agrárgazdaságtannak, a mezőgazdasági árpolitikának, a gazdaságtörténetnek, a tudományos munkaszervezésnek, a mezőgazdasági pénzügyi és hitelpolitikának, az általános és szakmai művelődésügyi politikának, az üzemgazdaságtannak tehát még akad tennivalója a maga munkaterületén, hogy fokozatosan, biztos alapokon továbblendítsék a fejlődést.

Nagy Miklós

*Benkő Mrazek
Berta rajza*

Húsz év óta

a legkülönbözőbb foglalkozást űző dolgozók — a fővárosban ugyanúgy, mint az ország legtávolabbi sarkában — rendszeresen kézhez kapják pártunk Központi Bizottsága elméleti és politikai szócsövének, úi folyamban megjelent Lupta de clasă-nak a számaait. Ez a folyóirat, amely a párt megalakulását előkészítő 1920-as forradalmi forrongás idején született, nemcsak címlapján hirdette, de maga is átélte az osztályharcot a terror és illegalitás véres valóságában. Porából megelevenedő főnixként mindig újjáéledt, akárhányszor eltaposta a poigári-földesúri rendőrgépezet. 1926, 1934, 1938 — az újramegjelenés évei mintegy jelezték, hogy a harci hagyományok folytatásában nincsen végpont. 1948 döntő fordulatot jelentett ebben az áldozatos újjászületés-láncolatban. A népi forradalom győzelmének körülményei között a Lupta de clasă a hatalomra került munkásosztály pártjának elméleti tükré és tájékoztatója lett. S húsz éve híven betölti e felelősségteljes hivatását.

E két évtized alatt hányszor és hány helyen találkoztunk már vele. Megfigyeltem az akadémikus íróasztalán a tekintélyes szaktudományi folyóiratok mellett, voltam kis hegyi településen, s láttam, hogy a háromtagú alapszervezet titkára a párttagfelvétélről szóló cikket tanulmányozza benne, a könyvtárak olvasótermeiben a geológus- és történész-hallgatók, kémikusok és jövőendő jogászok készítettek jegyzeteket könyvészeti anyagként megjelölt tanulmányaiból. Az alapfogalmakat tisztázó politikai körök, a marxizmus—leninizmus esti egyetemeinek hallgatói egyaránt ebből a bővízű forrásból alapvető ismereteket merítettek a párt- és az államépítésre vonatkozóan, a széles olvasóközönség ebből tanulmányozhatta leginkább államunk bel- és külpolitikáját, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalmat foglalkoztató kérdéseket, a népek demokráciáért, nemzeti függetlenségért és társadalmi haladásért vívott harcának főbb problémáit. Az irodalom és művészet művelői ugyanúgy megtalálták benne a párt hozzájuk intézett szavát. Mint a gazdasági élet különböző szektoraiban dolgozók, a marxista ideológia propaganda-distáimak ugyanúgy nélkülözhetetlen forrásmunkája volt, mint a természettudományi kutatás bármelyik ágában tevékenykedő szakembereknek. Nemcsak a párthoz tagsági könyvük révén szervezetileg is kötött dolgozókat nevelte, formálta, hanem a széles tömegeket is, akik közül sokan talán éppen a lap tudatformáló ereje révén találják meg helyüket a pártban.

Ha kell, könyörtelenül lesújt az ellenséges eszmékre — betöltve a kollektív bíráló szerepét —, vállalja a gazdasági élet szocialista megszervezésében a kollektív szervező funkciót, soha nem szűnik meg kollektív agitátor,

propagandista és nevelő lenni. Húsz év a harc mezején, mégpedig olyan frontszakaszon, ahol a toll a fegyver s a stratégiai cél az emberek tudatának meghódítása a marxizmus—leninizmus számára — így jellemezhetjük az új formában megjelent Lupta de clasă két évtizedét.

A pártunk IX. kongresszusán kidolgozott program megköveteli a szocialista építés hazai kiteljesítésében az ideológiai tevékenység kiszélesítését, jelentőségének növelését, a marxi—lenini tanítás alkotó továbbfejlesztését. Ennek a feladatnak a tekintélyes részét pártunk központi elméleti és politikai folyóirata vállalja magára, amely a tematika kibővítésével, a termékeny véleménycsere biztosításával, az elméleti és gyakorlati kérdések hozzáértő elemzésével tájékoztató szerepet tölt be országunk ideológiai életében.

Balázs Sándor

Nagybányától — az új hangokig

Voltaképpen tartoztam a látogatással.

Adósa voltam a vásárhelyi Pittner Olivérnek egy félbemaradt beszélgetéssel, s ezen felül is egy műteremlátogatással, amely régi és jogos várakozásunkat hivatott igazolni.

1965 tavaszán találkoztunk először. Egy cikkemhez gyűjtöttem anyagot, azért is jöttem el Marosvásárhelyre. A két háború közti nagybányai festészet egyik viharos korszakának története érdekelt, s tudtam, hogy Pittner Olivér egyike azoknak a kortársaknak, akik legtöbbit és legszemélyesebb tapasztalataikból tudnak erről mesélni. Meginvitált a műtermébe. Csupa új vásznat mutatott, olyanokat, melyeken valóban alig száradt meg a festék. S mert tetszetek a képei, írtam róluk. Írtam a festő magáralálásáról, egy különös művészpályáról, amely ígéretes íveléssel az erdélyi avantgard—művészet élvonalában indult, hogy azután szinte érthetetlen kieséssel két évtized múltán találja meg ismét a helyét.

Pittner ma is szívesen beszél a régi Nagybányáról. Úgy tűnik, kifogyhatatlan a harmincas évek festőtelepi életének sztorijáiból. Pályakezdsének, fiatalságának legjobb évei egybefonódnak a „havasalji Barbizon“ háború előtti évtizedének történetével. Egy korszakkal, melynek történeti feldolgozásával még mindig adóсок vagyunk.

Beszélgetésünk így lett folytatása a három évvel ezelőttinek.

— Nem vagyok tősgyökeres nagybányai, de éltem azt a korszakot, minden rezdülésének részese voltam. Színes, eleven emlékképeim maradtak, és nem hinném, hogy tévednék az értékelésben. 1930-ban kerültünk Bányára — meséli belemelegedve a beszélgetésbe —, nem sokkal azután, hogy apám keserűen és csalódottan hazahozott bennünket balsikerű argentinai szerencse-kísértésünkből. A Nagybányai Festők Társasága és a szabadiskola már a végét járta. Thorma visszavonulása után Krizsán és Mikola vezette az iskolát. — nem rajtuk múltott, de a hanyatlás mindenképpen érezhető volt. És paradox módon éppen ez a korszak az, amikor Nagybánya közvetítő állomása, felerősítője lesz a Nyugatról beáramló avantgardista képzőművészeti irányzatoknak. Baloldali

festők erős, összeforrott csoportja alakul ki. E csoportnak semmi köze a tradicionális nagybányai festészethez, ám annál több a baloldali, a „szimpatizáns“, sőt nyíltan kommunista mozgalmakhoz.

Sokak számára emlékezetes marad egy epizód. 1930-ban valósággal be-robbant a művésztelep életébe egy fiatal, rendkívül tehetségesnek induló mű-vész. Kunovits András volt a tragikus sorsú, később öngyilkosságba menekülő Vaszary-tanítvány. „Megvadította“ a fiatalokat. Kunovits Bandi, a régi Korunk-olvasó, a meggyőződéses kommunista hintette el bennünk a tagadás magvait...

— Nem kellene-e mégis korábbra tenni az avantgardizmus háború utáni térhódításának dátumát? — vetem közbe, megszakítva az emlékezés fonalát.

— Feltétlenül. A talaj előkészítésében komoly munkát végzett Ziffer Sándor, a nagybányaivá honosult Jándi Dávid és párizsi korszaka után Klein József. Sokat köszönhetünk a Bányán gyakori vendégként megforduló kubista Kmetty Jánosnak, az analitikus formabontás és expresszionizmus mestereként ismert Perlrott Csabának és a velük együtt közös nagybányai kiállításra is vál-lalkozó Mattis Teutschnak. Mund Hugó és Dömötör Gizella ugyancsak a kubiz-mus hazai térhódítását segítették elő a húszas évek elején.

Az említett epizód annyiban kapcsolódik e folyamathoz, hogy a szakítás a régivel ekkor izmosodik mozgalommá. A történet folytatása közismert: 1931-ben a „rendbontókat“ kizárják a festőiskolából.

Körünkhöz tartozott már ekkor az illegális mozgalomban is szerepet ját-szó művészek közül az ukrainai munkatáborban elpusztult Katz Márton, to-vábbá Vida Géza, Agrikola Lídia, Csizér Lilla és Kahán Sára. Ez a csoport, köztük magam is, előbb Klein József, majd Ziffer szárnyai alatt dolgozott. S ha később szét is szóródtak, az új iránti fogékonyság dinamizmusával a cso-port feltétlenül új szintet hozott a nagybányai iskola utolsó periódusának törté-netébe... A hitelesség kedvéért csupán még annyit tennék hozzá: lázadásunk tudatossága ellenére, egy sarkigazságra csak később jöttünk rá. Nevezetesen arra, amit Hidas Antal olyan remek írói képletben határozott meg: Nem minden modern művész baloldali a két háború között, de a baloldaliak mind mo-dernek voltak...

Emlékei közt kutatva, kevés szó esik a saját képeiről. Pedig hát Pittner maga is részese volt az új keresésének. A harmincas években meggyőződéses híve lesz a kubista formabontásnak. Képeiből kevés maradt meg, de elegendő arra, hogy nyomon kövessük a fejlődés ívét. Kubista portrék (köztük egy próbá-ban is ismert önarckép), tájak, ötletes montázsok. Kiolvasható belőlük, hogy al-kotójuk a kubizmust nem az absztrakció felé, hanem a valóság talajáról fej-leszti tovább. Vászni szociális tartalommal telítődnek, a nyomorúságos bá-nyászsors, a fernezelyi kohók munkásainak életét tükrözik.

Nem lepődik meg a kérdésen: — Nyolc-tíz éve kezdődött új korszakának, magáratálalásának van-e köze a harmincas évek formabontó kísérleteihez?

— Ha így volna, azt jelentené, hogy nem változtam. A múlt elkísérő em-lék maradt, de azóta új hangokat hallok. Talán segesvári képeimmel kezdő-dött... Kerülöm az úgynevezett „nagy témákat“. Az intímebb részmotívumok fognak meg, amelyeknél a természeti kép csak alapja az indításnak. Sokan szürrealista beütéseket fedeznek fel képeimen. Nem tagadom, hogy ennek is része van a megújulásban, de ez nem az öncélú stíluskeresés útja, mint ahogy sokat emlegetett dekoratizmusom sem önmagáért való...

S hogy valóban így van: képei dokumentálják a legjobban. A régebbiek

közül néhány Van Gogh-os színekkel megfestett csendélet, álomszerű fákkal és házakkal benépesített táj, újabban pedig gyökerek és törzsek együtteséből épített, a valószerűt a fantasztikummal társító festménye. A szürrealizmust nem klasszikus formájában asszimilálja, csupán eszközként, elvonatkoztatva fejezi ki vele a dolgok belső intimitását és hangulatát.

Murádin Jenő

Halódó ösvény peremére

Útravaló falumbelieknek

Hozzátok szegődöm örömmel, ünnepeljünk! De csak küldöttem e köszöntő, magam maradok néhányfélórás önkéntes száműzetésre. A hídkarfákra kössetek szalagot, mint lakodalomkor szokás, s vidámságotok magasodjon díszkapuvá a faluvégen: üdvözlés neked, aszfaltos útba öltözött civilizáció!

... Ha így lát valaki, tán fáradt vándornak képzel. Pedig csak leszegem a fejemet, hogy az öreg ösvényt figyeljem. Ki tudja, látom-e még? Ami por rakódik cipőmre, nem bírja sokáig, kétfelőlről porcsfű, gaz hajlik össze szolgálattelvőn. A hajdan sima földpántlika eltűnőben, az ösvényen fű sarjad.

Méricskélem, mi kezdte ki az ösvényt, mivel kezdődött lassú halála. Gyilkosságok jutnak eszembe, s azt mondom: az ok a félelem. Különböztetném annyival is, hogy ... jött az autó. Kolozsvártól hazáig tizennyolc kilométer Szászfenesen s Magyarlónán keresztül. De Lónát kihagyva, át a Bükkön, jóval rövidebb. Emberemlékezet óta ezt az utat járták földieim, s a szekerek is a dombos erdőn vágta át, hacsak nem volt túl nagy a teher. A Csárda körül jut eszembe, keresem is a szekéret nyomait, hiába. Hogy is lehessen szekérnyom, ha egyszer nincsenek szekerek. Hallom, Gyuri (a Szamaras) az egyetlen, aki Jézus keresztjét hátukon cipelő „csikóival“ még bezötyög Kolozsvárra. (A szamarat állítólag nem adózzák, s közülük három megteszi azt, amit két kisebb ló.) Pedig nem is olyan rég, hogy sorjázta itt a szekerek. Persze, az autó...

A Csárda helyét anyám mutatta. Ma sem tudom, volt, nem volt? Történeteit nagyanyám mesélte. Ki tudja, hátha csak kitalálta, hogy lekössön, hogy ne jusson eszembe, milyen hosszú az út, s milyen nehéz az átalvető. Békével nyugodjon. Még azt is mondta, hogy a csárdában (nóta van róla, amiből csak annyit örök, hogy „A fenesi csárdában ecet ég a lámpában“) maga Rózsa Sándor is mulatott. Könnyen meglehet. Mondta nagyanyám, hogy jött a hintó: talán a szentlászlói Halleré, vagy tőlünk, Magyarfenesről valamelyik Jósikáé. A Csárda előtt megállította volna a fényes hintót Rózsa Sándor. Úgy emlékeznek, egymaga állt szembe a négy kísérő darabonttal! S kérte a benn ülő kisaszszonyt, hogy tegyen szívességet; ha bemegy Kolozsvárra, hozzon öt forintért bocskorszeget. Nagyanyám úgy mesélte, hogy nem volt csúnya lány, a címe is talán kontessza. Visszafelé már nyolc darabonttal jött. Mégis eléjük ugrott lován a betyár: bocskorszeg?! Ha igaz, a gyávábbja rögtön megugrott. A maradékkal megverekedett. Aztán került sorra a kontessza. Az udvarban halálra gyötörték egy falubeli lányt, talán Rózsa Sándornak volt a szeretője. Bosszúból

a bocskorszegeket beverte az alélt kontessza talpába, s azután csapott a lovak közé, hogy hazáig rohanjanak.

De mit nem gabalyíthattak ezen az úton az évszázadok? Hiszen csak balra kapom a fejemet, s romjaiból reám tekint a Leányvár. Mentsvár a tatárdúlásokkor, de nekünk mítosz, legenda, vadregényes, félelmetes hely.

S amint bandukolok az ösvényen végig, kicsit összekuszálódok, mert hiába civilizáció, atom, ez az ösvény félelmeket tartogatott még a tegnap is. Talán éppen innen, az erdő aljából cipelték el hús és egynéhány évesen Ferit Nem tudom, kik tették. A falu sem tudja. Napokig keresték, tűvé tették a rengeteget, míg rá nem találtak; egy fán csüngött, láncsal felkötözve. Állítólag öngyilkosság? Azóta „...sötét erdőben halva találtak...” a szászfenesi süket-némát is. Láthatott valamit? Lett volna mondanivalója az örökké erdőn kóborolónak? Valakik őt is megölték. Azóta négy faluban nincs nyugaltság. Ha kisautó áll meg valamelyik ház előtt, összesűnnek az emberek. Hiába száll ki rokon vagy ismerős a kocsiból, a messziről bámulók egymásfelé fordulnak: „Itt vannak... Megint a szegin Feri ügyit kutatják...”

...Zötyögök egymagam, mint fáradt szekér. S tűnődöm afelett, ami menthetetlen: porcsfű, büdösfű, ezernyi gyomnövény nyújtózkodik az ösvény felé. Fojtó az ölelésük, akár a polipoké.

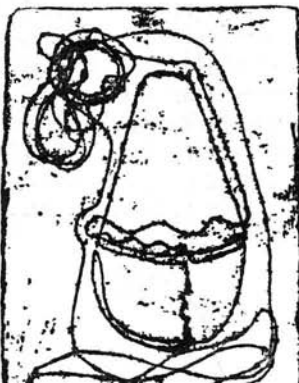
Egymagam vagyok, a könnyeket is felidézhetem. Hogy megmaradnak a háromévesen hullatott könnyek... úgy látszik, már egy életre. Hulltak a könnyeim, mert anyám elveszített. Ültünk a Bükketön, Sanyink meg én. Édes visszament a csomagokért az aljba. Vártunk a csendben. Itt csendörök s túl is fegyveresek. Hatalmas fák alatt ültünk, talán éppen a határ vonalán, háború alatti, páni félelemben. Hogy végül is anyánk ránk talált? Persze. De amint közel harminc év távlatából nézek az agyagos földre, a fűszálakon könnyeit látom csillanni.

A tetőről már látszik a falu tornya. Milyen megnyugtató. Békesség, öröm. Most arra is van erőm, hogy oldalt pillantva viszontlássam a szerelem menedékét: a tenyérrnyi tisztás szálas erdőbe metszett dekoráció. Csendjének bogárzenéje, eper-íze, feketenadály illata van

Taposom az ösvényt, s mintha a lehetetlennel hadakoznék. Mintha vissza tudnám szorítani a gyomokat, hogy ne lepjék el az utat. Kút is volt itt, valamikor karvastagságnyi érben buzogott fel a víz. A hely most posványos. De minek is. Bükk kútja, ha eltűnőben az út?

Ami még hátra van a faluig, azt tikkadtan is megteszem. S közben mintha semmi sem fájna, a falu örömnépéhez stimmolom magam — vitázva. A hidkarfákra persze kössetek szalagot, mint lakodalomkor szokás. S vidámságotok díszkapuvá magasodjon a faluvégén: aszfaltos útbá öltözött civilizáció, üdvözet neked!!!

Bászó Zsigmond

Lófarkas zászló helyett tévé-antenna

Látogatás Mongóliában

Ulan-Ude! Vonatunk letér a transz-szibériai vonalról. Délnek tartunk. Még néhány óra, Nausiknál átlépjük a szovjet-mongol határt. A Szelenga völgyén haladunk a Burját Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság területén. A felszakadozó ködből feltűnnek az Altáj-hegység keleti nyúlványai.

Este tizenegy felé az eddig csendes mongol útítársaink élénk mozgolódása és beszéde csal ki vasúti kocsink folyosójára.

— Ez már mongol levegő — mondja izgatottan Vptai, kis mongol útítársunk, s társai vágyakozva tekintenek előre. Ők már tudják, érzik, közeledik Mongólia. Vakációra mennek haza, egyéves tanulás után.

Diesel-mozdonyunk hatalmas díszkaput világít meg. Rajta mongol felirat. Nem értjük az írást, de abból, ahogyan izgatottan magyarázzák és az önkéntelenül felajánlott kézfogásból tudjuk, hogy ez volt az „Isten hozott.”

Megérkeztünk Mongóliába.

A lírából hirtelen próza lett. Mindig mosolygó kínai hálókocsi-kísérőnk, Li, dühös csapkodása figyelmeztet, hogy kellemetlen meglepetéssel is szolgálhat Mongólia. Még kérdezősködni sincs időnk, mikor Ájram barátunk elfojtott káromkodása figyelmeztet a légyveszélyre. Hálókocsinkat a nyitott ablakokon át elözlönlük a szúnyogok s kis apró, a kolumbácsi legyekhez hasonló vérszípók. Felszereljük magunkat mi is légyecsapókkal. Szuh-Bataarig sikerül megszabadulnunk kellemetlen látogatóinktól. Mi elég ügyetlenül csapkodtunk, Li, a kis kínai, sokkal eredményesebben irtotta támadóinkat.

Lassít, majd megáll vonatunk. Először tehetjük lábunkat Mongólia földjére.

Egymással versenyezve ugrálunk le a vonatról. Őket már várják, de rólunk sem feledkeznek meg. Felváltva, hol az egyik, hol a másik kumisszal és szárított túróval kínál bennünket. Bizalmatlanul kóstoljuk az erjesztett kancatejet. Kellemesen savanykás íze üdítő. Izlik.

Kivilágított állomás, olyan, mint bárhol, de hirtelen löpaták dobogása vegyül zajába. Megérkezett a nagybácsi, lóháton, vezetéklovakkal. Vptai, az elektronika leendő mérnöke, innen már lóháton folytatja útját hazáig. A jurtájuk, amint elbeszélte, csak kétnapi járóföldre van Szuh-Bataartól.

Állomási nézdelődésünknek a vámvizsgálat vet véget. Ha nincs is miért, ilyenkor az ember izgatott, de az udvarias vám- és ütlelvizsgáló mongol hivatalnokok feloldják szorongásainkat.

Utolsó éjszakánk a vonaton. Alvásról most már szó sem lehet. Mongol barátaink vidám éneklésétől hangos a kocsi.

Világosodik. Fátlan, füves domboldalak váltják egymást nagyobb kiterjedésű sík területekkel. Egyik domboldal tövében szürkésfehér sátor tűnik fel: ez a mongol jurta. Távolabb vasúti őrház. A jurta felől gyorsan közeledik egy lovas. Vonatunk már az őrház mellett várja. Lóháton, kezében magasra emelve a sárga zászlót, szabad utat jelez a moszkva—pekingi gyorsvonatnak.

Emelkedünk.

Egy kanyar után kipillantva a vonat ablakából, mintegy erkélyről, tárul elénk a mongol főváros.

Ulaan-Bataar.

Messziről, mintha egy történelmi film díszlete volna, hatalmas sátorváros. Odébb pillantva lökhajtásos repülőgépek száll le a modern repülőtérré.

Közeledünk.

A sátorvárosból mintegy varázsütésre elénk tárul a mai Mongólia új központja, többemeletes épületeivel, televíziós adótornyával. Mintha egy nagy építőtelep felvonulási területén volnánk.

Megsokasodnak a sínparák, építőanyagokkal megrakott teherkocsik között futunk be az Ulaan-Bataar-i állomásra.

Szajn bajna uu Mongol

— jó napot, Mongólia!

Bármennyire is modern az állomás épülete, a nagyvárosok állomásainak zajához szokott fülünknek szokatlan a csend. Később jöttünk rá, hogy ezen a vonalon hetente csak két-három személyvonat jár. Ebből is kettő nemzetközi járat: egy pénteken, egy meg szerdán.

A sok herce-hurca után jól esne egy fekete vagy egy sör. Így kerültünk először kapcsolatba a mongol konyhával. A mongol ételek zsírozására kizárólagosan a juhfaggyút használják. Ez egy nagyon kalóriadús zsírféleség, amely — tekintetbe véve a szélsőséges éghajlatot — hasznos is, csak... Mi Európából hoztuk magunkkal az orrunkat és előítéleteinket a szagokkal szemben. Itt bizony nemcsak a juhhúsnak van meg az a bizonyos illata, hanem mindent áthat az erős birka-szag. Ha sört és feketét nem is, de kapunk egy pohár mongol teát. Egyszer csak hozzá kell szokni a helyi ízekhez. A faggyútól itt sem szabadulhatunk: egy rész tea, egy rész kancatej, fűszerezve egy kis darab faggyúval, na meg sóval.

Lassan minden megoldódott. Szállodánk valóban nemzetközi. Európa szívéből, a Balkán-félszigetről, segíteni kész baráti országokból jött szakemberek százai laknak ebben az épületben. Geológusok, textiltgépszerezők, bőripari szakemberek, építésszek, térképészek, állatorvosok, élelmiszeripari mérnökök soknyelvű zajától hangos az Altáj szálló és környéke.

A város délnyugati részén, a Tola balpartján sétálunk, itt épül a legújabb lakótelep. Szinte úgy érezzük, otthon vagyunk Kolozsvárt, a Györgyfalvi negyed új lakóháza között. Toronydaruk emelik helyükre a szibériai házgyárból érkező betonelemeket.

Meleg van, száraz, 40—45 fokos meleg. Feketehajú aprócska mongol gyereklány halad el mellettünk. Ivóvíz után kérdézősködünk. Eleinte nem érti, aztán hirtelen megszólal, és rámutat a nem meszszes levő vízcsapra:

— Ott, ott a madzsar!

Most már mi nem értjük egészen. Csak egy-két nap múlva világosít fel minket Aladár, magyarul beszélő mongol barátunk. Ulaan-Bataar vízellátását magyar vízkutatók oldották meg, sőt egész Mongólia területén több mint 40 000 jártézi kutató fúrta. Így lett tiszteletük jeléül a kútnak „madzsar” az elnevezése.

Ulaan-Bataar lakossága 240 000 főnyi, de ez nem állandó szám. Évről évre nő a lakosság száma, mind többen és többen telepednek le, felhagyva eddigi nomád pásztorkodó életmódjukkal. Mind több és több azoknak a száma, akik a kialakuló ipari létesítményekben dolgoznak. Mintegy 50 000 új lakás hirdeti a fejlődés ütemét.

Az évezredes hagyományokkal nem olyan könnyű szakítani. A város lakosságának egy része még a mai napig is jurtában lakik.

A mongol jurta (sátor) alaprajza kör alakú, 6—8 méter az átmérője. Rácsos favázú, mely központjánál, a tetőkarikában eléri a kétméteres magasságot. Nemezzel borítják, melyet gyapjából ványolnak. Ez biztosítja a meleget. Erre a nemezborításra kerül rá a sűrűn szőtt vászonponyva, amely a széltől és esőtől védi a sátor lakóit. Ajtónyílása mindig délnek néz. Középen, a tetőkarika alatt, fadóbagón áll a tűzhely. Balra az ajtó mellett van a kisállatok és szerszámok helye. Kétoldalt fekvőhelyek és a sátor hátsó fala mellett ládák. A köztes területen nemez- és bőrtakarók borítják a döngölt földet (városi jurtában a fapadlót). Erre helyezik a mi szemünkben modernnek tűnő alacsony, lakkozott asztalokat.

Még szembetűnőbb az ellentét, ha ki-megyünk a mongol pusztába. Itt még most is látni a négykerekű favázra helyezett igazi nomád sátrakat. Mint a nagy kagánok idején, a puszták lakói ma gyűrű alakú jurta-táborokban, az ún. „kürijen”-ekben laknak. Meglepett bennünket, de beszélgetéseink alkalmával Nyam-davaad fiatal filmrendező magyarázta, hogy a forradalom egyik legnagyobb eredménye éppen ez a letelepítés volt, ami nem ment olyan könnyen. Nehéz volt megmagyarázni, hogy a fejlődés egyetlen helyes útja a nomád életmód felhagyása.

Csatlakozunk egy fiatal mongol pár-hoz, új, nikkelezett sodronys vaságyat visznek magukkal a nyári sátorvárosba. Egy része ugyanis a lakosságnak a régi szokásokat követve, ha nem is vándorol, de legalább nyárára, mint a mai idők beatnikéi, elhagyják komfortos lakásukat

és jurtában élnek. Máskülönben az említett vaságy ma egyike a legkeresettebb cikkeknek az Ulaan-Bataar-i üzletekben.

A mai Mongólia lakóinak nagy része mindinkább igénybe veszi a technika vívmányait. Számtalan jurta tetején csillog a lófarkas zászló helyett tévé-antenna. Majdnem valamennyi városi jurtában villany világít. Sokan vásárolnak új bútorokat, s nem kisebb örömeinkre ezek nagy része román termék.

Széles, aszfaltozott, fákkal és bokrokkal szegélyezett utcák tanúskodnak a kialakuló nagyváros tetszetős képéről. Többemeletes házak sorakoznak, neonvilágítás. Az utóbbi években két modern szálloda, filmszínház, a Leninről elnevezett művelődési otthon, televíziós adó, nyomdaipari kombinát, nagyáruház épült. S születőfélben van az új iparnegyed. Ez is a szocialista összefogás jelképe. Itt épült fel szovjet segítséggel a hőerőmű, amely Mongóliában bányászott fekete szénből ad elektromos energiát. Az új textil- és készruhágyár, a bőrfeldolgozó üzem, élelmiszeripari kombinát (kenyér-, hús- és sörgyárak) cseh, német, lengyel, bolgár, magyar, szovjet és román dolgozók szakértelmét és segítségét bizonyítja.

Stop! Pirosat jelez

a lámpa az Ulaan-Bataar-i központ egyik útkereszteződésénél. A mongol rend őre az út közepéről irányítja könnyed mozdulatokkal a forgalmat. Az autók már megtanulták. Az apró, hosszúszerű mongol ló még nem. Piros ide, piros oda, gazdájával a hátán átmegy a tilosat jelző lámpa alatt. Ez még mind nem volna baj, de miután elhalad mellettünk, úgy érezzük, hogy most már mi is mehetünk. S nem kisebb a meglepetésünk, amikor belegabalyodunk a vezetékklő kötőfékjébe....

Hosszabb útra a mongol sohasem indul el gyalog, s mint gépkocsi a pótkerekét, magával viszi a tartaléklovat. Nem felejtették el, beléjük idegződött, a harcok mindig friss lovon lovagolt. Ugyanakkor magával vitte élelmét, az eleven termoszból kifejthető kancatejet.

Nagykiterjedésű, 200 × 300 méteres, betonlapokkal borított az Ulan-Bataari-i főtér. Északon bokrokkal, virágokkal ékesített park övezi, délen a kormány impozáns palotája. Előtte Szuhe-Bátor és Csoj-balszan mauzóleuma. A mongol nép mai történetének e két nagy alakja vezette döntő forradalmi harcra népét. Tudásukat és ismereteiket az embertelen hazai

állapotok megváltoztatásáért vívott küzdelemnek szentelték. Még a mi nem filológus fülünknek is feltűnt a „bátor“ szó, ugyanis ez azonos, török eredetű a mongol és magyar nyelvből. Ugyanitt, a főtér két oldalán helyezkedik el, egymással szemben, az Opera és Balettszínház és a Filmszínház. Az oszlopos, timpanonos bejáratú opera egyike Ulaan-Bataar leg szebb épületeinek. A főtér közepén Szuhe-Bátor lovasszobra. Szép, monumentális, Fadrusz kolozsvári Mátyás-szobrárt juttatja eszünkbe. Erről beszélgetünk, miközben az eső lassan szemerkélni kezd. Esőkabátos mongol fiú tart felénk.

— Jó napot kívánok — szólal meg magyarul —, önök magyarok?

Csak néztünk egymásra, csodálkozva, s vártuk, hogy a másik válaszoljon. Ő lett ezután a mi kis üdvöskénk, hogy ne nevezzük házitolmácsnak. Tőle tanultuk az első szavakat, habár a legelsők, a *kok*, ami kéket jelent, a *mén*, ami lovat jelent, a *teme*, ami tevéet jelent, egész könnyen ment. Annál nehezebben ragadt emlékezetünkbe a többi, magánhangzókat halmozó mongol szó. Aladár — ő kért rá, hogy így nevezzük, hisz második keresztnapja az a magyar geológus-csoport, mellyel együtt dolgozott néhány hónapig —, kitűnő nyelvértékének köszönheti, hogy ilyen rövid idő alatt egészen jól elsajátította nyelvünket. De nemcsak a magyar nyelvet ismeri, tud oroszul, s most tanul vasszorgalommal angolul is. Az esőben köpenye alatt szorongatja az orosz—angol szótárt. Hűszéves. Most végzi magánúton a középipiskolát. Mint elmesélte, eddig nem állt módjában tanulni. Eltökélt szándéka, hogy nyelvész lesz.

Hirtelen elvonulnak a felhők, s mintha sohasem esett volna, ismét száraz az aszfalt. A nap pedig perzsel. Nem olyan egyszerű hozzászokni ehhez a mongóliai hirtelen hőmérsékletváltozáshoz. Nem ritkák a napi 20—30 fokos hőmérséklet-különbségek sem.

A sok járkálásban, nézelődésben elfáradva, megéhezve arra a következtetésre jutunk, hogy most már dél van. Dél van, az igaz, de nem Mongóliában. Óránkra pillantva látjuk, hogy bizony esti hét óra is elmúlt. Az óráinkat hozzáigazíthatjuk a helyi időhöz, de annál kevésbé alkalmas erre a szervezetünk: az időeltolódáshoz nehezen tud alkalmazkodni. Ebéd vagy estebéd igazán mindegy. Vendéglő után nézünk. Sajnálattal adják tudunkra, hogy az Ulaan-Bataar szállodában működő egyetlen vendéglő már bezárt. Este nyolc óra. Az egyik szomszédos épület ablakán betekintve jóízűen falatozó embe-

reket pillantunk meg. Felirat az ajtó felett: ZUUT. Kíváncsian s még éhesebben keressük a bejáratot. Eldugott ajtaját nehezen kapjuk meg, az épület szélárnyékban levő oldalán. Belépve az ajtón szűk előtérbe jutunk, innen csak a második ajtón keresztül érünk célunkhoz. Mint később kiderült, minden üzlethelyiség bejárata ugyanilyen rendszerű, így védekeznek a zord, szeles, hó- és homokfúvásos időjárás ellen.

Erősen koncentrált faggyúszag. Felcsillan a szemünk, jó helyre értünk. Itt hazai felvágottat is lehet kapni. Kérünk két adag parizert. Ismét családunk. Szemre éppen olyan, ha nem különb, mint a hazai, csak az íze... Ez birkahúsból készült, apró faggyúdarabokkal zsírozva. Kárpótoljuk magunkat birkahússal töltött palacsintával.

Színes mongol népviseletű

emberek forgatagában lépünk az opera nézőterére. Mintha az egész egy nagy színpad volna, tömve statisztákkal. Itt, ott tűnik fel egy-egy európai szabású ruha. Aladár a tolmácsunk és zeneesztétánk. *Három szomorú halmocska* az ősi mongol daljáték címe. Úgy érezzük, felvonul az egész mongol történelem, folklórával együtt. A mű zenéje kellemes az európai fülnek, helyenként kínai hatás is érezhető. A dalokat az énekesek kemény fejhangon, rengeteg hajlítással adták elő. A cselekményt nem a színészek játéka, hanem a tánc, a merész mozdulatok, kosztümök, maszkok juttatják érvényre. Az előadás folyamán nincs teljes csend a nézőtéren, a nézők megjegyzéseikkel, közbeszólásaikkal kísérik a játékot. Úgy éreztük, együtt játszanak a színészekkel.

Rég elmúlt éjjél, s nem tudunk álmat parancsolni magunkra. Ezt a furcsa játékot találta ki számunkra az időeltolódás. És még jobban megcsúfolt reggelenként, felkeléskor.

A csillagok itt is teljes fénnel ragyognak, csak nem a számunkra megszokott helyen. A Göncölszékér lekocsikázott a látóhatár aljára.

Az ősi és a legmodernebb közlekedési eszközök állnak rendelkezésünkre. A teve és a ló mellett személyszállító repülőgépek. Azt mondják, a mongol hamarabb lát repülőt, mint vonatot vagy gépkocsit. A hatalmas távolságokat a gyors repülőgépek, de ha nem sietős, a ló- és tevekavánok győzik le. Ha gépkocsin próbál nekiindulni az ember, akkor a csillagok után vagy iránytűvel kell haladnia az út-

talán, végeláthatatlan pusztán. A főváros környékét gyalog is bejárhatja a kíváncsi turista. Na, nem az amerikai. Őket csak egy-két napra röptik át Tokióból. Ami majd minden amerikai turista-csoportra jellemző, többségük hetvenedik évét betöltött, ékszerekkel teleaggatott idős hölgy. Otthon unatkoznak. Egzotikumot szeretnének látni.

160 tugrik ugrott a repülőtér pénztáránál zsebünkbe. Nem kis pénz, mégis nagyon nehezen akarták elvenni. Sajnos, elég körülményes s főleg lassú a kiszolgálás. Nekik az időről más elképzeléseik vannak. (Hogy csak még egy példával szolgáljunk. A vendéglőben, ahova végül is csak beültünk, négy különböző pincéren mint egy lassú stafétán keresztül jut el a rendelt étel asztalunkhoz. Az egyiknek feladtuk a rendelést, a másiknak kifizettük, a harmadik elvitte a kifizetett rendelőlapot, s végül a negyedik többszöri megszakítással, részletekben kihozta az ételt. Még leírni is hosszú, hát még kivárni. Ettől eltekintve igen udvariasak, mindig mosoly ül arcukon.)

Repülünk gyorsan száll a mongol puszták felett. Kedves lengyel lány az útitársunk. Egyetemista. Szinte csodáljuk bátorságát, egyedül vágott neki a hosszú útnak. Történész. Karakorum, Dzsingisz kán volt fővárosa vonzotta ide Kingát. Itt született a nagy mongol birodalom. Innen indult Európa, Kína, India meghódítására az Arany Horda. Itt állt a régmúlt időkben Dzsingisz kán arany palotája. Hatszáz év után nehezen tudjuk elképzelni, hogy az előttünk lévő buckák és sáncok alatt rejtőznek a régi kultúrák tanúi. Pedig, ahogy Kinga magyarázza, így van. Az 1946—47-es ásatások még csak a terep kis részét tárták fel, köztük a tatárjárásból ismert Ogotáj kán templomát. A jövő régészeire vár a többi munka.

Ha első találkozásunk Dzsingisz kán ősi fővárosával nekünk némi csalódást okozott is, annál bővebben kárpótolta Kingát. Úgy látszik, a történészek a fű alatt is meglátják az érdekességeket. Léven egyikünk biológus, számunkra érdekesebb volt a fű, amely a várost borítja. A sztyepp növényzete néha a kolozsvári szénafüvekre emlékeztet. Árvalányhajat lenget a szél, s köztük piros vadbazarózsza virít. Erős szagáról ismerhető fel a vadhagyma egy faja, melyet a mongol konyha szívesen használ izesítésre.

Az Orhon partján elterülő pusztá, a délre előtűnő, hatalmas csúcsokkal csipkézett Angaji hegyek látványa csodálatos. A forradalom óta ezen a vidéken ritkán

dördült el lőfegyver. Ezt az aranygapjas takin-antilopok is tudták. Nincs mítől félniük. A túlsó parton feltűnő csordáik békésen legelésznek megjelenésünk után is. Kíváncsian bújnak ki földalatti fedezékeikből a mormoták, s mint fogkrém-reklám modelljei mutogatják hosszú meteszófogaikat, szembenézve a fényképezőgéppel. Nem hiába szerepel az óriás-madár majd minden mongol legendában. Mint hatalmas vitorlázó gépek, köröznek fejük felett az Európából már majdnem teljesen kipusztult keselyűk. A pusztában elhullt állatok eltakarítói. Kiterjesztett szárnyuk a két és fél métert is eléri. A sámánizmus szerint a föld szent volt és sérthetetlen, kurgán (nomád temetkezési sírhalom) csak a vezetőknek járt, de ezeket sem ásták a földbe, hanem a holttestre földet hordva emeltek halmot föléjük. A közembert a pusztá vadjainak és a keselyűknek hagyták. A föld sérthetlenségére vigyázva alakult a felkunkorított csizmaorr is...

Ahogy autón délre haladunk a pusztába, jólesik a mongol jurta látványa. A sátrak körül kipányvázott lovak. Nem messze tőlük juhnyáj legelész. Kékkaftános, fekete szemű lány ügyel a nyájra. Kezében nyitott könyv. Mintha csak itthon volnánk a Nagy Bihar tetején. Jöttünkre ritkás-fehérszakállú mongol jön ki a jurtából. Beszél, valamit magyaráz, szavait nem értjük, de a mozdulatokból, barátságos mosolyából megérezzük, hogy szívesen látnak. A mongol vendéglátás ősi etikettje szerint mi is nagyon udvariasak vagyunk. A vendéglátás első óráiban ugyanis csak a vendéglátó beszélhet, közben ellát bennünket mindazzal, ami jurtájában található. Hirtelen nem is tudjuk mivel viszonzni a nekünk ajándékozott nagyon szép teveszőr-takarót. Itt nem az ajándék értéke számít, hanem maga a mód, ahogy adják. Csekély nyelvtudásunkkal a szokásnak megfelelően az időjárásról, családról, állataikról kérdezősködünk.

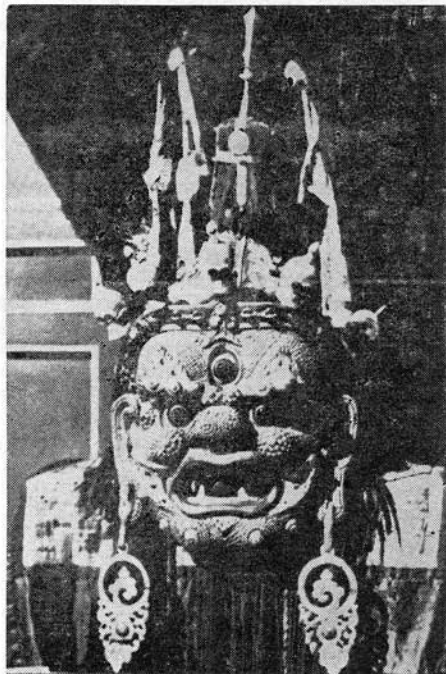
Kumiszt idáig csak

üzletben vásároltunk. Most már többet tudunk róla, s illik is, ha már a mi őseinknek is tápláléka volt... Láttuk, hogyan fejk a kancákat és börtömlökben tárolva hogyan erjesztik a tejet. A börtömlő faállványra van felakasztva, a benne levő kancatejbe aludttejét öntenek, majd kópülik. A zsiradék eltávolítása után maradt fehérés folyadék (író) erjedt állapotban a kumisz. Alkoholtartalma nem nagy, alig 3—4%. Íze kellemesen savanyú. A

mongolok nagy mennyiségben víz helyett fogyasztják. A belőle főzött tömény ital, az *arhi* (mongol pálinka) 35—40 fokos.

Megköszönve a szíves vendéglátást, s tőlünk telhetően ajándékaikat viszonzozva, sok esőt kívánva, búcsúznak vendéglátóinktól.

Zöld füves térségek váltakoznak sóki-virágzással. Autónk százával hagyja ma-

Mongóliai maszk

ga mögött a kilométereket. Nem kell ügyelni a forgalmi szabályokra. Rajtunk kívül a pusztában nincs senki. De figyelem. Száz-kétszáz állatból álló ménes vágat el mellettünk. *Kulán*, így hívja ezt a félvad lovat a mongol. Apró, hosszúszerű, sárgás színű, farka a földet sepri. Ha nem volna alacsony növésű a mongol, akkor lovaglás közben lába a földet érné. Az ázsiai vadló, mongolul *taki*, kirgizül *ker-ták* ma már kiveszőfélben van. Kedveli a lakatlan, csendes, sókivirágzásos pusztákat. Először Przewalski írta le a Dzsungáriai medencéből és a Lop-Nor vidékéről. Ma csak a mongol-szovjet határ vidékén, Kodbo környékén tartanak számon négyszáz darabot.

Homokszemeket verdes a szél autónk ablaküvegéhez. Megérkeztünk a Góbiba.

Nem Nubia köves vagy a Szahara homokos sivatagja ez. Egyedülálló, a trópusoktól messze fekvő, majdnem 1000 méter feletti tengerszint magasságban elterülő sivatag. Mégis kétpúpú tevéjével, karavánjaival Kelet mondavilágát juttatja eszünkbe. Itt, a régi *Selyem út* mentén, még mindig a teve az úr. Ezen az úton vándorolt Marco Polo, jutott szinte csodával határos módon a mongolok nagy kaganájához. Akkor még csordában jártak itt a vadtevék. Ősidők óta megszelídített testvére a pusztában az ember segítő-társa. Nagy megterheléssel (250—300 kg) 30—40 km-es utat képes megtenni naponta. A víz még csak itt igazán probléma. A teve azonban víz nélkül is bírja, nyáron 2—3, télen 5—8 napig is. Kelet-Mongóliában nagy szabadságot adnak a tevéknek: egész nap szabadon legelhetnek, csak a nőstényeket terelik a jurták közelébe, a napi ötszöri fejeshez. A mongolok legkényesebb háziállatjuknak tartják. Egészségéért — főleg nyáron — nagy gondjaik vannak. A nappali hőség vagy az éjszakai hirtelen lehűlés könnyen tüdőgyulladást okozhat, ami az állat leromlásához vezet. Szolgálatai minden tekintetben oly fontosak, hogy semmi más háziállat nem pótolhatja. Szőrét, tejét, bőrét és húsát egyaránt használják. Kocsiba fogják, és teherhordásra alkalmazzák. A puszta mongóljainak társa a ló, de szolgálja a kétpúpú tevé.

Lovastudományunkkal eddig sem dicsekedhettünk, de álmunkban sem gondoltuk volna, mennyire nehéz megülni a biztonságosnak tűnő két púp között. A sikeres megülésig nemegyszer átestünk a *teve másik oldalára*. Igazán nyugodt állat, ha a mi ideges kapkodásunkat is kibírta. Nem hiába nevezik a sivatag hajójának a tevé, hamarosan mi is tengeri betegséget kaptunk döcögő járásától. Szerencsénkre az út rövid volt. Hamarosan fűrészfűrésze zaja törte meg a puszta csendjét.

Hidrogeológusok fűrésze

a Föld kérget, s hozzák felszínre az életet adó vizet.

Geológusok, alpinisták és vadászok parádicsoma ez.

Altáj.

Az erdő-zóna felett, a füves havasi legelőn árgáli (vadjuh) legel. Másfél méteres csavart szarva nem sok vadász trófea-gyűjteményét díszíti. Széchenyi Zsigmond, a nagy vadász álma mindig egy ilyen trófea volt. Szerencsére mi nem

vadászni jöttünk. Talán éppen ezért sikerült ilyen könnyen lencsevégre kapnunk.

Itt találjuk a hegyilakók háziállatát és annak vadon élő változatát, a gyapjas jakot is. Teje és húsa egyformán ízletes. Bőrét cserzik, szőréből kötelet fonnak. Nem minden lófarok, ami lófarok. A köztudattal ellentétben a régi mongolok hadijelvénye, a lófarkas zászló, nem a ló, hanem a *jak farkából készült*. Csökönnyös állat a szamar, tartja a szállóige, s nem marad el mögötte semmivel sem a jak. Házigazdánk még reggel, amikor kirándulásunkra elindultunk, indulásra nógatta jakját. Este, amikor visszatértünk, a jak még mindig ugyanazon a helyen állt, és csendesen kérődzött.

A Mongol Népi Forradalmi Párt egyik legfőbb célkitűzése az altalaj kincseinek feltárása. E munkából a mongol szakemberek mellett más szocialista országok geológusai is kiveszik részüket. Naponta indulnak újabb és újabb kutatócsoportok az Ulaan-Bataar-i geológiai minisztérium megbízásából az ország különböző részeibe.

Geológus-kalapács ver szikrát az Altáj eruptív és kristályos kőzetein. Ceruza fut a papíron, készül Mongólia részletes geológiai térképe. A már eddig ismert drágakövek (rubin, zafir, gránát) és szén mellett új kincsek kerülnek napvilágra. Hatalmas wolframit-, fluorit- és molibdénlelőhelyek s ezek tartalékai biztos alapját adják majd a fejlődő mongol ipar-nak.

Furcsán hat a sok fehér jurta látása után az élénk piros és sárga sátor-tábor. Nem mongol kúrijen ez, cseh geológusok vertek itt tanyát. A Baradla-barlangban találkoztunk utoljára. Jirzsi barátunk öröme legalább akkora, mint a miénk. Éppen ebédre készülődtünk. Elmeséljük egymásnak élményeinket. Ők a hazai knédlit emlegetik vágyakozva, mi pedig a kolozsvári káposztát. A szakács szerepét a főgeológus veszi át. Ma ő a soros. Közös elhatározással a szegedi halászlé mellett döntünk. Halászlé-kockájuk van, sajnos, halat ma nem sikerült fogniuk. Felajánljuk utolsó két doboz szardíniánkat. Amilyen közfelkiáltással elfogadták a konzerveket, éppoly megdöbbenettel és álltunk mi is szagolgatva és izlelgetve a szakács-remekművet. A mongol fagyús piláf ehhez képest pompás étel volt.

— Viszontlátjuk egymást — mondta Jirzsi — jövőre a Bihar-hegységben.

négy ima védte. A Tola bal partja mellett elterülő négy halom Buddha imáit hirdette. Ma már inkább csak idegenforgalmi látványosság. Ahogy végighaladtunk Ulaan-Bataar kínai negyedén, elhagyva a vályogból épített, vastagon földdel fedett házakat, a domb tetején feltűnik a háromszázéves láma kolostor. Szinte céltudatosan (mint egy Bardem-filmben a fehér és fekete kontrasztja) uralkodik a vallási elmaradottság felett a kolostor mellé épített televíziós adótorony.

A társadalom törvényei mindenütt egyaránt érvényesek. Ahogy megjelenik Európában néhány száz évvel ezelőtt a reformáció, éppúgy a buddhizmus is reformálódott, hasonló társadalmi okok miatt. Az 1600-as években Tibet buddhista láma-kolostoraiban új vallási irányzat indul meg. Lényegében visszaterést jelent az ősvalláshoz, mentesen az időközben ráragadt sallangoktól. Nem sokkal ezután ez a vallási irányzat behatol Mongóliába. Visszatérve az ősi brahmanizmus nyelvére, ma is a szanszkritot használják a vallási szertartásokon. A mai mongol állam tiszteletben tartja a hagyományokat. Megkezdték a láma-kolostor renoválását, és már régebben felállították az utolsó „élő Buddha“ palotájában a vallástörténeti múzeumot.

Beléptünk a láma-kolostor udvarába. Ezer meg ezer galamb röppen az ég felé. Kissé feszélyezve érezzük magunkat. Nem szeretnők megsérteni a szokásokat, de kíváncsiságunk arra ösztökélt, hogy minél többet lássunk és tudjunk meg erről a tőlünk olyan távol álló vallásról.

Piroskaftános, sárga övvel átkötött, borotvált fejű láma áll a hátunk mögött. A szerencse végleg hozzánk szegődött, nem hiába találkoztunk már a bukaresti mongol követség udvarán egy fekete macskával. Hasznos kísérő itt is került. H. József szegedi néprajzkutató és nyelvész személyében. Már három éve tanulmányozza a szanszkrit tekerceket a kolostor könyvtárában. Legalább olyan jól beszél szanszkritül, mint a kolostor könyvtáros-lamája. Aprólékosan elmagyarazza a vallás lényegét, kapcsolatát az ősi mondákkal és legendákkal, sőt néha vitatkozik a jámbor lámával.

Aranyozott tetejű óriás galambdúc áll a kolostor udvarán. Ez a szent galambok lakhelye. Szertartások alkalmával az idomított galambok a lámák egyetlen jelére berepülnek a szentélybe. A felállított régi Buddha-szobrok előtt leboruló hívók ol-

vasóikon számolják az imákat. De ez nem kötelező. Csekély ajándékért a lámák apró papírdarabkákra szanszkrit nyelven írt, rövid imákat osztogatnak. Ezt a hívők különböző nagyságú imamalmok fahengerére ragasztják, és ezt számtalanszor megforgatva automatikusan továbbítják istenükhöz. A malom minden fordulaton csenget. Egyes kolostorokban az imamalmokat víz hajtja.

A kolostor legrégebb része egy négyemeletes, kínai pagodára emlékeztető épület. Tetejét zöld, zománcos, domború cserepek fedik, a tető négy sarkán bronz állóharangok. Három hasonló, de alacsonyabb épület tartozik még a kolostorhoz. Az egyikben van a főlama irodája. Az ősi, szanszkrit kultúrát idéző bronz és aranyozott szobrok között meglepődve vesszük észre a modern technikát. Telefon, villanyvilágítás, rádió. Az imáirás valóságos kiskereskedés és könyvelőség benyomását kelti. Az imákat természetben fizetik a hívők (főleg élelmiszerben). Jurta itt a kolostorban is van, ebben lakik a fő láma. A kolostort magas kőfal veszi körül, kapujában a jellegzetes mongol oroszlánkutyák kőszobrai.

Leérünk a kolostor dombjáról. Ismét a kínai negyedben járunk, de annak északi részén, a bazárban. Kisebb fajta zsvibvásár, azt is mondhatnók, a kolozsvári őszér mongol kiadása.

Aktatáskás, lódenes, napszemüveges férfi szólít meg. Halk suttogásából nem sokat értünk. Mintha a „hasis“ szó ütné meg a fülünket. Nem tudjuk, mire vélni, tiltott kábítószerre gondolunk. Csak miután másodszer is megismétli ajánlatát, jövőnk rá, hogy apró gipsz-Buddha szobrocskákat kínál eladásra. Így jár az ember, ha dús a fantáziája, és nem ismeri jól a nyelvet.

A „Budaa“, a „Baraa“ és a „Zuut“ változtatja egymást. Mindhárom apró kereskedelmi egység megnevezése. A „Zuut“ról már megtituk, hogy falatozó. A „Budaa“ élelmiszerüzlet. Húst, ötféle rizset, (fehér, sárga, szürke, rózsaszín, gyöngy), szárított túrókat s más mongol csemegéket lehet kapni. A „Baraa“ hajdani falusi szatócsboltra emlékeztet.

A hőség fokozódik

sietve keresünk árnyékot. Fa azonban elég ritka a mongol fővárosban. A parkokat is inkább cserjék, bokrok díszítik. A hús múzeumtermek kárpótolnak. Három gazdag múzeum is található Ulaan-Bataarban. A vallástörténeti múzeumon kí-

vül egy természettudományi és egy képzőművészeti.

A képzőművészeti múzeum két részleggel, a forradalom előttivel és utánival rendelkezik. A Mongólia területén feltárt ősemberi emlékektől, totem-szobroktól, sziklarajzoktól kezdve hűn és kínai, valamint régi mongol alkotások sorát lehet itt látni. Az indiai brahmanizmust idéző Zöld Siva bronzszobra a XIV—XV. század emléke. Felsorakoznak az öt fő-Buddha szobrai mellett a reformált sárgasapkás lámaizmus fő alakjainak képes ábrázolásai is. Nagy részük selyemre festett, a XVII—XIX. századból való. 1929-ben rendezték meg utoljára a nagy vallási ünnepeket. Ezen jelentek meg azok a cam-maszkok (kultikus tánc-maszkok), amelyeket most itt láthatunk. Korall, igazgyöngy és elefántcsont borítású ezüstlemezekből készülték, s nagyrészt a félelemgerjesztő, rémítő szörnyisteneket ábrázolják. A szerelem és megtermékenyítés istenének selyemre festett képsora egyike a legszebb daraboknak: az istent szeretkezés közben, 32 pozícióban ábrázolja. Általában a festett képek erős indiai hatást tükröznek. Tulajdonképpen színes fametszetekkel állunk szemben három, sőt hét színnyomással. Több száz éves fadúcok igazolják ezt.

Vidám leánykacaj töri meg a múzeum csendjét. Miniszoknyás, formás bakfisok derűsen szemlélik a népművészeti anyag ősi női ruháit. Ők már felvilágosodtak, számukra a háromszemű szörnyisten groteszkül neveléses és nem félelemkeltő. Annál tanulságosabb a népviseleti gyűjtemény. Igazgyönggyel és korállal díszített női és férfiruhák, díszesen kivarrott csizmák, arany és ezüst ékszerek, sapkák, fővegek.

Mire a mai mongol képzőművészet terméhez érünk (megjegyezzük Ceveegzsaav *Verekedő mének* című olajfestményét), mind laposabb és laposabb lesz pénztárcánk. A múzeum előcsarnokában cam-maszkok gipszmásolatait vásároljuk. Sajnos, elég ritka az ilyen jellegű ajándéktárgy.

Nem messze a múzeumtól üvegkupola vonja figyelmünket magára. Ez az új egyetem épületén elhelyezett meteorológiai és csillagászati megfigyelő. A nemrég (1942-ben) alapított Ulaan-Bataar-i egyetem ma már több fakultású, az elmúlt esztendőben bővült mezőgazdasági gépesítési szakkal, és jövőre megalakul a Politechnikai Intézet is.

Gyakori a női nevek között a Nap, Napsugár, Napocska. Napocska-Toluluu kísér el bennünket a főpostára. Lenin-

grádban végzi az aerológiai szakot, ő fog majd ügyelni az Ulaan-Bataar-i repülőtérről felszálló gépmadarak biztonságára. Elég borsos árú van a képeslapoknak és az óriás bélyegek alig hagynak helyet a címzésre.

Izgatottan várjuk a találkozást a világ egyik leggazdagabb őslénytani gyűjteményével. Ez a természettudományi múzeumban kapott helyet.

Mongólia egyike Földünk legősibb szárazulatainak. A paleontológusok feltételezése szerint Ázsiában volt az a bölcső, amelyben kialakultak az emlős állatok. H. F. Oesborn amerikai kutató elméleti fejtegetések útján a múlt század végén leszűkíti ezt a kört Belső-Ázsiára s valahol Mongóliában tételezi fel. 1916—1925 között gyűjtőexpedíciót indított Mongóliába, és ásatásai igazolták elméletét. Anyagának nagy része ebben a múzeumban látható.

Már csak az itt kiállított anyag egyszerűbb felsorolása is élmény számba megy: őshüllő tojások, 11 m hosszú, 5 m magas, teljes dinoszaurusz-csontváz, másfél méteres nagyságú tyrannoszaurusz koponya, oviraptor (tojásevő ősgyík) csontváz... 1948 új fejezetet nyitott meg a mongóliai őslénykutatásban. Ekkor már hazai szakemberek gazdagították állami támogatással felszerelt expedíciók gyűjtőútjain a múzeum anyagát.

Mint a múzeumokban általában, itt sem veszik jó néven a fényképezést. Az idősebb ruhatárosnő minden tiltakozásunk ellenére sem hajlandó beengedni a gépet. Nem hiába voltunk futballisták, kicseleztük a ruhatárosnőt, nála hagyva a gép börtökját, s esőkabátunk alatt becsempészük a gépet.

Péntek déli tizenkét órakor ismét feltűnt a ritka vendég az Ulaan-Bataar-i állomáson: megérkezett a peking—moszkvai expressz.

De ne siessünk. A csomagmegőrzőből nem olyan könnyű kivenni a csomagokat. Bár nekünk is annyi időnk volna, mint a mongoloknak. Ők még nem sietnek. 36 tugrikunk bánja a csomagmegőrzőt. S kis hía, hogy még egy hétig nem maradtunk Mongóliában.

Vonatunk gyorsan távolodik.

Barátaink maradtak itt. Termoszunkból az utolsó pohár kumiszt Mongólia boldog jövőjére ürítjük.

Eruul mendijn Mongol — egészségetekre, mongolok!

**Asztalos István
Ferenczi Sándor**

Az etikai nevelés paradoxonjai

Az elmúlt iskolai évben történt. Lányom kipirult arccal érkezett aznap haza. De nem valami sikerélmény gyűjtött piros foltokat a tizenöt esztendőös leányarcra. A rogyanásig megtöltött táskát türelme sem volt letenni, máris hömpölyögtek ajkáról a felháborodás, de talán nem is annyira a felháborodás, mint inkább a meglepődés sugallta szavak. Jóllehet fáradt voltam, hagytam, öntse ki mindazt, ami belülről fűti, s nemcsak a szülő, de a nevelő szemével is próbáltam mérlegre tenni mindazt, amit mond, hogy néhány percen belül kirajzolódik a kép, amelynek forrása, mint annyszor máskor is, abból a paradoxonból adódott, amely a nevelési modellek és az élet hétköznapijai között feszül. Meglepődésének élményanyagát, egy író—tanuló találkozó jelentette, amely „nagyszerű“ alkalom volt arra, hogy irodalomórakon kiformalódott „költő-modell“-je teljesen összeomoljék.

Több mint valószínű, az amúgy is túlérzékeny serdülő leánylélek, amely hajlamos ideális köntösbe öltöztetni a környező világot, ismét belebotlott egy olyan valóságkockába, amelyet a nevelési minta talán túlidealizált. Lényege mindannak, ami benne végbement, hogy a „lélek mérnökei“-t valahogyan másképpen formálta meg magában, mint amilyenek azok a „hús-vér“ emberek voltak, akik verseikből olvastak fel aznap délelőtt az iskola dísztermében. „Mert, édesapa — újságolta többek között —, azok a költők botladozva olvasták verseiket, nem beszélve arról, hogy az egyik gyűrött nyakú inggel, a másik színes pulóverben jelent meg... s tudod a KISZ-titkárunk mit mondott? — s itt kis szünetet tartott, tétovázva, hogy meg merje-e mondani a nagy titkot, de aztán mégiscsak bátorságot vett, s lehalkított hangon bár, de mégiscsak tudomásomra hozta — tudod, az egyiknek pálinkaszagú volt a lehelete.“

— Az eseten — mondanom sem kell — magam is elgondolkoztam, s miután több oldalról fontolóra vettem a történeteket, ismételen arra a következtetésre jutottam, hogy bizony a nevelési modellek és a valóság között nemegyszer mély szakadék tátong. Kétségtelen, az adott esetet nem lehet általánosítani, az is kétségtelen, a „szereplők“ is átgondolhatták volna, hogy főleg kisiskolások közötti jelenésük bizonyos követelményeket támaszt magatartásukat illetően, mert a gyerekek a versek mondandója mellett a szó legszorosabb értelmében „tetőtől talpig“ mérlegre teszik az embert, s nemegyszer ezek a külső impressziók erősebbek, mint az elolvasott vers gondolatszárnyalásai — amint ez esetben is történt. De engem az érem másik oldala foglalkoztatott most: nem annyira a szereplőknek a szokványos nevelési modellekhez való idomulása, hanem az az igény, hogy a nevelésnek fokozottabban közelednie kellene az élethez.

Kétségtelenül az oktatást nem lehet elszakítani a neveléstől. A kettő szervesen összefügg, s talán ennek a kölcsönös feltételezettségnek a legjobb megfogalmazása szerint, a nevelés maga — többek között — az oktatásban valósul meg. Természetesen itt az oktatás fogalmát a legtágabb értelemben használom. Ezért nem lehet sem térben, sem időben, sem alapelvekben mereven elhatárolni azokat a követelményeket, amelyek az oktatást és egyben az emberi magatartás kialakítását célozzák.

Az etika mint tantárgy

A valóságnak talán kevés olyan területe van, ahol az ellentétek egységének és harcának a törvénye annyira pregnánsan megnyilvánulna, mint éppen a nevelés területén. A felépítményi szférák közül a viszonylagos lemaradás talán a legnyilvánvalóbban éppen a nevelésben mutatkozik, mert bizonyos nevelési elvek létjogosultságát az életnek kell igazolnia, de figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy a valóság területei (természet, társadalom, pszichikum) közül éppen az emberi lélek alakulása és fejlődése a legbonyolultabb, nem is beszélve arról, hogy kísérletileg a legnehezebb lemérni bizonyos elvek alkalmazásának határfokát, ugyanis egy teljes generáció vagy még helyesebben generációk felnövekedésére van szükség ahhoz, hogy emberi magatartásuk igazolja vagy megcáfolja az alkalmazott nevelési elveket.

Az emberi gondolkodás genezise is ilyen utat követ: az eleven szemlélettől az elvont gondolkodásig s innen vissza a gyakorlatig, amely időrendben utolsónak hagyja a cselekvést. Németh László *Kísérletező emberében* nagyon találóan a gondolkodás geneziséát a reflexió három fázisához hasonlítja, s ennek megfelelően a kérdések egymásutánja ebben a sorrendben következne: „Mi a világ?“, „Hogyan ismerhető meg a világ?“, s ha megismertük, „Hogyan kell helyesen viselkednünk?“. Tulajdonképpen a klasszikus filozófia három nagy ága bontható innen ki: a bölcsélet, ismeretelmélet és etika. Noshát az első két kérdésre igyekszik először feleletet adni minden idők embere, utolsónak hagyva a cselekvésemélet kidolgozását. Ez a hármas ütemesség a marxizmus kialakulására is jellemző, ugyanis a történelmi és a dialektikus materializmus elsősorban az első két kérdésre ad választ, az utókorra bízva a marxista etika sok vonatkozásának kidolgozását. Tévedés ne essék, nem arról van itt szó, hogy a marxizmust le akarnók szűkíteni kizárólag bölcséleti és ismeretelméleti szférákra, hiszen a filozófia történetében éppen a természetet és társadalmat megváltoztató tendenciái a legforradalmibbak, csupán azt szeretnők kihangsúlyozni, hogy a társadalmi cselekvésen túl, az egyéni cselekvés személyi vonatkozásainak törvényei és követelményei jórészt ma sem tisztáztak. Nem véletlen, hogy Makarenko már a harmincas években sürgeti a szocialista etika kidolgozását. Hadd idézzük erre vonatkozó igen érdekes megjegyzéseit: „A mi iskolánkban nem tanítanak erkölcsant, ilyen nevű tantárgy nincs, és nincs olyan személy, aki erkölcsant tanítana, vagy bizonyos kitűzött program szerint beszélne a gyerekeknek.

A régi iskolában volt hittanítás, amelynek során egy vagy más módon szóba került sok morális problema. Az más kérdés, hogy mi volt ennek az oktatásnak az eredménye, de tény, hogy bizonyos elméleti fejtegetésekben az erkölcsi problematika felmerült a növendékek előtt, vagyis azt mondogatták neki: »Ne lopj, ne ölj, ne bánts meg az embertársaidat, tiszteld az öregeket, tiszteld szüleidet...«

...Gyakorlatom során arra a meggyőződésre jutottam, hogy számunkra nélkülözhetetlen az erkölcs elmélete. De ilyen tantárgy nincsen a mai iskolában...

Meggyőződésem, hogy iskoláink eljövendő fejlődése során feltétlenül el fogunk jutni az erkölcsstan ilyen formáig. A magam gyakorlatában szükségesnek mutatkozott, hogy meghatározott formában: programszerűen erkölcsstani előadásokat tartsak neveljéimnek...“*

Maķarenko nem kisebb feladatot állított a szovjet pedagógia elé, mint azt, hogy speciális etikai tantervet és tankönyvet dolgozzon ki az ifjúság számára, s tantárgyként szerepeljen az etika. „Az egész társadalmat vagy közösséget érintő cselekedetek elméletét — írja egy másik helyen — rendkívül hatékony formában kifejezhetjük tanítványainknak. Ehhez a magatartás-elmélethez, a szovjet magatartás-elmélethez rengeteg adalék áll már rendelkezésünkre a társadalmi életben és közéletben, a polgárháborúk történetében. Véleményem szerint tehát nem kellének különösebb erőfeszítések ahhoz, hogy a cselekedetek elméletét: az etikát mint tantárgyat könnyen, szépen és meggyőzően adhassuk elő tanítványainknak.“

Programozható-e a nevelés?

Próbálkozások, kísérletezések a korszerű magatartáselmélet kialakítására az egész földkerekségen történnek, de érthető módon a szocialista országokban öltönek egyre nagyobb méreteket, hisz itt a nevelés egész ideológiai alapja megváltozott. Nevelési programok, tervek, segédkönyvek, szöveggyűjtemények egyre nagyobb számban állanak rendelkezésünkre, amelyek hivatottak lennének a hiányokat pótolni. Az elmúlt években jelent meg az Oktatásügyi Minisztérium szerkesztésében az a nevelési program, amely felvázolja a tanulók életkori sajátosságainak megfelelően azokat a témaköröket, amelyek többek között a tanulók etikai nevelése szempontjából elengedhetetlenek.

De mindjárt felmerül a kérdés, egyáltalán lehet-e az etikai nevelést tervszerűsíteni, lehet-e programozni, mint az oktatást, s ha lehet, eredményes-e a programozott nevelés? A világviszonylatban folyó viták két álláspont irányában polarizálódtak. Egyesek szkeptikusan tekintenek a tervszerűsítés elé, nézeteiket azzal támasztják alá, hogy a nevelő munka „differencia specificá“-ja az oktatással szemben éppen abban keresendő, hogy területe az intellektuális szférát meghaladva, a gyermek érzelmi és akarati világát is felöleli, ez pedig annyira változó, eltérő, hogy egyénenként és tanulóközösségenként kell megszervezni. Általános nevelési programokkal következképpen nem lehet megoldani a kérdést, mert a nevelést minden egyes gyermek, illetve gyermekközösség értelmi, érzelmi és akarati világának szintjéhez kell méretezni.

Bár ennek a nézetnek van valamelyes igazságmagva, mégsem fogadható el, mint ahogy helytelen az az álláspont is, amely a nevelést általában és az etikai nevelést különösen, az oktatási programok analógiájára akarja összeállítani. A járható út valahol a két szélsőséges álláspont szintézisében keresendő, ugyanis a nevelést valóban kell, sőt szükséges tervszerűsíteni, de ez a programozás korántsem lehet merev, hanem inkább tájékoztató jellegű, s fel kell ölelnie az egyes életkorok általános sajátosságainak megfelelő teendőket, amelyeket a nevelőnek is alkotó módon kell a tanuló, illetve a tanulóközösség sajátosságaihoz alkalmaznia. Az életnek talán kevés olyan területe van, amely annyira kizárná a sablont, mint éppen a gyermeki lélek. Ezért előre gyártott, kész receptekkel itt semmi esetre sem lehet eredményt elérni, csupán alkotó, a tanuló személyiségét és életkörülményeit alaposan ismerő egyéni ráhatással. Nem érthetünk ezért egyet az olyan állásponttal, amely a nevelőmunka megjavításának kizárólagos útját a nevelési programok-

* *Idézet a Közoktatásügyi Népbiztosságban 1938-ban tartott előadásából.*

ban vagy segédkönyvekben látja, viszont azzal sem, amely a nevelőmunka spon-taneitására épül. A nevelési programok, tervek kétségtelenül elengedhetetlen esz-közök, de önmagukban véve, a tanár önálló, formáló munkája nélkül vajmi ke- veset érnek.

Az etikai nevelés céljait ki kell és ki lehet jelölni, figyelembe véve a tanuló értelmi, érzelmi és akarati életének általános jellemzőit, amelyeket az egyes élet- korok pszichofiziológiai adottságai szabnak meg, s így már megalapozottnak tekint- hető az az igény, amely a programokon túl, a makarenkói elgondolás szerint a szocialista cselekvéseméletet (etikát) tantárgyként akarja beiktatni az oktatás folyamatába.

A magatartás egyedüli mércéje csakis a cselekvés lehet

Sokat beszéltünk, írtunk, elég sokat tettünk is az oktatás korszerűsítésével kapcsolatban, mind annak alapelvei, mind pedig módszerei korszerűsítéséért, de messze lemaradnak azok a törekvések, amelyek ezzel párhuzamosan a formatív hatások eredményességét célozzák. Jóllehet a két területet nem lehet egymástól mereven különválasztani, s mint ahogy az előbbiekből kifejtettük, a nevelés jó- részt az oktatásban valósul meg, mégis, az etikai nevelésnek megvannak a maga sajátos jellemzői, amelyeket nem hagyhatunk figyelmen kívül. Az oktatási alap- elvek érvényrejuttatásán túl, éppen a nevelőmunka hatékonyságának érdekében, egész sor olyan kérdést kell szem előtt tartani, amelyek a tanuló személyiség- formálásának érzelmi és akarati vonatkozásait érintik. Tudvalevőleg az oktatás során főleg az értelmi képzés valósul meg, s ami itt eredményesnek mondható nemegyszer hatástalannak bizonyul a nevelés területén.

Az utóbbi évtizedek nevelői tapasztalatai azt igazolták, hogy csak tudatosítá- ssal, eluralkodó intellektualizmussal még nem oldhatók meg az emberréformálás követelményei. A kifejezetten fogalmi síkon mozgó, verbális hatásokra épülő mora- lizáló eljárások nemcsak eredménytelennek bizonyultak, hanem egyenesen kerék- kötőjévé váltak a nevelésnek. Ezt igazolták egyébként a didaktogenezis* adatai is, amelyek szerint a rosszul alkalmazott didaktikai eljárások olyan károsodásokat okoznak a gyermekben, amelyek helyrehozása később kitartó és fárasztó munka árán is alig lehetséges. Az öntudatos magatartás eszménye merő illúzió, ha nem épül a tanulók érzelmi és akarati hozzáállására. Csak a belső motívumokra épülő, intellektuális síkon elfogadott magatartás lehet tartós és életre szóló. Ennek elle- nére még ma is nem egy pedagógus úgy képzeli, ha logikailag megmagyarázza és megérteti a gyermekkel a helyes magatartás szabályait, meg is oldotta az etikai nevelés feladatait. Az iskola és az élet azonban nem ezt igazolta, mert éppen a helyes magatartás szabályait sutbadobók legtöbbször azok köréből kerülnek ki, akik intellektuális síkon nagyszerűen ismerik ugyan ezeket, mégsem eszerint cse- lekednek.

Alkalmam volt több mint kétszáz olyan tanuló helyzetét felmérnem, akik súlyos fegyelemsértések miatt (köztük többen kiskorú bűnözők voltak) a gyám- hivatal, illetve a városi ügyészség nyilvántartásában is szerepeltek. Az anket során kiderült: igaz ugyan, hogy többségük ún. szervezetlen családból került ki (veszé- lyeztetett tanulók), tehát pszichés károsodás már a családban érte őket, de az

* A defektológia egyik ága, amely a helytelen vagy helytelenül alkalmazott didaktikai módszerek káros következményeit vizsgálja. A kolozsvári defektológiai intézetben dr. M. Peteanu orvospszichológus foglalkozik tudományosan ezzel a kérdéssel.

iskola előírta követelményeket nagyon jól ismerték és meg is indokolták azok fontosságát. Mindebből következik, hogy a verbális nevelés hatásfoka elenyésző, s eredményessége — mint a fenti példa is mutatja — még alacsonyabb, ha a családból hozott személyes negatív élmények is lerontják.

A tanuló személyiségformálásának van egy rövidebb, járhatóbb, de mindjárt tegyük hozzá: sokkal hatásosabb útja. Ez a cselekedtetés és a felnőttek személyes példaadása. Ennek ellenére még ma is igen gyakori eset, hogy a tanuló magatartását nem a cselekvésen mérik le, hanem kizárólag a fegyelmi szabályok betartásán. Ez a fékezésen alapuló fegyelmezés, amely még a múlt vallás-etikai nevelésének örökségétől terhes, a tanulók magatartását konformista alapon bírálja el. Igen ám, de a cselekvő emberi személyiség kibontakozása szempontjából a gyermek passzív viszonyulása környezetéhez nem lehet magatartásának mércéje. Véleményem szerint rendkívül helytelen az a már megrögzült elbírálási mód, mely még mindig eluralkodik a pedagógus-közösségekben, amikor az ilyen ún. „példás magatartású“ gyermeket hivatalból tízes magaviseleti jeggyel jutalmazza. S nem veszik észre, hogy nemegyszer az iskolai rendszabályokat betartó tanulók személyisége mögött önzés, karrierizmus, stréberség húzódik meg. A valós kép csak akkor alakul ki, ha közösségen belüli magatartását, interperszonális viszonyait teszszük mérlegre, mert hiszen az iskola nemcsak fegyelmezett állampolgárokat, de elsősorban cselekvő embereket hivatott nevelni.

Véleményem szerint az öntudatos fegyelem kialakulásának útja, mivel nem konfliktusmentes, feltételezi a tanuló belső és környezetével folytatott állandó küzdelmét, mely nemegyszer a nonkonformizmusból jut el a követelmények elfogadásáig. (Gondoljunk csak már az iskolás kor előtti ún. „dackorszak“-ra vonatkozó gyermeklélektani megfigyelésekre.) Ha nem így volna, akkor az iskola olyan bölógató jánosokat nevelne csupán, akiket az életben nem a kezdeményezés jellemez, hanem a szabályok „a priori“ elfogadása. Az öntudatos fegyelem feltételezi tehát a tanulók önálló, negatív és pozitív élményekre épülő cselekvő magatartását, ezért elbírálásukkor elsősorban cselekvő magatartásukat kell figyelembe venni.

Amíg a tanuló bontakozó személyisége eljut a fegyelmezett magatartás szükségyszerűségének felismeréséig, a tagadás tagadásának dialektikus útját számtalanszor járja végig, s ha ez nem így történik, nem is alakulhat ki a szó igazi értelmében vett tudatos fegyelem, csupán a szervilizmustól vagy még gyakrabban karrierizmustól táplált konformizmus.

A gyermek őszinteséget igényel

De hogyan is állunk a személyiségformálás lerövidített útjával, amely a didaktizmus szűk kereteit éppen azzal feszíti szét, hogy a felnőttek élő modelljeit állítja a tanuló elé?

A gyermek sajátossága, hogy csak nagyon ritkán formázza meg az elvont irodalmi hősöket, viszont annál gyakrabban környezetének élő figuráit. Noshát, ez a felnőtt magatartás és életstílus, amelyet a gyermek itatósként magába szív, éppen sokrétűségénél fogva rejtegeti a legtöbb ellentmondást, ami a gyermek személyiségének az alakulására is kihat. Hisz gondoljunk csak egy tanárközösségen belül található rendkívül különböző pedagógus-típusokra — amely mindmegannyi emberi modell a tanuló számára — s köztük a pozitív egyéniségtől a szerviliszig, a kezdeményezőtől a passzív végrehajtóig mind megtalálható. De a kép még teljesebbé válik azokkal a személyi kapcsolatokkal, amelyeket a gyermek a családból és közvetlen környezetéből merít.

Egy kétségtelen: a gyermek finom membrán, amely sokkal jobban belelát a magatartások rugóiba, mint ahogy ezt a felnőttek elképzelik. S ha ezt nem is juttatja sokszor kifejezésre, érzékeny lelki „radarral“ valósággal körültpogatja s ösztönösen feltérképezi kvalitásait, azonosul velük, vagy eltaszítja azokat.

Erről egyébként személyesen győződtem meg egy gyermekközösségben végzett közvéleménykutatás alkalmával, amikor névtelen válaszkönyvekben a legőszintebben fejtették ki nézeteiket tanáraikkal kapcsolatban. Figyelemre méltó, hogy a tanár pozitív tulajdonságai között, a szaktudás és igazságosság mellett, az őszinteséget emelik ki. Kétszáz megkérdezett tanuló közül 191, azaz kilencvenöt százalékuk azért tartotta szimpatikusnak nevelőjét, mert nyílt és őszinte. Ez a felnőttek irányában megnyilvánuló spontán igény meggondolkoztató. Felmerül a kérdés, miért igényli annyira az őszinteséget a gyermek? Vajon nem azért-e, mert hiányát szenvedti? Kétségtelen: talán kevés olyan negatív tulajdonság van, amellyel a gyermek annyira könyörtelen, mint éppen a nevelői Janus-arc. A nyugati ifjúság tüntető divatjában — öltözködésében, ízlésében — vajon nem kereshetjük-e éppen a felnőttek hipokritizmusával való szembefordulást? Vajon nem éppen ezzel magyarázható-e, hogy ez a nemegyszer primitívizmusig visszahajló formabontás (például ősember-frizúra, mezítlábasság) a legintenzívebben éppen az áletikai konvencióktól megcsontosodott országokban (Anglia, Svédország) nyilvánul meg?

Bizalomra épülő, bátor emberi magatartást várnak a fiatalok, amelyet nem lehet adminisztratív intézkedésekkel megoldani. Nemegyszer azonban éppen úgynevezett „etikai célok“ végett a nevelői közösségek többségében megnyilvánul bizonyos uniformizálásra való törekvés. Ismertem olyan iskolaigazgatókat, akik a tanterület tagjait csak akkor engedték be az osztályba, ha fehér köpenyt öltöttek, vagy közismert néhány olyan iskolavezető szigora, aki megköveteli az órára való másodpercnyi pontosságú belépést. Mondanom sem kell, nemegyszer ez a vezetői rigurozítás nem egészül ki ugyanolyan szakmai és pedagógiai hozzáértéssel.

Vajon az ilyen és ehhez hasonló adminisztratív fegyelmi szabályok nem rombolják-e le a szaktanár tekintélyét? Vajon nem öltöztetik a sablon fehér köpenyébe a tanár egyéniségét? A tanulóknak nem sablonemberekkel kellene találkozniuk a katedrán, hanem olyan egyéniségekkel, akiknek kvalitásait belső értékeik szabják meg. Hogy őszinte legyek, bennem — egészen véletlenül — nem azok a tanárok hagytak kitörülhetetlen emléket, akik órapontossággal léptek be az osztályba, hanem éppen egy olyan tanár, aki ha ugyan késett is néha öt-tíz percet, sőt megese, hogy „akadémiai negyedét“ is, a rendelkezésére álló idő alatt többet adott, mint amazok egész pedagógiai karrierjük folyamán. Félreértés ne essék, nem akarom a későket „népszerűsíteni“, csupán azt szeretném kifejezésre juttatni, hogy több önállóságra, bizalomra van szüksége a pedagógus-közösségeknek, hogy szereplésük a katedrán hasonlítson a színész jelenéséhez, ne bürokratikus szabályoktól rettegő figurák, hanem véleményüket és egyéniségüket nyíltan kifejezésre juttató bátor emberek legyenek.

Az elbürokratizálódás talán egyik legnagyobb veszélye a nevelőmunkának: megmerevíti a nevelői ráhatásokat és aláassa a tanár tekintélyét. Alkalmam volt olyan osztálynevelővel találkoznom, aki családlátogatás alkalmával jelenlétét szülői aláírással igazoltatta. Nem néztem ugyan utána, hogy mindegyik az igazgató kényszerítette-e vagy csupán felesleges túlbuzgóság fűtötte, viszont egy bizonyos, ezt a villanyóraleolvasóhoz hasonló ténykedést semmi esetre sem a bizalom sugallhatta. Mondanom sem kell, a nevelőmunka elbürokratizálódásáért az ellenőrző szervek is felelősek, mert hozzászoktatták a pedagógusokat ahhoz, hogy munkájuk-

kat tervek, füzetek, nyilvántartó naplók s nem a cselekvés és az eredményesség alapján értékeljük.

A gyermek akaratlanul is összehasonlít, utánoz és értékkel. A személyi kapcsolatok és eljárások mintáit utánzással, azonosítás útján sajátítja el, tehát az értelmi, érzelmi és akarati nevelés példaadással összhangban levő világnézetet követel. Banális hasonlaltal élve, ugyanaz a gépkocsivezető nem tarthat jobbra is és balra is egyazon időben, mert ha így tenne, előbb-utóbb karambollaal fizetne próbálkozásáért. A gyermek többre becsüli a bátor és őszinte egyéniségeket, még hogyha a szokványos fegyelmi szabályokat nem is tartják mindig tiszteletben, mint azokat, akiknek fegyelmezetlensége mögött bátortalanság húzódik meg. Ez a magyarázata, hogy egy osztályközösségben nagyobb a tekintélye a „vagánynak“, mint annak a „jófiúnak“, akinek magatartását csak az egyéni érvényesülés fűti.

Az iskolán túl...

Az etikai nevelés konfliktusainak fő forrása a családban keresendő. Pszichológiailag bebizonyított tény, hogy a szülő magatartása, a családon belüli személyi kapcsolatok formái döntő módon befolyásolják a tanuló egyéniségét. Magatartásában a gyermek elsősorban apját és anyját mintázza és a kettőjük közötti relációt modellezi. Ezek a hatások annyira erősek, hogy nem egy esetben az iskola hatásatlannak bizonyul olyan traumatikus élményekkel szemben, amelyeket a gyermek otthon szerzett.

A korszerű híradástechnikai eszközök rendkívüli módon kiszélesítették a gyermek magatartás-formálódásának szféráit. Tegyük mindjárt hozzá: ezeket a hatásokat és eredményeket ma még teljes egészében fel sem tudjuk mérni. Hatványozottan megnövekedtek az ellenőrizhetetlen, spontán hatások. Egyesek éppen ebben keresik, bizonyos pszichológiai áttételeken keresztül, a tanulók gyorsabb biológiai érésének az okát. Kétségtelenül, az értelmi hatások mellett az érzelmi tényezők fokozódása és sokrétűsége a hormonális folyamatok egymásutánját is időben lerövidítette, de ugyanakkor intenzitásukat növelte*. Ezzel magyarázható az egész földkerekségen megfigyelhető akceleráció. A gyermek hamarabb serdül, gyorsabban válik biológiailag éretté. Igen ám, de a tudományos-műszaki forradalom éppen ellenkezőleg, időben meghosszabbította az intellektuális érés folyamatát. Az általános és főiskolai képzés időtartama megnyúlt. A tudományok differenciálódása, a felgyűlő információs anyag apperceptiálási lehetőségei fokozott intellektuális hozzáállást követelnek. Ez a tény furcsa paradoxon elé állítja a nevelést. Egy kétségtelen, mivel a serdülő hamarabb válik biológiailag, mint pszichológiailag éretté, fokozott hangsúlyt kell helyezni már az általános iskolában a szexuális nevelésre.

Hibás az a szemlélet azonban, amely szexuális nevelésen elsősorban biológiai felvilágosítást ért. Az ilyen beállítottságú nevelőmunka, ahelyett, hogy fékeznél az akcelerációt, inkább serkenti, s így hatása éppen ellenkező azzal, amit el szeretnénk érni. Az etikai nevelés szempontjából ennek főleg érzelmi, akarati vonatkozásait kell hangsúlyozni. (Közismert a diákszerelmek pozitív hatása a tanulók munkateljesítményeire, míg a szexuális életet éretlenül kezdő ifjak tanulásserkentő indítékai lecsökkenhetnek.)

Kétségtelen, a család az elsődleges közösség, amely a gyermek magatartását alakítja. De mindkét szülő foglalkoztatottságának következtében kevés az együtt

** Az idő korunkban nemcsak a tudományos-technikai forradalom eredményeként gyorsult fel, hanem biopszichológiai értelemben is!*

eltöltött idő. A család kohéziós ereje lazult, s így indokolt, hogy felülkerekednek a családon kívüli baráti és más csoportkapcsolatok. Nemesgyszer a család szervezetlensége miatt a fiatalok galerikbe, barátok közé menekülnek. Egyszóval kevés a pozitív szülőmodell, s az anya szerepe nem érvényesül kellően. Helyesen jegyezze meg jó néhány nemzedékkel ezelőtt egy történelmi nagyság, hogy a gyermek nevelése születése előtt nem kevesebb, mint negyven esztendővel, az anyák nevelésével kezdődik. Egyik pedagógiai szaklapban olvasom, hogy napjainkban a nők magatartásának nincsenek tradíciói, ez viszont a családon belül az érzelmi kapcsolatok bizonytalanságát eredményezheti, ennek folytán pedig nem alakulhat ki biztos kapcsolatséma a serdülőkorúakban sem. Jóllehet az egyre bonyolultabb társadalomnak mind nagyobb szüksége volna a pubertás késleltetésére a képzési idő meghosszabbítása céljából, a társadalom fejlett életformájánál fogva a család sem ennek javára dolgozik, hanem ellenkezőleg: serkenti az akcelerációt, ami viszont a képzés lehetőségeit csökkenti.

A legtöbb „morbid“ (kiégett) fiatal érzelmi hajótörést éppen a felnőttek „jó-voltából“ a serdülőkorban szenved. Ez a kor ugyanis a testi, szellemi, érzelmi és akarati érés kora. „Ha a megfelelő testi, szellemi és érzelmi érés lehetősége hiányzik, a fejlődő ember eltorzul. Az eszmét a cinizmus, a szerelmet pusztá szeretkezés pótolja. Ez a cinizmus nem kutató kétely, hanem fáradt kiábrándulás, ez a nemi élet nem romlatlan ösztön, hanem menekülés a kábulatba önmagam és a világ elől.“ (Család és Iskola, 1963. 11).

Íme, ezért nagy ebben a kérdésben általában a felnőttek felelőssége. S még nagyobb a pedagógusoké. Alaposabb pszichológiai és pedagógiai felkészültségre van szükség, hogy a tanuló erkölcsi profilját is ténylegesen formálhassák. Igen sok még a tennivaló. Tapasztalataim azt mutatják, hogy sokan az elemi lélektani, de egyszerű fiziológiai vagy anatómiai kérdésekkel sincsenek tisztában. Jóllehet az etikai nevelés egyben mentál-higiéniái kérdés is.

Summázva: az ifjúság joggal igényli az életre példával és felvilágosítással, megértéssel és türelemmel, de határozottsággal felkészítő nevelést. De felmerül a kérdés: vajon a ma fiatalja mit tapasztal? Családja életében, pedagógusokkal való érintkezésében, a felnőttek magatartásában, a híradástechnikai eszközök adataiban, egész környezetében mindig érvényesül-e az az etika, amelyet szavakban túlságosan is bőven árasztunk feléje?

Kabán Ferenc

NÉPOKTATÁSUNK MŰLTJÁBÓL

A Lancaster-iskolák hazánkban

Hazánk területén a múlt század első felében különösen az elemi oktatás volt nagyon elhanyagolt állapotban. V. A. Urechea adatai szerint Moldvában és Havasalföldön a múlt század első negyedében alig létezett néhány falusi iskola. Ami pedig Erdélyt illeti, ennek mintegy 1200 helysége még a múlt század ötödik évtizedében is teljesen nélkülözte a népiskolát. A rendkívül szűk művelődési lehetőségeket biztosító, felekezeti alapon alapuló gyér iskolahálózat a korabeli adatok tanúsága szerint az iskoláskorú gyermekeknek 78%-át fosztotta meg a tanulás lehetőségétől.

A kor haladó gondolkodói, nevelői keményen bírálták az iskolarendszert rendi jellege miatt, és igyekeztek összhangba hozni azokkal az igényekkel, amelyeket a társadalom lassan meginduló tőkés fejlődésének szükségletei állítottak eléje. Evégett figyelemmel kísérték azokat a külföldi kezdeményezéseket is, amelyeknek célja a népoktatás megújítása, az ismereteknek a nép körében való fokozottabb elterjesztése volt.

Ilyen körülmények között figyeltek fel Moldvában, Havasalföldön és Erdélyben Andrew Bell (1753—1832) és Joseph Lancaster (1778—1838) Angliában kidolgozott kölcsönös oktatási rendszerére, amelynek alapvető célja a nép körében jelentkező nagyfokú írástudatlanság felszámolása volt.

A Bell és különösen a haladóbb Lancaster kidolgozta ún. „kölcsönös tanítás” rendszere, amely a tehetségesebb tanulókat is bevonta az oktatási munkába, lehetővé tette, hogy egy tanító a szükséghez képest több segédtanítóként („monitor”) foglalkoztatott gyermek segítségével sok száz tanuló oktatását végezhesse.

A kor haladó gondolkodói pozitív módon foglaltak állást a „kölcsönös tanításmód” bevezetése mellett. Franciaországban Saint-Simon 1815-től kezdve népszerűsítette a Lancaster-féle iskolák bevezetésének gondolatát. Robert Owen (1771—1858), a nagy angol utópikus szocialista, befejezetlen önéletrajzában Bell és Lancaster tevékenységével foglalkozva jelzi: „Biztattam őket, kezdjék el és adják meg a szegényeknek azt a szemernyi oktatást, amit mindkettőjük oktatási rendszere ígért.” Egyébként Owen — igen helyesen — a népoktatás végleges és kielégítő megszervezését lehetetlennek vélte a kölcsönös tanításmód alapján. Mégis, Bell és főleg Lancaster nagy érdemét abban látta, hogy „felhívták a figyelmet arra, milyen áldásos az ifjúság fogékony értelmére még az a csekély nevelés is, amelyet az ő rendszerük nyújt... újtásaik jó következményei nem maradhatnak a Brit szigetek határain belül”. És valóban, főleg a haladóbb lancasteri iskolák hamarosan elterjedtek nemcsak Angliában, hanem Európa sok országában, sőt Amerikában is.

Moldvában a kölcsönös tanításmód G. Cleobulos Párizsban, Rosetti Rosnovanu költségén 1819-ben kiadott munkája révén vált ismertté. Cleobulos egyébként Iaşiban egy görög nyelven működő Lancaster típusú iskolát is szervezett. A következő években Moldvában a kölcsönös tanításmód szükségleteit és a nagy tankönyvhiányt tartva szem előtt Lancaster típusú „fali ábécé”-ket és „fali olvasótablá”-kat adtak ki.

Havasalföldön Gheorghe Lazár tanítványai, Ion Eliade Rădulescu, Daniil Tomescu és Teodor Paladi népszerűsítették és szervezték a Lancaster-iskolákat. Utóbbi egy 1824-ben kiadott rövid munkában ismertette a módszert. A Lancaster-iskolák elterjesztésében továbbá fontos szerepet játszott Petrache Poenaru és Grigore Pleşoianu. Havasalföldön is több ízben nyomattak fali ábécéket és fali olvasótablákat e tanításmód szükségleteinek kielégítésére. Több ízben szerveztek tanfolyamot is a vidéki tanítók számára.

Erdélyben először Stephan Ludwig Roth (1796—1849) tett említést Bell és Lancaster módszeréről, szüleinek és barátainak Pestalozzi yverduni intézetéből 1819—20-ban írott néhány levelében. Maga Roth jelzi, hogy az angolok *Der Sprachunterricht* című tankönyvét az angliai Lancaster-iskolákban be akarták vezetni.

A jelek szerint azonban ennek a módszernek nem volt számottevőbb hatása az ifjú Rothra: nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy hazatérve, a kölcsönös oktatás bizonyos elemeit gyakorlati pedagógiai munkájában felhasználta vagy népszerűsítette volna.

Érdekesként jegyezzük meg, hogy Erdélyben a Lancaster-módszer ismerete és bevezetése előtt, ettől függetlenül, a kölcsönös tanításnak bizonyos elemei már jelentkeztek. Természetesen ez esetben is arról van szó, hogy a tanító a tanulók nagy száma miatt kénytelen volt az oktatási munkába egy-egy értelmesebb gyermeket is bevonni. Sok esetben nehéz megállapítani, hogy egyik-másik iskolánk életében a kölcsönös tanításra emlékeztető elemek önálló jelentkezéséről van-e szó, vagy pedig egy már ismert módszer alkalmazásáról. Ilyen összefüggésben említhetjük meg a geryeszegi iskolát, amelynek 1827-ben kidolgozott *Organizáció*-jában a következőket olvashatjuk: „Hogy a tanítással inkább érkezhessék a Mester, minden öt vagy hat egyforma tanuló gyermeknek egy praeceptort, vagy tanítót kell adni, a ki a maga tanítványait tanítsa addig, a míg a Mester a többivel foglalkozdik, erre nézve arra vigyázzon a Mester, hogy a tanítókat legelőbb tanítsa és azokkal elvégezvén a tanítást, adjon időt nekik a tanításra.“

Erdélyben a Lancaster-iskolák legteljesebb népszerűsítője és szervezője Salamon József (1790—1871) zilahi, majd kolozsvári tanár volt. Azzal kapcsolatban, hogy közvetlen kapcsolatba került-e Lancaster műveivel, biztos adataink nincsenek. Tény azonban, hogy a XIX. század elején Kolozsvárt Lancaster több művét ismerték. Salamon a zilahi gimnáziumnak adományozott magánkönyvtára jegyzékében szerepel a *Bell-Lancasterische Unterrichts-Methode* című, Bécsben 1819-ben kiadott mű, feltételezhető továbbá, hogy külföldi tanulmányútja alkalmával megismerkedett L. Natorp Lancaster-fordításaival is. Bölöni Farkas Sándor angliai és észak-amerikai utazásai alkalmával több Lancaster típusú iskolát is meglátogatott, amelyekről elismerő módon nyilatkozott útleírásaiban. Joggal feltételezhetjük, hogy a már Kolozsvárt tanárkodó Salamon Bölönnel folytatott személyes beszélgetései révén is megismerkedhetett az említett országokban működő Lancaster-iskolák tapasztalatával.

Salamon levéltári hagyatéka (melyet a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiaja kolozsvári fiókjához tartozó Történeti Levéltár és a Református Egyházkerület Főkonzisztóriumai Levéltára őriz) az erdélyi Lancaster-iskolák működésével kapcsolatos sok adatot tartalmaz. A nevelés- és műkedveléstörténeti művek azonban alig közölnek néhány adatot a vizsgált kérdéssel kapcsolatban, annak ellenére, hogy a kölcsönös tanításmód bevezetése az akkori körülmények között kétségkívül haladónak minősíthető kezdeményezés volt.

Az 1832-es évben a Kolozsvári Nőegylet a Külső Magyar utcában (a mai Lenin úton) mindkét nemű gyermekek számára népiskolát szervezett. Az ingyenes tanulás lehetősége mindjárt az első évben 200 gyermeket vonzott ide. Salamon, aki az iskola irányítását elvállalta, a munkát a kölcsönös tanítás módszerének alkalmazásával egy tanító vezetésére bízta. Szinte ezzel egyidőben vezették be a módszert a kolozsvári Hídelve utcai (ma Horea úti) iskolában is.

Az 1832-es év Salamon szerint „korszakot képez a kolozsvári iskolák felállításában“. E kérdésben igazat kell adnunk neki, hiszen Kolozsvár külvárosaiban az oktatás ezideig szinte teljesen hiányzott: „Míg a belvárosban három főiskola virágzott, addig... a külvárosban a legközelebbi ideig egyetlen egy népiskola sem létezett. A jelen század első három tizedében is csak egy kántori leányiskola és egy Ecclesiájából kilépett iskola mester magán oskolója... tengődtek.“ Salamon

József jelentéseiből, jegyzeteiből, több kéziratából kiviláglik, hogy a két kolozsvári iskola szép eredményeket ért el már az első tanévben.

Egy év elteltével Salamon József *A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza* címmel (megjelent az *Erdélyi Prédikátori Tár* 1833-as első füzetében) érdekes ismertetést közölt a Lancaster-féle tanrendszer hazai alkalmazásának kérdéseiről. Az ismertetés már a két említett kolozsvári iskola tapasztalatait is összegezi, és felvázolja a kölcsönös tanítás fontosabb szervezési és módszerbeli kérdéseit. A levéltári anyagból kiderül, hogy ezt a művet még ugyanebben az évben 3000 példányban közkielcségen külön is kinyomták és a vidéki tanítók számára ingyen megküldték. A könyvhöz Salamon érdekes könyvmatos tervrajzot is mellékel, mely szemléletesen világít rá a kölcsönös oktatás néhány szervezési és módszerbeli kérdésére. A szerző a képhez magyarázatokat is fűzött. Az „A” betűvel jelölt középső rész a mintegy 70 gyermek számára méretezett osztálytermet ábrázolja. A fal körüli félkörök a gyermekeknek a fali ábécé és fali olvasótáblák körüli elhelyezkedését jelölik. A kép baloldali része az osztálytermet oldalnézetből mutatja be. A „B” betűvel jelölt rész a gyermekeknek a fali Lancaster-táblák előtti elhelyezkedését ábrázolja, amint az oktató gyermek (monitor) kérdegeti, tanítja őket, pálcával jelölve meg az olvasandó részt. A padban ülő két gyermek közül az egyik palatáblára, a másik ujjával a finomra szitált bomokba ír (tintával papírra csak a már gyakorlottabb gyermekek írtak). A „C” betűvel jelölt képen az írni tanuló gyermekek palatábláikat mutatják be a monitornak, aki ellenőrzi munkájukat, és az észlelt hibákat kijavítja. A pad baloldalán az írásminta látható.

Salamon egyik kéziratában sajnálattal állapítja meg, hogy a módszer eredményes alkalmazásához szükséges képzett tanítókat nem lehetett a könyvecskével együtt szétküldeni, s ezért a módszer nem terjedhetett el a várakozásoknak megfelelő módon. Nyilvánvalóan ez vezette az illetékes tanügyi hatóságot arra a gondolatra, hogy a vidéki tanítók számára tanfolyamot szervezzen. A tanfolyam 1845 novemberében Salamon vezetésével 17 vidéki tanító részvételével meg is kezdődött, vezetőjének írásbeli jelentése szerint a tanítók „ezen rendszerbe elméletileg és gyakorlatilag is általában bevezetettek... a rendes tanításnak nemcsak rendre szemlélői, hanem mindenik egy-egy nap vezetői is voltak”.

A tanfolyamon részt vett tanítók pénzbeli segélyben is részesültek. A kifizetett összegekből kiállított és fennmaradt nyugták alapján a még ez évben keletkezett Lancaster-iskolák földrajzi elhelyezkedését is megismerjük, hiszen a tanügyi hatóság a tanfolyamon részt vett tanítókat a módszer bevezetésére kötelezte. Ily módon még az 1845—46-os iskolaévben a következő helységekben keletkeztek Lancaster típusú iskolák: Alsócsernáton, Buzásbocsárd, Márkos, Kovászna, Mezőcsávás, Székelykeresztúr, Káposztásszentmiklós, Rugonfalva, Vajdaszentivány, Szilágysomlyó, Sárd, Óralja-Boldogfalva, Magyarláros, Szék, Csombord és Bece községekben.

Más, ugyancsak levéltári adatok szerint a marosvásárhelyi, makkfalvi, árpástói és magyarrégeni református iskolákban is az említett módszer szerint tanítottak.

Mint érdekességet említhetjük meg *Az Erdélyi Nagy Fejedelemségbeli Evangelica Reformata Felsőbb és Alsóbb Oskolákban fenn álló Tanítás Rendének és módjának Rajzolatya* címen Szász Károly által összeállított kéziratot (a Református Főkonisztórium levéltára őrzi), amelyből kiderül, hogy már az 1829-es évben a Lancaster-módszer szerint folyt a tanítás. Joggal feltételezhetjük, hogy a módszert az akkor még Zilahon tanároskodó Salamon József vezette be.

George Barițiu lapja, a *Gazeta de Transilvania* 1843. 24—25. száma S. P. aláírással érdekes cikket közöl a Szatmár környéki román görög-katolikus iskolák

helyzetéről és megállapítja, hogy az utóbbi években ezek száma örvendetesen emelkedik. Új román iskolákat építettek Erdőszádán, Veresmarton, Somosfalván, Tományon, Óhután és Remetemezőn. A tágas, 200 férőhelyes új elemi iskolákban a Lancaster-módszer szerint eredményesen folyt a tanítás. A cikk írója jelzi, hogy „hivatalból meglátogattam az iskolákat és örömkönnyekeket hullattam, látván a fádadozások gyümölcsét“.

Lancaster típusú iskoláink közül említjük meg továbbá az Atyha községbeli római katolikus elemi iskolát. A község papja saját költségén rendezte be az iskolát, téli olvasó-egyletet és óvodát is szervezett. Említjük meg a Kolozs megyei Torockó unitárius iskoláját is, amelyben, mint ezt egy 1847-ből származó adat igazolja, ugyancsak az értelmesebb tanulók bevonásával, a Lancaster-módszer szerint tanítottak.

Már utaltunk arra, hogy a kölcsönös tanításmód elképzelhetetlen a fali ábécé- és olvasótáblák nélkül, amelyek nagymértékben megkönnyítették az írás-olvasás elsajátítását. Ezek egyrészt az akkori nagy ábécé- és olvasókönyv hiánnyal járó nehézségeket voltak hivatva kiküszöbölni, másrészt pedig lehetővé tették, hogy a tanulmányi munkában az egész osztály közösen vegyen részt, a tanító általános irányítása mellett, az oktatási munkába bevont diák-monitorok segítségével. Lehetővé vált tehát ily módon annak a nehézkes módszernek a kiküszöbölése, amikor is a tanító egy-egy nebulót térdei közé állítva silabizáltatta a gyakran csak egy példányban meglevő ábécékönyvből, míg a többi gyermek unatkozott vagy fegyelmezetlenkedett. Salamon József egyik kiadatlan kéziratában, a két kolozsvári iskola tapasztalatára hivatkozva a következő megállapítást tette: „Elérődött azon cél, hogy minden gyermek változtatott, de folytonos munkásságba volt a tanulás ideje alatt... különös figyelmet vontak magokra azon kilencven gyermekek, kiknek nevék után azt a megjegyzést találták, hogy azok Oskolába beléptékkor a betűt sem ismerték s most már közülük tizenketten a könyv nélkül tanulók között felelnek, a többek pedig... folyvást és értelmesen olvastak“. Ezek az eredmények az akkori viszonyok között figyelemre méltók voltak. Jelentőségüket még inkább növeli az a tény, hogy mindkét iskola tanítója több mint 200 gyermekkel foglalkozott!

Salamon több ízben is adott ki Lancaster-rendszerű falitáblákat, melyek évtizedeken át jelentős szerepet játszottak főleg falusi iskoláink életében. Jelentőségük felismerése nyomán már a múlt század végén nem egy neveléstörténész (Kiss Áron, Pallos Albert és mások) igyekezett nyomukra bukkanni, de a húszféle falitábla közül egy sem került elő.

A fali Lancaster-táblák bevezetése hozzájárult, hogy ilyen és ezekhez hasonló didaktikai eszközök a rendes, tehát nem a kölcsönös tanításmód alapján működő iskolákban is elterjedjenek. Anélkül, hogy ezt a kérdést részleteznők, említjük meg a Máramaros megyei Kápolnok-Monostor és Rózsapatak román iskoláit: ezek a múlt század második felében olyan érdekes olvasótáblákat használtak, amelyekre minden betű előtt az ennek megfelelő ábra is oda volt nyomtatva. Például a „c“ betűnél egy ló (*cal*), a „p“ betűnél egy toll (*pană*).

Az írás-olvasás elsajátítási idejének viszonylag nagymértékű csökkenése lehetővé tette az oktatás tartalmának bővítését is. Erről tanúskodik Salamon József 1837-ben, a kölcsönös tanításmód szempontjainak figyelembevételével megírt *Új Ábécéje*, amely elemi fokon ismereteket közöl a természetrajz, földrajz, számтан, erkölctan, és a különböző mesterségek köréből. Ilyen vonatkozásban említhetjük meg a makkfalvi iskola Dósa Elek által 1836-ban kidolgozott Szabályzatát is, amely a következő fő tantárgyak tanítását írja elő: vallás, olvasás, írás, számтан,

természeti história, népszerű história, rövid hazai história, rövid és népszerű gazdasági katekizmus, politikai földrajz. Az elméleti tárgyak mellett a Szabályzat a tanulók gyakorlati és munkára nevelését is szem előtt tartotta. A tanulók facsemetéket ültettek, oltványoztak, szalmakalapot és kesztyűt kötöttek, kosarat fontak; a nagyobbak asztalosmesterséget tanultak. Földmérési, geometriai és gazdasági gyakorlatok is szerepelnek a gyakorlati tárgyak között. Dósa Elek felismerte a játék fontos szerepét is a tanulóknak az életre, tevékenységre való előkészítésében: „...mily hatóságos befolyása légyen a mozgással egybekötöttetett külön- és társasági játékoknak a testi erő fejtésére, a hajlékonyság, ügyesség eszközlésére, minden ember tudja, kivált, ha meggondolja, hogy az életben minő fontos szolgálatokat teszen olykor a gyermekkor játékaik közben észre sem véve szerzett ügyességre.”

Az erdélyi Lancaster-iskolák jellegüket, munkájukat tekintve korántsem voltak az angliai Lancaster-iskolák szolgálai utánzatai. Szervezésükkor a hazai sajátos körülményeket is figyelembe vették és a Lancaster javasolta drasztikus, a gyermek önértékét, emberi méltóságát sértő büntetések helyett a mi iskoláinkban humánusabb fegyelmezési eljárásokat honosítottak meg.

Az erdélyi Lancaster-iskolák elterjedése kétségkívül haladó jelenség, hiszen szervezőik és népszerűsítőik célja az volt, hogy az egyszerű nép — főleg a parasztság — számára az addiginál fokozottabb mértékben tegyék lehetővé az írás-olvasás elsajátítását. Annak ellenére, hogy munkájukban didaktikai-pedagógiai szempontból kifogásolható elemek is jelentkeztek, élenkítőleg hatottak a múlt század népiskoláinak fejlődésére. Meg kell állapítanunk továbbá azt is, hogy az írás-olvasás és elemi számtan tanításában meghonosított új módszerek és főleg a szemléltető-szerkesztő, a gyermekek fokozottabb tevékenységét biztosító eljárások bevezetése révén iskoláink addig fel nem használt, új elemekkel gazdagodtak.

A kölcsönös tanításmód alapján megszervezett tanulmányi munka lehetővé tette a gyermekek folyamatos és állandó foglalkoztatását is. Mivel a foglalkoztatások jellege — az új módszer sajátos felépítéséből kifolyólag — félóránként változott, a tanulmányi munka a gyermekek számára érdekesebbé és változatosabbá vált, jobban lekötötte figyelmüket, és így emelkedett az oktatás hatékonysága és eredményessége.

Az erdélyi Lancaster-iskolák jelentkezését végső fokon a társadalmi fejlődés követelményei határozták meg: a termelés szükségletei az ismereteknek szélesebb körben való terjesztését sürgették. Amikor azonban a fokozódó gazdasági kényszernek és főleg a néptömegek osztályharcának nyomására az állam arra kényszerült, hogy erőteljesebben beleszólva a népoktatás kérdéseibe a meglévő felekezeti iskolák mellett állami elemi iskolákat is szervezzen, a Lancaster-iskolák néhány évtized leforgása után a pedagógiai és társadalmi szempontból korszerűbb iskoláknak adták át helyüket.

Náhlik Zoltán

„Monstre-per” Kolozsvárott 1928-ban

A népek, nemzetek, osztályok és az őket képviselő politikai pártok egyes eseményei különös élességgel fródnak be a történelemben. Ezek emlékét nem homályosítja el az idő múlása. Írni ezekről, értékelni őket évek és évtizedek távolából természetesen nem könnyű feladat. Itt is, mint általában a történetírásban „szem előtt kell tartanunk — amire Nicolae Ceaușescu elvtárs is figyelmeztet —, hogy a történelmet emberek alakítják, emberek erényeikkel és hibáikkal együtt. A forradalmi harc, a szocializmus építéséért kifejtett munka folyamatában országunkban számos olyan harcos emelkedett ki, aki egyik vagy másik történelmi szakaszban jelentős szerepet töltött be az események alakulásában, felelősségteljes feladatokat teljesített a párt és a népi demokratikus állam vezetésében. Az évek folyamán egyesek közülük a természet magától értetődő törvényei folytán nem dolgozhattak és harcolhattak tovább; mások hibákat követtek el, s ennek következtében eltávolították őket felelősségteljes funkciójukból, sőt néha kizárták a pártból is. A történettudománynak be kell mutatnia a forradalmi harc egész folyamatát a maga sokrétűségében, a társadalmi realitások tudományos elemzéséből kell kiindulnia, a tényeket pedig nem az emberek szubjektív óhajának, nem a pillanatnyi politikai szükségleteknek, nem konjunktúra-szemponthoznak megfelelően kell ismertetnie, hanem úgy, ahogy azok megtörténtek, az élet igazságának megfelelően“.

E józan és időszerű útmutatást figyelembe véve idézzük fel a Román Kommunista Párt történetének, hazánk dolgozó népe történetének egyik ma is tanulságos mozzanatát: negyven évvel ezelőtt játszódott le Kolozsvárott a nagy kommunista per, melynek vádlottai és védői forradalmi harcosok voltak, bár ezzel nem szüntek meg erényekkel és hibákkal felruházott emberek lenni. A VI. Hadtest hadbíróóságán lefolytatott perben 76-an ültek a vádlottak padján, a beidézett tanúk száma pedig megközelítette az 500-at. A tárgyalások 1928. szeptember 10. és október 17-e között, több mint öt hétig tartottak

A Nagy Per előzményei

Ez a kommunista per tulajdonképpen az 1927. évi általános parlamenti választások egyik utóhatása. Beleilleszkedett az Averescu-kormányának és különösen Trancu Iași munkaügyi miniszternek a tervébe, amely a munkásosztály osztályharcos szervezeteinek feloszlására irányult. Ezt a célt szolgálta elsősorban a Román Kommunista Párt törvényen kívül helyezése 1924-ben, valamint a bukaresti törvényeséknél 1927 áprilisában megindított per, mely az Egységes Szakszervezetek létezésé-

sének törvényességét volt hivatott kétségbe vonni. A szakszervezetek elleni perben a kormány, minden erőfeszítése ellenére, egymás után veszítette el pozícióit; végül is kiderült, hogy a tőkés-földesúri rendszer polgári bírósága sem eléggé alkalmas a kormány terveinek megvalósítására. Más módszerekhez kellett folyamodni. Így született meg a terv: a munkásosztály harcosszervezetei felosztásának kérdését hadbírószágra kell bízni.

A kolozsvári nagy kommunista pert megelőző intézkedések — a rendszertelennek látszó letartóztatások, házkutatások, a röpiratok osztogatásáért, a pap nélküli temetésekért, munkás-keresztelőkért indított kisebb perek — tulajdonképpen erőpróbául szolgáltak.

A tőkés-földesúri kormányok (az Averescu-, a Barbu Știrbey-, majd a Brătianu-kormány) terveinek valóra váltásához kedvező volt az akkori nemzetközi helyzet is: így az angol szakszervezeti törvény és annak hatása Európa reakciós köreire, az Arcos elleni támadás, az angol—szovjet diplomáciai kapcsolatok megszakadása, vagy a varsói szovjet követség elleni merénylet. A monstre pernek nevezett nagy kommunista perben a VI. Hadtest hadbírószága előtt nem egyszerűen egyes személyek ültek a vádlottak padján, hanem a romániai munkásmozgalom legális és illegálisba kényszerített osztályharcos szervezetei, melyek képviselőinek elsőik között sikerült éppen a tárgyalóteremben nyilvánosan támadniuk a fennálló rendszert.

Hat munkásmozgalmi per egyesítése

A Nagy Per kiinduló pontjául a nagyváradai Phöbus-gyári munkások 1927 május-júliusi bérharca szolgált. A Phöbus vasöntöde és gépgyárban 1927 május első napjaiban a vállalat igazgatósága elbocsátotta a motorrészleg néhány munkását. A munkások tiltakoztak az elbocsátások ellen, mire az igazgatóság újabb kizárásokat eszközölt. Válaszként május 12-én a motorrészleg összes munkásai sztrájkba léptek.

A konfliktus ügyében megindult tárgyalások során a munkások küldöttei felvetették az 1927. június elsején lejáró kollektív szerződés megújításának kérdését is. A gyár igazgatósága elutasította kérésüket, és a kollektív szerződést ún. „munkaszabályzattal“ akarta helyettesíteni. Miután a Phöbus igazgatósága mereven elzárkózott a munkások jogos követeléseitől, és a munkaügyi felügyelő közbelépése is sikertelen maradt, május 28-án a sztrájk az egész gyárra kiterjedt. Vezetésére a gyár munkásai sztrájkbizottságot választottak, amelyben az egységesek mellett az amszterdami szakszervezetekhez csatlakozott szervezetek tagjai is részt vettek. Sztrájkőrök igénybevételének megakadályozására megalakult a sztrájkórság, amely ellenőrizte a gyár bejáratát, és felügyelt a rendre. A sztrájkolók megsegítésére a váradai munkásotthonban megnyílt egy segélypénztár, és üzembe lépett az ún. sztrájkkantin. Nagyvárad és Bihar megye munkásai és dolgozó parasztjai nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is támogatták a sztrájkoló Phöbus-gyáriakat. Pénzt és élelmet gyűjtöttek számukra. Anyagi támogatás érkezett az ország más vidékeiről is, így a bukaresti, kolozsvári, temesvári, marosvásárhelyi és brassói üzemek munkásaitól, valamint a zsilvölgyi bányászoktól. A Phöbus-gyári sztrájkot az RKP helyi szervezete az Egységes Szakszervezetek élén álló kommunistákon keresztül irányította, a KISZ üzemi szervezete pedig cselekvően támogatta a sztrájkbizottság tevékenységét. A gyár igazgatóságának kérésére a sztrájkbizottságot és a sztrájkórságot egy részét a váradai hatóságok letartóztatták és mindnyájukat a kolozsvári hadbírószágra szállították. A sztrájkolókat azonban nem lehetett megféleml-

liteni, új sztrájkbizottságot választottak, és az addigi követeléseiket most a letartóztatottak szabadon bocsátásával egészítették ki.

Ilyen körülmények között keresték fel a letartóztatottak hozzátartozói Dr. Rozvány Jenőt, az Egységes Szakszervezetek jogtanácsosát, és megkérték, hogy járjon közben a letartóztatottak érdekében. Ugyanakkor, a bérharc negyedik hetében, június 24-én a váradi üzemek képviselői, akik a munkásotthonban gyűltek össze, elhatározták, hogy másnap általános sztrájkjal támogatják a megyefőnök elé járuló küldöttséget. Június 25-én 11 és 12 óra között kb. 300 küldött gyűlt össze a Bihar megyei prefektúra előtt, és erélyesen követelték a letartóztatott Phóbus-gyári vasasok szabadlábra helyezését. Egy kisebb csoport, Dr. Rozvány Jenővel az élen, felkereste a prefektust, hogy közbenjárását kérje a törvénytelen letartóztatások és üldözések megszüntetésére. A küldöttség követelésének támogatására 12 órakor a város összes gyáraiban 15 percre leállt a munka; Nagyvárad munkásai általános sztrájkjal fejezték ki szolidaritásukat.

Az egységes fellépés és kitartó harc megrémítette a kormányköröket. Megtorló intézkedésként sorozatos letartóztatásokat foganatosítottak. Még az általános sztrájkot követő napon letartóztatták az Egységes Szakszervezetek, valamint a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának nagyváradi vezetőit, Dr. Rozvány Jenővel az élen, és a kolozsvári hadbíróság börtönébe kísérték őket.

A Phóbus-gyári munkások sztrájkjának ügyében háromszor is összeült Kolozsvárott a VI. Hadtest hadbírósa, de tényleges tárgyalásra nem került sor. Az első két esetben azért kellett elhalasztani a tárgyalást, mert a beidéztet tanúk nem jelentek meg, a harmadik esetben azért, mert az ügy a közben megjelent amnesztia-rendelet hatálya alá esett. A hadbíróság azonban nem szüntette be az eljárást, a vizsgálóbíró a vádat beolvasztotta a Nagy Per vádiratába.

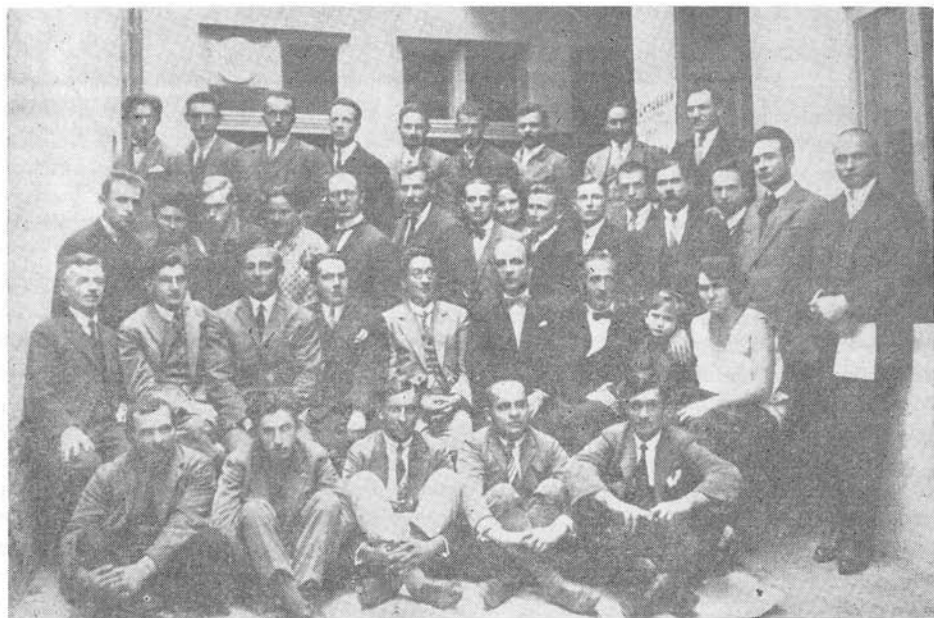
Időközben a tőkés-földesúri rendszer elnyomó szervei tömeges letartóztatásokkal „támogatták“ az általános választási kampányt. A Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának jelöltjeit és híveit egymás után szállították Bihar és Szatmár megyéből a kolozsvári hadbíróság börtönébe. Ezek és a Phóbus-gyári munkások, valamint a váradi munkásvezetők ügyét a hadbíróság kapcsolatba hozta egymással. „A letartóztatással — írta a *Vas és Fémmunkás* 1927. július elsejei száma — két célt akarnak elérni: először a munkásságot megfélemlíteni azáltal, hogy vezetőiket börtönbe zárják, és így remélik, hogy a megfélemlített tömeg a munkát felveszi a gyáros önkényes feltételei mellett. Másrészt pedig, a választások szempontjából jó fogásnak bizonyul a munkásság vezetőinek letartóztatása...“, hiszen ha szabadlábon vannak — írja a váradi rendőrség vádirata —, ez „veszélyezteti a választások nyugodt lefolyását“.

A romániai munkásmozgalom szervezésének és tevékenysége kifejtésének egyik fontos kerete ebben az időben a munkásotthonok hálózata volt. Eppen ezért a munkásmozgalomra súlyos csapást mérni szándékozó szervek figyelme érthetően a munkásotthonokra terelődött. A kezdeményező lépés ezen a téren is Nagyváradon következett be. Azon a címen, hogy a falán évek óta ott függő egyik kép „lázító tendenciájú“, a rendőrség bezárta és lepecsételte a Munkásotthont, majd elkobozták az inasotthon céljaira. Amikor a szakszervezetek hivatalosan is tiltakoztak a hatóságok törvénytelen eljárása ellen, a rendőrség házkutatást rendezett a Munkásotthonban, elkobozta a működését tükröző jegyzőkönyveket és felforgató jellegűnek minősített könyveit, nyomtatványait, és a nagyváradi Munkásotthon ügyét áttették a kolozsvári hadbíróságra.

A munkásság osztályharcos szervezeteinek feloszlására indított kampány tovább folyt, és csakhamar sorra került a többi munkásintézmény is.

A Nagy Per egy másik ügye Kolozsvárt született meg. A város munkásfényképész csoportja 1927. szeptember első napjaiban, a hatóságok engedélyével fényképképzést rendezett. A kiállított fényképek mind átestek a cenzúrán. Az utolsó kiállítási napon, szeptember 10-én a sziguranca egyik különítménye váratlanul megjelent a kiállításon, és házkutatást rendezett a helyiségben és a munkásotthonban. A *L'Illustration*-ból kivágott egyik fényképet, egy kínai lövészárkok képét, amelyet cenzúrázatlanul találtak egy fiókban, bűnjelnek kiáltották ki. Ennek alapján letartóztatták Aradi Viktort, a kiállítás rendezőjét, Dán István szövetségi titkárt és Kahána Jolánt, a Munkásotthon gépirónóját. Négy napi vattatás és két heti vizsgálati fogság után eljárást indítottak ellenük. A fényképképzés rendezője és „büntársai” így kapcsolódtak be a Nagy Perbe.

A kolozsvári nagy kommunista per kereteibe illesztette a sziguranca egy ún. „földalatti nyomda” ügyét is. 1928. március 11-én a nagyváradi rendőrség „föld-

A „monstre per” vádlottjainak és védőinek egy csoportja (alulról; balról)
 II. sor: Simó Géza (1), Lucrețiu Pătrășcanu (2), Petre Zissu (4), Dr. Rozvány Jenő (5),
 Aradi Viktor (7).
 III. sor: Müller Kálmán (6), Dr. Kertész Rezső (10), Mateisz Péter (12), Dán István (15).

alatti nyomdát” fedezett fel. A „nyomda” felszerelése egy használhatatlan állapotban levő írógép és egy 25—30 példány sokszorosítására alkalmas sapirográf volt. Az eset kapcsán a rendőrség letartóztatta a „bűnösöket”, köztük Lénárt Árpádot az RKP váradai szervezetének egyik vezetőjét és Szenkovits Sándor ifjúkommunistát, aztán mindenkit, aki csak a legtávolabbi vonatkozásban is állt a „nyomda” személyzetével és az ügyet áttette a VI. Hadtest hadbíróóságára.

A tőkés-földesúri rendszer hatalmi szervei „alapos” munkát akartak végezni. Miután úgy látszott, hogy a közvélemény már elő van készítve, az elnyomó gépezet

a munkásmozgalom szimpatizánsai ellen indított hajtóvadászatot. 1928. május 29-én, minden előzetes akció nélkül, lerohanták a kolozsvári *Cultura* könyvkereskedést és elkobozták a Malik-Verlag, valamint a Neuer Deutscher Verlag összes baloldali kiadványait. Ezután házkutatást tartottak Aradi Viktor ismert baloldali publicista lakásán, ott is elkobozták a két berlini kiadócég könyveit, ugyanakkor egy egész sor más könyvet, röpiratot és levelet vittek magukkal a szigurancára. A *Cultura* tulajdonosát és Aradi Viktort is letartóztatták. A sziguranca ezt az ügyet kapcsolatba hozta a Romániai Munkássegély és a Nemzetközi Munkássegély tevékenységével, és sorozatos letartóztatást eszközölt. „Büntárs“ címén letartóztatta — többek között — Simó Gézát, a munkásmozgalom ismert vezetőjét.

A Romániai Munkássegély és a Nemzetközi Munkássegély bevonásával megtelek a Nagy Per keretei, és ettől kezdve a dolgok rendkívüli gyorsasággal haladtak tovább. Augusztus 18-ra elkészült a 64 oldalas vádirat és szeptember 10-re kiűzték a főtárgyalást.

Vád és védelem

A Nagy Per vádiratáról Aradi Viktor *A Nagy Pör* című brosúrájában így ír: „A politikai pörök vádiratai általában a legérdekesebb kortörténeti dokumentumok közé tartoznak, de ez a vádirat még ebben a gyűjteményben is díszhelyet foglal el.“ A vádirat jellegére utalva Dr. A. Dobrescu, az országos ügyvédszövetség elnöke, a védelem vezetője mondotta: „Ha polgári bíróság előtt állanék, úgy védői szerepem kimerülne abban, hogy feljelentést tennék az igazságügyminiszternél az ügyész ellen, aki ilyen vádiratot mert készíteni.“

De lássuk a per vádiratát. „Tudvalevő — kezdi a vádirat —, hogy a Romániai Kommunista Párt feloszlata és törvényen kívül helyezése után e párt volt vezetőse tagjainak nagy része nem mondott le a tevékenységéről, amelynek célja nemzeti államunk jelenlegi társadalmi és politikai rendjének kommunista forradalom útján történő megváltoztatása.

E kommunisták egy része idegenbe menekülve felvette az érintkezést az ottani kommunista szervezetekkel, folytatta és folytatja Románia társadalmi és politikai rendjének aláknázására irányuló munkáját. Mások, akik az országban maradtak, elfoglalták a vezető helyeket az ún. »Egységes« Szakszervezetekben és ezek szövetségeiben, s e jogi személyeknek elismert szervek álarcra mögött hasonlóképp a kommunista forradalom előkészítésén munkálkodnak; mások viszont illegális, titkos szervezeteket létesítve, külföldi szervezetektől kapnak utasításokat, valamint pénzt és titkos konspiratív módon tevékenykednek.“ A továbbiakban a vádirat utal a kommunisták egymás közti kapcsolataira, és azt állítja, hogy „... a III. Internacionálé bécsi Politbürojánál működnek Köblös Elek... és más Romániából menekült kommunisták, akik delegátusaik és titkos futáraik útján utasításokat és pénzbeli támogatást küldenek a Romániai Kommunista Párt illegális, titkos szervezeteinek“.

A munkásmozgalom elleni általános jellegű vádak felsorolását a vádiratban a kérdések részletezése követi. Érdekesek a munkásmozgalom ismert vezetői elleni főbb vádak. A nagyváradi Phöbus-gyár munkásainak sztrájkját a hadbíróság vádirata az állam biztonsága elleni közvetlen támadásnak minősíti, Dr. Rozvány Jenőt, az RKP egyik jeles vezetőjét, sztrájkvezérnek nyilvánítja, és „leleplezi“ addigi forradalmi tevékenységét. „Dr. Rozvány — hangzik a vádirat — részt vett az 1920-ban Oroszországba küldött delegációban, amelynek célja az ottani helyzet tanulmányozása volt. Hazatérte után egyike volt a III. Internacionáléhoz való csatlakozás támogatóinak, amiért vádlottként kellett szerepelnie 1921-ben a bukaresti hadbíró-

ság előtt... Dr. Rozvány tagja a váradi Alkalmazottak Szakszervezetének, amely az Egységes Országos Szaktanács utasításai alapján dolgozik... Dr. Rozvány vádlott ezeknek a szervezeteknek öntudatosan adott segítséget...“ A vádirat szerint Dr. Rozvány „vezérkarához“ tartoztak. Ullmann Sándor, Dr. Kertész Dezső és Dr. Kertész Rezső, akik állandó kapcsolatot tartottak fenn a „vezérrel“.

A romániai munkásmozgalom egy másik vezetőjéről, Müller Kálmánról, az Egységes Országos Szakszervezetek elnökéről a vádirat megállapítja: „Müller Kálmán 1926-ban részt vett a szófiai Balkán-federáció ülésén, hogy információkat adjon a romániai mozgalomról. Fokozott tevékenysége, amelyet a külföldi szervezetekkel kapcsolatosan kifejt a proletárdiktatúra megvalósításáért, kitűnik a IV. 125—129., 143. és 182. aktákból. Müller kitűnő agitátor, a munkás szakszervezetekben dolgozik, amelyeket gyűlöletre és megvetésre buzdít egyenesen a királyi család és a kormány fejei ellen.“

A VI. Hadtest hadbíróasága különös erőfeszítést tett, hogy elítélhesse Aradi Viktor baloldali publicistát is, akiről a vádirat többek között azt mondja, hogy „kiválóan tehetséges propaganda író, *A Jövő Társadalma* szerkesztője, amely lapot az állam biztonsága elleni propagandája miatt a hatóságok megszüntetésre kényszerítettek. Mint az Egységes Szakszervezetek helyi bizottságának alkalmazottja, vetített-képes előadásokat tartott azzal a céllal, hogy Szovjet-Oroszország iránt érdeklődést és szimpátiát keltsen. A szükséges anyagot külföldi személyektől és szervezetektől szerezte meg...“

Hasonló hangnemben nyilatkozik a hadbíróaság vádirata Neumann-Máté Ernő ismert kommunista újságíróról is, akiről megállapítja, hogy „a kommunista szervezet más vezetőivel termékeny munkásságot fejtett ki a kommunista mozgalomban“.

A vádirat utolsó szakasza abból indul ki, hogy a perben az „egységesekek“ vezetői mint vádlottak szerepelnek, s követeli az Egységes Szakszervezetek feloszlását.

A kolozsvári nagy kommunista perben a romániai kommunista és demokratikus mozgalom képviselőit a fennálló rendszer forradalmi úton való megdöntésének vádjával küldötték a hadbíróaság elé, így akartak megsemmisítő csapást mérni a tömegek érdekeit képviselő és azokért harcoló szervezetekre. „Mi a bűnük ezeknek az elvtársaknak?“ — teszi fel a kérdést a *Ferarul* című vasmunkás lap 1928. szeptember 28-i száma, majd a következő jellemző választ adja: (az, hogy) „részt vettek a választásokon, szervezték és osztályöntudatra nevelték a dolgozó népet, olvastak marxista könyveket...“

Az 1928-as kolozsvári kommunista per nagy visszhangot keltett mind a hazai, mind a nemzetközi közvéleményben. A vádlottak védelmében szót emelt nemcsak a romániai demokratikus sajtó, több ismert politikus és közíró, a munkásosztály szervezetei, de több jelentős külföldi társadalmi tényező is. Az *Inainte* — a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának sajtóorgánuma — 1928. szeptember 28-i számában leleplezi a per osztálylényegét. *Egy monstre per* cím alatt a lap leszögezi: „Az a 76 vádlott a mi reményeinket, a dolgozó nép felszabadító harcát képviseli. Az Egységes Munkásszakszervezetek, amelyeknek megszüntetésére a bíróság törekszik ezen a peren, a proletariátus harci zászlaját, a munkásosztály kapitalista elnyomás és kizsákmányolás elleni védőbástyáját alkotják... Kolozsváron szabadságunk, vérrel megszerzett jogaink felett ítélkeznek...“ A *Ferarul* 1928. szeptember 28-i száma, miután arról tájékoztat, hogy a vádlottak között igen nagy számban vannak vasmunkások is, ezt írja: „Minden városban tiltakozó gyűléseket kell tartani, követelni kell a per megszüntetését, elvtársaink szabadlábba helyezését, általános amnesztiát az elítéltek részére...“

A kolozsvári hadbírószági tárgyaláson vezető politikusok, egyetemi tanárok, magasrangú bírák, neves ügyvédek, újságírók sorakoztak fel a védelem tanúiként, és minden részletében bebizonyították a vádiratban szereplő állítások tarthatatlanságát. A védelem nevében fellépők közül Petre Zissu az Egységes Szakszervezetek ellen emelt vádakát elemezte jogi és társadalomtudományi megvilágításban, s ezzel a vádirat lényegét vonta kétségbe. Utalva a modern ipar és az ipari proletariátus létrejöttére, Zissu leszögezte, hogy az osztályharc olyan realitás, amelyet lehetetlen tekintetbe nem venni és amelyet nem lehet büntetőszabályokkal körülhatárolni. Az ipari proletariátus érdekei, az ideológiai különbözőségektől eltekintve, azonosak, s így természetszerű az a törekvés, hogy megteremtsék a szakszervezeti mozgalmak egységfrontját, tehát egészen légüres térben mozog a vád, amikor az egyesítés kérését mint „titkos aknamunkát“ akarja beállítani.

A legsúlyosabban vádoltak védelmében Lucrețiu Pătrășcanu, az RKP kiváló harcosa szólalt fel. Jól dokumentált és logikusan felépített beszédében a fiatal kommunista ügyvéd az osztályharc kiélesedésének problémáit taglalta. Statisztikai adatokat sorolt fel annak bizonyítására, hogy az általános válság kiélesedésével párhuzamosan szakadatlanul növekedett a nagy bankok nyeresége. Ez a nyereség — mutatott rá Lucrețiu Pătrășcanu — oly aránytalanul nagy, hogy meghaladja a közelmúlt legmohóbb kapitalistáinak álmait is. A tőke nagyméretű koncentrációja az okozója a munkásság fokozatos elnyomódásának, a szakszervezetek és a munkásintézmények elieni türelmetlen hajszának, és ezzel magyarázható végső soron a per is. A vádiratban, a vádlottak terhére felsoroltak csak epizódjai a munkásosztály védekező harcának — hangsúlyozta Pătrășcanu.

A védelem érdekében tanúként jelentkeztek és akcióba léptek külföldi, nagy tekintélynek örvendő közéleti személyiségek is. A védelem igazát bizonyította — többek között — Dr. Josef Kauntz német konzul, valamint R. W. Seton Watson angol publicista (Dr. Mihali Tivadar kolozsvári polgármesterhez intézett levelében, melyet Dr. V. Kindris védő olvasott fel). A Nagy Per vádlottainak ügye a világsajtóban is visszhangot keltett, az Emberi Jogok Ligája pedig, Romain Rolland-nal és Albert Einsteinnel az élen, óvást emelt a tömeges letartóztatás és a nyomozó szervek módszerei ellen.

Az ítélet

Az ország határain belül és azon túl is jelentkező tiltakozás nyomására, a vádlottak és védők erélyes fellépésére, valamint a vádiratban foglaltak tarthatatlansága, a bizonyítékok hiánya következtében a kolozsvári VI. Hadtest hadbírószági kénytelen volt elejteni a munkásosztály legális szervezetei: az Egységes Szakszervezetek és a Román Munkássegély elleni vádakát. A védelem záróbeszédében Lucrețiu Pătrășcanu, miután bebizonyította a katonai ügyész végzavában foglaltak megalapozatlanságát, jogosan állapította meg: a vád hivatkozik arra, miszerint a védelem mit sem bizonyított — amikor a bizonyítás kötelezettsége éppen reá hárult volna —, de ugyanakkor a „mit sem“ hatása alatt olyan súlyos vádakát ejtett el, amelyek előzőleg vádjai gerincét alkották.

A 37 napig tartó Nagy Per 76 vádlottja közül 37-et ítél el a VI. Hadtest hadbírószága. A kiszabott börtönbüntetések összesen 150 évet és 5 napot tettek ki. Ehhez még 273 évi jogvesztés és 715 500 lej pénzbírság járult. Az elítéltek között voltak: Neumann-Máté Ernő (9 év), Haja Liefsitz (8 év), Szenkovics Sándor (7 év), Lénárt Árpád (6 év), Avramescu David (3 év), Lázár Ödön (3 év), mindnyájan a romániai munkásmozgalom tevékeny harcosai, akik bátran szembeszálltak a tőkés-földesúri

rendszerrel. Hittel és teljes meggyőződéssel hirdették: „a napokon keresztül elszenvedett verések és kínzások... nem tettek egyebet, mint hogy megerősítsék hitünket, miszerint a jelenlegi társadalmi rendszert meg kell változtatni“ (Lénárt Árpád védőbeszédéből).

Negyven évvel ezelőtt a kolozsvári hadbírószágon a romániai munkás- és demokratikus mozgalom képviselői felett ítékezett az uralkodó osztályhatalom. Az ország minden részéből felsorakoztatott vádlottak túlnyomó többsége vállalta a harcot, és ellentámadásba ment át az osztálybíróság ellen. Mögöttük álltak a munkástömegek, a hazai és a nemzetközi társadalmi élet haladó erői, melyek biztatták őket és támogatták harcukat. S ez a harc nem volt hiábavaló. Ebből is sarjadtak a későbbi nagy győzelmek, a szocialista jelen. A történelem igazságot szolgáltatott.

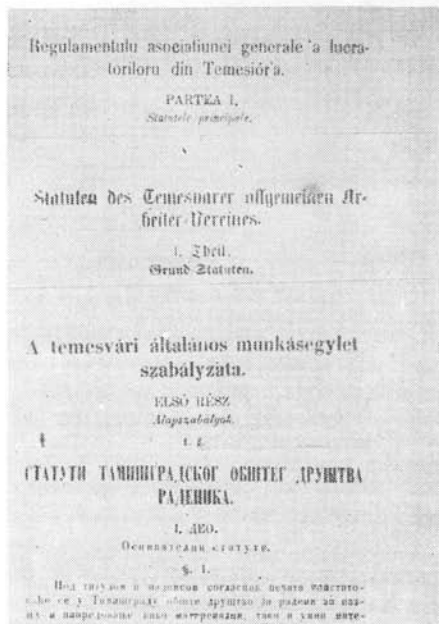
Bunta Péter

Temesvári centenárium

A munkásmozgalom kezdetei hazánk különböző vidékein közvetlenül az 1848—49-es forradalmat követő évekre tehetőek. Az első egyesületeket a nyomdászok alakítják Temesváron, Brassóban és Kolozsváron. Ezek az egyesületek azonban még a haladó liberális polgárság befolyása alatt állottak, s céljuk csak a kölcsönös segítség megszervezése volt betegség és utazások esetére. A hatvanas években, főleg az iparilag legfejlettebb Bánságban mind erőteljesebben nyilvánulnak meg az önálló munkásszervezet alakítására irányuló kísérletek. Temesvár és Resica volt a két legerősebb ipari központ. Elég megemlítenünk, hogy az 1870. évi népszámlálás adatai szerint Temesvár lakosságának 25%-a volt ipari munkás.

1868. október 11-én több mint 300 munkás nyilvános gyűlésen határozta el a Temesvári Általános Munkásegylet megalakítását. A gyűlés elfogadta a kéziratban előterjesztett alapszabályokat, kimondta, hogy minden vasárnap délután összeülnek a munkásságot érdeklő kérdések megvitatására, megalapítják a segélypénztárakat és egyleti üléseket rendszeresítenek, hogy „a munkásosztályt parlamenti formákra, tapintatra és gondolkodásra neveljék, aminek következménye az lesz, hogy a munkásosztály is magasabb képzettségre és művelődésre fog törekedni“.

A Temesvári Általános Munkásegylet kezdettől osztályalapon és a nemzetköziség alapján szerveződött. Alapszabályait négy — magyar, német, román és szerb

— nyelven fogalmazták meg és nyomtatták ki 1870-ben, miután hosszú küzdelem után elérték azok törvényes elfogadását a hatóságok részéről. De bizonyítja az a levél is, amelyet négy-nyelvű feliratú papíron (Általános Munkásegylet, Allgemeiner Arbeiter-Verein, Asociațiune Generală de Lucrători, Veszobste Radenih Durstvo) küldtek el 1868. október 20-án Johann Philip Beckerhez, az I. Internacionálé titkárához. A „szociáldemokrata üdvözléssel és kézfogással“ befejezett levélben — Farkas Károly és Tisch Ká-

Hetvenöt év

A munkásmozgalmunk gazdag hagyományaira emlékeztető évfordulók sorában jelentős helyet foglal el a Romániai Munkások Szociáldemokrata Pártjának háromnegyed évszázados jubileuma. Megalakulásával lezárult a hazai munkásmozgalom fejlődésének kezdeti szakasza, s olyan országos szintű szervezeti keret jött létre, amely lehetővé tette, hogy a munkásosztály fokozza küzdelmét a kapitalista kizsákmányolás és a társadalmi elnyomás ellen, s mind erőteljesebben hallassa szavát az akkori Románia politikai életének legfőbb kérdéseiben.

A romániai proletariátus kibontakozó osztályharcának egyik jellemző vonása, hogy már korai időszakában sikerült létrehoznia saját szervezeteit, s a nemzetközi munkásmozgalom szerves részeként annak aktív osztagává vált. Az első lépéseket a kisebb szakmai önképző- és segélyegyletek jelzik a múlt század ötvenes éveiben. Ezeket a kapitalista fejlődés gyorsulásával számban gyarapodó és öntudatosodó munkásság olyan szakegyletekkel váltja fel, melyek szakítanak a patriarkális módszerekkel s így a munkáltatók kizárásával, hangsúlyozottan osztályalapon tevékenykednek. Szervezeti összefogásuk útján fontos állomás volt a Romániai Dolgozók Általános Egyesületének a létrehozása 1872 októberében.

A munkásság osztályra szerveződésének folyamata együtt haladt a különböző szocialista irányzatok romániai terjedésével. Ezek hordozói többségükben fiatal, a kor forradalmi eszméi iránt fogékony és a hazai demokratikus hagyományok tette serkentő hatása alatt álló értelmiségiek, akik az előrehaladás útját keresve, szocialista körökbe tömörülnek. Közéjük tartoztak C. Dobrogeanu-Gherea, Eugen Lupu, dr. N. Russel, dr. C. I. Istrati, Gh. Panu, Vasile Conta, a két utóbbi közvetlen kapcsolatot tartott fenn az I. Internacionáléval, már megalakulásától kezdve.

A munkásegységek és szocialista körök kezdeti párhuzamos tevékenységét a 80-as évektől kezdődően mind szorosabbá váló egybekapcsolódás váltja fel. Ez a közeledés bonyolult és változatos formákban ment végbe, amelyek egyrészt a munkásság osztályöntudatának növekedését, másrészt a szocialista mozgalom tisztázási folyamatát vitték előbbre.

A hazai mozgalom erősödése és a nemzetközi szervezkedés eredményei, valamint példája nyomán a román szocialista körök tevékenységében is egyre határozottabb törekvés mutatkozik egy szocialista párt létrehozására. Az első ilyen irányú konkrét megnyilvánulás C. Dobrogeanu-Gherea *Mit akarnak a román szocialisták?* című programadó tanulmányának megjelenése. Kezdetben azonban e körök a párt fogalmát csak az eszmeáramlat valamilyen kifejezőjeként értelmezték, s nem úgy tekintették, mint a munkásosztály politikai élesapatának szervezetét. Szóhasználatukban a „szocialista párt” csupán mint megkülönböztető fogalom szerepelt, amelyvel elhatárolták magukat a korabeli burzsoá pártoktól és csoportoktól. A munkásosztály szocialista eszméitől vezérelt politikai pártja létrehozásának távlatai világos ideológiai és elméleti előfeltételek kialakulásához kapcsolódtak, ezek viszont elengedhetetlenül megkövetelték a marxizmus eszméi felülkerekedését a romániai szocialista mozgalomban. Ez a folyamat, szívós elvi harc eredményeként, 1883 és 1885 között zajlott le, a román szocialista publicisztikának változatos formáit s tematikáit széles skálájú irodalmát hozva létre.

A szocialista és munkásmozgalom eggyéválásának történelmi folyamata a hazai proletariátus megszervezése formáinak jelentős fejlődésével járt. 1887-ben meg-

alakulnak, előbb Bukarestben és Iași-ban, majd az ország más központjaiban az első politikai jellegű szervezetek, a munkáskörök, 1890-től kezdődően pedig a még szélesebb kereteket nyújtó és elvi célokat követő munkásklubok.

Az 1880-as évek vége és 90-es évek eleje a romániai munkásmozgalomban az önálló politikai párt megeremteléséért folytatott küzdelem fellendülésének időszaka volt. Ebben az irányban hatottak az időközben lezajló tömegmegmozdulások, amelyekben élen járt az izmosodó gyáripari proletariátus. Ugyancsak ezeket a törekvéseket sarkallták a II. Internacionálé alakuló kongresszusának határozatai, melyek megfogalmazásában a romániai szocialista mozgalom képviselői is részt vettek.

1892 májusában a bukaresti munkásklub kezdeményezésére országsszerte megkezdődött a párt megalakításának közvetlen előkészítése. Az alakuló kongresszus 1893. március 31-én (április 12-én) ült össze Bukarestben, ezen a munkásklubokat munkásköröket és szakszervezeteket képviselő 54 delegátus egyöntetű, ünnepélyes határozata értelmében megalakult a Romániai Munkások Szociáldemokrata Pártja. A programjában szereplő közvetlen követelések általános polgári demokratikus jellegűek — a munkások anyagi és szellemi körülményeinek javítását célozzák a sztrájkjog, a szervezkedési és gyülekezési jog, a nyolcórás munkanap —, tükrözve az ország akkori politikai társadalmi-gazdasági fejlettségi szintjét és megfogalmazva az ebből következő feladatokat. A párt végső célkitűzéseként a termelőeszközök népi tulajdonba vételét határozza meg. Románia történetében ez volt az első eset, amikor egy politikai párt programalként nyilvánította ki „a szocialista társadalom megalakítását“.

Fennállása alatt a Romániai Munkások Szociáldemokrata Pártja — belső vajú-dásai ellenére — nemcsak a munkásokoztály, hanem az egész dolgozó nép érdekei védelmezőjének, törekvései kifejezőjének bizonyult, s így tevékenysége elválaszt-hatatlanul összefonódott az általános nemzeti történelemmel. Ugyanakkor számos példáját nyújtotta proletár internacionalista elviségének, ami a programban is ki-fejezésre jut, s állandó, aktív és többirányú kapcsolatot tartott fenn a nemzetközi munkásmozgalommal, részt vett annak minden akciójában.

Vajda Lajos

Victor Vasarely:
Transzparencia

Ki írja meg a Koós Ferenc Kör történetét?

A bukaresti Palota tér és a Știrbey Vodă utca sarkán, szemben a nagy önkiszolgáló étteremmel késő ősszel egy különösen ékes cserje nyit. Telistele van lilászvörös apró virággal, mintha valamely impresszionista szökőkút dobálná a talaj fölé meg nem szűnő színzuhatagait. Láttán — mint jólismert figyelemzavaró jelre — mindig megtorpanok. Mintha csak az a bokor szebb volna a többinél — virágosabb, dúsabb, bizonyára még illatosabb is! Csodálkozom, hogy nincs körülötte csöndület, csupán én állok magamban s mindegyre igyekezem megmagyarázni különlegesen vonzó varázsát.

Hát persze!... Hogyan is ne volna ez a szelíd bozót ékeesebb és kiválóbb, mint társai?... Hiszen olyan talajba mélyesztí gyökereit, ahol valaha a mi diák-szervezetünk gyűlésterme állott. Az ott elhangzott lelkes, derülátó, bizakodó, heves, izgatott, lángolóan vidám vagy lehangolóan bánatos beszédek szívódtak be a földbe, maradtak meg a téglák elszórt porában, lebegnek láthatatlanul a levegőben — azoktól lesznek a levelek ilyen üdén zöldek, és színesednek a szirmok ilyen pirosas-violászvörösé. E helyen gyűltünk össze legelső ízben, hogy megalakítsuk a Koós Ferenc Kör Diákosztályát. Van annak már több mint harminc esztendeje.

Különös képződmény volt, annyi bizonyos! Új diákegyesület alapításának létjogosultságát sokáig kellett volna magyarázgatnunk különböző főiskolai fórumokon — így hát inkább megkerestük és fölleltük, elfogadtuk és szívesen vettük a vendégszeretetét szintén szívesen kínáló régi és nem is mindig találó keretet. Hogy az némileg meglepő külalakban jelentkezett?... Ugyan ki törődött vele!... Nem a forma a döntő — erről valamennyien meg voltunk győződve —, hanem a tartalom!...

Volt ugyanis a bukaresti ev. ref. parókiának két kitérő lelkésze: Nagy Sándor és Kányádi Béla. Ők jelentkeztek azzal az ötlettel, hogy — minden vallási színezet mellőzésével — töltsünk új bort a régi tömlőbe, azaz öntsünk életet az ő papíron létező Koós Ferenc Kör nevű intézményükbe és alakítsuk meg annak ügynevezett diák-osztályát... Hogy ki volt ez a Koós Ferenc?... Bevándorolt brassói és kezdő tollforgató létemre bizony szégyenszemre nem tudtam, hogy a negyvennyolcas forradalomban való részvétele és bukaresti lelkészkedése meg tanítóskodása után Brassó városában jelentkezett írói köntösben és ott adta ki *Apáczai Csere János népszerű életrajza* (1881), *Zajzoni Rab István csángó költő emlékkönyve* (1888), majd *Életem és emlékeim, 1828—1890* (1890) című munkáit, sőt ott is halt meg 1905-ben. Mindenestre ő volt az, aki most száz esztendeje megalapította a Bukaresti Magyar Egyletet. Ez utóbbi kesei leszármazottja volt a Koós Ferenc Kör, amelyet mi, főiskolások lassanként kisajátítottunk.

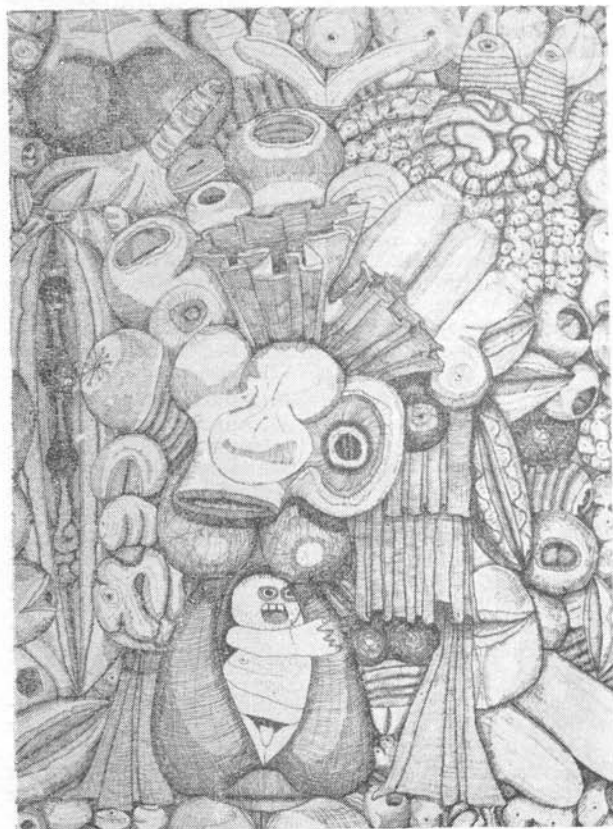
A névadó és irodalmi szándékai öntudatlanul is befolyásoltak bennünket. Hiszen a csütörtök esti heti üléseknek mindig csupán az első felét töltötték ki az anyagi, adminisztratív és egyéb súlyos ügyek — a második felerészben jöttünk mi, a költők többen is, jött Nagy Boriska, mint drámaíró, majd fellángoltak a viták Adyról, Eminescuról, Karinthyról, Gusti professzorról — s ha jól emlékszem: az utópista szocialistákról.

Évekkel később az *Erdélyi Enciklopédia* néven szereplő és jobbára lelkesedésre épült kiadói próbálkozásunk keretében megjelent *Más csillagon* című könyvecskében szenteltem néhány lapot ezeknek a heti gyűléseknek — azt hiszem azonban, túlságosan fölületesen, egyáltalán nem oknyomozó módon, inkább csak saját megbízhatatlan emlékezetemre támaszkodva. Nem esküszöm, hogy minden pontosan úgy történt, ahogyan ott történetkére kerekedik! Sőt egészen bizonyos, hogy mások — az okosabbak, gyakorlatiasabbak, józanabbak sokkal tárgyiasabban, valószerűbben, tehát tanulságosabban látták és élték át az egészet.

Rájuk várna hát a feladat, hogy egykori levelek, újságcikkek, felhívások, fényképek és persze egyéni emlékek alapján összeállítsák, megírják, közlétegyék a Koós Kerenc Kőr Diákosztályának történetét, amelynek talán írásos nyoma is van valamely poros hivatali levéltárban — de azt gyanítom: inkább csak a mi szívénykben.

És ez a szív is csak akkor dobban meg romantikus emlékezés-formán, ha megtorpanunk az ibolyába forduló pirosas virágú kecses bokornál, és azt képzeljük, hogy fényét és ragyogását a mi egykor ott kiejtett fiatal szavainknak köszönheti.

Szemlér Ferenc

Frank Rolf
Werner
(Stuttgart):
Genезis

A langyos vizről

„...Napjainkban a klasszikusok sokkal nagyobb veszélyben forognak, egyszerűen nem ismerjük, sőt egyenesen lenézzük őket, ha csak nem alkalmasak közvetlen és azonnali fogyasztásra.“

Nem kisebb író és műfordító, a klasszikus irodalomnak nem kisebb értője írta le ezt a mondatot, mint Gyergyai Albert — nem kisebb színművésszel polemizálva, mint Major Tamás. Vitájuk rengeteg megszívlelendő tanulságot hordoz, s égetően jelenlévő kérdést boncolgat. Nem a vita anyagát akarom ismertetni itt, csupán e főtebbi mondat-hoz lenne néhány hozzáfűzni valóm, szétnézve egy pillanatra a saját portánkon is. S ezt annál is inkább meg kell tennem (vagy tennünk), mert a mondat szinte provokálóan irányítja a figyelmet a fölvetett kérdésre.

„Napjainkban a klasszikusok sokkal nagyobb veszélyben forognak, egyszerűen nem ismerjük (őket)...“ — mondja Gyergyai. Ez a megálapítás így első látásra túlzásnak tűnik, de ha jól utána gondolunk, — anélkül, hogy minimális szükségünk is lenne bizonyítékok felsorolására —, nyugodtan beismerhetjük: hazai magyar szellemi életünkben már-már behozhatatlannak látszó mulasztások történtek és történnek ezen a téren. Azok az intézményeink, melyeknek elsődlegesen kellene eleget tenniük a „klasszikus-pártolás“ igényes és nehéz, de föltétlenül szükséges feladatának, eléggé elhanyagolják ezt a kötelességüket, s itt el kell mondani azt is: szellemi megnyilvánulásainkon meg is látszik, hogy elménket nem a klasszikusokon éleztük. (Természetesen, mint mindig és mindenütt: hússzoros tisztelet a kivételeknek.) Az egyetem, az egyetlen hely, ahol programszerűen és kötelező módon folyik a klasszikusok bemutatása — sajnos sokszor valóban csak a bemutatása, mélyebb értékelés és érzelmi hozzáállás nélkül —, semmiképpen sem pótolhatja a hiányt.

Valóban: egyszerűen nem ismerjük a klasszikusokat, vagy ha igen, akkor úgy emlékszünk rájuk, mint valami gyerekkori emlékre, amit jó lenne mihamarabb elfelejteni, mert gátolja modern és izgalmakkal teli „huszadikszázadiságunk“ kiélését-kiélvezését. Az is igaz, hogy a nagyközönségnek alig-alig áll módjában állandó kapcsolatot tartani olyan fórumokkal, melyek rendszeresen ki tudnák elégíteni az ilyen irányú kívánalmakat. És itt, mint már annyiszor, ismét hat színhá-

zunkra kell terelnem a figyelmet, mert ezek azok az intézmények, amelyek fölmérhetetlen segítséget nyújthatnának — s intézményesen! — a normális, egészséges állapot kialakításában.

„...sőt egyenesen lenézzük őket, hacsak nem alkalmasak közvetlen és azonnali fogyasztásra“ — folytatja Gyergyai. Nem szeretném, ha félreértenének azok, akiknek a portájára most bemerészkedtem. Szemernyi rosszindulat sincsen bennem, a színházat szeretem — nagyon szeretem —, és semmiképpen sem akarnám alábecsülni a teljesítményeit. De túlbecsülni sem! S a tények sajnos azt mutatják, hogy főntebb említett — s nyugodtan és túlzás nélkül szentnek mondható — kötelességükről a színházak is elfeledkeztek némileg. A mai törzsközönség — aki sokkal többet érdemelne és igényelne, mint amivel több ízben „kifizetik“ — már csak hírből ismeri Janovics híres és nagysikerű, évtizedeken át emlegetett kolozsvári „Shakespeare-ciklusát“ vagy a „görög-sorozatot“. Jelen pillanatban úgy tűnik, mintha színházaink viszolyognának a klasszikusoktól, évek óta alig találunk egy-két Shakespeare-drámát a játékredeken, csak elvéve láthatunk Molière-t, és végleg kitöröltük a műsorból Racine-t, Corneille-t, a spanyolokat (!), hogy ne is említsük a görögök már-már hivalkodó elfelejtését! A pusztá fölsorolás is jelzi a mulasztás kegyeletsértés-számba menő súlyát, s ehhez még hozzá kell tennünk azt is, hogy évente ezer és ezer olyan nem irodalomszakos magyar értelmiségi végez a különböző főiskolákon, akiknek aztán végleg a színház lenne az az út, melyen keresztül megszerezhetnék, megismerhetnék az irodalomtörténet nagyjait. Föl kellene mutatni az egyetemes kultúrtörténet e csillagait, mert a fáradozás semmiképpen sem lenne gyümölcstelen. Föl kellene mutatni őket egészen, merészen és (vagy: de) sértetlenül. Mert a bizonyosféleképpen „újraértelmezett“ (magyarán: meghúzott, sőt sokszor összeszabdalt) klasszikusok immár több ízben nem váltották be a reményeket.

(Azt hiszem, nem árt néhány mondatot pazarolni erre a kérdésre sem. „Meghúzzuk“ Shakespeare-t, meghúzzuk Madáchot, mondván, hogy amit kihúztunk, az ma már nem mond semmit, elavult. Szóval megpróbáljuk Shakespeare-t a magunk képére gyúrni. Alázat nélküli gesztus ez, férfiatlan és kegyeletsértő, s szinte sugallja a gondolatot: milyen lenne, ha valami módon kívágnók-faragnók a milói Venusból is azokat a részeket, melyek elavultak, és nem a mának szólnak, vagy átfestenek-rajzolnak Rubens nádszálnak éppen nem nevezhető női figuráit, kijelentve, hogy úgy, ahogy vannak, semmiképpen sem „mennek“ a mi huszadik századi ízlésünkhöz. Ámbár azt sem volna rossz megkérdőjelezni egyszer, mért is vagyunk úgy oda azzal, hogy ebben a században születtünk; és mért alkalmazzuk mércéül állandóan a mi ízlésünket?)

Egyszóval: a kegyelet — különben emberileg kötelező — gesztusát nem nagyon gyakoroljuk a klasszikusokkal szemben, pedig ideje volna, nagyon ideje volna már arra is gondolni, hogy jelen állapot mindkét fél mérhetetlen kárára van. S ezen semmit nem változtat az a tény, hogy komolynak és megfontoltnak tűnő érveket és mentségeket tudunk fölsorakoztatni. Elmondhatjuk bátran — és el is mondjuk —, hogy a klasszikusok ódonak, patetikusok, s a mi századunk minden, csak nem patetikus. Elmondhatjuk, hogy a világon ma sokkal iz-

galmasabb dolgok vannak, mint Szophoklész (jóllehet ehhez a kijelentéshez valóban sok huszadikszázadi nyegleség kell). Igaz, a század, a kor, melyben élünk, ideges, rohanó, szenzáció-éhes, érdekesség-hajhászó — de vajon mentség-e ez arra, hogy lassan, jószántunkból lemondunk arról a képességről, igényről, mely a fenséges, tisztító, katartikus művészi élményt kívántatta meg valamikor az emberiséggel? Mintha lassan képtelenné válnánk a *fenséges* érzékelésére, értékelésére.

Az örök emberi mércéket fölláító nagy alkotásoktól való illeten elfordulás pedig csak azt jelenti, hogy mi magunk félünk e mércék elé állni. Inkább választjuk a kényelmesebb és olcsóbb megoldásokat: langyos vízben lubickolunk, magazinokból szert teszünk valamiféle mélység nélkül való tájékozottságra, s pusztulni hagyjuk a házat, melybe már annyiszor vissza kellett sündörögni lógó orral, nagy idők idején, nem lévén más menedék a fejük fölött. S közben — nyilván — kürttel-dobbal hirdetjük légvár-modernségünket.

Ismét kerülünk el egy félreértést: szeretem a moderneket, dzsessz-kedvelő vagyok, állítom, hogy Armstrong félisten az ő trombitájával és rekedt hangjával — de az is meggyőződés, hogy az átkozódó és trágár beat-költő Allen Ginsbergnek több köze van a fenségeshez, mint sok nem-modern társának; s a valóban modern O'Neillnek Szophoklészhez, mint Becket Godot-jához. (Hogy szóba se hozzuk például Henry Moore és egymillió „modern“ szobrász közti távolságot.)

Nem gazdálkodunk jól a klasszikusokkal. Látjuk is a kárát.

Nem akarjuk figyelembe venni intelmeiket, pedig légüres térben úszkálunk azok nélkül.

A legsajnálatosabb pedig az, hogy mindezt tudjuk, s mégsem tesszünk semmit.

Vagy talán félünk tőlük, s ezzel újólag elismerjük, hogy kisebbrendűségi érzéseink vannak?...

KIRÁLY LÁSZLÓ

Habán-kancsó 1775
(Sepsiszentkirály)
Foto Kabay

◆ *Az államosítás után létesült hazai könyvkiadói intézmények sorában huszadik évfordulóját ünnepli az Irodalmi Könyvkiadó. A húsz év alatt különböző emblémekkel (Allami Könyvkiadó, Az RNK Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója, Allami Irodalmi és Művészeti Kiadó s néhány év óta Irodalmi Könyvkiadó) jelentkező hazai magyar irodalmi könyvkiadás útja összeforrott a felszabadulás után kibontakozó romániai magyar irodalommal, s a fejlődést jelző számok mögött egy lüktető irodalmi élet valósága teljessédt ki évről évre.*

Sokat mondanak maguk a számok is: az első (csonka) esztendő összkiadói viszonylatban mindössze 5 kötete 1950-ben, az Allami Kiadóból való kiválás évében már 29 műre gyarapodott, 208 ív terjedelemben, s a fejlődést jelezte az ezután következő évek termése is (1951-ben 27 kötet, 232 ív, 1952-ben 23 kötet, 262 ív). A teljes statisztika helyett összehasonlításul csak a legutóbbi három év adatait írjuk ide: 1966-ban 51 mű 745 ív terjedelemben, 1967-ben 73 mű 1150 ív terjedelemben, 1968-ban pedig (a terv szerint) 117 mű 1433 ív terjedelemben.

Beszédesek a részletek is: 1950—1967 között a kiadó összesen 436 eredeti művet adott ki mai romániai magyar íróktól; különböző sorozataiban 152 magyar és 92 román klasszikus mű, a két világháború közötti romániai magyar irodalomból 56 mű, a világirodalomból pedig (ide sorolva az egyéb jellegű kiadványokat is) 153 mű jelent meg. A húsz esztendő alatt a kiadó számos népszerű sorozatot gondozott. Kiadásában jelent meg a Haladó Hagyományaink (1952—1957 között), a Kincses Könyvtár (1955—1964 között) s folyama-

Történeti tanulmánygyűjtemény* jelent meg a közelmúltban, mely az Akadémia marosvásárhelyi kutatóbázisa egyes munkatársainak tudományos tevékenységét tükrözi. Ez a tudományos intézet 1956-ban létesült, kezdetben két — orvosi és történeti — osztállyal. Az utóbbi tevékenység középpontjában hazánk történetének főleg helyi jellegű tanulmányozása áll. A munkatársak zömében eredeti és jelentős adalékokkal járultak hozzá egyes történeti kérdések tisztázásához, értékesítve a gazdag helyi dokumentum-anyagot is.

A kötet hat tanulmányt foglal magában. Az első: *A székelyek társadalmi és gazdasági mozgalmának kérdései az 1562-es felkelés előtt* — szerzője Böződi György. Behatóan vizsgálja az erdélyi feudalizmus gazdasági és társadalmi életét a XVI. század első felében, különös hangsúlyt helyezve a székely székerek kérdésére, mely eddig eléggé elhanyagolt volt. A tömegmozgalmak alapvető vonása — hangsúlyozza — mindenütt azonos: az elnyomott parasztság harca a hűbéri elnyomás ellen. Jellemző, hogy a mozgalom fő ereje, a parasztság mellett más kizsákmányolt rétegek — a városi szegények, a bányák dolgozói és néha a kisnemesség is — részt vettek ezekben a küzdelmekben. Figyelmet érdemel — mutat rá a szerző —, hogy a székely parasztságnál már a XVI. század első felében találkozunk az osztályharc olyan jelenségeivel, amelyek alapjában véve a kapitalizmusra jellemzőek: vagyis megjelenik a szegényparasztság elkülönült akciója a parasztság általános mozgalmának keretében. Ilyen helyzetre utal például a mezőgazdasági munkások sztrájkja a bölöni (Kovászna megye) parasztsztrájk megmozdulásában.

Böződi megemlíti, hogy a XVI. század első felében az oszmán kiszolgáltatottság elleni harc mint új igényző jelenik meg a parasztság harcának okai között. Felsorolja az illető korszak nagy parasztmegmozdulásait — az 1514-es Dózsa György vezette parasztháborút, az 1515. évi szlovéniai felkelést, a nagy német parasztháborút, az „Iván cár“ vezette szerbiai felkelést, az 1525—1526. évi szlovákiai bányamunkásmozgalmat, az 1554—1555. évi dobrudszai török és keresztény parasztsztrájk felkelését —, és arra a következtetésre jut, hogy a székelyek 1562-es felkelése szervesen kapcsolódik a XV. és XVI. században Európa-szerte kibontakozó antifeudális mozgalmakhoz, de különösen szoros szálak fűzik mind az erdélyi parasztság nagy megmozdulásaihoz, mind az 1563- és 1564-es években Moldvában és Havasalföldön lezajló mozgalmakhoz. Néhány évtized leforgása alatt csupán Erdélyben a Dózsa György vezette parasztfel-

* *Studii de istorie. Editura Academiei Republicii Socialiste România. București, 1968.*

kelésen kívül számos más jelentős tömegakció zajlott le: így a Székely János vezette 1513-as, valamint az 1556-os szebeni és az 1557-es brassói.

A székely társadalom szociális és gazdasági életében a XVI. század első felében végbement változásokat elemezve a szerző újlag hangsúlyozza annak az engelsi tételnek az igazságát, hogy a feudális államot a nagy földbirtokok hozták létre és nem fordítva. A székelyeknél is, mint bárhol Európában, a nagybirtokok osztlánya a faluközösségekből emelkedik ki úgy, hogy elsajátítják a falu többi lakója munkájának gyümölcsét. A parasztság elnyomása fokozódásának ebben a korszakában a székely társadalmon belül az osztályharcnak különféle megnyilvánulásaival találkozunk: ilyen a szökés — Moldvába és Havasalföldre való kivándorlás —, munkamegtagadás, a törvények „megszegése”, és ezek a legmagasabb fokú harci formában, a felkelésben csúcsosodtak ki.

Kocziány László Borsos Tamás, történétíró és diplomata (1566—1634) című tanulmánya érdekes részleteket tár az olvasó elé az ismert marosvásárhelyi városbíró történétírói és diplomáciai tevékenységéről, melyet a XVI. század végén és a XVII. század elején fejtett ki Dél- és Délkelet-Európában, amely terület akkor a három nagyhatalom: a Habsburg Birodalom, az Oszmán Birodalom és a Lengyel Királyság érdekeinek ütközőpontja volt.

Erdély ebben az időben történetének egyik legmozgalmasabb korszakát élte. 1600 elején egyesült Havasalfölddel és Moldvával Vitéz Mihály történelmi jelentőségű akciója eredményeként. A vajda meggyilkolása után az erdélyi fejedelemség a szakadatlan belső harcokon, a külső beavatkozások fokozódásának és a nép szenvedéseinek és elszegényedésének drámai időszakán ment át. Ebben az időben került az erdélyi fejedelmi székbe török, moldvai és havasalföldi segítséggel Bethlen Gábor, és uralkodik 1613 és 1629 között. Fő politikai céljának tekintette a törökkel való barátság fenntartását, szoros együttműködést Moldvával és Havasalfölddel és az aktív Habsburg-ellenességet. Politikájának valóráváltásában hathatós segítséget jelentett Borsos Tamás volt marosvásárhelyi városbíró diplomáciai tevékenysége. E „bölcse szelge, ügyes alattvaló” szerényen meghűződva a nemesi családok tagjaiból származó magasrangú államférfiak árnyékában, Erdély követeként lázas tevékenységet fejtett ki a Portánál. E minőségében fáradhatatlanul küzdött uralkodója terveinek megvalósításáért. Ugyanakkor jelentős erőfeszítéseket tett más szomszédos országok, elsősorban Moldva, Havasalföld és Lengyelország érdekében is. Különösen sokat tett a román országok támogatására, s ennek természetes következménye volt kapcsolatuk erősödése a köztük fennálló barátsági szerződés alapján.

Diplomáciai tevékenysége, polgári működése mellett — mint városbíró kemény harcot folytatott a főnemességgel a városi lakosság jogainak védelmében — Borsos Tamás jelentős történelmi munkákat hagyott hátra, így önéletrajzát *Vita vel potius peregrinatio totius vitae Thomae Borsos de Maros-Székelyvásárhely*, mely magában foglalja az 1594

tosan jelenik meg a Magyar Klasszikusok, Romániai Magyar Írók, Román Írók, Forrás, Horizont és Drámák-sorozat, közülük néhány az örvendetes gyarapodás ígéretével: így például az első kötetes hazai magyar írók sorozata az 1966-os 4, és az 1967-es 7 kötetével szemben 1968-ban 10, 1969-ben pedig 12 kötetet jelentet meg, a Romániai Magyar Írók sorozat 1967-ig megjelent 21 kötetéhez csak 1968-ban újabb 12 csatlakozik, a Horizont-sorozat 1966. évi 8 és 1967. évi 16 kötetével 1968-ban és 1969-ben évi 24 kötettel gyarapodik. A régi erdélyi magyar irodalom hagyományainak anyagából többek között Kemény Zsigmond naplója, Bölöni Farkas Sándor utleírásai és Borsos Tamás naplója látott napvilágot.

A húsz esztendő hazai magyar könyvkiadása valójában a felszabadulás óta kibontakozott romániai magyar irodalom seregszemléje, a szorgos munkában csak egy percnyi megállással megünnepelt évforduló nemcsak egy szerkesztőség munkaközösségének, hanem az egész magyar irodalomnak, sőt a sokszáz kötet olvasóinak is ünnepe.

◆ A 60 éve alapított Văleni de Munte-i szabadegyetem újra megnyitotta kapuit. Működése, amelyet 1914-ben a háború, 1940-ben pedig alapítójának, Nicolae Iorgának meggyilkolása szakított félbe, valamint kor évről évre megújuló alkalom volt arra, hogy a tudományos munka hazai és világszerte eredményei az érdeklődők szélesebb köre előtt is ismertté válhassanak, mégpedig a tudós és közönsége személyes kapcsolatának pozitív hatását felhasználva. Alapításakor az a iorgai koncepció öltött bennet testet, amely a szellem embereit s a tudomány eredményeit a nép felemelésére ki-

krónika

vánta sorompóba állítani, s valóban, az ország minden sarokból összesereglett hallgatók (elsősorban tanárok, tanítók) nemcsak hallgatói, hanem továbbvivői is voltak a szabadegyetem programjában oly sokoldalúan jelenlevő román tudományosság eredményeinek. A vonzást azonban nemcsak neves tudósok (G. Bogdan-Duică, Sextil Pușcariu, A. D. Xenopol, Vasile Pirvan, I. Cantacuzino és mások) aktív jelenléte, az értékes előadások és termékeny véleménycserek alkalmá jelentette, de az a — szintén Nicolae Iorgától eredő — lehetőség is, hogy a legkülönbözőbb vidékek értelmiségie találkozhatott itt egymással.

A tudós professzor figyelme e tekintetben a román néppel együttélés magyarságra is kiterjedt, s így került kapcsolatba a szabadegyetem munkájával Bitay Árpád, előbb hallgatóként, majd 1925-től 1937-ben bekövetkezett haláláig szorgalmas és fáradhatatlan előadóként. Bitay szerepén keresztül számunkra Váleni de Munte az együttélés és a baráti kapcsolatok szorosabbra fűzésének, a kölcsönös megismerésnek évről évre megismétlődő alkalmá volt, s ezeket az alkalmakat a Iorga által oly nagyra becsült Bitay Árpád csodálatra méltó munkabírással használta ki. A szabadegyetem túlnyomó többségében román értelmiségi hallgatósága előtt az alig több mint egy évtized alatt átfogta a magyar nép múltjának, irodalmának, művelődésének számos fontos momentumát és személyiségét (Báthori István, Rákóczi Ferenc, Széchenyi István, Pázmány Péter, Kazinczy Ferenc, Katona József, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Madách Imre, Orbán Balázs), különös figyelmet fordítva a román és magyar nép közös hagyomá-

és 1611 között lefolyt események krónikáját, valamint első és második törökországi küldetésének naplóját *Itinerarium ad fulgidam Portam Ottomanicam* címen. E két útinapló tulajdonképpen — mutat rá Kocziány — nem egyéb, mint dokumentumgyűjtemény; különféle feljegyzések, melyeket szerződéskötések alkalmából állított össze, számos levél és ezekhez hasonló, mindmegannyi fontos történeti forrás.

Valeriu Nițu *Adalékok Timotei Cipariu könyvtári tevékenységének értékeléséhez* című tanulmányában az erdélyi tudós sokrétű tevékenységének egyik jelentős oldalát mutatja be. A lelkes könyvbarát Cipariu fáradtságos munkával az ország egyik legjelentősebb könyvtárát hozta létre. Rendkívüli képességei lehetővé tették, hogy sokoldalú ismeretei mellett megtanuljon magyarul, franciául, olaszul, angolul és németül, jártasságra tegyen szert a görög, latin, héber nyelvben, hogy egyedül tanulmányozza az arab, szíriai, perzsa és török nyelveket, s mindezek ismerete segítette széles körű filológiai és történeti kutatásaiban, valamint orientalista és könyvészeti tevékenységében.

A szerző véleménye szerint Cipariu sokrétű munkásságának körülhatárolása lehetetlen a gazdag könyv- és kézirat alapítvány aprólékos tanulmányozása nélkül. A könyvtár és kézirat anyag, amely — sajnos — csak részben maradt ránk, meggyőző bizonyítéka annak, hogy Cipariu szenvedélyes kutató volt. A balázsfalvi iskolák kiemelkedő szerepet játszó tanárát, a sok irányban tevékenykedő tudóst méltán állíthatjuk Dimitrie Cantemir, B. P. Hasdeu és más jelesek személyiségével egy sorba. Cipariu a román nép kulturális egysége megszilárdításáért harcolt, a régi román könyvnyomtatás termékeinek, valamint a különféle nyelvű kiadványok egyik legelső tanulmányozójának, fáradhatatlan gyűjtőjének bizonyult.

Fuchs Simon — az ő szerkesztésében jelent meg egyébként az egész kötet — *A XIX. század végi Marosvásárhely iparának és munkásságának történetéből* című tanulmánya azokat az általános gazdasági, társadalmi feltételeket taglalja, melyek döntő módon meghatározták a munkásmozgalom megjelenését és fejlődését. Külön aláhúzza a helyi sajátosságokat, és pedig a jelentékeny feudális maradványok fennmaradását. Kimutatja, hogy az erdők, melyek a természeti gazdagság fő forrásai voltak, hosszú időn át a nagybirtokosok és a székely faluközösségek tulajdonában maradtak, s ez jelentősen akadályozta a nagyipar kifejlődését. Megállapítja, hogy a nagyipar késői megjelenése és akadozó fejlődése ebben a városban rányomja bélyegét a modern proletariátus ottani születésére és a munkásmozgalom természetére is, valamint magyarázatot ad fejlődése hátramardottságára Erdély ipari központjaihoz viszonyítva.

Turzai Mária *A párt vezette erdélyi legális sajtó a fasiszta veszély elleni harc éveiben* (1934—1936) című tanulmánya érdekes adatokkal szemlélteti, hogy a kommunista, antifasiszta, illegális és legális, szocialista, szociáldemokrata és radikális polgári sajtónak milyen különleges érdemei vannak a hitlerista-elle-

nes léggör megteremtésében Romániában 1934 és 1936 között. A központi és helyi pártvezetetek kezdeményezése és vezetése mellett több mint kétszáz legális és illegális sajtótermék jelent meg románul, magyarul és más nemzetiségek nyelvén. A szerző részletesen elemzi a lapok működését és szerepét.

Ioan Chiorean *A román nemzeti front és a La Roumanie Libre újság szerepe és tevékenysége a francia ellenállási mozgalomban* című tanulmánya zárja a sort. A szerző, miután szemlélteti, hogy a francia antifasiszta ellenállási mozgalomba kezdettől fogva számos romániai hazafi kapcsolódott be — egyesek a spanyol köztársaság megvédéséért folytatott harc önkéntesei, mások a Franciaországban élő romániai emigránsok soraiból kerültek ki —, beszámol egyes kommunista hazafiak, mint Nicolae Cristea, Călin Ion, Iosif Clisci, Andrei Sas Dragu, Boczor József, Lazár Alexandru hőstetteiről, akik a legelső antifasiszta alakulatokban harcoltak. Részletesen leírja a romániai emigránsokból 1941-ben létrehozott FTP csatáit. Ez az alakulat Párizs környékén fejtette ki tevékenységét, Nicolae Cristea, majd ennek hősi halála után Iosif Clisci vezetése alatt. Adatokat közöl a Traian Vuia tudós vezetése alatt szervezett franciaországi Román Nemzeti Frontról. A továbbiakban a szerző feltárja az 1943 októberében román és francia nyelven Párizsban illegálisan megjelenő *La Roumanie Libre* című antifasiszta lap tevékenységét. A franciaországi Román Nemzeti Front alapító tagjai közé tartozott Traian Vuia mellett Gheorghe Vasilichi, Victor Ionescu (a Front főtitkára) és Adorján György. Ez utóbbi, valamint Radu Macriș, Nicolae Pop és N. Marinescu alkották a *La Roumanie Libre* első szerkesztői gárdáját.

A romániai hazafiak részvétele a francia ellenállási mozgalomban, a Román Nemzeti Front, valamint a *La Roumanie Libre* című újság tevékenysége kifejező megnyilvánulása a proletár internacionálisznak, szép példája a nemzetközi antifasiszta harc, valamint a romániai dolgozók szabadságért és függetlenségért folytatott harca egybekapcsolásának, a romániai haladó erők és a francia nép barátságának.

*

A tanulmánykötet számottevően gazdagítja a hazai történeti szakirodalmat. A szerzők érdeme, hogy sok eddig ismeretlen dokumentumot tettek a történelemtudomány közkincsévé. Kívánatos volna a kötet magyar nyelvű kiadása is.

Gheorghe I. Bodea

Kísérleti lélektan

A lélektani kísérlet túlhaladja a mindennapi empirikus gondolkodás és megfigyelés lehetőségeit: mennyiségi összefüggése és minőségi integrációja a pszichikum megfigyelt jelenségeinek. Bizonyos lelki jelenségek és folyamatok azonban (így az alkotó tevékenység, az érzelmi élet) épp rendkívüli összetett-

nyainak, kapcsolatainak vonatkozásaira.

Most, amikor az újraéledő szabadegyetem első előadásai zajlanak, rajtunk is áll, hogy a tudományos tájékoztatás, a termékeny eszmecsere, a tudós és az érdeklődő kapcsolata mellett Văleni de Munte a román nép és a nemzetiségek testvéri kapcsolatának s kölcsönös megismerésének munkáját is továbbvigye. A Văleni de Munte-n szívesen látott Bitay Árpád félbeszakadt munkáját nekünk kell folytatnunk.

◆ „Az utolsó gentleman“ — a neves angol író, Harold Nicolson — ez év első felében meghalt, írói dicsősége és népszerűsége azonban halála után is folyton nő, Fia, Nigel gondozásában most jelent meg naplójának és leveleinek harmadik kötete, amely az 1945—1962. évekre terjed ki *The Later Years: 1945—1962. Volume III of the Diaries and Letters of Harold Nicolson*. Naplója és levelei érdekes betekintést nyújtanak e finom lelkű, szellemen író és politikus magánéletébe, gondolkodásába, ugyanakkor fontos történeti momentumokat is tartalmaznak.

Például 1945. augusztus 2-án, visszatérőben a potsdami értekezletről, az Egyesült Államok akkori elnöke, Harry Truman és külügyminisztere, James Byrnes megszakitottá útját az angliai Plymouthban, ahol az angol király villásreggelit adott tiszteletükre. Nicolson, aki a fogadáson részt vett, a következőket jegyzi fel naplójába: „Truman alacsony, szögletes, egyszerű ember, nyílt tekintettel néz annak szemébe, akivel beszél. Byrnes, a külügyminiszter locsi-fecsi... A pincérek jelenlétében kezdte tárgyalni az atombomba közeli ledobását. Mivel ez hét lakattal őrzött titok volt, a ki-

krónika

rály valósággal megdermedt.
»Azt hiszem, Mr. Byrnes —
mondotta a király —, ezt a na-
gyon érdekes problémát a ké-
vé alatt kellene tárgyalnunk.«

Hasonló mozzanatokot tár-
fel az angol és amerikai köz-
élet, írói és művészi társadalom
sok más jeles képviselőjéről.
Ugyanakkor leveleiből kitűnik
magas erkölcsi felfogása, a
rasszizmus és sovinizmus min-
denfajta változatának elítélése.

◆ „A kiállításrendezés maga
is művészet” — jelentette ki
Jean Gabus, a világhírű neu-
châtelői „Afrika néprajza”-mú-
zeum igazgatója, aki a mint-
egy kétszázéves szakszerű
gyűjtőmunka nyomán kiala-
kult, egyedülálló múzeumának
anyagából nemrég rendkívül
érdekes kiállítást rendezett Bu-
karestben. Kijelentését teljes
mértékben alátámasztotta nem-
csak ez a bukaresti Fekete Af-
rika-kiállítás, hanem a koráb-
ban több európai fővárosban
megrendezett Henry Moore-ki-
állítás is.

Gabus nézete szerint a mű-
tárgy maga igazi egyéniség, s
nekünk arra kell törekednünk,
hogy a mai néző elé állítva,
megteremtsük benne realitá-
sának érzetét, azaz hogy visz-
szaadjuk a műtárgyat annak
a környezetnek, amely termé-
szetes életformája volt. A ki-
állításrendező művészetének
elengedhetetlen része, hogy a
tárgy leghatásosabb, a benne
rejlő művészi értékeket legin-
kább kidomborító elhelyezését,
beállítását megtalálja. Az el-
helyezés magassága, megvilági-
tása, beillesztése a szomszédos
tárgyak környezetébe, adott
esetben „valós” létkörülmé-
nyeinek megteremtése, egyes,
különösen jellemző részleteinek
fényképzései kinagyítása,
mind-mind hozzájárul a ha-
táshoz.

ségük miatt csak részlegesen közelíthetők meg kísér-
leti úton.

A kísérleti módszer a századfordulón csupán a
klasszikus pszicho-fiziológiára korlátozódott, az azóta
eltelt idő alatt azonban áttért a pszichikus folyamato-
k belső törvényszerűségeinek vizsgálatára. Az em-
beri motiváció, az értelmesség foka és más kérdések
már megközelíthetőek pontos kísérleti eljárásokkal.

Karl Bühler német pszichológus a század eleje
pszichológiájának helyzetét Babel tornyának építésé-
hez hasonlította. Pszichológia valójában nincs — ál-
lapította meg —, hanem csak pszichológusok és pszí-
chológiai irányzatok, valamint viselkedés- (behavior),
alak- (Gestalt) és szellemtudományos (verstehende)
lélektan. Ludwig Klages pedig azt kifogásolta (1910),
ami a pszichológia önállósulásának egyik feltétele
volt: hogy nem a lelket, hanem a lelki folyamatokat
tanulmányozzák. A század eleji konkretizáló törek-
vések a pszichológia további differenciálódásához ve-
zettek: megjelenik a patopszichológia (Janet), a pszi-
choanalízis (Freud), az individuálpaszichológia (Alfred
Adler, Jung, Klages), a társadalompszichológia
(McDougell) és így tovább. A pszichológia differen-
ciálódása folytatódik, megcáfolva azt, amit Ch. Spear-
man mondott (1927), hogy a tőle kezdeményezett
faktor-analízis nem egy új pszichológiai iskola kez-
detét jelenti, hanem a pszichológiai iskolák végét.

A következetesen kísérleti lélektani iskola talajá-
ból nőttek ki világszerte, de nálunk is az utóbbi évek
termékei. Megnövekedett az olyan fordítások száma,
amelyek egy-egy specifikus terület, egy-egy nemzet-
közi tekintélyű szerző (Wallon, Piaget, Sz. L. Rubin-
stein, Woodworth, Fraisse és mások) munkásságának
szélesebb körű megismerését teszik lehetővé a hazai
román és magyar nyelven olvasók táborá számára.
A fordítások közül kétségtelenül egy lélektani kísér-
letekről szóló monográfia: R. S. Woodworth—Harold
Schlosberg *Kísérleti pszichológiája** a legfigyelemre-
méltóbb. Woodworth 1910-ben kezdte írni művét.
Ennek utolsó kiadása (amiből a magyar nyelvű fordít-
ás készült) 1961-ben, halála előtt egy évvel jelent
meg Schlosberg közreműködésével.

A *Kísérleti pszichológia* második kiadásához írt
(1954) előszóban olvashatjuk, hogy a szerzők 1949-ben
elhatározták, hogy az 1938-as első kiadást átdolgoz-
zák. Kivitelezés közben kitudt, hogy sokkal több egé-
szen új rész megírására van szükség, mint amennyire
számítottak. A legrészletesebben az érzékelés és a tan-
ulás problémáját tárgyalják, ami érthető is, hiszen
ez volt a lélektani kísérlet első tárgya. E két problé-
mán kívül (a munka terjedelmének 70%-át ennek
szentelik) kitérnek még az asszociáció, a figyelem,
a gondolkodás, a reakció-idő és az érzelmek kísér-
leti kutatásának ismertetésére is.

A tárgy természetére és rendkívül gyors fejlődé-
sére jellemző, hogy a szerzők meggyőződéssel állít-
ják: „az ilyen típusú könyvet, amely a kutatás egyik
állandóan és intenzíven művelt területét öleli fel,
legalább egyszer évtizedenként át kell dolgozni”. Nem-

* Robert S. Woodworth—Harold Schlosberg: *Kísér-
leti pszichológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966.

Kántor Lajos

Vallomások Móricz Zsigmond

csak bővíteni, de átdolgozni, ezen van a hangsúly. A két kiadásban az átdolgozás ellenére is közös az, amit a szerzők általános elméleti vagy módszertani nézőpontnak neveznek, és amelyet mint eklektikus megközelítési módot jellemeznek. Az eklektikus jelleget a következőképpen értik: „Ha mindenáron valamilyen nevet akarnánk adni ennek a megközelítési módnak, talán legmegfelelőbbben hasznosságának nevezhetnők. Határozottan előnyben részesítettük az objektív adatokat, de semmiféle »tabut« nem alkalmaztunk az olyan anyaggal szemben sem, amely az introspekciónál származik, ha ez segítheti a pszichológust mindannak megértésében, amit az ember viselkedésére irányulóan tesz. Hasonlóan a matematikai analízist is csak annyira használtuk fel, amennyire annak hasznossága nyilvánvaló volt, anélkül, hogy azt valamilyen kulcsnak tekintettük volna.“

Woodworth a dinamikus pszichológia legfőbb képviselője (*Dynamic Psychology*. New York, 1918). A dinamikus pszichológia nemcsak a viselkedés (behavior) leírására, hanem főként az ilyen vagy olyan típusú viselkedés bekövetkezésének „miért“-jére, motivációjára irányítja a figyelmet. Így olyan magyarázó pszichológiának tekinthető — állapítja meg Alexandru Rosca (*Motivele acțiunilor umane*, 1943) —, amely a dinamikus pszichológián kívül a neurofiziológia magyarázó elveit is szem előtt tartja.

Mennyiben és hogyan haladja túl a lélektani kísérletet a mindennapi, empirikus gondolkodás és megfigyelés lehetőségeit? Próbáljuk meg ezt a kérdést a *Kísérleti pszichológia* egyik, *Asszociáció* című fejezetének alapján nyomon követni. Az asszociáció problémájának története Arisztotelészig nyúlik vissza. A kérdés kísérleti kutatása azonban csak a XIX. század második felének közepétől kezdődik, és a genetikus Francis Galton nevéhez fűződik. Már ő megállapítja (1880): „Sajátos világossággal leplezik le ezek az ember gondolatainak az alapjait, láthatóvá teszik lelki anatómiáját, élénkebben és igazabban, mint ahogyan magát a világnak megmutatni szeretné.“

Valóban, ha csak három ember szabad asszociációit (vagyis azokat a szavakat, amelyek bizonyos idő alatt eszükbe jutnak) hallgatjuk is végig, azonnal érezzük az egyéni különbségeket. De az egyéni különbségek mibenlétének kifejezését, diagnosztikai értékének tisztázását csak a későbbi részletes ilyen irányú pszichológiai kísérletek oldották meg. Kimutattak olyan általánosan érvényes (azaz nagy valószínűségű) sajátosság-mutatókat, amelyek segítségével — a tőlük való eltérés függvényében — diagnosztizálni lehet az egyéni sajátosságokat. Ilyenek: az asszociálás ritmusának (reakció-idő), az asszociációk gyakoriságának (megszokottságának, közkeletűségének) és jelentésbeli viszonyainak (mélységüknek és felszínességüknek), illetve összefüggésüknek (korrelációjuknak) a mutatói.

Az asszociációs kísérleteknek egyik jól ismert változata a Kent—Rossanoff-féle eljárás (1910). Lényege a következő: a vizsgált személy azt az utasítást kapja, hogy amikor majd hallja a hívószót (amit a vizsgálatvezető ejt ki), mondja ki azt a szót, ami erről eszébe jut (egyszavas, szabad asszociáció). A szer-

Az utóbbi években egyre bővebb Móricz-irodalomban, kortársak és életrajzírók váltakozó tanúságtételekor, meg kellett végre szólalnia a mai „gondolati“ iránzatnak is, hogy hidat verjen szétágazó felfogások közt, s a közösgyეთemes jelentőségét emelje ki, mindazt, ami a Móricz-műben termékenyítően időtálló újabb nemzedék-hullámok számára is. Kántor Lajos „epika és líra határvidékén“ pásztázza át a gazdag témát, s merész — de jól alá is támasztott — érveléssel a legnagyobb magyar epikusként tisztelt Móricz Zsigmondot a lírikusok közé sorolja, József Attila ekvivalens társává teszi, s azzal a régi egyoldalúsággal is szembe fordul, mely Móriczban „a parasztság íróját“ dicsérte vagy bélyegezte meg. A kismonográfia új, friss, érdekes képet ad szeretteit írónkról, aki egy-egy regénye fejezeteit maga is hol „énekek“-nek, hol „zsolnárok“-nak címezte. (Ifjú-sági Könyvkiadó, 1968.)

Victor Eftimiu

Bécsi szerelem

„... Arkangyal volt, de a szárnya viasz... Nem repülhet magasra, a magányosságok napja túlon túl perzselő“ — fogalmazza meg az elbeszélő a művész Ikarusz-sorsát. Narcis, Bukarest rajongott tenoristája művészi tanácsadó-jával a „valcerek városa“-ba érkezik. A császár város külföldi sikerek, szerződések reményét csillanítja meg a művészen. Szárnybontogatását egy amerikai bankár feleségével napok alatt fellobbanó szerelme ösztönzi. E bécsi szerelem mámoren búvkörében már-már elfogadja a montreali opera szerződését. Végül elhivatottsága mégis felülkerekedik, s a

téka

századeleji Bukarest pénztele-
len, bizonytalan művész-életét
vállalja a külföldi szereplések,
dollár-özön helyett. A Jékely
Zoltán fordította megkapó lí-
rai szövegben gondolatébresztő
regényre talál az olvasó. (Iro-
dalmi Könyvkiadó, 1968.)

D. Tudor

Romula

D. Tudor, a bukaresti egye-
tem professzora, a római kori
Olténia szakavatott ismerője,
értékes tanulmányban foglalja
össze mindazt, amit a régészet
és a történettudomány Olté-
nia egyik legfontosabb római
kori városáról, Romuláról is-
mer. Az ókori Romula, a mai
Reşca falu helyén, a kereske-
delmi és katonai utak csomó-
pontjában feküdt. A szerző
ezután áttekinti a régészeti
kutatások történetét, majd a
fontosabb régészeti nyomokat
és leleteket, a római várost,
két rekonstruálható középüle-
tet és az egykori város nekro-
poliszát mutatja be. A köny-
vet jó kivitelezésű, gazdag il-
lusztrációs anyag zárja le.
(Meridiane, 1968.)

Radu Tudoran

Árad a Duna

Egy Miltiade nevű nemzet-
közi kalandor, akinek az ál-
lamosítás napján forró lett a
lába alatt a talaj, külföldre
készül szökni Anna Odet-
tel. A lány azonban Bu-
karestből kereket old, és visz-
szamegy a dunai kikötőváros-
ba, ahonnan elszármazott. De
ne vágjunk a szerző szavába,
aki 687 oldalon át fenn tudja
tartani az érdeklődést egy iz-
galmas mesefolyam iránt, s az
úgy árad, mint a Duna,
amelytől a nevét vette. Tudor-
an a vizek költője. Dagadó
vitorlákkal járta körül Dar-
win nyomán a világot, s most

zók összeállítottak egy — 100 közismert angol főnév-
ből és melléknévből álló — listát, amelyet 1000 sze-
mélynek exponáltak. Nemcsak jegyezték a válaszokat,
hanem a reakció-idejüket is mérték. A kapott vá-
laszok (100 000 asszociáció) elemzése alapján statisztikailag felbecsülhető és matematikailag kifejezhető az asszociációk mindhárom típusú sajátosság-mutatója.

Az így kapott adatokat azután „mértékegységként“ fel lehet használni csoportos (gyermekek—felnöttek, férfiak—nők, normálisak és idegbetegek, szellemi fogyatékosok—értelmesek) és továbbmenően az egyéni különbségek felbecsülésére. Azoknak a sajátosságoknak a kimutatása, amelyek a csoport jellegétől függetlenül, azaz általánosan érvényesek az asszociáció különböző mutatóinak egymáshoz való viszonyára, felfedi azok mechanizmusát, valamint más lelki folyamatokkal (emlékezés, gondolkodás, érzelmi élet) való kapcsolatát.

Az utóbbi években — és ezeket az adatokat természetesen R. S. Woodworth és Harold Schlosberg monográfiája már nem tartalmazza — a Shannon-képlet alkalmazása lehetővé tette e három sajátosság-mutatónak egy mutatóba való sűrítését.

A Kísérleti pszichológia nem tartalmazza sem az alkalmazott kísérleti lélektan, sem pedig a tesztszűz-gálatok eredményeit. A szerzők a variáció és a faktoranalízis apparátusát modern statisztikai bűvészkedésnek nevezik és nagy mértékű fenntartással kezelik, ami tekintetbe véve az ilyen irányú kutatásoknak az 1950-es évekig elért fejlettségi szintjét, érthető, de egyben túlhaladottnak is tekinthető. A matematikai módszereket azóta a pszichológiában is széleskörűen alkalmazzák.

A reakció-idő mérésével feltárt sajátosságok, valamint az érzékelési törvényszerűségek ismerete elsősorban a munkafolyamat megszervezésében, a munkagépek kivitelezésében nyújt döntő szempontokat; a pszichológia feltárta tanulási modellek a kibernetikus gépek működési elveiként szolgálnak; a probléma-megoldás törvényeit az oktatás megszervezésében használják fel.

A kísérleti lélektan célja végső soron megragadni a cselekvő embert. Ezt „a véges, korlátozott, befolyásolható, az objektív körülményektől függő és az azokat megteremtő lényt. Ezt a szenvedő, szükségleteitől mozgatott, szükségyszerűségnek alárendelt, de választási lehetőséggel rendelkező, cselekvő és ezért szabad lényt. Akinék elvileg lehetséges vállalnia a felelősséget és gyakorlatilag szükséges elviselnie a következményeket mindazért, amit megtett és amit megtenni elmulasztott“ (Sz. L. Rubinstein).

Fodor Katalin

Álomtól a felfedezésig

Selye János könyve* nem „szabályos mű“, nem önéletrajz — noha gazdagon tartalmaz önéletrajzi ele-

* Hans Selye: De la vis la descoperire. Despre omul de știință. Editura medicală. București, 1968.

meket —, nem napló, sőt még esszének sem tekintethető, bár ezzel a kifejezési formával tartja a legtöbb rokonságot (gondolatgazdagság, közvetlen hang, szubjektivitás). Ez a szabálytalanság azonban nem valami divatos „rendhagyó” jelleg, s nem modorosságból, hanem a felfedezés önelemző geneziséből adódik. A levélzerű bevezető így szól — többek között — Johnhoz, akit millió fiatal címmel azonosíthatunk: „... azt mondtad, kutató akarsz lenni, mint én. Elküldöm hát neked ezt a kötetnyi lazán odavetett feljegyzést, amelyben az elmúlt harmincöt év folyamán a tudományról és a tudásról alkotott benyomásaimat rögzítettem.”

Mindnyájan érezzük a tudományos-műszaki forradalom iramát a „gyorsuló időben”, s tudjuk, hogy lépten-nyomon kísért a lemaradás veszélye. Éppen ezért izgalmas kérdés: miért lesz valaki kutató, ki legyen kutató, hol dolgozzunk, hogyan dolgozzunk, hogyan gondolkozzunk, hogyan olvassunk?

A középiskolás, az egyetemi hallgató vagy a fiatal kutató a tudományos munkák halmazában nem mindig találja meg az összképet, hiszen manapság ugyanazon tudományág különböző területein szakosodott kutatók sem értik egymás nyelvét; kísért a merev elszigetelődés is, amely előidézheti a tudomány és a kultúra válságát. Ismert az a snow-i megállapítás, hogy a jelenlegi merev oktatási rendszer és „két kultúra” várába zártan elég keményen kell törekedni „önmagunk betájolására”.

A Kanadában élő tudós könyve közelebb visz e betájoláshoz, a széles sugarú gondolatiságon alapuló összképhez. Mert Selye nemcsak a biológushoz vagy az orvoshoz szól, hanem minden művelt olvasóhoz, amikor az összkép-keresésben a modern ember belső lényegét érintő módszertani kérdéseket boncolgatja. A kutató orvos a tudományos munka legfontosabb feltételének a távlatok kijelölését tartja: „... perspektívákra van szükségünk, hogy kijelölhessük a lényeges pontokat az összképben.” Összkép és távlatok nélkül nem alakulhat ki a részleteket értékesíthető látásmód, ezt a tanulságot jegyezzük meg elsősorban Selye önvizsgálatából. Specializálódás felé mozgó körünkben a részletek útvesztője már nemcsak lehetőség, hanem valóság. A tudomány történetében mindig az egységes világgépbe illesztett kutatás hozza a legjobb eredményt. Selye János stressz-elmélete is példát szolgáltat az egységes, részleteket összegező kutatás sikerére.

A stresszt Selye szemléletesen az élet sójának tekintti, amely minden hangulatváltozókör és tevékenységben jelen van, megbetegítő vagy vérpezsdítő hatással. Életünk folyamán szüntelenül alkalmazkodnunk kell a körülményekhez, mert a stressz lényegében „az étellel járó elhasználódási folyamatok egysége”. Selye és munkatársai kutatásainak során vált ismertté, hogy számos betegség — így a magas vérnyomás, reumatikus, szív- és véredényrendszeri vagy vesebetegség — a szervezet hibás alkalmazkodásának következménye, tehát mindezek elsősorban adaptációs betegségek. A stressz mint gondolati egység ily módon magában foglalja a szervezet és a környezet kölcsönös viszonyát is.

a Dunán indítja el képzeletének hajóit. Fáskerthy György hű útítársa, és elfeledtetni velünk, hogy fordítást olvassunk. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Földes László

A lehetetlen ostroma

Dsida Jenő, Szabédi László, költészetéről, Eugene O'Neill munkásságáról, Franz Kafkáról, J.-P. Sartre önéletrajzi művéről. A szavakról olvashatunk tanulmányt e tekintélyes kötetben. A könyv első részét alkotó háromszáz oldalon találkozzunk még Papp Ferenc, Tudor Arghezi, Létay Lajos, Balla Károly, Horváth Imre, Huszár Sándor, Székely János, Lászlóffy Aladár, Deák Tamás írásainak elemzésével, bírálatával is. A következő két részben a szerző a lehetetlent ostromolja: az egyes művek értelmezésén túl az esztétikai törvényeket kutatja. Ezt a száz oldalt minden esztétának, tollforgatónak, lobogni kész embernek olvasnia kellene. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Szöcs Kálmán

Papírhajók

Szöcs Kálmán harmadik megjelent verskötete. Tenger felé vezető útjai állomásokon haladtak át; a végcél azonban még nem érték el. Utóbbi kötete sem jelzi még a teljes kiforrottságot. Szöcs Kálmán gondolkodó ember. S hogy gondolatvilága mennyire átfo-gó és sokrétű, bizonyítják változatos témájú versei. A felvetődő problémákra érzékenyen reagál. Emlékei éppúgy uralkodnak felette, mint a jelen. Anyja haláláról és az elmenő „fajtisza szökeségről” egyformán halk hangon beszél. Csendes szavakkal utasítja el magától az ellomhulást,

téka

a városok örjítő forgatagát s az élet eldologiasodását. Verseire nyelvi hajlékonyság és érzékletes képek jellemzőek. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Olosz Lajos

Versek

Minden verse miniatűr remeklés, trambulín mindegyik, amelyről végtelen vizekbe kell ugrania az olvasónak — írta Dsida Jenő Olosz sajátos versépítéséről. Az olvasói s talán az irodalomtörténeti köztudatból is kivészöben levő költő verseinek gyűjteményes kiadása a Romániai Magyar Írók sorozatában segíti az újrafelfedezést. A Helikon írói csoportosulás e nem jelentéktelen költőegyénisége korai elhallgatásával kezdődött meg elfeledése, pedig költészetével a modern formanyelvi törekvések fősodrához tartozott. Szász János előszava szerint költészete a brechti lírával mutat rokonvonásokat. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Hermann Bengston

Grundriss der Römischen Geschichte mit Quellenkunde I. Republik und Kaiserzeit, bis 284 n. Chr.

A hírneves müncheni professzor kézikönyvnek szánt összefoglaló munkájának értéke abban áll, hogy szintetizálja a második világháború utáni gazdag régészeti, irodalmi és történeti kutatás eredményeit, ugyanakkor jól áttekinthető, alaposan dokumentált formában mutatja be a római történelem csomópontjait, ezek gazdasági, társadalmi és kulturális jelentőségét. Minden fejezet előtt összefoglalja az illető korra vonatkozó legfontosabb forrásokat és a

Selye ugyanakkor újonnan igazolja azt a manapság hevesen támadott tételt, amely szerint a tények és részletek az elmélettől kapnak értelmet és rendszert. Mert a tények fetiszizálása és az elmélet háttérbe szorítása korunk gondolkodásában szintén útvesztő, mint ahogyan téveszmékhez vezet a tények és adatok nélküli steril elméletesdi is. A selyei-gondolatrendszerben az elméletnek nagy szerepe van: „Az elmélet kapocs a tények között, összetartja őket, s új tényekhez vezet el bennünket.”

Persze, a „hogyan dolgozzunk?” és „hogyan gondolkozunk?” kérdésfelvetéskor maga Selye is ellentmondásokba bonyolódik, amikor — ismeretelméletileg nagyon is vitatható módon — a valóság tényeit absztraháló, általánosító gondolkodásnak mint a lényeg-feltárás eszközüének másodlagos szerepet juttat, és az „intuitív villanást” magasztalva, látszólag az intuíciónak elsődlegességét hangsúlyozza. Megállapítása szerint — s itt Einstein, Planck, Poincaré, Teller szerevételeire is hivatkozik —, a logikus gondolkodás viszonylag kevés felfedezést könyvelhet el magának, szemben az empirizmussal, mert a logika „...nem kulcs a természet rendjéhez, hanem csak katalógus az emberi agyban elraktározott természeti jelenségek galériájához”. Ha azonban „logikusan” tovább követjük gondolatmenetét, kiderül, hogy mégsem az intuíciónak elsődlegességének bizonyítására, hanem az empiria helyének pontos kijelölésére törekszik, s ennek során szenvedélyesen bírálja a gondolat üres járatait, öntobzódásait a maga alkotta sémákban.

Pedagógushoz és növendékhez egyaránt szól a szerzőnek az a tapasztalat szülte megállapítása, hogy „nem sok tényt kell tudni kevés témáról, hanem néhány fontos tényt sok témáról”. Enciklopédikus világgépet nem alakíthatunk ki úgy, hogy a fától ne lássuk az erdőt. Selye szerint a fiatal kutatónak „...semmi másra nincs szüksége, mint két szemére, amellyel láthatja az erdőt”. Mert az alkotó munkának nem feltétlenül a bonyolult felszerelés és a technika az egyetlen biztosítéka, hanem a szellem ereje és minősége.

A mi fiataljainktól a rák, a szívbetegségek leküzdését, automata üzemek tervezését, bolygók meghódítását várja a társadalom. A vigasztalás — Plutarkhosz, Cicero, Seneca — kora messze mögöttünk maradt; a halál, száműzetés, szolgaság, szegénység, öregség ellen kevés már a vigasztalás, ehelyett a modern ember az élet meghosszabbítását, a szegénység és a kiszolgáltatottság teljes megszüntetését várja a tudománytól. Selye János könyvében az egyetlen „vigasztaló” tanulság az, hogy minőségi munkát bárki bárhol végezhet, ha tehetségét szenvedéllyel, erkölcsi hozzáállással, emberi integritásának teljes tudatában hasznosítja.

Fábián Ernő

Ez az igazi Nagy István, akit szerettünk, s aki most újra felforrósít. A *Sáncalja* éppen ezért nem is csak „önéletrajzi regény”, ahogyan az alcím jelzi, hanem teljes életmű, melyhez képest előjáték minden régebbi írás.

Gaál Gábor 1932-ben úgy mutatta be Nagy István egy kéziratát, mint amely „par excellence a kelet-közép-európai munkásregény az osztályharc mai szakaszán, történelem és irodalom... a konkretizálásnak azzal a páratlan tisztaságával, mely egyedülivé, sőt legelsővé teszi a dolgozók magyar nyelvű irodalmában”. A dokumentumirodalmi irányzat a fiatal munkásíró szűrkeségében és stíuszavóságában is felfedezte a kor nagy mondanivalóját, s a következő pályáiv egészen a szocializmus korszakáig be is váltotta a marxista irodalompolitika reményeit. Nagy István megszerezte nemcsak a baloldal becsülését, hanem az egész romániai magyar közönség érdeklődését is, Magyarországon új erőt adott a kettészakadt népi irodalom balszárnyának, s befutott a román irodalomban, mint a közös román–magyar népfeltörekvés proletárművésze. A kolozsvári külvárosokban és nyomortanyákon, kezdetleges műhelyekben szerzett ifjúkori keservek, a háborús gondok, a hadiárvaság szomorúságai éppen úgy ostorként hasítottak az olvasók lelkiismeretébe, mint a munkásmozgalmi hőskor, a rendőri és csendőri meghurcoltatások, a börtön minden regényességtől ment, naturalis-reális megjelenítései. Kerek osztálypanoráma volt ez, hű és ismételhetetlen, s *A Boldog utcán túl* karcolatai és novellái, a *Külváros* és *A szomszédság* nevében egymást kiegészítő szociográfiai és regényműfaja, akárcsak a katonakori élményeket feldolgozó *Oltyánok unokái* vagy a munkássorsot a munkásíró sorsával tetéző *Minden jog a szerzőé* Németh László társadalmi korjelzései és Veres Péter paraszti sorsképadása mellé emelték Nagy István munkásirodalmát.

Később is: az fénylett fel újra, ami ebbe a múltba fordult vissza, s főleg a legérzékenyebb gyermekkorból merített. Mindezt tudjuk a tankönyvekből is. A szocialista építés élményanyaga azonban már nem követte ezt a dús eret: az őszinteség talán nyers, talán egyszerű, de emberileg megrázó élményközvetítését. Az okokat most nem keressük, de meg kell mondanunk, hogy egyre szélesebb lett a szakadék Nagy István utóbbi két évtizedének írásokban megnyilvánuló felfogása és a fejlődő, újat kereső forradalom igényes embersége között. Csak most, hogy elolvastuk az új Nagy István-kötetet és mélyen, nagyon mélyen fellélegzettünk, merjük kimondani, hogy egy-egy szélsőségesen jellemző esetben — például a *Szépségverseny* kicsinyesre szabott, kilátástalan sablonjai közt — a munkásíró válságán riadtunk a kibontott idő, a szocialista követelmények

könyvészeti anyagot. A két részre — az őskor meg a köztársaság kora és a császárkor (284-ig) — oszló műből különös érdeklődésre tarthatnak számot a történettudományban az utóbbi időkben sokat vitatott olyan kérdések, mint Róma őskora, az etruszk kérdés, a rabszolga-felkelések, a császárság kialakulása és az i.sz. III. századi nagy válság. (C. H. Becksche Verlags Buchhandlung. München, 1967.)

Al. Pescaru

Elemente de demografie

Köztudomású, hogy a nép-sűrűség a termelés fejlődési ütemének egyik meghatározó tényezője. Ezért fordulnak napjainkban figyelő tekintettel marxisták és nem marxisták a demográfia kutatómódszerei és eredményei felé. A csupán három évszázados múltra tekintő tudományág napjainkban reneszánszát éli. Hazánkban is egyre nagyobb jelentőséget kap a népesedési statisztika, a népesség számszerűen megragadható jelenségeinek leírása és elemzése. Ennek az érdeklődésnek kíván megfelelni a szerző, amikor alapos áttekintést nyújt a demográfia múltjáról, jelentősebb elméleteiről, kutatási területéről és módszereiről. A hazai népmozgalmi statisztika mellett következtetéseiinek alátámasztására bőségesen használja a nemzetközi demográfiai adatokat. Ezek segítségével mutat rá többek között arra, hogy a népesség növekedése nemcsak a természeti törvényektől függ, hanem a társadalmi rend jellegétől is. A könyv használhatóságát számtalan grafikon és táblázat segíti elő. (Editura științifică, 1968.)

* Nagy István: *Sáncalja. Önéletrajzi regény. 1904—1918. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968.*

téka

Debreczeni István

Arany János hétköznapijai

A költő írásművészetét, verseinek nyelvi, stilisztikai, irodalmi értékeit olyan kitűnő tanulmányok elemezték az utóbbi időben, mint a Barta Jánosé, Sötér Istváné s a Keresztyur Dezsőé. Aranyról, az emberről, a gondokkal küszködő jegyzőről és családapáról csak a jóval korábbi monográfiákból szerezhetünk tudomást. Ez természetes is: a száz évvel ezelőtti eseményekről hitelesebben vallhatunk a kortársak, mint a késői utódok. Most mégis egy olyan könyvvel gazdagodott az amúgy sem szegény Aranyirodalom, amely szinte a szemtanú hitelességével szól a költő hétköznapijairól, számtalan ismeretlen adattal egészítve ki az eddigieket. Ezt egyedül az tette lehetővé, hogy a szalontai származású szerzőnek e század elején alkalmá volt elbeszélgetnie olyan egyénekekkel, akik személyes kapcsolatban álltak Arannyal. A múzeum egykori átrendezőjeként pedig megismerte ennek kincseit, a költő máig kiadatlan családi levelezését s még teljességében a háború folyamán megdézsmált (hiányossá vált) könyvtárát. Debreczeni István — a volt szalontai, majd temesvári lelkész — e könyvecskével, bevallása szerint, a költő emléke iránti adósságát kívánta törleszteni. (Gondolat, 1968.)

Christophoros Sandius

Biblioteca Antitrinitariorum

A lengyel tudományos akadémia filozófiai és szociológiai intézete újra kiadta a XVII. század neves tudósának, C. Sandiusnak 1680-ban írott bibliográfiai művét, melyet először Sandius halála után

minden gondolat! izgalmával és ítéletével. Ez a mai remekmű azonban nemcsak a múlt táptalajához való visszafordulás eredetiségét villantja fel eddig ki nem csattant egészséggel, hanem a mai Nagy István lelki önvizsgálatig ért s immár időtlenül teljes humánusmát is. Mindazt, ami egy elmúlt világ konfliktusain túl is örök.

Hogy elkerüljük a nagy szavakat: utaljunk csak arra, hogy Nagy István nehéz és fájdalmas gyermek- és ifjúkorának a történetét többé nem az első részlet-feldolgozások visszavágó szenvedélyességével és nem közvetlen agitációs szándékkal írja (aminek ugyan akkoriban általános társadalmi közlő és bizonyító szerepe is volt), hanem a maga és családja sorsát ma már szélesebb kor-összehasonlításokba helyezi, túljut — nemegyszer szerény mentegetéssel — az egyéni esetlegességeken, a kispolgárok és a társadalmon kívül szorultak szinte személyes ellentétein, a szomszédok jellemkülönbségein és civódásain, s a maga kis-sorsát máról keltező visszatekintéssel az európai ember tragédiájává emeli, az első világháborút kipatantó erők valós atmoszférájába helyezi. Nemcsak helyi dokumentumírásról van már szó (ezért sem elég az „önéletrajzi regény“-címké), hanem sokkal inkább az emberi sors általános vallomásáról, s ez ugyanolyan mérce, mint amellyel Kuncz Aladár világhírré jutott műve, a *Fekete kolostor* is egyetemes értékke fokozta fel az egyéni élményt.

Bár a *Sáncalja* dokumentációja a személyi emlékezésen túl egykorú napilapok áttekintésére, családi levelekre, régi fénykép-anyagra is támaszkodik, a sajtós értéket mégis a szerző mai belső monológja, a lelki önmagábatekintés finom árnyalása adja meg minden felidézett helyzetben. A pszichológiai oknyomozás szerre kibontja az annyiszor megalázott, anynyi szenvedésen át érlelődő proletárgyermek fejlődési rezdülleteit, mindazt, ami belülről alakította és előbbre vitte tragédiáit között.

Serdülőkorának esztétikai fogyatékoságait a szerző mára így magyarázza meg: „Az olyan melléknevek, mint a szép, gyönyörű, bájos vagy kedves, sokáig ismeretlenek maradtak előttünk. Nemigen volt a mi környezetünkben olyan tárgy, amire azt mondhattuk volna, hogy szép vagy gyönyörű“, s ez ugyanolyan meggondolkoztató, mint az a beismerés, hogy sem ő, sem testvérei sohasem tudtak igazán, szívből nevetni... Amikor atyját a háborúba viszik, ahonnan haza többé nem talál, a kis Pista fiú szomorúságot fogad, s ki is bírja nevetés nélkül, de sírni is elfelejt, csak „hideg düh“ sápasztja éhség és sorvasztó inasmunka megpróbáltatásai közt. Amíg azonban ebből régebben a társadalmi harc kapott közvetlen és nemegyszer túlzó megindokolást, ma a gondolati visszacsatolások során a jellemalakulás menete áll elő: a hol szűcsinasként fagyoskodó, hol gyufa-gyárban verekedő, hol pékinasként kimerülő, hol asztalosinasként megrühesedő, a háborús nyomorban annyifelől rángatott-üzött kislelő apja emlékéből és anyja szigorából, a család egymásrautaltságának erkölcsstanából elszántaságot, felelősséget merít. Ő a legidősebb az öt félárva között, neki vállalnia és bírnia kell mindent, nagyok munkáját tizenhárom éves

korban. „Birtokában lehettem valaminek, ami lelki-erőnek vagy fegyelemnek nevezhető“ — vallja ma, s ezt a magatartást vissza tudja vezetni az apjától kapott első feladatig, a napi tűzgyújtásig, vagy addig a belátásig, hogy neki nem szabad a sötétben sem félnie, mert „ha a legnagyobb félni kezd, a kisebbek frászt kaphatnak ijedtükben“.

Számunkra a könyvet irodalomtörténetileg is érdekessé teszi minden utalás az eredeti élményanyag első irodalmi feldolgozásaira. Itt vagyunk a *Cipővizit*, *Az enyedi prikolics*, *A pirosszemű kiskakas*, a *Jancsi és a szerencsepatkó* és annyi más Nagy István-írás forrásánál, amíg azonban a régi novellák elsősorban a társadalmi feszültséget akarták sugározni, nem minden naivság nélkül, addig a mai művészibb kép inkább a kényszerű helyzetben előállott benső feszültségekre, a főhősben egykor és az emlékező íróban ma végbemenő lelki folyamatokra figyeltek fel, s ez nem kevésbé leleplező és lázító a rendszer bűnösségével, a háborúval és a jobbmódúak közönyével vagy kimondott embertelenségével szemben.

Jut itt már kellő adalék az írói fantázia keletkezésének magyarázatára is. A gyermek hol az ószer kakukkoló faliorái és hóbortos napernyői közt, hol az újságkihordás közben megismert munkásintérierurök — a színes Szűz Máriaék és Petőfi-olajnyomatok, színész-arc képek és Czajka János-reprodukciók — látványos hatására gondolkozik el, majd Nick Carter-füzeteket fogyaszt, de mindez jelentéktelenné válik saját álomvilága mellett, amint tehetetlenségének percei közt a szabad lehetőségek elképzelésébe menekül. A szinte felfoghatatlan szegénység és nélkülözés poklában így nyílik ki a kisfiú mesevilága, az a belső tisztaság, melyért meg is szólják, amikor grimaszokkal tiltakozik a trágárság ellen, visszautasítja a tolvajlást és anyjának babonás-vallásos rögeszméi helyett az igazságot áhítozza. Szorongásaitól ugyan ez a lelki szárnyalás sem óvja meg („Nem a fiúthették rajtam, hanem foglalkozásom éktelenségeit“ — érzi fürdéskor a rászégezett leányszemek sugarában), s ha a maga szenvedésin túl is emelkedik, másokét annál vérzőbb szívvel vállalja, de jutalmul újra meg újra célt tud érni. Amikor szökött inasként Nagyenyedről jövet gyalog feljut a Feleki tetőre, az apadó ködtől szülővárosa bontakozik elébe. „Azt hittem, ordítás szakad ki a torkomon, és a saját hangomat hallom — vallja ma is —, pedig csak a szívem vert hevesebben. Kolozsvár, de hisz ez Kolozsvár!“

Dickens, Gorkij, Móricz, Goytisolo, Salinger — kivel is hasonlítsuk most össze büszkén a *Sáncalja* kis önmaga-hősének az íróját? Az ajkunkra tolult komparatizisták most érdemelte ki: ezzel a forrongó kis suhannal, akivel Fiat-autóján szaladva ma az országúton viszont-találkozik, ezzel az álmodozó világ-reformerral, aki egyelőre — a ferencjózsefi idők aranykódében — arra jön rá, hogy „milyen fokozatok vannak édesanyám pofonjaitól a tanítók nádpálcáin keresztül az asztalosrichsájdig és a pékek hántott cserfadorongjáig a verésben“. Borzalmas kordokumentum ez a könyv az első-világháborús Kolozsvár — és bizonyára minden más európai város — hadiárva-szenvedéseiről, még akkor is, sőt még in-

nég évvel a lengyel haladó gondolkodó, Benedykt Wisso-waty rendezett sajtó alá és látott el előszóval. A latin nyelvben megjelent könyv a XVI. és XVII. század antitrit-nitárius irodalmat öleli fel, de több lengyel vonatkozású, teo-lógiai és művelődéstörténeti tanulmányt is tartalmaz, mint a XVI. századi lengyel haladó nyomdák történetét, Andrzej Wissowaty tanulmányát és életrajzát. Számunkra a könyv azért is jelentős, mert benne több erdélyi vagy Erdélyben megfordult szerző nevével és művével találkozunk, mint például Arkosi Benedek, Hunyadi Demeter, Dávid Ferenc, Bland-rata György, Enyedi György, Palaeologus Jakob, Sommer János, Squarcialupus, Járai Sámuel nevével. Ezenkívül sok érdekes utalást találunk Erdély és Lengyelország kapcsola-taira vonatkozóan. (Panstwo-we Wydawnictwo Naukowe — Warszawa, 1967.)

Italo Svevo

Zeno tudata

„A tudatfolyam-regényt... az olasz irodalomban a triesz-ti Italo Svevo (1861—1928) képviseli *La Coscienza di Zeno* című regényével (1923)“ — írja Szerb Antal a könyvről és szerzőjéről, melyet Telegdi Polgár István fordításában kap kézhez a magyar olvasó. A könyv hőse magányos ember; élete külső cselekvésekben mondhatnánk szegény, annál gazdagabb belső törté-nése, lelkiisége. De a Zeno tu-data nemcsak lélekelemző re-gény; Zeno életének, környe-zetének, tisztaságra vágyásá-nak megismerésével párhuzam-osan elénk tárul a polgári erkölcs válsága s ebben az egész társadalom bomlási fo-lyamata is. (Európa, 1967.)

téka

Kolozsvári Grandpierre Emil

Arcok napfényben

Ez a Kolozsvárról, a volt Református Kollégiumból indult író, a mai magyarországi próza egyik erős egyénisége, novelláiban főként iráskultúrával pellengérez ki minden emberi gyengeséget, társadalmi méreteken kialakult fonákságot, elsősorban a nyárs-polgári képmutatást. Kitűnő stílusú, aligha van nála jobb ismerője a mai fiatalok jász-szon is túlmutató beszédmódorának. A maupassant-i hagyományt franciás könnyedséggel kezeli, novellái izos, élvezetes olvasmányt jelentenek. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

André Gide

A Vatikán titka

1914-ben írta a „céltalan tettek” regényét, mely világhírt megalapozza. A humanizmusában, emberbe vetett hitében mindvégig következetes író a Vatikán titkában a világháború utáni fiatal polgári nemzedék lelki beállítottságát vetíti előre. A múlt század oblomovjai s az első világháború utáni polgári társadalom fiataljai valamiben találkoznak: a mindenből kiábrándultságban. Ez utóbbiak nem tudnak mit kezdeni magukkal, s ebből születnek meg az oktalan-céltalan, sok esetben embertelen tettek, amilyen a könyv hőséé, Lafcadióé is. Hogy „igazán nagy regény-e, nem biztos” (Szerb Antal), de a néhol romantikus, nagyrészt meg a jó krimikből ismert fordulatokkal élő könyv (Sárközi Márta fordításában) izgalmas olvasmány, s emellett állásfoglalásra is készlet mindenfajta embertelenséggel szemben. (Irodalmi Könyvkiadó, 1968.)

kább azért, mert Nagy István itt nem agítál és nem káderez, hanem tényközléseit belülről, a lélek felől világítja meg. „Mintha fénytől elzártan csak az árnyékunk élt volna” — mondja egy szép hasonlatában, de ez csak hasonlat, hiszen a balsors leggyalázatosabb buktatói közt, a Fellegvár alatt ma már betömött sziklaodú fagyában, étlenség és szomjúság, gyermekhalál és elhurcolás szinte hihetetlen paroxizmusában, mégis csak felvillóznak az eltűnt apába, a félkarúvá csonkult anyába s önmagába vetett gyermeki bizalom fényei. S el is vezetik a regény és valóság hagymalehető és enyvszagú, rongyos kis hőst egészen addig a pillanatig, amikor először szólítják egy forradalmi gyűlésen „ifjúmunkás”-nak.

Ezért a műért, e mű Nagy Istvánjáért megint kiállhatunk, mint a régi Korunk a maga felfedezettjéért. Itt: minőségbe robbant újra mindaz, amit a szerző átélt és magában feldolgozott. Nemcsak a gyermekkorra gondolunk. Minőséggé forrott nyilvánvalóan az is, ami már a szocializmusban érte-változtatta a szerzőt, többek közt a körülötte támadt kritikái hullámverés hatása is. És ezt azért mondjuk meg ilyen nyíltan, mert őszinte az örömünk. Ez a könyv az, mely most belőlünk világútra indulhat.

Balogh Edgár

Barokk vagy korai felvilágosodás?

A magyar irodalomtörténetírásban mindig probléma volt — s az új magyar irodalomtörténet hat kötetének megjelenése után még nyomasztóbbá vált — a XVII. századnak és a XVIII. század első kétharmadának jellemzése, korszakolása, különböző irányzatainak harmóniába foglalása és ezen belül is egyes írók, költők, tudósok, elhelyezése. Jancsó Elemér néhány évvel ezelőtt kiadott felvilágosodás-antológiájában már utalt rá, s máskor is az európai párhuzamok alapján makacsul bizonygatta, hogy a magyar felvilágosodás határát az eddiginél jóval előbbre lehet vinni, és olyan neveket emlegetett az előfutárok között, mint Rákóczi Ferenc, Mikes Kelemen, Bod Péter, Hermányi Dienes József és mások. Szava azonban egyéni vélemény maradt.

A magyar irodalom története második kötetének rendszerezési elvét vizsgálva sajnálatos kell megállapítanunk, hogy eluralkodik benne a társadalomtudományoktól idegen, a képzőművészetből átvett kategória, a barokk jelzője — amit Klaniczay Tibor *Reneszánsz és barokk* című tanulmánykötetében igyekezett bizalmunkba férköztetni, majd a szerkesztése alatt álló kötetben már mint egyetlen rendszerezési elvet érvényesíteni is —, s ebből meglehetősen sok zűrzavar támad. Ennek igazolására itt nem térhetünk ki, de elég a kötet tartalomjegyzékének fő- és al-

címeit áttekinteni, hogy lássuk, az általa használt elv mennyire erőltetett.

Éppen ezért rendkívüli érdeklődéssel olvastam Eduard Winter osztrák művelődéstörténész könyvét a kora-felvilágosodásról*, amelynek nyomán megéreztem, hogy a mi elhatárolásaink, játéunk a különböző területekről vett fogalmakkal, egyszóval mervev „skatulyáink“ mennyire helytelenek, következetlenek, és a XVII—XVIII. század magyar irodalmát más rendszerezési elvnek kell alávetnünk.

Winter könyve nagy vonalakban az európai, közelebbről a német és osztrák kora-felvilágosodással foglalkozik, különös tekintettel a német—sláv kulturális kapcsolatokra. A szerző nagyszabású történelmi-társadalmi rendszerező elvnek rendeli alá anyagát: azt vizsgálja, hogy a középkor ideológiáját képviselő *konfessionalizmus* — az istenelvet egyházi és államhatalom — ellen milyen küzdelmet folytattak előbb egyesek, majd egyre nagyobb rétegek az emberi ráció, a társadalombírálat és társadalmi változtatás szándéka hadállásaiból.

Bár Winter nem marxista tudós, abból a helyes feltevésből indul ki, hogy mindaddig, amíg a feudális termelési viszonyok kizárólagos joggal uralkodnak Európában, s ennek megfelelően fennáll az egyház és az abszolút királyi hatalom szövetsége, addig a művelődési mozgalmakat is ennek ideológiája, a konfessionalizmus és a vele szemben álló, a polgári ideológiába tartozó racionalizmus közötti küzdelem szemszögéből kell vizsgálnunk, másod-, harmadsorba téve az egyéb különbségeket. Tételét azzal igazolja, hogy felvázolja a konfessionalizmus kiteljesedését a spanyol és osztrák Habsburgok, a Bourbonok birodalmaiban, illetve az északi protestáns uralkodókban, ahol a XV. századig fennálló konfessionalizmus a XVI. században csupán annyiban változott, hogy egyház és királyi hatalom helyet cseréltek a hierarchiában, s az egyház az államhatalom eszközüvé vált, amely az uralkodónak saját és országa biztosítására bármely módszert szentesített és támogatott.

Ezzel szemben a gazdasági változásoknak és fejlődési ütemnek megfelelően, az egyre erősödő és a társadalom vezetését kezébe venni akaró polgárság, a világot birtokolni akaró ember, a jelenségekhez értelmével közeledő szellem a konfessionalista abszolutizmus erőviszonyainak megfelelően országonként más és más, de lényegében azonos mozgalommal válaszol, amelyet a szerző „Frühaufklärung“-nak, kora-felvilágosodásnak nevez, s idejét a XVII. század második felétől a XVIII. század második feléig jelöli.

E szellemi párharc összetevőit vizsgálva, a szerző arra a következtetésre jut, hogy Descartes racionalizmusa az üldözött francia hugenották révén Hollandiában, majd a fejedelemségekre tagolt német birodalomban megtermékenyül a Kepler—Newton-féle világgéppel, és az új formulákat Leibniz, majd

* Eduard Winter: *Frühaufklärung. Der Kampf gegen den Konfessionalismus in Mittel- und Osteuropa und die deutsch-slavische Begegnung.* Akademie-Verlag. Berlin, 1966.

téka

Denis Diderot

Paradoxe sur le comédien

A felvilágosodás századában kialakuló új világnak a legmélyebbre látó és korunkhoz talán legközelebb álló képviselője, a harcos materialista filozófus, a szenvedélyes moralista és az eleven, gondolatgazdag, merész eszméket dialektikusan tükröző próza művelője újat adott az esztétika terén is. Míg a Szalonok-sorozatban a valóság ihlette művészet jegyében fogant, az *akadémikusság ellen szegzett festészetért és szobrászatért* szállt síkra, a *Paradoxon a színészlőr és a kötetben ugyan-csak benne foglalt Entretiens sur le Fils naturel (Beszélések a Törvénytelen fiúról) a színjátszásban állítanak fel hasonló normákat: a játékban és rendezésben megnyilvánuló természetességet, valószerűséget, a környezet hatása alatt alakuló ember művészi ábrázolását, az érzékenységet és zsenelvényt az átélésben s az értelem érvényesülését az alakításban. Ha Diderot saját drámáiban csak vérszegenyebb formában tudott is megfelelni az önmaga kidolgozta követelményeknek, e két művével megalapozta a polgári dráma elméletét, s egyben létrehozta a „genre sérieux“ tökéletesítésének programját. (Garnier-Flammarion, Paris, 1967.)*

Hernádi Gyula

Száraz barokk

A *Folyosók című érdekes, kísérleti kisregény írója, Jancsó Miklós immár világhírű filmjeinek társszerzője új, az eddigeknél is elvontabb, intellektuálisabb novelláival jelentkezik ebben a kötetben. (Megtaláljuk benne a *Kiáltás című filmnovellát is, a Csönd és**

téka

kiáltás című Jancsó-film szcenáriumának alap-szövegét.) Valójában azonban ezek az írások nem az emberen kívüli, hanem éppen az emberi világ absztrakciói — az embertelenség abszurditását kiáltják világgá. Hernádi kísérletei nem mindig találnak célba, de leg-sikerültebb elbeszéléseiben új utat tör a magyar próza számára. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.)

Kassák Lajos legszebb versei

Kassák Lajos, az izmusok szervezőjének munkássága összefonódik a magyar avantgarde törekvéseivel. Mesteremberek című versével (1915) és a tízes években szerkesztett folyóirataival berobban az irodalmi és közéletbe. Költői forradalma a viták pergőtüzében zajlott, de rajongói és ellenzői vitáinak ellenére költészetét sokáig kétkedve fogadták, s csak öregkorában kapta meg a teljes elismerést. A magyar szocialista irodalom a Kassák-eredményekre is épített. Méliusz József a költő pályáját elemző esszé-előszavában írja: „időszerű, hogy a mai irodalomtörténet és a marxista esztétika elemzön bírálva tárja fel és öleli magához ezt a világirodalmi jelenséget, Kassák bonyolultan összetett, emberi és osztályvalóságában egyetemes költészetét”. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Rémy Chauvin

Tiere unter Tieren

Az állatvilág életközösségeiben a legegyszerűbb viszonyoktól a legbonyolultabbakig a „társadalmi” formák számtalan változata alakult ki. Ezekről ír Rémy Chauvin — szabadon fordítva — Állatok egy-

Wolff fejlesztik ki, amelyek a XVIII. század közepétől a „Hochaufklärung” alapjaivá válnak.

Ugyanekkor magában a merev konfesszionális-musban is belső erők jelentkeznek: a katolikus országokban a gallikanizmus, janzenizmus, később a joze-finizmus, a protestáns országokban a pietizmus hívei gyengítik, bomlasztják a konzervatív erők táborát. Figyelemre méltó ebből a szempontból annak a küzdelemnek a rajza, amely egyfelől a jezsuitizmus és a janzenisták, másfelől az ortodox kálvinisták és a dogmákat — különösen a szabadakarat és kegyelem tanát — liberálisan értelmező (a janzenistákéhoz szinte hasonló) pietisták között alakul ki.

A Habsburg-birodalom és a német fejedelemségek konfesszionalista, illetve racionalista hadállásait szemlélve Winter megállapítja, hogy a XVII. század végi Európában az osztrák uralkodóház még mindig a konfesszionalista abszolutizmus bástyája; talpkövei a jezsuiták, akik az udvar, az egyetemek, az állami élet vezető posztjain éberem ügyelnek a racionalizmus minden jelentkezésére. A XVIII. század elején azonban egyre nagyobb körben — természetesen még mindig a vezető rétegekben — felvilágosult törekvések jelentkeznek: a gazdaságszervezésben a merkantilizmus, a császári könyvtárban a vallási szempontok mellett a tudományos teljességre való törekvés, a jezsuiták háttérbe szorulása az udvari életben, a tolerancia jelentkezése a nagy befolyású Savoyai Eugen környezetében, az egy ideig Bécsben tartózkodó Leibniz vezette akadémiai törekvések és mások.

A felvilágosult gondolkodás mélyebb behatolása az államéletbe csak Mária Terézia uralma alatt valósul meg, sokszor az uralkodó ellenzésének körülményei között, Starhemberg, az udvari kamara vezetője, Van Swieten udvari orvos, Kollár Ádám udvari könyvtáros, illetve a társuralkodó II. József révén, továbbá a jezsuiták meghátrálása következtében. A fejedelemségekre tagolt német birodalomban a korafelvilágosodás útja — bizonyos esetekben — sokkal könnyebb volt, és így a Kelet-Európára kiterjedő erjedés főforrásai elsősorban a német egyetemi városok, Lipcse, Jéna, Halle, Marburg, az oderai Frankfurt, Berlin és mások, de hatásuk, az osztrák alattvalók esetében, sajátos felvilágosító vonásokat vett fel.

Érdekes, ahogy a szerző az osztrák—német konfesszionális erőknek visszavonulását és a tudományos gondolkodás európai előretörését vizsgálja. Figyelemre méltó az a szempontja is, ahogy az államhatalom dédelgette konvertiták magatartását elemzi, akik a protestantizmusból magukkal hozott kritikai szellemet megőrizve, mind az egyházi, mind az állami életben előkészítik a felvilágosodás diadalát. Az sem érdektelen, ahogyan megfigyeli a Habsburg-birodalom behálózó szerzetesrendek, jezsuiták, piaristák, benedekrendiek, franciskánusok lassú átalakulását, sőt a pápai nunciatúra Bécsre gyakorolt ösztönző hatását is, amelyek akarva-akaratlan a leibnizi—wolffi filozófia, illetve a természettudományos gondolkodás úttörőivé válnak.

Mindez nem lehet érdektelen sem a magyar, sem a román művelődés- és irodalomtörténet szempontjából. Az olvasó a könyv lapjain minduntalan utalá-

sokat kap a nagyszombati egyetem, Comenius, a sárospataki kollégium működtetésére, a román művelődés szempontjából jelentős kijevi Mogila-akadémia kisugárzására, illetve Rotarides, Czvittinger és mások, de különösképpen Bél Mátyás tevékenységére. Sajnos, a szerző ezeket a szálakat nem fűzi tovább, holott a magyar, erdélyi, sőt román anyag bevonása sok értékes adattal, hasznos szemponttal gyarapíthatná a könyvet, és ami talán a legfontosabb, némi-képpen módosítaná e műnek a Habsburg-birodalom viszonyairól rajzolt, nemegyszer idealizált képét.

Mert a magyar olvasónak különös érzései támadnak, amikor a Habsburg-uralkodók racionalista nézeteiről hall, a történelemben nem éppen pozitív szerepet betöltött Kollonich bíboros dicséretét olvassa, amikor Czvittinger vagy Bél Mátyás német, illetve szlovák nyelvű működését látja anélkül, hogy a magyar történelemben, művelődésben betöltött szerepükről szó esne. Önként felébred az emberben a kérdés: vajon a szerző nem esett-e saját szépen kidolgozott elméletének csapdájába, amikor országok és népek rovására inkább a kiemelkedő történelmi személyiségekre koncentrálna figyelmét?

Mentségére szorgáljon ugyan, hogy könyve alcímében hangoztatja: *figyelmét a német—szláv kapcsolatokra összpontosította*. Így Pétervártól Ljubjánáig, Harkovtól Prágáig bebarangolja Kelet-Európát, de helyenként mintha elszakadna a kézenfekvő tényektől. Ezt az elszakadást az sem igazolja, amit a szerző előrebocsát, hogy Délkelet-Európát azért hagyja figyelmen kívül, mert a török megszállás ott egészen más viszonyokat és feltételeket teremtetett a felvilágosodás számára. Ily módon a szerző „eltekingt” az 1686 után felszabadult Magyarország, a török által soha tartósan meg nem szállt Erdély, a törökkel félhűbéri viszonyban levő, de a művelődés szempontjából függetlennek mondható román országok Nyugattal való kapcsolataitól. Kiesik tehát az egész magyarországi és erdélyi irodalom, művelődés elemzése (amely pedig a szerző említette személy- és helynevekkel annyira összeforrott), kiesik Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir neve, nincs megemlítve az Erdélyi Iskola, és így tovább.

Egy bizonyos: a magyar irodalomtörténetírás adós a korszakról adott összefoglaló képpel, a gazdasági-társadalmi-művelődési viszonyok alaposabb elemzésével. De semmiféle megdöglés nem oszthatja el a gyanút, hogy a szerző — bár tárgyilagosságra törekszik — nem tud szabadulni a Habsburgok dicsőítésétől, adatait túlságosan alárendeli a Nyugaton lábrakapott „ökumenikus” gondolatnak, ami önmagában véve nem volna hiba, de így, összefüggésekben torzításhoz vezet. A korai vagy a virágzó román, magyar felvilágosodás tényeinek vizsgálatakor a szerző meggyőződhetett volna arról, hogy a Habsburgok felülről jövő felvilágosultságával szemben megnyilvánuló ellenállás nem a török megszállás visszahúzó hatásából, hanem a nemzeti öntudatukra ébredő népek ellenállásából, önvédelméből fakadt. A korszakkal foglalkozó szintézisnek ezt figyelembe kell vennie.

A romániai magyar irodalomtörténész számára külön sérelem az erdélyi magyar felvilágosodás mel-

más között című hézagpótló művében. Az első részben a méhek, a hangyák, a termeszok „rovarállamainak”, a másodikkban a gerinces életközösségeknek állatszociológiai s állatpszichológiai vizsgálatát végzi el, jóllehet ez utóbbit kissé csak a viselkedés külső formáira korlátozza. A Sorbonne professzorának könyvében az általános rendszerelmélet, információelmélet és genetika magas fokú szakszerűsége ötvöződik elődei — Escherich, Maeterlinck, Francé — regényességével és szenvedélyes állatszozetetével. Az objektív tudományosság és a tárggyal való érzelmi azonosulás egymást ki nem záró ellentétéből fakad a könyv sajátos vonzóereje mindazok számára, kik tudományos ismeretterjesztő munkát olvasnak vagy írnak. (Fischer Bücherei, 1967.)

Horváth Zoltán

Irodalom és történelem

A kötet a történelem és az irodalom területét változtatva, egész nemzedékek vitaanyagául szolgáló kérdéseket világít meg, történelmi szerepeket tisztáz, politikai, ideológiai problémákat elemez lenyűgözően, szép, érthető és meggyőző stílusban. A tanulmányok jellegüknek megfelelően három fő cím alatt sorakoznak fel: az első Négy arc Szabó Ervin, Szende Pál, Hatvány Lajos és Németh Andor arcképe, történelmi szerepét mutatja be; Olvasónaplóm cím alá főként irodalmi kérdések, Teleki László Kegyenca, az Ady-, a Szabó Dezső-probléma, a magyar polgárosodás irodalma került, végül a Történelem cím különböző történettudományi és elméleti tanulmányokat foglal magába, melyek a magyar történetírás fontosabb problémáival, így a Széchenyi-

téka

Kossuth-, Teleki László-, Károlyi-kérdéssel, a nacionalista és a marxista történetírással foglalkoznak. Horváth Zoltán az irodalomtörténész és publicista, a tudós és művész tanulmányaiban plasztikusan, a történelmi materializmus elemző módszerével az utolsó évszázad magyar szellemi és politikai vitáit villantja fel. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Popular Beliefs and Folklore Tradition in Siberia

Reguly Antal, a magyar nyelvész és etnográfus emlékére, a nemzetközi együttműködés szép példájaként, magyar, svéd, szovjet, német és cseh tudósok közreműködésével született meg ez a 33 dolgozatot tartalmazó, csaknem 500 lapra terjedő, szép kivitelezésű tanulmánykötet. A szibériai kutatás úttörőjének, Reguly Antal életének és munkásságának bemutatása után a tanulmányok elsősorban a szibériai népek gazdag hitvilágát, vallási és népi szokásait mutatják be, de foglalkoznak a finnugor és a török népek, lappok, vogulok, obi-ugorok, osztyákok, szamojédek, kazáni tatárok etnográfiai, nyelvi, régészeti kérdéseivel és a magyar táltos- és sámán-hagyomány maradványaival. A szerzők közül Gunda Béla, Kodolányi, Balázs, Gáldi László, Vértes, továbbá Alekszejenko, Juszipov, Vajnsztajn, Panfilov, Nahodil és Manker nevét említhetjük meg. A könyv szerkesztője Diószegi Vilmos, aki egyben több tanulmány szerzője is. A kötet német nyelven is megjelent. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Information Hungary

Több mint 1100 lapra terjed ez a 46 fejezetet magába foglaló, művészi kiállítású, en-

lőzése. Bár e téren még az adatközlésnek is híjával vagyunk, nemhogy szintetikus áttekintésünk volna róla, mégis feltételezzük, hogy a hatalmas dokumentációval rendelkező szerzőnek találkoznia kellett a német egyetemeken megfordult transylvanusok nevével vagy a német tudósok levelei közt jó néhány erdélyi tudós soraival.

Hallgatni arról a Lázár Jánosról, aki Marburgban éveken át Christian Wolff legkedvesebb tanítványai közé tartozott, akinek fordításait maga Wolff nézte át, aki úttörője volt az erdélyi református iskolákban a természettudományok oktatásának; nem beszélni arról a Huszti Andrásról, aki a kora felvilágosodásban jelentős szerepet játszó berlini udvari lelkésszel, D. E. Jablonskival együttműködve megrta az erdélyi iskolaügy történetét, aki Kolozsvárt először beszélt tanítványainak a jogtudományokról; mellőzni azt a Teleki Sámueit, aki kora nagy természettudósaival, a Bernouilli-fivérekkel állandó levelezésben volt, Téchi Sámueit, Wolff tanítványát, Lomonoszov kolégáját és másokat, mint például a marosvásárhelyi Nádudvari Sámueit, a kolozsvári Verestói Györgyöt, a történész és irodalomtörténész Kovásznai Sándort — mind wolffianusokat, német és holland egyetemek végzettjeit, a felvilágosodás előfutárait — jóvátehetetlen hiány. És ugyanígy elhallgatni Mária Teréziának a románokkal szemben folytatott unióvási politikáját; Róma, a bécsi nunciatúra hatását Gheorghe Sincaira, Petru Maiorra és másokra — a könyv nagy hibája.

Európai szintézisre törekedni egyes országok és népek figyelmen kívül hagyásával, ez arra oktatja a kutatót, hogy a teljességért nagyon meg kell küzdeni, és még akkor is óvatosan kell bánni az általánosításokkal. Az általános rendszerezési elvet, valamint a részleteredményeket tekintve azonban Winter könyvrés elfogadhatjuk; a kor kutatója egy pillanattig sem nélkülözheti. És nem hagyhatjuk megválaszolatlanul ösztönzését: haladéktalanul hozzá kell fognunk az erdélyi kora-felvilágosodás adatainak összegyűjtéséhez.

Kocziány László

Mihail Jora zenei publicisztikája

Mihail Jora, a zeneszerző: hazánkban a legidősebbek és legtekintélyesebbek egyike. Országszerte népszerű táncjátékait főlényes művesség és egyéni intonáció élteti, finoman megmunkált dalait a román zene klasszikus kincsei közé sorolják.

Jora, a tanár: nagyformátumú művésznevelő, aki egymást követő zeneszerzőnemzedékek legjelesebbjeit indította el a művészválas útján — Paul Constantinescutól és Lipattitól Myriam Marbéig és Hrisanidég. A zenekritikus Jorát ezzel szemben alig ismerik. Mivel rendszeresen csak a második világháborút megelőző években írt, 1955-ben már keveseknek tűnhetett fel, hogy publicisztikáját a román ze-

neszerzők és muzikológusok lexikonában a négyoldalas Jora-cikk szóval sem méltatja. E mulasztás méreteire csak nemrég döbbsentünk rá: amikor a Zeneszerzők Szövetsége háromszáz oldalas gyűjteményt adott ki Jora mester-kritikáiból.*

A kötet törzsanyagát 1937 és 1941 között írt „zenei elbeszélések, krónikák, jegyzetek, vitairatok és fantáziák” alkotják. Csupa napisajtnak szánt, alkalmi publicisztika, nem esszéik és még kevésbé értekezések. Egyikük sem igényel az olvasó részéről több zenei ismeretet, mint amennyi akármelyik kezdő zenehallgatótól elvárható; a szerző lipcei és párizsi főiskolákon szerzett enciklopédikus szak-műveltsége csak láthatatlan tartószervezetként bújik meg a szöveg mögött.

Írásainak tárgya legtöbbször nem is annyira a zene, mint inkább a zenei élet: a zene művelésének, terjesztésének és élvezésének mindennapi gyakorlata. Ezen a viszonylag szűk, de a jártas számára végtelenül gazdag belterületen semmi sem kerüli el a figyelmét, és semmi sem hagyja hidegen. Neki itt minden téma „hálás”: a zeneakadémia épületgondjai, a kocsmadal-szövegek ízléstelensége, a bayreuthi operaközvetítés, sznobok ostobasága, az evangélikus egyházközség oratórium-estje és a munkanélküli zenészek dzsessz-koncertje egyaránt. „Szabályos” zenekritikákat is ír, de alkatából következik, hogy a vidéki zenetanár, aki nem talál kiadót önszorgalomból szerkesztett zenei lexikonához, forróbb cikkekre ingerli, mint akármelyik világnagyság szenzációs vendégszereplése.

A témaválasztásnak ez a szélessugarú demokratizmus természetesen összefügg a jelenségek érzékelésében megnyilvánuló demokratikus állásfoglalással. Jora, a publicista mérhetetlenül gőgös, és a vérengzésig kíméletlen — felfelé: a „művelt társaság” tagjaitól a művészeti ügyek államtitkáráig. „Lefelé”, a zeneművészet hétköznapi hőseivel, a kezdőkkel, próbálkozókkal, jóindulatú tehetetlenekkel szemben maga a megtestesült segítőkészség; korholásaiban is apaian jóságos. Hogy a rangenyelő művészetről írva hogy lehet összeegyeztetni az alkura hajthatatlan igényességet a tapintatos tisztelettel, a *Levél Georgesucohoz* példázza. 1938-ban híre ment, hogy a filharmónia kitűnő karmestere külföldre készül, végleg. Jora megrendítő nyílt levelében nem tagadja, hogy a hazai áldatlan viszonyok miatt a nagy művész kénytelen külföldön élni, s hogy tudja, Georgescura milyen karrier vár Nyugat-Európában, de nyíltan a szemébe mondja, hogy miért kell mégis, mindennek ellenére itthonmaradnia. Próféta-hangon jövendöli azt az időt, amikor a helytálló majd elnyerik jutalmukat, s nemzete nevében ellenállhatatlan szuggesztivitással kiáltja oda a távozni készülőnek az „Isten úgy segéljen!”-t. Ugyanez a nemes pátosz árad a *Christache halálára* című írásból. A betegszabadságra és segélyre nem jogosult zenekari tag azért halt meg, mert nem kapott előleget, amivel kórházba mehetett volna. Az eset kapcsán Jora a zenész-proletárok kiszolgáltatottságáról filippikázik, és arghezis átokkal

* Mihail Jora: *Momente muzicale*. București, 1968.

ciklopédikus jellegű, igen sok fényképet, térképet és művészi reprodukciót, illusztrációt tartalmazó szép kiadvány. Célja alapos, megbízható tájékoztatást nyújtani a Magyar Népköztársaság földjéről és népéről, történetéről, államformájáról és társadalmáról, továbbá a tények és a számok tükrében szemléltetni a gazdasági élet, az egészségvédelem, a nevelés, a tudomány, irodalom, színház, film, zene és a művészetek fejlődését, valamint mai helyzetét. De a nemzetközi kapcsolatokról, a külkereskedelemtől és az idegenforgalomról is tájékoztat. Minden fejezetet szép kivitelezésű illusztrációs, valamint könyvészeti anyag egészít ki. A könyv a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával a Robert Maxwell szerkesztésében megjelenő Information Series, Countries of the World című sorozat második kiadványaként, angol nyelven látott napvilágot. Az egyes fejezetek szerzői akadémikusok és egyetemi tanárok, a könyv főszerkesztője Erdei Ferenc. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

József Jolán

A város peremén

„József Attila nemcsak verseivel, életével is vállalta a szocialista sorsot, s nemcsak az elmélet szépségeit, hanem a gyakorlat veszélyeit is.” A város peremén nyomorgó lak-tanyák, éhes „püngerücsök”, szervezkedő munkások körében ébrednek költői hivatástudata. Gyermekekkel barkácsolt versével vonulnak Ferencváros utcáin a labéricsökkentésért tüntetők. A nehéz sorsú proletárgyerekek füzete megtelik szívből jövő lírával. S. Ady lelkes hívét a polgári erkölcs nyílt megtagadásáért eltáncsolják az egyetemről. Követ-

téka

kezik Bécs, majd Párizs s az eszmei letisztulás korszaka. A munkásszejevetelek lelkes előadójának izzó szenvedélyű verseit dübörögi a tünnetű tömeg. József Jolán a proletárköltő gyermek- és ifjúkorát, kommunistákkal való kapcsolatát s eszméinek gyakorlatba vitelét rajzolja meg. A hitelességgel, az emlékezést féltő szeretettel továbbvivő könyv összegezőjeként hadd idézzem József Attila sorait: *S élete, ha van élte még egy / a proletár utókor.* (Ifjúsági Könyvkiadó, 1968.)

Csanda Sándor

Első nemzedék

Néhány régi úttörő — Farkas Gyula, Sziklay Ferenc, Szalatnai Rezső, Kemény G. Gábor és mások — után a csehszlovákiai magyar irodalom mai jeles kutatója, Csanda Sándor próbálja ismertetni a két világháború között sarjadt csehszlovákiai magyar lírát, epikát (részben drámát) és publicisztikát. A gazdagon dokumentált könyvben 74 író, köztük a nálunk is ismert Fábry Zoltán, Györy Dezső, Forbáth Imre, Mécs László, Palotai Boris, Sellyei József, Morvay Gyula „arcképvázlata” is szerepel. Politikai ellentétéken felülemelkedve a szerző esztétikai és közügyi jelentőségükben méltatja egy irodalomtermő nemzetiség szellemi képviselőit, akik emberségükkel a csehszlovák—magyar kulturális kapcsolatok fejlesztéséhez is hozzájárultak. Mint szellemi kalauz és kézilexikon is hiányt pótol a kötet, s egyben megadja a korszerű irodalomtörténeti összefoglalás körvonalait. (Tatran — Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968.)

Móra Bernát
rajza

bélyegzi meg az elhunyt művész-testvér íróasztalok mögött dőlőfőlk gyilkosait...

Folytathatnók még e tartalmi kivonatolást, de talán fontosabb, hogy — bár egy bekezdésben — Jora mester fölényes irnitudását is méltassuk. Szókincese bő és választékos. Sűrűn használ archaizmusokat — szakkifejezéseket viszont csak egészen ritkán, elvétve. Legfőbb írói erényei a pontos fogalmazás és a tömöríteni-tudás. Kijelentő mondatok frappáns tartalmával, fordulatosságával győz meg és mozgósít, nem gesztikuláló felkiáltójelek halmozásával. Ha nem zenésznek születik, biztosan prózaíró lett volna belőle. A zenei publicisztika szűkebb mezején az a rang az övé, mely az egyetemes román publicisztikában az Argehezié vagy a Geo Bogzáé.

Jora eszményei — akárcsak zeneművei — nemzetiek. Írásai is egytől egyig a román zenei génusz iránti hűségéről szóló dokumentumok. De nem délibáblató! Amikor európai szintű román zenekultúrát akar, Jora, a nyugati műveltségű muzsikuspontosan tudja, és nem is fél kimondani, hogy ez a cél még milyen távoli. Alább mégsem adja, nem használ kis nemzeteknek való különmércét. A kötet előszavában maga is mondja, hogy a román zene — akkor távolinak tűnt — jövője, amelyért cikkeiben hadakozott, jelenünkben jórészt megvalósult. Írásai mégsem évülnek el soha: nemcsak mert kordokumentumok, hanem mert a kritikusi becsület és tudás mindig tanulságos és követésre buzdító mesterpéldái.

László Ferenc

TALLOZÁS

Hogyan is állunk az ismeretterjesztéssel?

(Művelődés, 1968. 3. 8.)

„Csak azok termelhetnek holnap többet és jobbat, akik képesek ma lépést tartani az emberi gondolkodás új eredményeivel” — írja ifj. Szabó T. Attila előljáróban néhány hazai magyar nyelvű újság és lap ismeretterjesztését felmérő cikkében. Első pillanatra csodálkozunk azon, kinek is jut eszébe ezt a nagyon is kézenfekvő igazságot kétségbe vonni, de a cikk anyagából fokozatosan kiderül, hogy a szerkesztőségi gyakorlatban ez a „kétségbevonás” bizony nemegyszer előfordul. Nyolc időszaki kiadvány (*Előre, Igazság, Ifjúmunkás, Jóbarát, Falvak dolgozó népe, Munkásélet, Dolgozó Nő* és *Új Élet*) egyetlen évfolyama a kiválasztott lapok jellegénél fogva elég széles körű betekintést nyújt magyar nyelvű ismeretterjesztésünk helyzetébe, s megállapításai, adatai önmagukért beszélnek: „A legbővebb anyag a biztos sikert ígér »Földrajz, Útleírás« körében jelenik meg... Az egzotikus leírások gyakorisága mellett csak még elgondolkoztatóbb, hogy a szintén közérdekű és mind erkölcsi, mind fizikai létünk szempontjából igen fontos »Honismeret, Természetjárás« témakör utolsó előtti helyen szerepel.”

„A táblázatban érthetően magas pontszámmal második helyen vannak a műszaki tudományok, fizika, kémia... Mindenekelőtt az *Előre* mellékletének szerkesztésében figyelhető meg a tudatos műszaki ismeretterjesztés.”

„Legrosszabb a helyzete az ipari munkásság lapjának, a *Munkásélet*nek... Ez annál meggondolandóbb, mert iparunk rohamos fejlődése egyre magasabb intellektuális teljesítményeket követel.”

Íme, fekete-fehérben néhány megállapítás a sok közül, amelyeket nem elég egyszerű leírni, s különösen nem elég *csak* leírni. A cikk megállapításainak, részlet-elemzéseinek megszívlelése az egyes szer-

kesztőségi munkaközösségek feladata, ami viszont az általános érdeklődés tanulság, az az, hogy mennyire szükségesek és hasznosak az ilyen konkrét és a mindennapi élet gyakorlati feladataiból kiinduló felmérések. Minden bizonnyal a szerző gyakorlati javaslatjai (például egy kifejezetten a tudománynépszerűsítés céljait szolgáló, valamint egy turisztikai és természetismereti lap kiadása) is visszhangra találnak a közönség és az illetékesek körében.

A vita tárgya: az irodalomszociológia

(*Viața românească*, 1968. 7.)

Ov. S. Crohmăniceanu beszámolója az év elején tartott royaumonti irodalomszociológiai kollokviumról mind a téma érdekességénél, mind az ismertetés módszerénél fogva túlhaladja az ilyenfajta nemzetközi találkozókra általában olvasható beszámolókat. A kollokvium tárgyául a kritika vizsgálatát tűzte ki, mégpedig módszertani szempontból, s arra kívánt válaszolni: „hogyan alapozódnak meg filozófiailag a képzeletbeli alkotást gyakorlatilag leíró, megértő és megmagyarázó különböző módszerek” (Lucien Goldmann). A beszámoló írója éppen ezért nem elégedett meg az ott lefolyt beszélgetések és viták, valamint az elhangzott előadások kivonatatos bemutatásával, hanem hasznosnak tartotta (a folyóirat szerkesztőségével együtt) néhány résztvevő (Lucien Goldmann, Szabolcsi Miklós, Heller Agnes, Jean Alter, Edoardo Sanguineti, Leo Löwenthal) előadásaiból a kollokvium eszmei légkörét érzékeltető szemelvények közlését.

Az élénk és termékeny vita-légkört a személyesen is jelenlévő Lucien Goldmann és a Lukács György képviselte esztétika polémiái mellett az a törekvés jellemezte, hogy az irodalomszociológia reális és valóban jelentős hozzájárulását az irodalmi jelenségek helyes értelmezéséhez felmérje. Az egyes módszerek kizárólagossága helyett inkább a bizonyos vonatkozásokban konkrét eredményeket felmutató módszerek összehangolására való törekvés nyilvánult meg. Lucien Goldmann például hangsúlyozta, mennyire fontos egyformán végigvinni a vizsgálatban a történeti és az individuális tényezőket, rámutatva arra, hogy „... egy adott pillanatban a történelmi és társadalmi valóság nem bizonyos struktúrák, hanem bizonyos strukturálódási

és destrukturalódási folyamatok rendkívül bonyolult vegyülete, amelynek tanulmányozása csak akkor válik tudományos jellegűvé, ha a folyamatok legfontosabbjai kellő módon elkülöníthetők lesznek egymástól". Szabolcsi Miklós az egyoldalú és kizárólagosan szinkronikus vagy diakronikus módszerekkel szemben a kettő közelítése és eredményeinek kölcsönös hasznosítása mellett foglalt állást: „Tulajdonképpen maga az irodalmi szöveg is valamiféle *útelágazás*, ahol találkoznak és keresztezik egymást a különböző nyelvészeti, irodalmi és lélektani tényezők; s azt is mondhatnánk, hogy maga a szöveg e tényezők *terméke*.”

Az eszmecsereik termékenysége nemcsak az ott támasztott vitákban, hanem a felvetett kérdések tovább gyűrűzésében rejlik, ezért is hasznos anyagának ilyen bőséges közreadása.

Gondolatiság vagy intellektualitás?

(*Napjaink*, 1968. 8.)

Az egyre jobban szerkesztett, érdekes közléseivel a figyelmet magára felhívó miskolci lap júliusi számában ügyesen válogatott összeállítást közölt *Fiatál romániai magyar költők* címen, melyet Szokolczai Lajos ritkán tapasztalt alapos ismeretanyagra támaszkodó, értő cikke kísért Lászlóffy Aladár, Palocsay Zsigmond, Páskándi Géza és Szilágyi Domokos lírájának természetéről. Ez a válogatás is jelezte, jellemezte a szerkesztőség esztétikai törekvéseit, a következő számban megjelent, rövidegében is rendkívül jelentős eszme-futtatás pedig *Hagyomány és intellektus* címmel még világosabban tárja az olvasó elé a mai irodalmi fejlődés egyik kulcs-problémáját.

A tehetséges fiatal irodalomtörténész, Bata Imre, tanulmányában különbséget tesz gondolatiság és intellektualitás között. „Közgondolkodásunkban — írja Bata — az intellektualitás a gondolatiság szinonimájaként használatos. De ez csak redukció. Esztétikai kontextusban különösen az. Mert a gondolatiság számonkérése akár a szépprózától is az emóció és a kitüntetetten esztétikus jegyek alárendelése valaminek, ami nem par excellence emocionális és esztétikus, noha ez is, az is minden emberi megnyilvánulás kísérője. A gondolatiság mégis sokkal konkrétabb, semmint azonosítható lenne az intellektualitás fogalmával, mely általánosabb kategória. Minden ember gondolkodik, a gondolatiság ilyen

vagy olyan mértéke minden emberi tevékenység állandó kísérője. A gondolatot nem sajátíthatja ki az intellektüel. Másrészt azonban az intellektüel eléggé szembetűnően különbözik gondolkodásban a nem intellektüelektől. De gondolkodásmódjának meghatározását meg kell hogy előzze intellektüel-voltának definíciója.”

Bata megkísérli ezt a definíciót: „Az intellektuális ember történeti produktum, s a társadalom sajátos állapotának egyfajta megnyilvánulása. Az intellektualitás totálisan meghatározott társadalmi szituáció megvalósulása. Szemben a természeti életformát élő emberrel, kire a természettel és a kollektívummal való közvetlen kapcsolat a jellemző, az intellektüel mind a természettel, mind a kollektívummal közvetett, áttételes kapcsolatban van. Az intellektuális embernek az életformája negatív, világképe nyitott, személyiségéhez van distanciája, mert a közvetettség magával kapcsolatban is érvényes. Az intellektualitás a kapitalisztikus fejlődés következtében előállt idegenség, tárgyiasság következménye is, tehát az intellektuális ember duplex is, de e megkettőzöttségnek tudatában van.”

A tanulmány vitába száll azokkal a nézetekkel, miszerint a modernség, az intellektualitás hagyomány-ellenes volna. Persze, a hagyományokat is összetettebben kell látnunk, értékelnünk. „Minden megfontolás arra vezet, hogy jelen idők hagyományszemlélete ne legyen kauzális, ne síkban elgondolt, ne statikus egységeket, egymástól elszigetelt és formális logikai rendbe fogott múlt-elemeket keressen, hanem dinamikus időstruktúrákat, réteges állapotokat, térszerűségeket, a mobilis jelenhez illő változatos és réteges historikumot idézzen fel a múlt végtelen mélységeiből. Egy táguló világkép táguló körökön keresheti a maga időbeli alapjait. Mindent akarhat, csak véglegességet nem. Mert végleges megoldások nincsenek. A kultúra időbeli egyetemessége kizárja a véglegességet és a lezárást. Minden analízis újakat követel, s egy-egy megkockáztatott szintézis ismét csak kérdőjeleket támaszt.”

Batát esztétikai meggyőződése nem vakítja el, s figyelmeztet rá: „nem feltétlenül az a legmagasabbrendű, ami intellektuális. Az intellektuális elem a műben szükséges korszerűség, de nem érték kategória. Az esztétikai érték mélyebbről, egyetemesebb forrásból ered, de ezen egyetemesebb forrás jelenléte csak könnyíti az intellektus alkotó tevé-

kenységét, akinek sokkal nehezebb a dolga, ha esztétikai értéket alkot, mint bárkinek ezen a földön. Itt ragadható meg igazán a modern művészet sajátos sága.“

Weimar és Párizs között

(*Sinn und Form*, 1968. 4.)

Kölcsönhatások vizsgálata az összehasonlító irodalomkutatás megszokott feladata. Wilhelm Girnus tanulmánya azonban már alcímével többet sejtet a megszokottnál: *A modern világirodalom küszöbén*. A szerző elsősorban Goetheéknak a német irodalom „goethei pillanatának“ a XVIII. és XIX. század francia irodalmával kimutatható összefüggéseit elemzi, de csupán azokat, amelyek túlmutatnak a két nemzeti irodalom fejlődésén. Arnyalt gondolatmenettel mutatja be, hogy a *Werther*, majd a német klasszikum (elsősorban Goethe *Faust*-ja és Schiller drámáirása) és a német romantika első hulláma elképzelhetetlen Rousseau és a francia forradalmat előkészítő francia szellemi forradalom nélkül; hogy a német irodalom „szöttei költői látomássá“ a radikális francia értelmiség akcióprogramját. S ez a német irodalom, ily módon bekapcsolódva a francia szellem mozgásába, kiindulópontja lesz a francia romantika és klasszikus realizmus kibontakozásának, magára vállalva és elvégezve az immár gúzsbakötővé vált hagyománnyal, a klasszicista ízléssel és esztétikával való leszámolás feladatát. „A németek viszik színre azt, amit a franciák a világtörténelem színpadára vittek — nem tárgy szerint... hanem szellemében.“ Kikovácsolva ezzel az eszközöket a hatalomra jutott polgárság felemás világát ábrázoló francia irodalom számára. „Racine és Balzac között a *Faust* a kapocs.“

E fejlődés azonban többet eredményez két nemzeti irodalom sorsösszefonódásánál, melyben ettől kezdve egymást feltételező párhuzamok sorára bukkanunk. A német irodalom nem játszhatta volna ezt az ösztönző szerepet, ha nem fordítja irodalomszemléleti elvvé a rousseau-i „népfélség“ gondolatát, elvetve a Vergiliusszal kezdődő lineáris fejlődés dogmáját, a művészetek „reszublikájának“, világjelenségnek tekintve a költészetet. E horizontális szemléletben Perutól a Gangesz-partig minden kis és nagy nép felkínálhatta egymásnak, ami művészete gondolat- és formavilágában közös és

örökérvényű; az egyetemes emberi jogok meghirdetésének történelmi korszaka így lesz az irodalom egyetemességére ébresztő pillanat is. E szemléletben a csak a nemzetire hagyatkozó törekvések óhatatlanul a provincializmus bélyegét viselik, s uralkodó gondolattá válása nélkül elképzelhetetlen az a francia realizmusban tetőző művészi gyakorlat, mely a polgárságot és világának ellentmondásait nemcsak nemzeti karakterében, hanem egyetemes törvényszerűségeiben tudta megragadni.

A világirodalom Goethe-meghatározta fogalma új erkölcsi-politikai magatartást is kényszerít az irodalomra. Jelkép- és törvényszerű, hogy a világirodalom mint elv és gyakorlat éppen két, egymás politikai ellenlábásának tekinthető nemzetirodalmának egymásra utaltságából s ennek termékeny vállalásából nőtt ki. Az erősödő polgári nacionalizmus nyomása alatt fejlődve, a világirodalom fogalma így lesz a nemzeti ellentétek feloldásán fáradozó, a nemzetek hatalmi versengésével szembeforduló, a haladást nemzetközi ügygé emelő humánium foglalatja; olyan konkrét politikai funkció, mely Goethe és Bismarck, Thomas Mann és Hitler Németországának ellentétével jelképezhető. Csakis e gyakorlatra tekintő elkötelezettség szülhette Stendhalnak — akinek művészetére elhatározó hatással volt a „megszállottan“ olvasott *Wilhelm Meister* — a szállóigéjét: „Emberinek lenni pártállást jelent.“

A civilizáció kezdetei: a vadásztól a városlakóig

(*Proceedings of the Prehistoric Society*, 1968. 2.)

Mezopotámiát mind a mai napig a civilizáció bölcsőjének tekintik. De a civilizáció, sőt általában az emberi település itt csak az új kőkorszakban kezdődött el, tehát mintegy hat-hétezer évvel ezelőtt. Hol volt ennek az egyszerre kivirágzó magas műveltségnek az előzménye? Ezt a kérdést tisztázzák Délnyugat-Írán területén, a Zagros hegységtől délre az utóbbi tíz évben végzett régészeti ásatások. Az ásatásokat Frank Hole és Kent V. Flannery amerikai régészek végezték.

Az ásatások alapján az ősközösség idején Iránban három nagy korszakot különböztettek meg. Az első korszak vadászársadalmát jól tükrözik a Zagros hegység különböző barlangjaiban végzett

ásatások. Itt 17 ásatási telepről 9000 tűzkő-szerszám és 6000 azonosítható állati csont került felszínre. A legtöbb ún. vágótelep, vagyis olyan hely, ahol az el-ejtett állatokat feldolgozták. E telepeken okker festéktörő „mozsarakat“, csontszer-számokat, árákat, díszként használt, messzi területről hozott tengeri kagylókat is találtak. A csontok biztonsága szer-int az ember leggyakoribb zsákmánya a vadkecske és a vörös szarvas volt.

I.e. 10 000 körül kezdődik a második korszak. A barlanglakások elveszítik jelentőségüket, és a hegység lábainál elterülő síkságon létrejönnek az állandó jellegű falusi települések. A Kudzsisztánban feltárt ilyen település i.e. 7500-tól egészen 4100-ig állandóan lakott volt. Utolsó fázisát a megszelídített kecske és juh, továbbá a különböző vadállatok jelzik. A megszenesedett magvak jól tükrözik e települések mezőgazdasági életét. Gyűjtögették az évelő növényeket, füveket, kezdetleges formában búzát és árpat termesztettek. A juh genetikus változásokat mutat, és elveszti szarvát. A házak vályogtéglából épültek, területük mintegy 200 négyzetméter. A nőknél divatos a koponyatorzítás, amit a fültől a fülig terjedő rovátka árul el. I.e. 6000 körül megjelennek az első agyagművességi termékek. Ezeket alacsony hőmérsékletű kemencékben égették ki, és vöröstre festették. A települések átlagos létszáma száz személyre becsülhető; jelentős külkereskedelmet bonyolítottak le: Kelet-Törökország területéről obszidiánt, Északkelet-Iránból türkit, a Perzsa-öbölből tengeri kagylót hoztak.

I.e. 5500 körül alapvető változással következett be a harmadik korszak. Ezt az öntözéses földművelés, a szarvasmarha megszelídítése, továbbá a hibridizációval vagy mutációval javított gabonafélék termesztése jelzi. A vadászat csak másodlagos foglalkozás lett, ami a vadállatok csontjainak csekély számából következik. I.e. 4000 körül feltűnik az első „gép“ — a fazekaskorong használata.

Hole és Flannery a gazdasági és társadalmi fejlődés tanulmányozása alapján tagadják azt az általánosan elfogadott elméletet, mely szerint a „falusi termelés“ igazi jelentősége abban állt volna, hogy biztosította a kultúrához szükséges szabad időt. Szerintük a vadászoknak sokkal több szabad idő állt rendelkezésükre. A kultúra fejlődésének magyarázatát máshol kell keresni: abban a természeti környezetben, amelyben az ember létrehozta és felosztja a megélhetéshez szükséges javakat. Csak miután a vadászat

mellett az élelemszerzés más formáit, a halászatot és különösen a növénytermesztést is kipróbálta, vált igazán alkalmassá arra, hogy kultúráját is fejlessze. Más szóval, ebben a korban nem a szabad idő, hanem a *termésfelesleg és bizonyos technológiai és szellemi tapasztalat a kultúra alapvető feltétele*. A falusi település hozzájárult a népsűrűség növeléséhez, a munka egyéni és társadalmi megosztásához és új technológiák bevezetéséhez. Az öntözéses földművelés bevezetése pedig valóságos forradalommal járt. Ezt kiegészítette az állati erő felhasználása a földművelésben, ami mind a termelés jelentős növekedését eredményezte. Mindez magával hozta a társadalom szerkezetének belső bonyolultságát. A javak felosztását most már különleges tisztviselők végzik, akiknek tekintélyét vallási és más szankciók révén fokozatosan növelik. Ez a termelési és társadalmi differenciálódás jelzi az urbánus civilizáció kezdetét.

Hole és Flannery ásatásai mintegy 80 000 év fejlődését kísérik nyomon. Az emberi társadalom fejlődésének ilyen hosszú kontinuitását ezideig egyetlen más területen sem tanulmányozták ennyire alaposan.

Irodalmi műelemzés számítógép segítségével

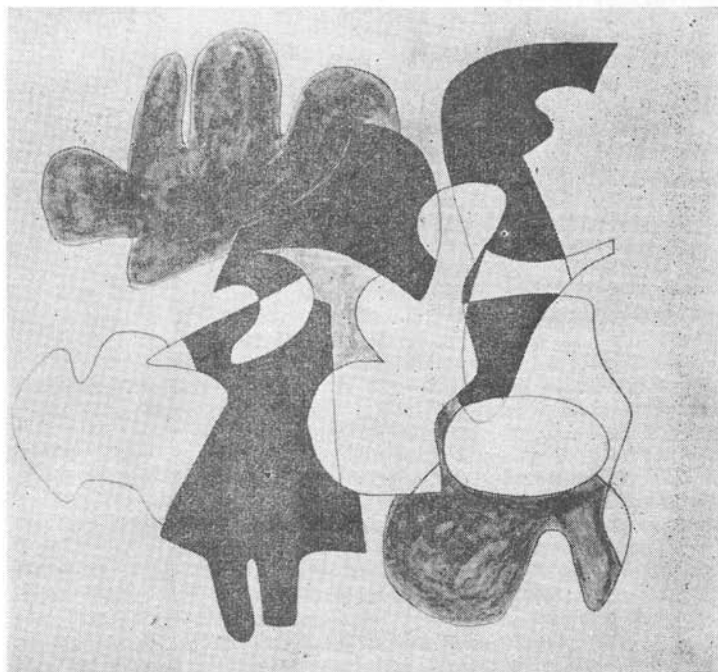
(Valóság, 1968. 7.)

A matematikai módszerek felhasználása az irodalomtudományban nem is olyan újdonság, mint ahogy első hallásra tűnik. Az előzményeket is megismerhetjük Hankiss Elemér tanulmányából (*Kvantitatív módszerek az irodalomtudományban*); megtudjuk belőle, hogy már a XVIII. század végén jelentkezett egy Shakespeare-kutató, aki ún. „versest“-ek eredményei alapján állította kronológiai sorrendbe (és helyesen) Shakespeare színműveit. A méréses módszert Négyesy László már 1892-ben (*A mérteles verselés története*) stilisztikai következtetések levonásáig is elvezeti. Míg azonban más tudományágakban — így a nyelvtudományban — e módszer fokozatosan tört előre, az irodalomtudományban e korai kezdeményezéseknek egészen a legutóbbi évtizedekig nem akadt a módszert kiteljesítő és elmélyítő folytatása. A fejlődés azonban a második világháború végétől kezdve annál gyorsabb volt itt, s ma nem csupán rész-eredményeket, hanem jelentős elvi-módszertani összefoglaláso-

kat is tarthatunk számon (az angol G. U. Yule, G. K. Zipf, G. Herdan, a francia P. Guiraud, a lengyel H. Cramer, a magyar származású amerikai Th. E. Sebeok, a német Helmut Kreuzer könyvei mellett az ide vonatkozó román és magyar szakirodalom is számottevő a kérdés részleteinek megismerése céljából. Virgil Nemoianu *Structuralismul* című könyvén, Papp Ferenc, Petőfi S. János, Fónagy Iván és Szabolcsi Miklós tanulmányain kívül az érdeklődőknek mindenekelőtt a *Helikon* 1967. 3—4. és 1968. 1. számát ajánlhatjuk).

Hankiss Elemér a súlyt természetszerűen maguknak a kutatási módszereknek a bemutatására helyezi. Tanulmánya egyes fejezeteiben az egyszerűtől a bonyolultak felé menve nyújt konkrét elemzéseket, s adja az egyes vizsgálati területek módszereinek összefoglalását (Mérések a hang, a szótag, a ritmus szintjén; Mérések a szó szintjén; Mérések a morfológia és a szintaxis szintjén, Mérések a strukturális mozzanatok szintjén, Nyelven kívüli mozzanatok statisztikai mérése. Műelemzés és információelmélet). A felvetődő problémák és módszerek

még tovább sűrítéssel összefoglalására nem vállalkozhatunk, kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, hogy idézzük a tanulmány befejező részét: „Az irodalomstatistika meglehetősen nyers és részleges eredményeit, számadatait, mint látható, a matematikai—információelméleti műveletek lassanként olyan differenciáltabb s bonyolultabb képletekbe fogják össze, amelyek már alkalmasabbnak látszanak arra, hogy az irodalom bonyolult és differenciált jelenségeit adekvátan rögzítsék. Azt, hogy a kvantitatív elemzésekre szükség és lehetőség van az irodalomtudományban, ma már komoly szakkörökben senki sem vitatja. És azt sem állítja senki, hogy e módszerek önmagukban megoldhatják az irodalomtudomány valamennyi problémáját. Nyilvánvaló, hogy a pusztán kvantitatív fölmérések és matematikai számítások nem pótolhatják a hagyományos történeti és kritikai vizsgálatokat, de az eredményeket sok ponton helyesbíthetik, kiegészíthetik, új szempontokat vethetnek föl, eddig rejtett törvényszerűségeket világíthatnak meg...”

Keleti Ádám:
Dzsessz

Hol a tanuló ifjúság színháza ?

(Levél a szerkesztőséghez)

Iskolások hagyományos művészeti versenye. A nézőtérén húsz-harminc gyerek. Kérdegetem őket a szünetben.

— Szeretitek a színházat? Milyen színdarabot láttatok eddig?

— Azt, amikor valaki el akarja lopni a kollektívából a dísznót és megfogják. Azt, amikor a brigádos bebizonyítja a könyvelőről, hogy lopja a gazdaságot. Azt, amikor a brigádos elveszi a lányt, akit szeret, pedig azt az elnök is szereti...

— Az iskolában milyen színdarabot adtok elő?

— Tavaly azt játszottuk, amikor Pisti nem tanul, rendetlenkedik az órán, aztán a pionírok megjavítják. Az idén azt, amikor Peti nem mossa rendesen a fogait, egyszer elalszik, s azt álmodja, hogy beteg lesz emiatt...

Egyébként ez a verseny olyan, mintha valaki szántsándékkal csokorba gyűjtötte volna a színházról való elriasztás minden eszközét. Sete-suta mozgás, akadozó, szövegbe belezavaródó főszereplők, a terem másik végében is jól érthető sűgás, dróton rángatott, közönségre kacsingató statisztéria. És ugyanaz a darab ötször egymás után.

A színtársulatokkal rendelkező városok kivételével a gyermekek sehol sem láthatnak *rendszeresen* színelőadásokat (eltekintve a műkedvelő előadásoktól, amelyeknek színvonalá ismert).

Ha el is jutnak a gyerekek a színházba, akkor sem láthatnak nekik való darabokat, mivel hazai színházaink a kolozsvári kivételével egyszerűen *nem játszanak* gyermekközönségnek.

Mondhatná valaki, na és, ha nem járnak a gyerekek színházba, akkor mi lesz? Majd járnak felnőttként. Ráérnek elkezdni húszéves korukban is... Persze. Ráérnek húszéves korukban is, sőt, olyan embert is ismernek, aki sohasem volt színházban, s attól még rendes ember. Csakhogy a dolog nem ilyen egyszerű. Film, könyv, televízió együtt nem tudják pótolni azt, amit a színház, az eleven játék, az élő ember szájából elhangzott szó jelent. S minél korábban tanulja a néző a színháznézés művészetét, annál biztosabb, hogy igaz tisztelője marad Tháliának. A közönség-utánpótlásra pedig föltétlenül szükség van, hiszen világszerte a színház válságáról beszélnek, a nézőszám aggasztóan csökken, s a felnövekvő nemzedék nálunk is egyre inkább hajlik az értelmi erőfeszítés nélkül megszerezhető olcsó multságok, a képregeny, a tévé, a könnyen emészthető film felé.

A nézőből vagy lesz színházszerető ember, vagy nem. Aki viszont cselekvő módon műveli a színjátszást, abból biztosan jó közönség lesz. Csakhogy... Az iskolai színjátszó körök kevés kivétellel alkalomszerűen összeverődött együttesek, nincs folytonosságuk, véletlenül, a szükségnek megfelelően, sokszor kényszerhelyzetben válogatják ki a szereplőket, s verseny vagy osztályelőadás után a csoport felbomlik. A színjátszóköri vezetői rendszerint maguk sem rendelkeznek biztos alappal, megfelelő elméleti-gyakorlati előképzettséggel, s kellő ízléssel ahhoz, hogy egy gyerekekből álló, gyerekek számára játszó együttes munkáját irányíthassák.

Az iskolai színelőadások indítéka általában az, hogy „szerepeljenek a gyerekek”, lássák őket a szülők, legyen meg a táborozási vagy kirándulási alap, tehát a

minőség nem fontos, hiszen a szülő úgyszólván extázisba esik, ha gyermekét a színpadon látja.

Felvetődik hát a kérdés, mit jelentene egy aktív gyermekszínházi mozgalom? Elsősorban azt, hogy nagyon sok, a tanuláson kívül egyebet nem tevő gyerek kapna feladatot — itt nem gondolok kizárólag színpadi feladatokra, az olyan munkákat is figyelembe veszem, mint ügyelő, sűgő, díszletező, világosító, díszletfestő, kellekes — másodsorban pedig azt, hogy legalább a gyerekek egy részénél kevesebb lenne a sok *tehát, ugyebár, aztán, mert, mivel, hőző, izé*, talán többen tanulnának meg választékosabban beszélni, gazdagodna aktív szókincsük, bővülne mondat szerkesztési gyakorlatuk, ráébrednének irodalmi nyelvünk szépségeire, megtanulnának hangszólóan, kifejező módon, értelmesen olvasni és beszélni, gazdagodna irodalmi érdeklődésük, esetleg korábban észrevennének olyan értékeket, amelyekre tevékeny színházi élet nélkül csak sokára bukkannának rá.

Igenám, de az iskolai színházi elsőségi és legnagyobb nehézsége, hogy szinte lehetetlen megfelelő darabokhoz jutni. Miből is „élhet” meg egy iskolai színházi csoport vezetője? *Kék virág*; gyűjtemény, éppen 11 éves. A *Napsugár* melléklete megjelenik háromhavonta, és a közölt anyagok jó része kisiskolásoknak való, vagy pedig olyan izé, mint az a bizonyos történet a fogát nem mosó kisfiúról. *En, te, ő*: gyűjtemény, két éves, és a Marosvásárhelyi Népi Alkotások Háza belső használatára készült, kereskedelemben nem került.

Nagyjából ez lenne a választék. S mindez készült 11 év alatt, tízezer vagy több iskolás műkedvelőnek. És a megjelent darabok közül legfeljebb tíz olyan, amely nem hullott ki 10 év alatt a gyakorlat rostáján. A többi elkopott vagy kiment a divatból. Mert, hogy ösztintek legyünk, Méhes György és még két-három szerző kivételével gyermekdarabot csak az irodalom perifériájáról is kizsúrolt szerzők írnak. Vagy olyanok, akik kizárólag a színdarabért járó pénzt látják maguk előtt mint ösztönző erőt.

S ha így nő fel az édesgyermek, a színház, akkor milyen sorsa van a színpad mostohagyermekének? Mert ilyenek is vannak: pantomim, fekete színház, gyermekopera és operett (!), gyermekbarabé (!). Hogy ezekkel még a felnőttek sem barátkoznak meg teljesen? Kérem. Ha volna valamiféle mozgás, biztosan akadna vállalkozó egy ilyen műsor bemutatására. És miért elképzelhetetlen például egy iskolai tárgyú pantomim? Gyermekoperát utoljára Kolozsváron láttam, magam is mint tanuló, azt hiszem, Péter Loránd zenetanár vezényelte, s Csomortányi Marika meg Luka Anna-Mária voltak a főszereplők. Ami pedig a gyermekbarabét illeti, az igaz, hogy felnőtt kabardészínpadunk nincs, de ettől függetlenül, akad az iskolás életben olyasmis, ami kitöltene két-három órás zenés-táncos műsort. Mert zenét tanuló, s külön balett-re járó diákjaink bizony elegendően vannak, csak nem tudjuk felhasználni őket.

A színház féltésére, a szavalóművészet látszólag jobb helyzetben van. Nincs iskolai ünnepség szavalat nélkül, s költőkben, verskötetekben sem szenvedünk hiányt. Csak azt nem értem, miért hallom minden versenyen, előadáson ugyanazt a néhány verset? Mellékesen megjegyezve a versnek legtöbbször töltelék szerepet szán. Egyszerű, nemde? Ameddig feláll a kórus, átrendezik a színpadot, addig valaki kiáll a függöny elé, és elmond egy költeményt. Ezalatt a közönség nyújtózkodik, feláll, leül, tehát kipiheni a magasabb műsorszámok fáradalmait. És itt is csupán a félkezemen felsorolhatnám a megfelelő válogatásokat, versgyűjteményeket, amelyek segíthetnék a műsorszerkesztőt.

Tehát színpad és gyermek viszonylatában akadna egynémely tennivaló. Hogy melyek lennének a legégetőbbek? A nézői minőség kialakításának viszonylatában: *a hat magyar színházban évente egy gyermekszíndarab beiktatása a műsorterve!* Színházaink kiszállási tervében is szerepeljenek ezek a darabok. A felnőtt színházak mellett működhetne egy-egy stúdiószínpad felnőtt színészekből, akik évente bemutatnak egy-két igényes gyermekszíndarabot, s ezzel elmennének falura is. Ha ez nem lehetséges, ha a felnőtt színészek közt nem akadna rá vállalkozó, kérem... Arravaló gyerekekből is lehetne verbuválni egy „mini”-színházat a színpadot, addig együttessel mellé, felnőtt rendezővel, művészeti irányítóval. Legjobb lenne csíkszeredai, székelyudvarhelyi vagy sepsiszentgyörgyi székhellyel egy állandó *Gyermek- és ifjúsági színházat* létesíteni, fiatal színészekből, akik vándortársulatként működne.

Az iskolai műkedvelő színházi segítség, fellendítése érdekében ki kellene dolgozni az iskolai műkedvelő színházi körök működési szabályzatát. Megjelentetni egy szakkönyvet, vagy akár csak füzetet a színházi körök vezető tanárok számára.

Tisztázni végre a megfelelő helyen, hogy az iskolai műkedvelő mozgalom nemcsak színdarabok bemutatásából, s néhány vers elszavalásából állhat, hanem vannak más, a színpadhoz kötődő műfajok is. Kikergetni az iskolai színpadokról a hevenyészett „agitációs brigádokat“, „irodalmi-zenés“ összeállításokat, s helyettesíteni ezeket igényes darabokkal. Felfedezni, hogy a versmondás művészet, és ennek megfelelően átszervezni a szavalóversenyek gyakorlatát. Az illetékes szervekkel együtt megrendezni a színpadi előadók irányításával foglalkozó tanárok képzését, felkészítését. Pedagógiai liceumainkban, a tanárképző főiskolák és az egyetemek nyelvszakain megszervezni a stúdiószínpadot, hogy minden diák ismerjen meg legalább néhány elemi tudnivalót a színpadi munka köréből. Összegyűjteni és kiadni az elmúlt évek legsikeresebb hazai gyermekszíndarabjait. Válogatni és fordítani egy kötetre valót a legsikerültebb külföldi gyermekszíndarabokból. Versgyűjteményt megjelentetni, külön a kisiskolások, külön a 10—15 évesek, külön a „serdültebb ifjúság“ számára, akár alkalmakhoz kötött, akár téma szerinti csoportosításban, s a versgyűjteményben szerepeljenek klasszikus és mai, hazai és külföldi szerzők egyaránt. Megpróbálkozni iskolai feltételeknek megfelelő zenés darabok, pantomim-forgatókönyvek, kabaréműsor írásával, illetve összeállításával s egy ilyenekből összeállított kötet kiadásával.

Szeretném már egyszer látni, hogy Thália megfelelő helyre kerül az iskolában.

Kovács Nemere

(A szerkesztőség válasza)

Szívesen adunk helyet a gyermek- és ifjúsági színház sürgetésének, de egyben meg is jegyezzük, hogy a felvetődött igények kielégítésére ki a hivatott. A nagy színházak igazgatóságára vár az évi egy gyermekelőadás: a tanári karra az iskolai színjátszás; folyóiratainkra, így a Napsugár mellett a Jóbarát és a Művelődés szerkesztőségére az előadandó anyag összeállítása; végül az Ifjúsági Könyvkiadóra a gyermek- és ifjúsági „élő irodalom“ — a cselekvő művelődés — vers- és színdarab (vagy művészeti) -anyagának megjelentetése. A cikkíróit is, olvasóit is kérjük, hogy a téma általános felvetésén túl konkrétan is jelöljék meg, kihez címезik javaslataikat.

B. E.

HELYREIGAZÍTÁS. Nagy András orvos Bitay Árpádról írt levelében (Korunk, 1968. 8) Bocskai István halálózási éve — sajtóhiba folytán — téves. A fejedelem 1606. december 29-én halt meg Kassán.

Köszönjük

500 új előfizető

jelentkezését az új évnegyedben

ÜDVÖZÖLJÜK

Arad, Csíkszereda, Kolozsvár, Nagyvárad,
Szatmár, Szentkeresztbánya, Székelyudvarhely,
és Székelykeresztúr esti líceumainak ifjú növendékeit
olvasóink táborában.

Kérjük

*olvasóinkat, támogassák
újabb előfizetési akciónkat*

ÁRA 8 LEJ